

**Eske Brun og det moderne Grønlands tilblivelse
1932 – 64**



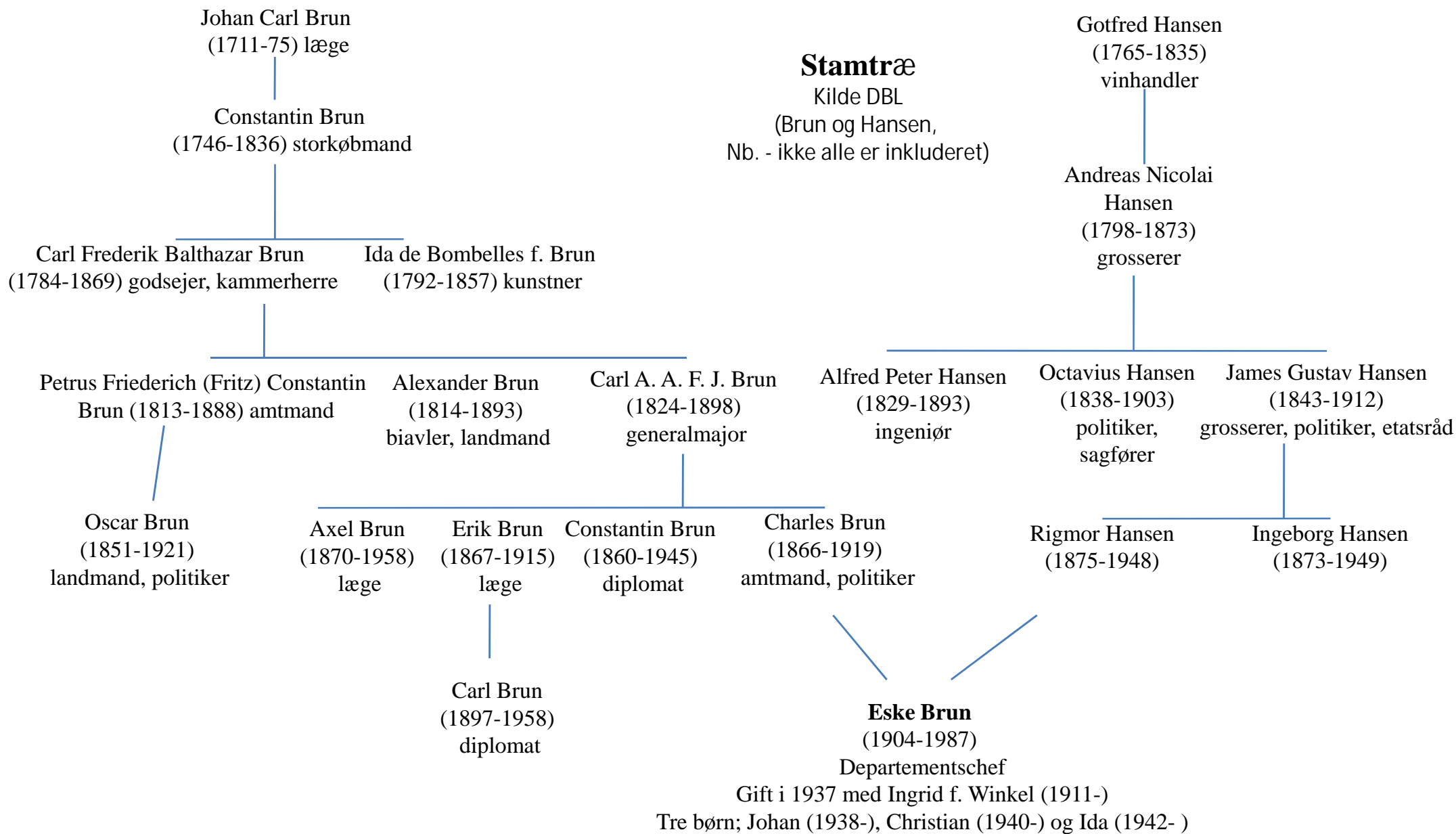
Ph.d.-afhandling af Jens Heinrich, juni 2010

Hovedvejleder dr. phil., lektor Thorkild Kjærgaard, Ilisimatusarfik
Bivejleder ph.d. Søren Forchhammer

I tilknytning til Ilisimatusarfik/Grønlands Univesitet
KVUG (Kommissionen for Videnskabelige Undersøgelser i Grønland)

Forside foto – Eske Brun, ca. 1940

© Nunatta Katersugaasivia/Grønlands Nationalmuseum



Eske Brun og det moderne Grønlands tilblivelse 1932-1964

Indholdsfortegnelse

Forord	9
Indledning	9
0.1 Formål	10
0.2 Problemstilling	11
0.3 Afhandlingens opbygning	11
0.4 Teoretiske overvejelser	12
Braudel og det lange forløb.....	12
Giddens´ strukturationsteori	13
Said og den anden	14
Fienup-Riordan	15
0.5 Biografien som genre	16
0.6 Metodiske overvejelser	17
0.7 Forskningsoversigt	18
0.8 Informanter	29
0.9 Anvendte kilder	31
0.10 Emne- og tidsmæssig afgrænsning	32
Kapitel 1 (1904-32)	
1.1 Søn af en amtmand	34
1.2 Jura på Københavns Universitet 1922-29	35
1.2.1 Politisk aktiv	36
1.2.2 Grønlandsdebatten på Københavns Universitet.....	37
1.2.3 Akademisk Skyttekorps	40
1.3 Den første stilling – sekretær i Skattedepartementet	41
1.4 Sammenfatning af kapitel 1	43
Kapitel 2 (1932-39)	
2.1 Det grønlandske samfund i 1932	45
2.2 Eske Brun som konstitueret landsfoged i Nordgrønland (1932-33)	48
2.3 Grønlandsadministrationen	53
2.4 Retten til hele Grønland	59
2.5 Knud Oldendow	61
2.6 Sekretær i Grønlands Styrelse (1934)	63
2.7 Konstitueret landsfoged i Sydgrønland (1934-35) og i Nordgrønland (1935-36)	63
2.8 Straffereglerne i Grønland	64
2.9 Gift med Ingrid Winkel (1937)	67

2.10 Konstitueret kontorchef - Direktør in spe (1938)	68
2.11 Eske Brun som landsfoged i Nordgrønland (1939)	70
2.12 Sammenfatning af kapitel 2	71

Kapitel 3 (1940-45)

Indledning om Grønland under Anden Verdenskrig	72
3.1 USAs holdning til Grønland	73
3.1.1 Oprettelse af de amerikanske og canadiske konsulater	74
3.1.2 Amerikansk ønske om overtagelse af Grønlands administration	78
3.2 Henrik Kauffmann	80
3.2.1 Kauffmann udmanøvrerer landsfogederne	82
3.3 Constantin Brun og Carl Brun	86
3.4 Kryolitminen ved Ivigtut	89
3.5 Forsvarsoverenskomsten af 9. april 1941	92
3.5.1 Grønland besat	99
3.6 Eske Brun og Grønland under Anden Verdenskrig	102
3.6.1 Landsfogederne som selvstændig regeringsmyndighed	102
3.6.2 Grønlands Styrelse under krigen	105
3.6.3 Centralisering af administrationen	108
3.6.4 De fælles landsrådsmøder	110
3.6.5 Nye forsyningslinjer og transithavnesystemet	113
3.7 Forholdet mellem Aksel Svane og Eske Brun	116
3.7.1 Den tavse dansker	117
3.7.2 De amerikanske myndigheders holdning til Brun som ene-landsfoged	119
3.8 Brun som ene-landsfoged	123
3.8.1 Fraterniseringsforbuddet	125
3.9 Grønlandsposten	129
3.9.1 Radiofonien.....	138
3.10 Nordøstgrønlands Slædepatrulje	140
3.11 Eske Bruns betydning for Grønland under Anden Verdenskrig	143
3.12 Sammenfatning af kapitel 3	148

Kapitel 4 (1945-53)

Indledning om Efterkrigstiden	150
4.1 Hjem på permission	150
4.2 Foreningen Kalâtdlit	157
4.3 Landsrådsmødet august-september 1945	158
4.4 Magnus Jensens rapport	160
4.5 1946-betænkningen	161
4.5.1 Én landsfoged og ét landsråd?	161

4.5.2 Centralkontorets påvirkning?	166
4.5.3 Eske Brun som støtte til vidtgående reformer.....	168
4.5.4 Transithavnsystemet	169
4.5.5 Separatisme	170
4.5.6 Resultatet af betænkningen	172
4.6 Eske Brun i offensiven for en ny Grønlandspolitik	174
4.7 Pressens darling	177
4.8 Debatten i Det Grønlandske Selskab.....	180
4.9 Brun som vicedirektør i Grønlands Styrelse	184
4.9.1 En fungerende Grønlands Styrelse?	186
4.9.2 Knud Oldendow – en paria?	190
4.10 Eske Brun og Hans Hedtoft	192
4.11 Eske Brun og Den store Grønlandskommission	198
4.11.1 Landsrådsmødet i 1948	198
4.11.2 Landsrådenes svar.....	201
4.11.3 Efter mødet.....	203
4.11.4 Claus Sørensen-sagen	204
4.11.5 Forskellige holdninger til den kommende kommission.....	207
4.11.6 Nedsættelse af en alsidig kommission	208
4.11.7 Forhandlingerne	211
4.11.8 Lovændringerne	220
4.12 Grundlovsændringen	224
4.13 Baggrunden for den nye Grønlandspolitik.....	226
4.14 Eske Brun og den fortsatte amerikanske tilstedeværelse i Grønland.....	228
4.15 Sammenfatning af kapitel 4	232
 Kapitel 5	
5.1 Eske Bruns projekt: det moderne Grønland.....	234
5.2 Departementschef Brun.....	237
 Afslutning	
Diskussion og konklusion	242
 Litteratur	 248
Arkivalier	263
Informanter	270
 Resumé	
Eske Brun and the creation of modern Greenland 1932-64	271
Eske Brun og det moderne Grønlands tilblivelse 1932-64	278

Forkortelser og akronymer

1921-betænkning	Betænkning afgivet af det i december maaned 1920 nedsatte udvalg til drøftelse af de grønlandske anliggender
1908-styrelsesloven	Lov af 27. Maj 1908 om styrelsen af kolonierne i Grønland m.m.
1925-styrelsesloven	Lov nr. 134 af 18. april 1925 om Grønlands styrelse
1946-betænkningen	Betænkning afgivet den 12. juni 1946 af Rigsdagens Grønlandsudvalg
AI	Arktisk Institut
B&K	Beretning og Kundgørelser vedrørende Kolonierne i Grønland
DGS	Det Grønlandske Selskab
FB	Folketingets bibliotek
G-50	Grønlands Kommissionens betænkning af 1950
G-60	Grønlands udvalgets betænkning af 1964
Grl. Natark.	Grønlands nationalarkiv
GS	Styrelsen for kolonierne i Grønland (Grønlands Styrelse)
LF	Landsfoged
LR	Grønlands Landsråd
RA	Rigsarkivet
SD	US State Department (USA's udenrigsministerium)

Grønlandske by/koloninavne

<u>Koloninavn</u>	<u>Nutidig betegnelse</u>
Julianehåb/Julianehaab	Qaqortoq
K'agssiarssuk	Qassiarsuk
Ivigut ¹	Ivittuut/Grønnedal
Godthåb/Godthaab	Nuuk
Sukkertoppen	Maniitsoq
Holsteinsborg	Sisimiut
Egedesminde	Aasiaat
Godhavn	Qeqertarsuaq
K'utdligssat	Qullissat
Qanaq	Qaanaaq

¹ Ivigut var ikke en koloni

Amerikanske militære anlæg og vejrstationer under Anden Verdenskrig

Bluie West 1	Narsarsuaq (flybase)
Bluie East 1	Ikerasassuaq/Prins Christians Sund (amr. vejrstation)
Bluie West 2	Kipisako (amr. marinestation)
Bluie East 2	Angmagssalik/Ikateq (flybase)
Bluie West 3	Simiutak (radiopejlestation)
Bluie East 3	Scoresbysund (dk. vejrmedestation)
Bluie West 4	Maraq (flybase)
Bluie East 4	Ella Ø (dk. vejrmedestation)
Bluie West 5	Aasiaat/Egedesminde (dk. vejrmedestation)
Bluie East 5	Eskimonæs (dk. vejrmedestation)
Bluie West 6	Thule (amr. vejrstation)

Bluie West 7	Iviglut/Kangillinguit (Grønnedal)
Bluie West 8	Kangerlussuaq/ Sdr. Strømfjord (flybase)
Bluie West 9	Cruncher Island

Landsfogeder i Sydgrønland

1925 - 1932 Knud Honoré Petersen (navneskift til Oldendow i 1929)
1932 - 1945 Aksel Svane (1898-1991)
1941 - 1945 Eske Brun (1904-1987)
1945 - 1950 Carl Frederik Simony (konstitueret) (1909-1983)

Landsfogeder i Nordgrønland

1925 - 1928 Phillip Rosendahl (konstitueret) (1893-1974)
1928 - 1929 Jørgen Berthelsen (1895-19?)
1929 - 1939 Phillip Rosendahl
1939 - 1945 Eske Brun
1945 - 1947 Carl Frederik Simony (konstitueret)
1947 - 1950 Niels Otto Christensen (1917-2003)

Grønlands Landshøvding

1950 - 1960 Poul Hugo Lundsteen (1910-1988)
1960 - 1963 Finn C. Nielsen (1913-1995)
1963 - 1973 Niels Otto Christensen
1973 - 1979 Hans Lassen (1926-)

USAs konsuler i Grønland under Anden Verdenskrig

1940 - 1942 James K. Penfield (1908-2004)
1940 - 1942 George L. West (vice-konsul)
1943 - 1945 John B. Ocheltree
1943 - 1945 Gray Bream (vice-konsul)

Canadas konsuler i Grønland under Anden Verdenskrig

1940 - 1942 K.P. Kirkwood
1940 - 1943 Erling Porsild (vice-konsul)
1941 - 1946 Max Dunbar (i tre perioder)
1944 - 1945 Trevor Lloyd

Indledning

Forord

En lille hændelse ligger bag ønsket om at komme til en større forståelse af Eske Brun. Grønlands Nationalmuseum og Arkiv havde i 2005 en markering af 65-års dagen for Danmarks besættelse og dermed starten på Grønlands ”selvstændighed” en udstilling om ”Anden Verdenskrig i Grønland”. Grønland måtte under krigen klare sig uden den vante forbindelse til København – og ”selvstændigheden” var affødt af omstændighederne. I udstillingen hang to fotografier af landsfogederne Aksel Svane og Eske Brun. Det skal siges, at begge fotografier var hængt forsvarligt op med velcro-tape, og det krævede derfor en del kræfter at løsne dem fra væggen. Det vakte derfor en del undren, da fotografiet af Brun flere gange blev fundet liggende på gulvet af kustoderne, når de åbnede udstillingen op om morgenen. Grunden til ”dramaet” er til dato ikke opklaret, men det virkede i hvert fald til, at der var en ufortalt historie, og her virkede Eske Brun som det mest oplagte udgangspunkt. Tak til Daniel Thorleifsen for opfordringen til at ansøge om et stipendium og for efterfølgende støtte. KVUG og Ilisimatusarfik skal ligeledes takkes for at have givet mulighed for projektets gennemførelse. Jeg skal også takke alle, der på den ene eller anden måde har hjulpet, især min Eva.

Indledning

”Hemmeligheden er måske den, at det i virkeligheden er en digter, jeg sidder foran. En digter, der drømte om nye og sunde huse, om moderne fiskefryserier. Om fine store fiskekuttere og om oplysning med hensyn til erhverv og boglig lærdom tillige. Eske Brun digtede ikke på papir.”¹

Skrev Peter Freuchen (1886-1957) i 1953 om embedsmanden Eske Brun (1904-87) efter underskrivelsen af den grundlov, der gjorde Grønland til en ligestillet del af det danske rige. Eske Brun var departementschef i Grønlandsdepartementet og repræsenterede, om nogen, den nye tid i Grønland. Under Anden Verdenskrig havde Brun fungeret som ene-landsfoged i de sidste fire år og havde været med til at holde Grønland på danske hænder. Efter krigen blev han først vicedirektør og senere direktør i Grønlands Styrelse. Brun deltog i Grønlandskommission af 1948, hvis betænkning banede vejen for Grønlands nyordning.² Grønlands Styrelse blev omdannet til statsministeriets 2.

¹ Freuchen, 1953, s. 336. Freuchen var en kendt dansk journalist, forfatter og opdagelsesrejsende. Bl.a. grundlagde Freuchen i 1910 med Knud Rasmussen (1879-1933) handelsstationen i Thule.

² Nyordningen betegner Grønlands ændrede status efter 1950, hvor landet gik fra at være en koloni til en ligestillet del af det danske rige.

Indledning

Departement – Grønlandsdepartementet og Brun blev departementschef.³ En stilling som Brun besad indtil 1964, hvor han som 60-årig trak sig. I modsætning til Freuchens udtalelse, stod der i en kritisk artikel fra 1999 om Eske Brun at: ”På grund af sine evner under krigen fik Eske Brun tilnavne som ”herskeren” og ”kongen” af Grønland. Og efter krigen kørte den mægtige mand i høj grad videre i samme enerådige spor. For folk stillede ikke spørgsmålstegn ved Eske Brun, der kendte Grønland ud og ind.”⁴ Både den kritiske og den lovprisende udtalelse tillægger Eske Brun en væsentlig indflydelse på Grønlands udvikling i perioden.

0.1 Formål

Eske Brun tillægges vanligvis en afgørende rolle i den omformning som det grønlandske samfund undergik i perioden 1932-64. Hans person og rolle heri er ikke skildret i en historisk biografi. Af andre vigtige personer med relation til Grønland beskrevet i den historiske litteratur kan nævnes gesandten i Washington Henrik Kauffmann (1888-1963) (Finn Løkkegaard, 1968 og Bo Lidegaard, 1996), direktøren for Grønlands Styrelse Jens Daugaard-Jensen (1871-1938) (Bent Nielsen, 1996), lingvisten og missionæren Samuel Kleinschmidt (1814-86) (Henrik Wilhjelm, 2001), geologen og Grønlands-administratoren Hinrich Rink (1819-93) (Knud Oldendow, 1955) og endelig præsten Hans Egede (1686-1758) (Louis Bobé, 1941). Hensigten med afhandlingen er at råde bod på dette.⁵ Indledningsvis var hensigten at skrive en egentlig biografi om Eske Brun, altså en skildring af både den private og den offentlige person – men i lyset af manglende fundne private kilder til at belyse privatpersonen Eske Brun, er fokus især på embedsmandsrollen. Afhandlingen er derfor udformet som en biografi om embedsmanden Eske Brun. De store linjer i den moderne Grønlands historie er selvsagt lettere at se for en nutidig beskuer, og det er let at gøre den centralt placerede Eske Brun til omdrejningspunktet for Grønlands nyordning efter Anden Verdenskrig. I Eske Bruns tilfælde er det presserende spørgsmål så om en enkelt person kunne påvirke historiens gang i en sådan grad, at Grønland indenfor en relativ kort fase gik fra at være et beskyttet og underudviklet samfund til et, der stod for at skulle op- og udbygges hen imod et velfærdssamfund.

Flere forhold kommer i spil i denne udvikling end blot Bruns indsats – afkoloniseringstendenserne i FN, den grønlandske befolknings ønsker, erhvervsomlægningen fra fangst til fiskeri og forholdet til

³ Grønlandsadministrationen er i denne henseende både den overordnede organisation i København – Styrelsen for kolonierne i Grønland (kaldtes i daglig tale for Grønlands Styrelse eller blot Styrelsen) og Grønlands Styrelses personale i Grønland. I 1950 omformedes Grønlands Styrelse til et ministerielt departement under statsministeriet og i 1955 blev det til et selvstændigt ministerium - ministeriet for Grønland.

⁴ Larsen og Bjerre, 1999, s. 8

⁵ Af andre vigtige personer i Grønlands nyere historie, der kunne fortjene grundigere historiske undersøgelser er Augo Lynge (1899-1959), Frederik Lynge (1889-1957), Knud Oldendow (1892-1975) og Aksel Svane (1898-1991).

Indledning

USA under og efter Anden Verdenskrig, og derunder hvilken rolle Grønland spillede for Danmark på den større udenrigspolitiske scene. Eske Brun har for eftertiden fremstået som et enigma – en størrelse, der er svært at hitte rede på. Brun var uden tvivl sin historiske rolle bevidst og ville efterlade et bestemt billede af sig selv til eftertiden. Det skal således forsøges i det følgende, at demontere myten om Brun.

0.2 Problemstilling

Afhandlingen søger at afdække, hvad Eske Brun og hans embedsførelse betød for Grønlands udvikling i perioden. I første omgang gennemgås Eske Bruns baggrund, opvækst og uddannelse (1904-32), hvorefter der vil blive redegjort for Bruns embedstid igennem tre perioder.

I den første periode (1932-39) var Brun konstitueret landsfoged (1932-36) og derudover ansat i Grønland Styrelse som sekretær og fuldmægtig (1934-39). Her vil det blive klargjort om Brun var andet end en loyal embedsmand, der på noget måde stillede sig tvivlende overfor den førte politik.

I den anden periode (1940-45) skulle Brun sammen med landsfogeden for Sydgrønland, Aksel Svane (1898-1991), styre Grønland, mens Danmark var besat af Tyskland. Her er spørgsmålet, hvad Bruns periode som ene-landsfoged (1941-45) i Grønland betød for udviklingen. Det vil blive besvaret om Brun ønskede at reformere styret af Grønland i denne periode, eller Brun blot fulgte de udstukne retningslinjer.

Ud fra den tredje periode (1945-53) besvares spørgsmålet om, hvorvidt Eske Brun vendte hjem fuld af reformiver, og om han på den baggrund kan kaldes Grønlands reformator.

Afhandlingens hovedsigte er således at afklare om Eske Brun igennem sit virke i perioden var manden bag Grønlands modernisering.

0.3 Afhandlingens opbygning

Afhandlingen er kronologisk opbygget – startende med Bruns ophav, studietiden, de første trin på karrierestigen, arbejdet som konstitueret landsfoged og indenfor Grønlands Styrelse. Dog vil der forekomme tidsmæssige overlappning, når et givet emne beskrives.

Bruns familiære baggrund havde betydning for de trufne valg – faderen var også uddannet jurist.

Brun udviste i studietiden evner og lysten til at søge indflydelse og fik en fornem juridisk embedseksamen. Bruns erhvervskarriere startede i faderens gamle ministerium (finansministeriet).

Sidenhen fulgte perioder som konstitueret landsfoged i Grønland og starten på karrieren i Grønlands

Indledning

Styrelse. Hovedvægten ligger på tiden fra Anden Verdenskrigs start og indtil 1953, da det er i denne periode, at styret af Grønland ændres og dermed Grønlands status. Udviklingen under krigen accentuerede ønskerne fra både danskere og grønlændere om iværksættelsen af reformer. Efter krigen beskrives diskussionerne i forhandlingerne og igennem aviser om, hvilken Grønlandspolitik der skulle føres. Slutteligt sammenfattes og konkluderes.

De datidige stednavnebetegnelser og stavemåde er anvendt, da det var dem, man i datiden anvendte. Godthåb (eller Godthaab) er således stednavnet for dagens Nuuk. Ivigtut er Ivittuut. Se eventuelt forkortelser og akronymer.

0.4 Teoretiske overvejelser

Teoriene indenfor historieskrivningen spænder fra at udlægge den historiske udvikling som et resultat af determinerende strukturer til at udlægge den som et resultat af frit handlende subjekter. Antagelsen i denne afhandling er, at Brun handlede indenfor visse strukturelle rammer og søgte at påvirke disse strukturer. En gylden (teoretisk) middelvej mellem de to yderpunkter var det derfor ideelt at finde frem til.

Braudel og det lange forløb

Den berømte franske historiker Fernand Braudel (1902-85) gik i sin historieskrivning ud fra, at der fandtes flere niveauer eller strømninger bestemmende for den historiske udvikling. Braudels ambitiøse mål med sin historieskrivning var ved inddragelse af forskellige videnskabelige discipliner (eksempelvis geografi, økonomi, antropologi og sociologi), at skrive totalhistorie. Braudel opererede med et begreb *la longue durée* (det lange forløb), der dækker over det forhold, at der antageligt findes dybtliggende strukturer som bestemmer den historiske udvikling. Historikerens opgave er at finde frem til disse determinerende strukturer.

Et andet niveau i Braudels historieopfattelse var begivenhedernes historie, som beskrives som en krusning på historiens overflade.⁶ Braudels historiesyn negligerer således individet som et handlende væsen, da historiens gang er styret af strukturerne.⁷ I tidsskriftet *Annales*, hvor Braudel efter Anden verdenskrig var en af hovedkræfterne, fremlagde han disse synspunkter. Tidsskriftet ønskede at skrive historien som en modreaktion på den politiske historie, hvor der blev fokuseredes på store personlighedens handlinger som netop bestemmende for historiens gang. Den strukturalistiske

⁶ Braudel, 1995, s. 20

⁷ Schacke og Andersen, 2000, s. 339

Indledning

tænkning går ud fra, at der bag et givet historisk fænomen, eksempelvis den danske administrering af Grønland, findes en dybtliggende, i sidste ende determinerende struktur, der kan udledes gennem analysering af data. Strukturen er bestemmende for det givne fænomen, og det interessante er snarere det blivende end det som forandres. En strukturel vinkel på en given historisk udvikling kan være en faldgrube, men også en mulighed: ”Nemlig den at forsøge at anlægge en mere samlende tolkning af fortiden, end det var muligt at gøre for dem, der måtte leve i den. Med andre ord at bruge sit overblik som afsæt til at blottlægge sammenhænge og strukturelle forskydninger, som var vigtige for de fortidige aktører, men som de havde svært ved at erkende og beskrive som en helhed, netop fordi de stod midt i den.”⁸

Historikeren Jens Christian Manniche (1943-2003) pointerer omkring de historiske aktører: ”De... kan have nogle valgmuligheder, men de ved ikke, hvor det ender... De handler ofte med bestemte endemål for øje, men hvor ofte ender det ikke anderledes. Mulighederne er åbne – og det turde være en vigtig pointe at få frem, hvis man vil forstå fortidens mennesker.”⁹ Filosofen Michel Foucaults (1926-1984) magtbegreb mellem aktør og strukturer er anvendeligt her. Magt er i Foucaults udlægning indlejret i enhver social relation og er derigennem en evne til at ændre, påvirke eller forårsage. Magten kan bruges til at kontrollere og forme individer til at tænke i bestemte baner. Samtidig er det forhold, at hvor der udøves magt er der modstand.¹⁰

Giddens´ strukturationsteori

Sociologen Anthony Giddens (1937-) har med sin strukturationsteori¹¹ forsøgt at komme diskussionen mellem individ og samfund eller aktør og struktur i møde. Strukturperspektivet antager, at det er strukturen eller systemet, der er bestemmende for den historiske udvikling, mens aktørperspektivet antager, at det er summen af aktørernes¹² handlinger, der skaber eller udgør samfundet. Strukturationsteori antager, som en gylden middelvej, at samfundet til stadighed skabes i en fortløbende struktureringsproces af handlende agenter (aktører): ”One of the main propositions of structuration theory is that the rules and resources drawn upon in the production and reproduction of social action are at the same time the means of system reproduction (the duality of structure).”¹³

⁸ Lidegaard, 2001-2, s. 16

⁹ Manniche, 2003, s. 10

¹⁰ Foucault, 1978, s. 97-104

¹¹ Teorien er fremsat i Giddens, 1984

¹² Giddens bruger begreberne agent og aktør (actor) om enkelt individer, Giddens, 1984, s. 5-6

¹³ Giddens, 1984, s. 19

Indledning

Strukturerens dualitet udgøres af, at aktørerne handler i forhold til strukturerne, samtidig med at aktørerne er med til at ændre disse netop gennem handlingerne.

Strukturationen er i Giddens' udlægning: "Conditions governing the continuity of transmutation of structures, and therefore the reproduction of social systems."¹⁴ Hvor strukturer defineres som:

"Rules and resources, or sets of transformation relations, organized as properties of social systems."¹⁵

Et givet samfund består af sociale praksisser, der udøves af kyndige (knowledgeable) agenter både på et praktisk og et diskursivt (og et ubevidst) plan. Skellet mellem det praktiske og det diskursive plan er flydende,¹⁶ men det er indenfor det diskursive, hvor det ønskede formål med handlingen bliver formuleret, at der kan være tale om udvikling – her kan historiens kurs ændres og forstås. Handlinger er formålsrettede, men den enkelte aktør er ikke altid bevidst om konsekvenserne af sine handlinger eller vidende om, hvorfor aktøren handler som han/hun gør, da det ofte blot er vanehandling. Lars Bo Kaspersen skriver i en artikel om Giddens: "Handling må forstås som et "flow" af begivenheder, der gennemstrømmer tilværelsen i en uophørlig proces analog til de tanke- og erkendelsesprocesser, der til stadighed løber gennem vores hoveder. Handling er en strøm – uden start- og slutpunkt – kort sagt en strukturationsproces."¹⁷

Strukturationsteorien er på den måde en indgang til en given historisk udvikling og de brudflader, som kan forekomme indenfor et givet historisk emne. Den strukturelle forklaringsmodel kan vanskeligt svare på disse brudflader, da strukturerne går ud fra det vedvarende, mens aktørperspektivet ekskluderer de samfundsmæssige institutioner, som antages at have en betydning for den enkelte aktørs handlefrihed.

Said og den anden

Edward Saids (1935-2003) grundlæggende påstand i sin bog *Orientalism* (1978) er, at vesten igennem sine kolonier i orienten har opnået sin rigdom og skabt sin identitet. Orienten er blevet fremstillet som et modbillede på vesten. Said mener, at denne relation stadig i 1978 fortsætter i den akademiske verden, hvor der findes "eksperter" om den anden, der er med til at sætte rammerne for den andens udfoldelsesmuligheder.¹⁸ Den anden - orienten (vestens modbillede) genskabes i Saids udlægning altså stadig, også efter kolonialismen og imperialismens ophør, i nyere tid bare igennem

¹⁴ Ibid., s. 25

¹⁵ Ibid., s. 25

¹⁶ Giddens, 1984, s. 6-7

¹⁷ Kaspersen, 2004, s. 421

¹⁸ Said, 1978, s. 2-3

Indledning

den akademiske verden. Den viden, der frembringes i og af vestlige institutioner er således en undertrykkende og hegemonisk konstruktion.¹⁹ Niels Brimnes mener, at Saids teori ikke:

”umiddelbart levner plads til studiet af et egentligt kulturmøde [...] fordi den antager, at den vestlige diskurs om ´den anden´ er enerådende.”²⁰

Viderefører Saids teori i virkeligheden ´den anden´s offergørelse, når det til hver en tid er vesten der definerer modbilledet? Brimnes mener ikke, at mødet mellem Vesten og ´den anden´ altid faldt ud til førstnævntes fordel – men snarere hvilede koloniherrødet på forhandlinger og kompromiser.²¹

Said var som kristen palæstinenser uddannet i Vesten i den situation, at han havde et ben i begge lejre, men han skyder sig selv i foden, da han netop taler imod forestillingen om, at det altid er Vesten der konstruerer ´den anden´. Spørgsmålet er, om man kan overføre Saids tanker på relationen Danmark-Grønland. Er grønlænderne danskernes modbilleder? Grønland og grønlænderne har igennem historien i mange danskeres bevidsthed spillet en minimal rolle, men man kan desuagtet utvivlsomt ane konturerne af et civilisationsprojekt – danskerne havde igennem deres status som et civiliseret land pligt til at guide de uuddannede og uoplyste grønlændere frem i udviklingen.²²

Samtidig var grønlænderne i en position, hvor de gennem kompromisser og forhandlinger i f.eks. landsrådene kunne påvirke kursen. Alligevel har forholdet mellem danskere og grønlændere i Grønland været af en sådan karakter, at førstnævnte gruppe satte rammerne.

Fienup-Riordan

Ann Fienup-Riordan (1948-) beskæftiger sig i bogen *Eskimo Essays* med, hvorledes billedet af inuitter fremstilles i vesten. En af hendes pointer er at: ”non-natives [folk fra Vesten] employ counterimages of themselves.” I forhold til hvordan indianere er blevet portrætteret skriver hun: ”While nine-teenth century Romantics saw in Indians the childlike innocence of man before the fall, Social Darwinists viewed them as irrational primitives representative of an earlier and less advanced stage of civilization.”²³ Inuitterne (eskimoer) er derimod beskrevet i andre vendinger end indianerne pga. at folk fra Vesten oplevede møderne med inuitterne som ikke-voldelige.

¹⁹ Brimnes, 2004, s. 26 – Hegemoni = overherredømme

²⁰ Ibid., s. 26

²¹ Ibid, 2004, s. 26

²² Grønlænderne gav bl.a. igennem aviserne i første halvdel af det 20. århundrede udtryk for ønskerne om mere litteratur og viden. Mathias Storchs *En Grønlænders Drøm* (1915) og Augo Lynges *300 år efter* (1931) har begge den pointe, at grønlænderne skulle erhverve sig viden og blive oplyst, såfremt en større grad af medindflydelse skulle kunne blive tilfældet. Se evt. Langgård, 2003, s. 132

²³ Fienup-Riordan, 1990, s. 162

Indledning

Fienup-Riordan skriver: "The Eskimo ... is seen ... as an idealized image of ourselves. A robust, resourceful individualist preoccupied with survival, the Eskimo is a veritable embodiment of the Protestant ethic... If the American Indian came largely to represent the Hobbesian barbarian... the Eskimo was more often identified with the Rousseauian nonviolent "noble savage", pure until corrupted by civilization ... an original image of ourselves."²⁴

Kan denne udlægning af de nordamerikanske inuitter bruges til at beskrive de grønlandske inuitter? Kilderne kunne tages til indtægt for, at der fra dansk side var et billede af grønlændere, der kan tolkes hen imod Fienup-Riordans udlægning. Bjørst behandler i sin bog *En anden verden* (2008) samme tema.

0.5 Biografien som genre

En biografi er en fortolkning af en given persons livsforløb, men kan samtidig være en katalysator til blotlæggelse af strukturer gennem beskrivelsen af personen.²⁵ Deri ligger dog også den præmis, at den biograferede oftest var en person, der havde indvirkning på væsentlige forløb og/eller begivenheder, altså en person med fingeren på pulsen. Biografien har, ifølge Bo Lidegaards, evnen til: "at udtrykke det universelle i det enkelte."²⁶ Men ifølge Lidegaard er den biograferede ikke nødvendigvis drivkraften i udviklingen. Personen kan dog bruges som afsat til at få et indblik i den strukturelle virkelighed, som personen er omgærdet af, da strukturerne findes i personen.²⁷ Den biograferede behøver derfor ikke nødvendigvis være en person, der sad centralt i beslutningsprocessen. Men alt andet lige er det lettere, at få indblik i denne persons forhold til begivenhederne, hvis denne netop var med til at træffe beslutninger. Biografigenren har en ekstra dimension i forhold til andre historiegenrer ifølge Lidegaard: "Den historiske biografi... [har] fire aktører: historikeren, den biograferede, kilderne og læserne... [og] er med andre ord subjektiv i flere led: et menneskes fortælling om et andet til en tredje – alt inden for de svar, der kan findes i kilderne."²⁸ Genren er en balancegang mellem kravet om en stringent kildekritisk tilgang, hvor man samtidig forholder sig til den biograferedes livsforløb. Birgitte Possing skriver, at formålet med biografien er at give den biograferede en stemme, og samtidig højne historiebevidstheden hos læserne.²⁹ Possing fortsætter med biografens udgangspunkt og mener at det kan være: "overmod at

²⁴ Ibid., s. 164

²⁵ Possing, 2005, s. 1-2

²⁶ Lidegaard, 1996, s. 25

²⁷ Ibid., s. 27-28

²⁸ Lidegaard, 2006, s. 8

²⁹ Possing, 1997, s. 448

Indledning

anlægge et helhedsperspektiv, fordi et sådant aldrig kan indløses... Men pointen er, at der ikke er noget galt med at søge helheden, vel vidende at den aldrig kan nås, og under forudsætning af, at man lægger sine afgrænsninger og præmisser åbent frem.”

En strukturalistisk tilgang i en biografi betyder, at det ikke er individet men strukturerne der gøres til det centrale³⁰ - firkantet sat op beskæftiger en idealistisk biografi sig med en vinkel, hvor den *store* person tildeles en historieskabende rolle, mens den strukturalistiske ser personen som et produkt af historien.³¹

Et problem indenfor biografigenren kan være, at den biograferede igennem kilder har selvscenesat sit liv og dermed bevidst forsøgt at dreje livsforløbet i en bestemt retning ved: ”selektiv destruktion af kildemateriale. Tendentiøse optegnelser. Falsknerier og baguddateringer ... Selvforherligelse og forstilt oprigtighed.”³²

0.6 Metodiske overvejelser

Spørgsmålet er, i hvor høj grad Eske Brun var sin rolle i Grønlands udvikling bevidst, og om han har forsøgt at dreje kilderne i en sådan retning, at der er tale om manipulation. Bruns erindringsbog *Mit Grønlandsliv* (1985) er skrevet ud fra et ønske om at fremlægge sin egen version af sin Grønlandskarriere. Indledningen lyder: ”Dette skal ikke være historien om mit liv. I mit levnedsløb har kun mit forhold til udviklingen i Grønland interesse for andre end for mig selv eller for mine nærstående.”³³ Tvisten med direktøren for Grønlands Styrelse Knud Oldendow er ikke med i Bruns bog, uagtet at det var to markante skikkelser med grundfaste holdninger til Grønlandspolitikken. Det spændte forhold mellem Grønlandsminister Kjærboel og Brun bliver ej heller berørt,³⁴ ligesom forholdet til Bruns kollega under Anden Verdenskrig Aksel Svane heller ikke beskrives. Bogen er på samme måde mindre kritisk end de datidige kilder omkring omstændighederne ved indgåelsen af forsvarsaftalen mellem Danmark (Kauffmann) og USA i april 1941.³⁵ I sidstnævnte tilfælde var det måske fordi Brun følte sig udmanøvreret – og der er vel ingen grund til at udstille sine nederlag. Eske Brun sad som øverste chef for Grønlands-administrationen fra 1949 til 1964, og blev i disse år betragtet som den mest vidende person indenfor grønlandske forhold. Brun har haft mulighed for at

³⁰ Jensen, 1991, s. 82

³¹ den idealistiske biografi forudsætter, at der bag den store personlighed ligger en drivkraft – eksempelvis en guddommelig vilje, mens strukturalistiske biografi ser personer som et produkt af natur- og samfundsmæssige lovmæssigheder. Ibid., s. 77-78

³² Lidegaard, 2006, s. 9

³³ Brun, 1985, s. 9

³⁴ Halskov & Halskov, 2009, s. 39 – Kjærboel var som Grønlandsminister ansvarlig for omstændighederne bag skibet Hans Hedtofts forlis i 1959.

³⁵ Brun, 1985, s. 83 og DIIS, 2007, s. 25

Indledning

trække kilder ud af sagsmapper og derigennem manipulere ”virkeligheden”. Om han har gjort det, er en anden sag, men gennemgangen af kilder til denne afhandling har vist, at dokumenter og mapper er blevet omflyttet og ikke længere findes i de arkivkasser, de burde. ”Forsvundne” sagsmapper står anført som ”liggende i direktørens skuffe.” Altså Bruns skuffe i Grønlandsadministrationen. Det kan dog sagtens være skødesløshed, der er grunden til de ”manglende” kilder, og ikke at der ligger en bevidst handling bag fjernelsen af kilderne.

En historikers arbejde er altid en tolkning indenfor rammerne af en given virkelighed og: ”ingen fortæller historie løsrevet fra sin egen tid og sine egne værdier. Samtidig må historikeren betingelsesløst respektere fagets metodik, der indebærer, at alle relevante kilder inddrages og underkastes en stringent kildekritik. Også det, der taler imod eller nuancerer en given udlægning, må præsenteres og i hvert fald ikke ignoreres.”³⁶ Opfattelsen af, at Brun *var* Grønlands reformator, er udbredt. Myten om helten Brun har derfor været en af vanskelighederne i udarbejdelsen af afhandlingen. Bruns udtalelser, især indtil han blev direktør for Grønlands Styrelse, blev ofte fremsat på en sådan måde, at de let kunne tolkes på flere måder. Brun værnede om sit renommé og havde et ønske om, at efterlade et bestemt indtryk af sig selv til eftertiden. Bruns rapporter til statsministeren i 1945 indeholdt eksempelvis ordene ”grundig undersøgelse” og ikke ordet ”kommission” i forhold til hans anbefalinger til den fremtidige Grønlandspolitik – og det har derfor været let at tolke Bruns udtalelser som genstand for en tidlig reformiver. Forskellen på ordene er, at det sidste ville føre til en lovændring, men ikke nødvendigvis de første. Brun var på den baggrund en dygtig kommunikator, der sjældent formulerede sig, så det kunne ramme ham efterfølgende. Undertegnedes indledende antagelse var da også, at Brun fra et tidligt tidspunkt havde en dagsorden, der lød på reformer.

0.7 Forskningsoversigt

Den historievitenskabelige litteratur om Grønland er omfattende. I dette afsnit omtales værker relevante for afhandlingen. Eske Brun optræder i en del af værkerne, men er som udgangspunkt ikke hovedpersonen.

Danmark-Grønland i det 20. århundrede – en historisk oversigt (1983) af Axel Kjær Sørensen er et oversigtsværk over den historiske udvikling i Grønland i det 20. århundrede. I forordet gøres opmærksom på, at der indenfor historieemnet ”det moderne Grønland” findes både en dansk grønlandspolitik og en egentlig Grønlandshistorie med udgangspunkt i grønlandere, men at de to er

³⁶ Lidegaard, 2006, s. 7

Indledning

tæt sammenkoblet.³⁷ Bogen gennemgår via statistiske og empiriske data forholdene og udviklingen i Grønland frem til 1979, og er derfor værdifuld som et opslagsværk. En større del af bogen behandler perioden 1945-60, mens perioden forud for hjemmestyrets indførelse i 1979 (fra 1971-79) ikke i samme grad behandles uddybende. Brun beskrives i bogen som en modernist, der ønskede at reformere styret af Grønland.³⁸ Bogen er i revideret og udvidet form udkommet på engelsk i 2006.³⁹

Det danske gesandtskab i Washington 1940-1942 (1968) er Finn Løkkegaards disputats, og har som hovedtema den trinvise udvikling af det danske gesandtskab i de første år af Anden Verdenskrig. Den danske gesandt i Washington, Henrik Kauffmann, antog rollen som repræsentant for det frie Danmark efter den tyske besættelse af Danmark 9. april 1940. Gesandten erhvervede sig med tiden en fordelagtig position overfor USA gennem myndigheden over Grønland, hvilket bl.a. formaliseredes gennem forsvarsaftalen fra 1941.⁴⁰ Løkkegaard anvender to begreber til at belyse Kauffmanns rolle som gesandt: *negotiorum gestio* (uanset forretningsførelse) og suverænitetfiktionen. *Negotiorum gestio* henviser til, at Kauffmann erklærede sig uafhængig af den siddende regering i København, som ifølge ham var tyskkontrolleret, trods den officielt var i funktion, og at Danmark formelt var et suverænt land. Løkkegaard opfatter Kauffmanns optræden overfor USA som et udtryk for, at denne ville drive en *good-will*-politik, som kunne skabe mere gunstige betingelser for Danmark ved fredsforhandlingerne efter krigen.⁴¹ Aksel Svane mente hertil, at Kauffmanns *good-will*-politik også tog udgangspunkt i ønsket om at ændre den danske udenrigspolitik, som et resultat af utilfredshed med statsminister Staunings førte udenrigspolitik.⁴² Forholdet mellem landsfogederne i Grønland og Kauffmann skriver Løkkegaard, at det for Kauffmann var alt afgørende at blive anerkendt af USA som repræsentant for Danmark og dermed også for Grønland for at kunne nå sit politiske mål; at genrejse Danmarks ry ud ad til og især overfor de allierede. Kauffmann endte med at blive anerkendt som uafhængig gesandt af USA. Landsfogederne opfattedes i den første tid af USA som de lovformelle rester af en regeringsmyndighed i Grønland.⁴³ Aksel Svane opponerede fra tilhører-rækkerne mod Løkkegaards disputats ved forsvaret den 31. januar 1969. Svanes bemærkninger til disputatsen er gengivet i et

³⁷ Sørensen, 1983, s. 9

³⁸ Sørensen, 1983, s. 137

³⁹ Denmark-Greenland in the 20th century, Dansk Polar Center, 2006

⁴⁰ Finn Løkkegaard, 1968, s. 15

⁴¹ Gemzell, 1997, s. 456 og Løkkegaard, 1968, s. 47

⁴² Svane, 1970, s. 530. Staunings udenrigspolitik skal i denne sammenhæng forstås som den neutralitetssøgende og tysk-imødekommende samarbejdspolitik, der bevarede en stor grad af autonomi hos den danske regering, men som også belastede Danmarks ry udad til.

⁴³ Løkkegaard, 1968, s. 87

Indledning

særtryk af *Kritik og debat* (1970) og er et forsøg fra Svanes side på, at genoprette sit renommé. Eksempelvis skriver Svane, at han ikke var imod den amerikanske tilstedeværelse i Grønland efter indgåelsen af forsvarsaftalen fra 9. april 1941, men blot havde protesteret mod at landsfogederne var blevet holdt ude af forhandlingerne af Kauffmann.⁴⁴

I Kongens Navn. Henrik Kauffmann i dansk diplomati 1919-1958 (1996) er Bo Lidegaards doktordisputats om Henrik Kauffmann. Disputatsen er en biografi om en embedsmand, der i forbindelse med Danmarks besættelse kom til at stå i opposition til den siddende danske regering i København. Grunden til, at Kauffmann kom i karambolage med den siddende regering i København, var primært hans overbevisning om, at man var nødt til at kæmpe imod den tyske besættelsesmagt og altså ikke følge regeringens samarbejdspolitik. Kauffmann gik som den første i den danske udenrigstjeneste imod ovennævnte suverænitetsfiktion, og siden fulgte 2/3 af de danske repræsentationer.⁴⁵ En embedsmands virke bør i sagens natur være bundet op på en loyalitet mod dennes overordnede – i Kauffmanns tilfælde Kongen (og dermed regeringen), men i den grå zone som omstændighederne under Anden Verdenskrig afstedkom, var virkeligheden ikke helt så sort/hvid. Kauffmann har netop ikke følt sig illoyal, men loyaliteten var ifølge Svane ikke møntet på regeringen i København men i forhold til en mere eller mindre abstrakt udgave af et ”frit Danmark”.⁴⁶ Eske Brun og Aksel Svane har på samme led haft overvejelser om, hvilke tiltag og handlinger, der i forhold til loyaliteten, burde foretages og undlod at følge instruktioner fra det tyskkontrolleret København.

Værket indeholder, ligesom Løkkegaards disputats, afsnit om forholdet og striden mellem Kauffmann og landsfogederne i Grønland. Striden gik på, hvem der havde retten til at administrere Grønland, og dermed retten til at disponere over kryolit-indtægterne. Kauffmann endte, som nævnt ovenfor, med at løbe af med sejren, bl.a. ved at han indgik forsvarsaftalen fra 9. april 1941 med USA.⁴⁷ Landsfogederne blev holdt ude af forhandlingerne og blev blot efterfølgende bedt om at godkende aftalen. Disputatsen er relevant for belysning af det spil, som udspillede i Washington omkring Grønland. Et spil, der satte Grønland ind på den større sikkerhedspolitiske scene. Kauffmann ønskede på selvstændig vis at skabe goodwill for Danmark, og ønskede ydermere at ændre den danske udenrigstjeneste væk fra neutralitetstankegangen (i forhold til tyskerne) hen imod en mere kosmopolitisk tilgang, hvor især forbindelserne til England og USA skulle styrkes.⁴⁸

⁴⁴ Svane, 1970, s. 543-544

⁴⁵ Lidegaard, 1996, s. 139

⁴⁶ Se Svane, 1970, s. 529

⁴⁷ Løkkegaard, 1968, s. 317

⁴⁸ Gemzell, 1997, s. 457 – se Lidegaard, 1996, s. 35

Indledning

Bevidstheden om at den fremtidige magtbalance i verden havde USA som en af hovedaktørerne, har uden tvivl spillet en rolle for Kauffmanns ageren. Disputatsen er samtidig et glimrende eksempel på en historisk biografi om en embedsmand, der indenfor rammerne af en statslig institution (udenrigstjenesten) forsøger, og i en vid udstrækning lykkes med at ændre forholdene. Brun tilskrives en stor rolle i moderniseringen af Grønland, især efter sin ansættelse som vicedirektør i 1947.⁴⁹

Niels Højlands *Krise uden alternativ* (1972) analyserer dansk Grønlandsdebat efter Anden Verdenskrig. Eske Brun vendte, ifølge Højlund, hjem fra Grønland fuld af reformiver, men måtte i første omgang se til fra sidelinjen, mens den konservative direktør Knud Oldendow forsøgte at køre den traditionelle politik videre.⁵⁰ Efterhånden blev kritikken af Oldendow for massiv, og Statsministeriet bad derfor Eske Brun tegne den nye Grønlandspolitik fra starten af 1947.⁵¹ Højlund har til værket interviewet bl.a. Eske Brun og Knud Oldendow

Bent Nielsens bog *Forandring og fremsyn – Daugaard-Jensen og systemskiftet i Grønland* (1996) handler om Grønlands Styrelses første direktør, Jens Daugaard-Jensen (direktør fra 1912 til 1938). Tiden op til var præget af en reformiver fra forskellige sider, bl.a. fra danske erhvervsfolk, der mente at adskillelsen mellem handel og administration var en forudsætning for at forbedre forholdene i Grønland. Daugaard-Jensen gik som tidligere inspektør i Grønland ind for en reformering af styring af Grønland. Idéen til oprettelsen af lands- og kommuneråd var således Daugaard-Jensens, og han var en af hovedkræfterne bag den politiske udvikling i Grønland i første halvdel af det 20. århundrede. Devisen for udviklingen var, at det skulle foregå i et adstadigt tempo, så grønlænderne kunne følge med. Landet og befolkningen mentes ikke, at være parat til en opgivelse af monopolhandlen, hvorved landet ville blive åbnet op for private virksomheder. Frygten var at befolkningen ville få ringere vilkår, bl.a. ved at de omkostningsfulde forsyningslinjer ville blive nedprioriteret. Samtidigt var statens mål at højne grønlændernes samfundsengagement og ansvarlighed. Den i gang værende erhvervsomlægning fra fangst til fiskeri, og den ønskede dansk-undervisning i skolerne var de politiske hovedpunkter i tiden. Grønland var for alvor på vej væk fra at være et fanger-samfund, men kræfter i den danske Grønlandsadministration var bekymret for, at udviklingen ville løbe løbsk, hvis ikke tøjlerne forblev stramme. Daugaard-Jensen og hans efterfølger som direktør for Grønlands Styrelse Knud Oldendow var begge indstillet på, at denne

⁴⁹ Lidegaard, 1996, s. 666

⁵⁰ Højlund, 1972, s. 19-20

⁵¹ Ibid., s. 135

Indledning

rolige udvikling skulle følges, og at det grønlandske samfund langsomt, men sikkert, skulle udvikles.

Søren Thuesens *Fremad, opad* (1988) tager udgangspunkt i den kristne forening Peqatigîngniat, der stiftedes i starten af 1900-tallet. Bogen omhandler fremkomsten af en moderne grønlandsk, national identitet, især på baggrund af de seminarieuddannede kateketer, hvor med grønlænderne kom til at opfatte sig som et folk med et fælles sprog og historie. Bogen er væsentlig for en forståelse af den udvikling som det grønlandske samfund og grønlænderne befandt sig i første halvdel af det 20. århundrede. De seminarieuddannede kateketer udgjorde en gruppe, der i skrift og tale formulerede tanker og holdning til det grønlandske samfunds udvikling, og fra denne gruppe opstod ønsket om, at det danske sprog kunne bruges til at fremme udviklingen. Det danske sprog var således en betingelse for at kunne besidde ledende stillinger indenfor skole, handel- og administrationsområderne. Søren Thuesen og Jens Boels artikel *Grønland og den store verden: 2. verdenskrigs betydning for det dansk-grønlandske forhold* (1993) beskriver det grønlandske samfunds udvikling under krigen og denne betydning for forholdet mellem Danmark og Grønland; – tiden under krigen må betragtes som det afgørende vendepunkt i den udvikling, som skulle lede frem til indførelsen af hjemmestyre.⁵² En af grundene til dette vendepunkt var ifølge forfatterne den amerikanske tilstedeværelse, der satte det danske kolonistyre i nyt lys. Amerikanernes ”venligsindede besættelse” var med til at styrke allerede eksisterende grønlandske nationalistiske strømninger.⁵³

Dansk Institut for Internationale Studier (DIIS) udgav i 2007 en udredning *Afvikling af Grønlands kolonistatus 1945-54*. Eske Brun karakteriseres i værket som en af hovedpersonerne i den modernistiske/reformivrige fløj indenfor Grønlandspolitikken efter Anden Verdenskrig, især efter at Grønlandsdebatten tog form i efteråret 1946.⁵⁴ Udredningen fokuserer på: ”omstændighederne i forbindelse med Grønlands ændrede status fra koloni til ligeberettiget del af riget ved ændringen af grundloven i 1953, herunder begivenhedsforløbet i Danmark/Grønland og i FN i forbindelse med behandling af Danmarks meddelelse til FN herom.”⁵⁵ Udredningen konkluderer mht. de danske myndigheders forhandlinger med landsrådet i 1952 omkring Grønlands integration i det danske rige: ”Man var bange for at få grundlovsprocessen afsporet. Firkantet formuleret kan man sige, at trods alle højtidelige erklæringer fra dansk side om den `oplyste` danske kolonipolitik, var der altså grænser for, hvor `oplyste` beslutningstagerne i København turde være...

⁵² Boel & Thuesen, 1993, s. 35

⁵³ Ibid., s. 35

⁵⁴ DIIS, 2007, s. 127 og 135

⁵⁵ Ibid., s. 9

Indledning

Grønlænderne traf deres valg om integration med åbne øjne for, vel vidende at der var alternativer – og i enighed.”⁵⁶ Sagen var den, at et alternativt forslag til det fremtidig statsretslige forhold mellem Danmark og Grønland fra juristen Alf Ross, ikke var blevet præsenteret for landsrådet – nemlig forslaget om free association.⁵⁷ Problemstillingen er blevet behandlet i to værker fra den Nordatlantiske Gruppe i Folketinget *The Right To National Self-Determination – The Faroe Islands and Greenland* (2004) og især i *Kilder til Færøernes og Grønlands historie – Anden del Kilder angående Grønland* (2004) af Mininnguaq Kleist.

De to forslag, som landsrådet blev præsenteret for, var fuld integration i det danske rige eller selvstændighed. Den manglende oplysning om alternativet til de to forslag var begrundet i en dansk frygt for, at det ville kunne forhale den integrationsproces som både grønlandere og danskere ønskede.⁵⁸ Jeg bidrog til et afsnit i DIIS-udredningen (bilag 12) om grønlandernes holdning til det fremtidige forhold mellem Danmark og Grønland, men man kan spørge om det er i orden, at statens (historiske) gerninger ikke undersøges af flere (uafhængige) parter, til trods for udredningens grundige og saglige fremstilling.

Samme institution udgav i 2005 en udredning *Danmark under den kolde krig – den sikkerhedspolitiske situation 1945-1991*, hvor Grønlands rolle som en del af Danmark behandles. Grønland repræsenterede for Danmark et aktiv i forhold til forsvarsorganisationen NATO. Danmark kunne gennem forsvarsaftalen i 1951 mellem USA og Danmark i NATO-regi yde et bidrag til forsvaret.⁵⁹ Det var derfor for Danmark vigtigt at fastholde Grønland som en del af Danmark. I Dansk Udenrigspolitisk Instituts (DUPI) *Grønland under den kolde krig – Dansk og amerikansk Sikkerhedspolitik 1945-68* (1997) redegøres for omstændighederne bag USAs overflyvninger af Grønland med atomvåben og Thulebasens rolle heri. Bogen redegør for Grønlands betydning for Danmark og USA under den kolde krig. DUPI skriver ligesom DIIS (2005), at Danmark ved at bibeholde suveræniteten over Grønland og efterfølgende udleje området, hvor Thulebasen ligger, kunne yde et forsvarsbidrag til NATO. USA holdt hånden over Danmark overfor de øvrige NATO-lande, da USA havde brug for Thulebasen. Danmark gav til gengæld USA frie hænder i Thule, bl.a. til at opbevare atomvåben her, selvom den officielle danske politik var, at det danske rige skulle være atomvåbenfrit område.⁶⁰

⁵⁶ Ibid., s. 284-285

⁵⁷ Folketingsmedlem Lars Emil Johansen kritiserer i Jyllandsposten 5. februar 2007, side 7 udredningen for, at frikende Danmark for historiske synder.

⁵⁸ DIIS, 2007, s. 286

⁵⁹ DIIS, 2005, bind 2, s. 695

⁶⁰ DUPI, 1997, s. 32-33 og 331

Indledning

Jens Brøsted og Mads Fægteborgs bog om *Thule - fangerfolk og militæranlæg*⁶¹ gennemgår omstændigheder omkring flytningen af den lokale inughuit befolkning i 1953 fra området, hvor den amerikanske militærbase Thule Air-base i dag ligger. Mere konkret ønskede forfatterne at påvise, at lokalbefolkningen ikke blev spurgt til deres holdning forud for anlæggelsen af basen og at den danske stat dermed tilsidesatte befolkningens interesser. En af bevæggrundene for at skrive bogen var, at bryde Grønlandsministeriets informationsmonopol i sagen.⁶² Eske Brun tildeles en central rolle i hele tvangsflytningen og en imødekommenhed overfor USA angives som grunden hertil. En imødekommenhed, der tilsidesatte beskyttelsesprincippet overfor den oprindelige Thule-befolkning. At det ikke udelukkende var Grønland og grønlændernes ve og vel, der kom i første række, er bogens pointe. Axel Kjær Sørensen roste i sin anmeldelse bogen, men savnede en afklaring af om de danske myndigheder var villige til at fremtvinge en flytning. Bogen, anså Sørensen, var et partsindlæg i diskussionen om hvorvidt der var tale om en tvangsflytning.⁶³

Søren Forchhammers Ph.d.-afhandling *Gathered or dispersed?: four decades of development policy debate in Greenland* (1997) er en gennemgang af det grønlandske landsråds holdning til befolkningskoncentrationspolitikken efter 1945. Afhandlingen kommer ind på, at man fra grønlandsk side, i henhold til det økonomiske incitament, var indstillet på at koncentrere befolkningen. I 1953 oprettede landsrådet en befolkningskommission, der skulle tage stilling til en koncentreret af befolkningen. Kommission inddelte beboede steder i tre kategorier; steder, der kunne nedlægges, steder, der skulle investeres i og en mellemgruppe, der hverken skulle nedlægges eller investeres i.⁶⁴ Efter oprettelsen af Grønlandsrådet i 1964 blev landsrådet reelt frataget landsrådets kompetence på det område.⁶⁵

Endelig skal nævnes Finn Gads (1911-1986) *Grønland under krigen* (1945) og *Grønlands historie IV – 1925-1954* (1954). Den første er en gennemgang af forholdene i Grønland under krigen. Gad var under krigen underviser på seminariet i Godthåb og havde dermed en førstehåndsviden om udviklingen i perioden. Gad roser de to landsfogeder for deres indsats, Aksel Svane med sin rolige holdning og Eske Brun med ”personlige kvalifikationer, som allerede hans klare, skarpe og hurtige afgørelser havde givet prøver på.”⁶⁶ Eske Brun var ”regerende” landsfoged fra 1941 og krigen ud. Brun bekendtgjorde overfor det amerikanske konsulat, at den hidtidige danske politik ville blive

⁶¹ Thule - fangerfolk og militæranlæg, Jurist- og Økonomiforbundets forlag, 1985

⁶² Brøsted & Fægteborg, 1985, s. 11

⁶³ Sørensen, 1985(2), s. 486

⁶⁴ Forchhammer, 1997, s. 44-45 og 47-48

⁶⁵ Ibid., s. 66

⁶⁶ Gad, 1945, s. 8

Indledning

videreført samtidig med at der ville blive samarbejdet med de amerikanske myndigheder om forsvaret af Grønland.⁶⁷ Den anden er en gennemgang af udviklingen fra 1925-styrelsesloven til efter Grønland indlemmelse i det danske rige som en ligestillet del i 1953.

Gad skriver, at de små spredte samfund i Grønland under Anden Verdenskrig blev tvunget til at søge sammen. Administrationen måtte opbygges med de forhåndenværende folk og det gældende økonomiske princip – fastholdelsen af pris og lønniveauet – blev forsøgt videreført. Det lykkedes gennem salget af kryolitten fra minen i Ivigtut, at undgå at stifte gæld. Centraliseringen af administrationen, afholdelsen af fælles landsrådsmøder og rationaliseringen af skibstrafikken nødvendiggjorde mange små og hurtige beslutninger og en større arbejdsindsats blandt indbyggerne var med til at ændre samfundet.⁶⁸ Efter krigen var man i Grønlands Styrelse ikke opmærksom på den samfundsudvikling som krigen havde afstedkommet, og den efterfølgende kritik fra den danske presse af forholdene i Grønland førte i 1948 til nedsættelsen af en kommission. Ansættelsen af Brun som direktør i 1949 hos Grønlands Styrelse indvarslede, ifølge Gad, den ændrede kurs i Grønlandspolitikken i denne periode.⁶⁹ Gad har været betragtet som *autoriteten* med sine *Grønlands Historie I-III* (1967, 1969 og 1976) indenfor Grønlands historie.

Tidligere Grønlandsminister cand. jur. Knud Hertlings *Grønlandske paradokser* (1977) er en gennemgang af den politiske udvikling fra 1945 til umiddelbart før hjemmestyrets indførelse. Hertling er ligesom Tupaarnaq Rosing-Olsen (beskrevet nedenfor) af grønlandsk afstamning og bogen kan som sådan betragtes som indlæg i debatten om Grønlands udvikling fra en ”indfødt”. Bogens fokus er udviklingen efter Grønlands ændrede status til et dansk amt i 1953 – en begivenhed, der havde givet grønlænderne illusionen om ligestilling, men som i Hertlings ord snarere havde betydet følgende: ”[danskere] bliver vi aldrig. Om ikke af andre grunde så på grund af vor etniske oprindelse og vort sprog.”⁷⁰

Tupaarnaq Rosing-Olsens bog *I skyggen af kajakkerne – Grønlands politiske historie 1939-79* (2005) er, som titlen angiver, en gennemgang af den politiske udvikling fra året før Danmarks besættelse til indførelsen af Hjemmestyret. Bogen beskriver en med udgangspunkt i den politiske udvikling en periode i Grønlands historie, der ikke tidligere er blevet behandlet fyldestgørende, og udfylder derfor et tomrum, bl.a. igennem interviews af relevante personer. Samtidig bygger den videre på en grønlandsk selvopfattelse, der kan tages op til revision. Rosing skriver om udviklingen

⁶⁷ Ibid., s. 33

⁶⁸ Gad, 1954, s. 465-466

⁶⁹ Ibid., s. 468

⁷⁰ Hertling, 1977, s. 36

Indledning

efter Anden Verdenskrig: ”Mange kunne ikke følge med i denne udvikling, for ét er den tekniske udvikling og noget andet er menneskenes tilpasning til denne udvikling. Det tager tid at tilpasse sig... Forskellige problematikker blev til, og dem mærker vi endnu.”⁷¹

Kirsten Teglbjærchs speciale fra Institut for Eskimologi ved Københavns Universitet *Kalâliussuseq – Det at være grønlander – identitet og etnisk bevidsthed* sætter de to grønlandske landsråd- og folketingsmedlemmer Frederik Lyng og Augo Lyng op overfor hinanden. Frederik Lyng karakteriseres som: ”traditionalisten, der ønskede en rolig samfundsudvikling med bevarelse af værdifulde traditionelle elementer, mens A. Lyng var modernisten, der kæmpede for hurtige og radikale ændringer og en udvikling efter vestlige principper i nær tilknytning til ”moderlandet”.⁷² Både Augo og Frederik Lyng blev stemt ind ved det første valg til folketinget i 1953, hvilket kunne tolkes som et udtryk for, at man fra grønlandsk side gik ind for udviklingen, men samtidigt også ville holde fast i traditionerne.

Daniel Thorleifsens speciale om Augo Lyng *Politikeren Augo Lyng – Augo Lynges idé om ligestilling mellem danske og grønlandere ca. 1930-1950* (1991) anlægger ud fra en hegemonisk model den vinkel, at udviklingen som bl.a. Augo Lyng var en del af, foregik indenfor rammerne af en dansk begrebsramme.⁷³ Konklusionen lyder bl.a.: ”Grønlanderne anerkendte kolonistyrer som uundgåeligt og som en nødvendighed, da legitimeringen af det også begrundedes som en civilisatorisk mission.”⁷⁴ Den grønlandske elite, som Augo Lyng var en del af, var i tiden præget af forestillingen om at naturfolk – primitive folk – var kulturelt laverestående end Vestens kultur(er). Ønsket hos eliten var således, at der skulle ske materielle og åndelige fremskridt bl.a. igennem en tættere tilknytning til den danske kultur.

Hans Ammendrups speciale *Grønlands Styrelse 1939-48. Et direktorat i spidsen for udviklingen?* (2007) ser på Grønlands Styrelses rolle for udviklingen i Grønland. Ammendrup finder frem til, at Grønlands Styrelse i 1939 ikke fremmede udviklingen i Grønland, da der ikke blev gjort noget for at udvide fiskeriet, og under krigen var man pga. den afbrudte forbindelse henvist til passivitet. Efter krigen, i 1946-forhandlingerne og den efterfølgende betænkning, var det en afventende Styrelse, hvorimod ansættelsen af Eske Brun i 1947 og nedsættelsen af Grønlandskommission i 1948 satte gang i udviklingen.⁷⁵

⁷¹ Olsen, 2005, s. 8

⁷² Teglbjærg, 1978, s. 1 – Frederik Lyng var medlem af landsrådet i perioder mellem 1917-55, og blev sammen med Augo Lyng medlem af Folketinget i 1953.

⁷³ Thorleifsen, 1991, s. 1

⁷⁴ Ibid., s. 94

⁷⁵ Ammendrup, 2007, s. 76-78

Indledning

Thomas Bendixens speciale⁷⁶ gennemgår baggrunden for Akademisk Skyttekorps og belyser en del af det miljø som Eske Brun færdedes i, da han som studerende ved Københavns Universitet var medlem af korpset. Korpsets værdier omkredsede de konservative idealer; loyaliteten mod kongehuset og kampen for æren og fædrelandet.

Cand. Mag. Lill Rastad Bjørsts bog *En anden verden* (2008) er en videre-bearbejdning af hendes speciale fra 2005 fra Syddansk Universitet. Bogen behandler det forhold, at grønlandere igennem tiden er blevet til som et billede af andres (specielt danskeres) konstruktioner. Bjørst skriver:

”Danskerne har i særlig grad brugt Grønland som et spejlbillede på, hvad vi *ikke* var. En form for andethed, som man i Danmark har været både tiltrukket og frastødt af på samme tid. Gennem hele forskningshistorien har danske videnskabsmænd og administratorer på én og samme tid ønsket at civilisere og bevare Grønland.”⁷⁷ Bjørsts påstand er, at grønlændernes fortid er blevet romantiseret og stereotypiseret, og det gør det vanskeligt for nutidens grønlandere at identificere sig selv i en moderne verden.⁷⁸

Eske Bruns erindringsbog *Mit Grønlandsliv – erindringer af Eske Brun* (1985) er allerede berørt ovenfor. Bogen er en selvbiografisk skildring, skrevet flere år efter, at de beskrevne begivenheder fandt sted. Brun ønskede måske især at gengive de begivenheder som han gerne i eftertiden ville huskes for. Sandsynligheden taler for, at Brun med tiden har genfortolket og husket forløbet anderledes.⁷⁹ Axel Kjær Sørensen skrev i anmeldelsen af bogen, at Brun havde tre hovedpunkter for Grønlandspolitikken; at opretholde en acceptabel levestandard, overføre så meget kompetence til grønlanderne som muligt og indrette en selv bærende økonomi. Samtidig var den politiske hensigt at bevare Grønland på danske hænder og de tre punkter var midlerne hertil. Sørensen sluttede anmeldelsen af med at sidestille bevæggrundene for Eske Brun og den danske Grønlands-administrations politik: ”Vi er trods alt alligevel de bedste til uselvisk at løse en uomgængelig udviklingsopgave.”⁸⁰ Sørensen mente, at den danske selvopfattelse som kolonimagt her klart skinner igennem. Bogen er kort sagt som kilde brugbar til en forståelse af Eske Bruns egen version af forløbet, men ikke til en faktuel gengivelse af hændelsesforløbet.

⁷⁶ En undersøgelse af de danske frivillige korps 1918-1937: med særligt henblik på Akademisk Skyttekorps: Socialdemokratiets og Det Radikale Venstres syn på korpserne samt baggrunden for korpserforbudet

⁷⁷ Bjørst, 2008, s. 9

⁷⁸ Ibid., s. 10

⁷⁹ Se evt. anmeldelse af bogen i Axel Kjær Sørensen, *Historie/Jyske Samlinger*, nr. 16, 1985, s. 150-153

⁸⁰ Sørensen, 1985, s. 153

Indledning

Knud Oldendow har et omfattende forfatterskab. Hans *Grønland – folk og land i vore dage* (1936) er skrevet, mens Oldendow var kontorchef i Grønlands Styrelse og kan som sådan tages som udtryk for institutionens officielle holdning til Grønland eller i hvert fald som et udtryk for at man ikke grundlæggende var uenig i udlægningen.

Knud Oldendows *den Grønlandske Samfundslære* (1931) er skrevet til grønlændere som en oplysende bog, hvor de kan tilegne sig en forståelse af det politiske forhold som Grønland på datiden var omgærdet af. I indledning står til: ”Du interesserede Grønlænder... ogsaa for Samfundslivet gælder den ældgamle Visdom – at det er ikke med gode Ord og Forsætter, man skal begynde sit Liv – man skal begynde det med at erkende og forstaa – samt med den rette Sidemand.”⁸¹ Oldendows *Tilstandene i Grønland 1946* (1947) er skrevet som en udløber af den kritik som en pressedelegation rejste af forholdene i Grønland. Kritikken gik på, at Grønlands Styrelse var ansvarlig for tingenes tilstand i Grønland og ikke gjorde nok for at forbedre forholdene. Bogen er skrevet af en presset Oldendow og er et forsøg på en forklaring på den førte politik. Danskerne var, i Oldendows udlægning, vejvisere og guider for grønlænderne – og en forudsætning for at der kunne ske en samfundsudvikling var, at danskere og grønlændere samarbejdede. Oldendow kan kritiseres for, at i stigende grad, i takt med at Grønland som et samfund udvikledes, at have et forældet syn på forholdene i Grønland. Kvaliteten af hans forfatterskab skal dog ikke fornægtes.

Præsten Mathias Storchs *Strejfflys over Grønland* (1930) beskriver forfatterens syn på udviklingen i Grønland og er som sådan en væsentlig kilde til hvorledes (visse) grønlænderes verdensopfattelse var. Storch havde som den første grønlænder siddet med i dansk-grønlandsk udvalg, der lavede forarbejdet til 1925-styrelsesloven, hvor det bl.a. blev formuleret, at der skulle undervises i dansk. Storch havde i 1914 på et præstekonvent et forslag om at grønlænderne skulle lære dansk.⁸² Baggrunden for sprogdebatten er uddybet i et afsnit længere nede.

Storchs *En Grønlænders Drøm* (1915) er en oversættelse af *Sinnattugaq* (1914). Bogen er den første roman skrevet af en grønlænder. Bogen diskuterer forholdet mellem danske og grønlændere med en kritisk vinkel og behovet for en samfundsforandring. Bogen giver ligesom *Strejfflys over Grønland* et indblik i Storchs syn på udviklingen og synet på den fremtidige kurs. I Storchs vision om det fremtidige Grønland (i år 2105) fremgår det, at grønlænderne igennem uddannelse og stræben er blevet ligestillet danskerne.

⁸¹ Oldendow, 1931, s. 7

⁸² Kleivan, 1993, s. 89

Indledning

Augo Lynges *300 år efter* (1931) er ligesom Storchs bøger væsentlige til en forståelse af en (fremtrædende) grønlanders forståelse af verden. Bogen beskriver Grønland i år 2021, hvor den grønlandske befolkning er fuldt integreret i det danske samfund på lige fod med det øvrige Danmark. Fangerkulturen er i bogen et overstået kapitel og Grønland er et dansk amt med en blandingsbefolkning, der har samme rettigheder og ansvar som befolkningen i det øvrige rige. Både Storch og Augo Lynges bøger kommer ind på det fremtidige forhold mellem Grønland og Danmark, hverken Storch eller Lynges fremskriver i deres romaner Grønland til et selvstændigt land, løsrevet fra Danmark. Grønlanderne har i fremtiden dygtiggjort sig og er i overvejende grad ansvarlige for styringen af eget land, men på samme tid en del af Danmark. Integration i det danske rige frem for selvstændighed.

Christian Vibes (1913-98) *Ene ligger Grønland : Livet i Grønland under de 6 lange Adskillelsens Aar 1939-45*(1946) er en beskrivelse af forløbet under Anden Verdenskrig i Grønland. Vibe var som zoolog med på en videnskabelig ekspedition i det nordligste af Grønland, men strandede pga. krigen i Grønland. Vibe blev hentet til Godthåb, hvor han af Eske Brun fik til opgave at redigere bladet Grønlandsposten.

Ole Vindings (1906-85) bog *Grønland 1945*(1946) er brugbar som kilde til en forståelse for, hvordan en del af det danske pressekorps opfattede Grønland i tiden umiddelbart efter krigen. Vinding anlagde en kritisk vinkel på det danske engagement i Grønland, og især hvad han anså som det konservative Grønlands Styrelses bestræbelse på, at bremse udviklingen i Grønland.

0.8 Informanter

Følgende personer takkes for at have taget sig tid til at drøfte forskellige emner indenfor dette projekt og har på hver sin måde bidraget til en bedre forståelse af personen Eske Brun, den relevante periode, den vanskelige biografienre, samt styringen og administreringen af Grønland. De informanter, der på den ene eller anden måde har haft et arbejdsforhold til Eske Brun, kunne berette om en dygtig, men tilbagetrukket mand, der ikke yndede at sige meget. En mand der i højere grad følte sig veltilpas ”i marken” end på sit kontor, og som hellere ville tage sig af de store linjer end af detaljerne.

- dr. phil. Finn Løkkegaard
- dr. phil. Bo Lidegaard
- dr. phil. Kurt Jakobsen

Indledning

- dr. teol. Jørgen I. Jensen
- dr. phil. Birgitte Possing
- dr. phil. Thomas Söderqvist,
- ph.d., seniorforsker Svend Aage Christensen
- cand. mag. Jens Brøsted
- cand. mag. Hans Ammendrup

Historikerne Finn Løkkegaard, Bo Lidegaard, Kurt Jakobsen og Birgitte Possing samt professor Thomas Söderqvist og teologen Jørgen I. Jensen har alle skrevet biografier. De to førstnævnte om gesandt Henrik Kauffmann. Deres råd og vejledning har været en stor hjælp. Christensen, Brøsted og Ammendrup har beskæftiget sig med Grønlands historie. Christensen igennem sit arbejde som seniorforsker ved Dansk Institut for Internationale Studier, mens Brøsted har undersøgt omstændighederne omkring flytningen af Thule-befolkningen i 1953. Ammendrup har beskæftiget sig med Grønlands Styrelse i 1940'erne.

- tidligere redaktør Jørgen Fleischer
- cand. mag. Mininnguaq Kleist
- cand. jur. Claus Bornemann
- Christian Brun og Johan Brun (sønner af Eske Brun)
- Marie Fleischer (landstingsmedlem)
- tidligere skoledirektør Christian Berthelsen
- cand. jur. Jørgen Hertling
- cand. jur. og tidligere Grønlandminister Knud Hertling
- tidligere rigsombudsmand Gunnar Martens

Mininnguaq Kleist, Marie Fleischer og Gunnar Martens⁸³ har indtil for nyligt arbejdet indenfor den nuværende administration og styring af Grønland og kunne der igennem formidle en viden om nutidens system, hvilket lettede forståelsen af det daværende system. Jørgen Fleischer gik under krigen på seminaret og har været en del af samfundsudviklingen siden da, bl.a. som redaktør af AG i en årrække. Fleischer er stadig en flittig forfatter og debattør. Claus Bornemann arbejdede i starten

⁸³ Marie Fleischer er ikke længere landstingsmedlem, Gunnar Martens er pensioneret mens M. Kleist fortsat er ansat i Hjemmestyret.

Indledning

af 1950'erne under landshøvdingen og sidenhen i Grønlands-administrationen i København og var således ansat under Eske Brun. Christian Berthelsen havde en væsentlig rolle i moderniseringen af det grønlandske skolevæsen som lærer, skolekonsulent og som skoledirektør. Berthelsen har ligeledes forfattet bøger, bl.a. om grønlandsk litteratur.

Brødrene Knud (1925-) og Jørgen Hertling (1928-) var nogle af de første grønlandske akademikere. Begge deltog som tolke på en af Grønlandskommissionens rejser til Grønland og begge arbejdede sidenhen som embedsmænd i Grønlandsadministrationen – Jørgen som politimester og Knud under landshøvdingen. Knud Hertling blev sidenhen Grønlandsminister (1971-73) og har i sin bog *Grønlandske paradokser* (1977) sin udlægning af Grønlands udvikling siden Anden Verdenskrig. De informanter, der på den ene eller anden måde haft et arbejdsforhold til Eske Brun, kunne berette om en dygtig, men tilbagetrukket mand, der ikke yndede at sige særligt meget. En mand, der i højere grad følte sig veltilpas i marken end på et kontor, og som hellere ville tage sig af de store linjer end med detaljerne. Eske Bruns sønner – Christian og Johan – gav et billede af privatpersonen Eske Brun. De kunne berette om en mand, der vægtede sit arbejde højt og brugte meget af sin tid på det.

0.9 Anvendte kilder

Kildematerialet anvendt i afhandlingen stammer fra officielle arkiver, fra interviews og fra historiske fremstillinger samt anden litteratur. Arkivmaterialet stammer fra Folketingets Bibliotek, Det Kongelige Bibliotek, Rigsarkivet, Grønlands Nationalarkiv, Arktisk Institut og Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv. Eske Bruns privatarkiv i Rigsarkivet indeholder kun enkelte arkivkasser, ligesom det kun i begrænset omfang har været muligt ad andre veje at indsamle informationer om manden. Eksempelvis var arkivet fra Ordrup Gymnasium fra den periode Eske Brun blev student (1922) blevet stjålet. Brun efterlod sig ikke andet privatarkiv. Derfor er det primært gennem interviews med folk, der kendte ham, og især gennem officielle myndigheders arkiver, officielle skrivelser, og gennem trykte værker, at billedet af Brun skulle stykkes sammen.

Fra Bruns studietid (1922-29) er studenterbladene anvendt til beskrivelse af miljøet på Københavns Universitet. Brun har efter al sandsynlighed ikke skrevet artikler før efter Anden Verdenskrig, i hvert fald har det ikke været muligt at opstøve nogen. Under krigen begyndte Brun derimod at ytre sig igennem aviserne. I første omgang overfor den amerikanske offentlighed under Bruns ophold i USA i 1940. Tilbage i Grønland og efter oprettelsen af *Grønlandsposten* i 1942 ses en række

Indledning

skriverier af Brun. Efter krigen var Brun en flittig skribent i forskellige blade og aviser – efter ansættelsen i 1947 som vicedirektør også en del artikler om Grønland og den førte politik, hvor han repræsenterede den officielle Grønlandspolitik. I øvrigt er Eske Brun memorandum af 21. september 1945 fra Grønlands Styrelses hovedkontor⁸⁴ og det memorandum, som i N.O. Christensens arkiv i arktisk instituts arkiv kaldes Eske Bruns memorandum fra 1947 identiske.⁸⁵ Brun skrev ikke et (nyt) memorandum på opfordring af statsminister Hedtoft i 1947, men indleverede blot det som allerede var blevet indleveret i september 1945 til lederen af befrielsesregeringen, statsminister Buhl (1881-1954).⁸⁶

Sammenfattende om kildematerialet kan siges, at det består af:

- officielle embedstelegrammer og breve, personaleoplysninger, rapporter, betænkninger, forhandlings- og mødereferater fra Grønlands Styrelse, de grønlandske landsråd, det amerikanske konsulat i Godthåb og Rigsdagens Grønlandsudvalg.
- Embedsarkiver fra bl.a. Eske Brun, Knud Oldendow, Hans Hedtoft
- Privatarkiver fra bl.a. Eske Brun, Aksel Svane, C.F. B. Simony
- Bøger, videnskabelige artikler, avisartikler og universitetsspecialer
- Interviews

0.10 Emne- og tidsmæssig afgrænsning

I afhandlingen er der foretaget fra- og tilvalg mht. emner og temaer. Afhandlingen fokuserer på Eske Bruns embedsførelse. Af emner, der ikke er blevet behandlet indgående i afhandlingen, er bl.a. færøfiskeriet i slutningen af 1920'erne, flytningen af den lokale Thule-befolkning i 1953, koncentrationspolitikken og specielt Grønlandsudvalgets betænkning af 1964 (G-60). Afvejningen er foretaget med den begrundelse, at problemstillingen besvares ud fra tiden før 1953. Grønlandskommissionens betænkning (G-50) og de 10 lovændringer i maj 1950, og især Grundlovsændringen i 1953, indvarslede den nye tid i Grønland og det er i forløbet herop til, at Eske Bruns betydning kan afdækkes. Spørgsmålet, der søges besvaret, er om Eske Brun kan kaldes Grønlands reformator. Derfor er afhandlingen koncentreret omkring Eske Bruns betydning for det

⁸⁴ Rigsarkivet, Arkiv 0030, Grønlands Styrelse, Hovedkontor, journalsager 1941-1950, journal 10363/45

⁸⁵ Arktisk institut, N.O. Christensens arkiv - arkivfond A121, læg 24.

⁸⁶ Vilhelm Buhl var statsminister maj-november 1945.

Indledning

grønlandske samfunds udvikling fra 1932 til 1953. Mere konkret er tiden under Anden Verdenskrig og umiddelbart efter af særlig relevans, da det antages at det er i denne periode, at Bruns indflydelse gjorde sig gældende.

Landsfogedernes forhold til den danske gesandt i Washington, Henrik Kauffmann og til amerikanerne er udførligt behandlet i Finn Løkkegaard og Bo Lidegaards disputatser. Forholdet til disse var i stor udstrækning bestemmende for landsfogedernes virke. En sammenligning med andre landes udvikling i samme periode er ikke foretaget. Grønland var langt fra det eneste land, der på af de efter krigen ændrede forhold ændrede status, mange med selvstændighed til følge.

Eksemplerne er legio.

Den anden danske besiddelse, Færøerne, havde på flere punkter et lignende forløb under krigen. Øerne blev hurtigt besat af englænderne og der udvistes, ifølge en rapport fra Færøernes politi, imødekommenhed overfor besættelsesmagten. Politimyndighedens stilling var, at: "Kun gennem en ubetinget og til det yderste paataget Støtte for Militæret kunde Politiet have nogen Udsigt til med Virkning at kunne optræde som Befolkningens Talsmænd overfor Militæret for berettigede Krav... Afvisning eller Tilbageholdenhed overfor uundgaaelige militære Krav vilde blot føre til en direkte Gennemførelse overfor Befolkningen."⁸⁷ Til forskel fra i Grønland var myndighederne på Færøerne ikke opsat på, at opretholde et fraterniseringsforbud mellem de engelske soldater og lokalbefolkningen.

⁸⁷ Beretning fra Færøernes politikreds fra krigsaarene 1940-1945, Aksel Svanes privatarkiv, RA

1.1 Søn af en amtmand

Eske¹ Brun blev født den 25. maj 1904 i Aalborg. Forældrene var stiftamtmand og finansminister kammerherre Charles Brun² (1866-1919) og Rigmor Brun, født Hansen (1875-1948). Brun-slægten var oprindeligt indvandret til Danmark fra den svensk kontrollerede tyske havneby Wismar i form af købmanden Constantin Brun (1746-1836). Constantin Bruns søn, Carl Frederik Balthazar Brun (1784-1869) blev kammerherre under den danske konge og slægten har siden da været en embedsmandsslægt³, ligesom der har været politikere, landmænd, godsejere, kunstnere og militærfolk i familien. Eske Bruns morfar var James Gustav Hansen (1843-1912), der ligesom Eske Brun var cand. jur. af uddannelse, og ejede bl.a. flere godser. Hansen var grosserer, senere etatsråd og landstingsmand for Højre (1896-1906),⁴ og var som landstingsmedlem med til at forkaste et forslag i 1902 om salget af de Dansk Vestindiske Øer til USA. Et salg, der i øvrigt endeligt gik igennem i 1916⁵, hvor Eske Bruns onkel, faderens bror Constantin Brun (1860-1945), der var dansk gesandt i Washington, deltog i forhandlingerne med amerikanerne. Eske Bruns familie havde igennem flere led forbindelser til USA og formentlig derfra en viden om USA, hvilket senere skulle vise sig relevant for Eske Brun.

På moderens side var mosteren Ingeborg (1873-1949) gift med udenrigsminister Otto Scavenius (1875-1945), som var granfætter til den mere kendte udenrigs- og statsminister Erik Scavenius (1877-1962). Eske Bruns oldefar på moderens side, Andreas Nicolai Hansen (1798-1873) var i øvrigt også oldefar til den verdenskendte danske forfatter Karen Blixen (1885-1962).⁶ I Eske Bruns slægt på moderens side fandtes desuden politikere og succesrige handelsfolk.

Faderen Charles Brun, der beskrives som af rask og handlekraftig natur og i stand til at omgås mennesker af alle slags,⁷ var konstitueret stiftamtmand, da Eske Brun blev født, og de første år af sit liv boede Eske i stiftamtmandens embedsbolig Aalborghus slot.⁸ Charles Brun var finansminister i ministeriet Neergaard i knap et år fra 1908 til 1909, så familien boede i denne periode i København.

¹ Navnet Eske er afledt af det oldnordiske Asgeir (det guddommelige spyd).

² Charles Brun var uddannet cand.jur.

³ Eske Bruns fætter Carl A.C. Brun (1897-1958) arbejdede bl.a. under gesandt Henrik Kauffmann under Anden Verdenskrig.

⁴ Landstinget var det ene af de to ting i rigsdagen. Det andet var folketinget. Landstingets medlemmer var dels kongevalgte og dels fra landets højere sociale klasser. Landstinget fungerede i perioden 1849-1953.

⁵ USA overtog administrationen af øerne 31. marts 1917

⁶ Jens Vestberg, DBL, (bind 5, s. 557 (1980) Frille-Hanssen) om A. N. Hansen

⁷ Dansk biografisk leksikon af Helge Larsen

⁸ I forbindelse med enevældens omstrukturering af riget oprettedes i 1662 amterne. Det enkelte amt var ledet af en amtmand og over amtmændene var der for hvert 6. amt en stiftamtmand. Stiftamtmanden var den øverste verdslige embedsmand på amtsplan – mens biskoppen var den gejstlige leder af det enkelte stift. Efter amtsreformen i 1793 var der 18 amter i Danmark. Amtmandinstitutionen blev afskaffet i 1970 efter en kommunalreform.

Regeringen gik af pga. uenighed om forsvarsspørgsmålet, og faderen blev ikke valgt ved det efterfølgende folketingsvalg. Han vendte derfor tilbage til amtmandembedet.

Da faderen døde i 1919 flyttede familien til Dyrehavevej i Ordrup tæt på Klampenborg station og Dyrehavsbakken. På både moderen og faderens side var der tale om indflydelsesrige slægter, der i generationer havde siddet tæt på magtens centrum i Danmark. Eske Brun var ikke en hr. hvem-som-helst. Han var født ind i en konservativ magtelite, højst sandsynligt med alle muligheder for at kunne spille en rolle inden for hvilket felt, han ønskede.

1.2 Jura på Københavns Universitet 1922-29

I 1922 blev den 18-årige Eske Brun student fra Ordrup Gymnasium,⁹ i øvrigt sammen med Ebbe Munck.¹⁰ Brun startede derefter sammen med 161 andre studerende på Københavns Universitets Rets- og Statsvidenskabelige fakultet for at studere jura. Professor i jura ved Københavns Universitet Vinding Kruses beskrivelse af den dygtige jurist lød: ”en praktisk Sans, Sans for Handling og for at Handlingen bliver *rigtig*.”¹¹ Altså en person, der i en alvorlig situation forstår at veje for og imod, og derefter træffe det rette valg. Et grundelement på Københavns Universitets jurastudie var, at de studerende skulle opdrages til selvstændigt tænkende og skønnende mennesker.¹² Jura-studiet var opbygget af to dele. Ved afslutningen på den første del sås en notits i studenterbladet Studium 3. juni 1925: ”Eske Brun forfølges heldigvis ikke alle Vegne af en krank Skæbne. Selv om han to Gange dumpede i Studenterforeningen, hvor han var opstillet til en Seniorpost, undlod han dog at dumpe til juridisk Embedseksamens første Del. Eske Brun fik 53 Points. Hvor er det velgørende at bryde slette Traditioner!”¹³ Ved vintereksamen 1929 fik Brun den 8. højeste juridiske embedseksamen ud af 57 studerende.¹⁴ Han havde nu en uddannelse, som kunne give adgang til stillingen som landsfoged i Grønland.¹⁵ Eske Brun brugte 6½ år på at færdiggøre

⁹ De relevante eksamenspapirer fra Ordrup Gymnasiums arkiv er på et tidspunkt blevet stjålet.

¹⁰ Ebbe Munck (1905-1974) blev cand. polit. og siden hen journalist, aktiv i modstandskampen under Anden Verdenskrig og brugte de sidste år af sit arbejdsliv som hofchef for daværende kronprinsesse Margrethe. Tilsyneladende var Munck og Brun ikke nære venner, selvom de som unge havde været på cykelferie sammen. Se evt. Janni Andreassens biografi om Ebbe Munck: *At vise flaget: Ebbe Munck: krigskorrespondent, modstandsmand, hofchef*, Høst, 2007

¹¹ Kruse, 1926, s. 54

¹² Tamm og Slottved, 2005, s. 271

¹³ Studium 3. juni 1925

¹⁴ Københavns Universitets Aarbog 1928-1929, s. 95

¹⁵ Bruns overståede eksaminer udgjordes ved første del af dansk borgerlig ret, dansk statsforfatningsret med dansk forvaltningsret samt folkeret, dansk retshistorie og nationaløkonomi, mens anden del ved skriftlige prøve bestod af behandling af konkrete retstilfælde, spørgsmål fra forskellige fag, formueret (tingsret og strafferet) og endelig ved den mundtlige prøve; dansk privatret (første afdeling og formueret med søret), dansk strafferet, dansk retspleje, romersk ret i hovedtræk – karakteren var en første karakter, der var en forudsætning for at kunne arbejde i justitsministeriet. Aksel Svane fik ligeledes en første karakter, da han bestod den juridiske embedseksamen men med en lavere score end Brun. Eske Brun og Aksel Svanes karakterer, GS hkt 1871-1940 sager vedr personalet i Danmark, 1932-33, RA

uddannelsen, mens eksempelvis Bruns senere landsfoged-kollega Aksel Svane brugte 9 år (1917-26).¹⁶

1.2.1 Politisk aktiv

Brun stillede i 1924 og 1925 op til studenterforeningsvalget for Studenterforeningens Konservative. Eske Bruns far, Charles Brun, var konservative finansminister (1908-09) og med Eske Bruns familie-baggrund er det nærliggende at antage, at Brun politisk havde en konservativ holdning. Konservatisme defineres som en indstilling, ofte politisk, der i videst mulige omfang sigter på at bevare de bestående samfundsforhold. Brun tabte i 1925 til den senere studenterrådsformand Victor Vilner (1903-88), der ligesom Brun var jurastuderende og medlem af Akademisk Skyttekorps.¹⁷ Victor Vilner blev formand for det samlede Studenterråd ved Københavns Universitet i 1926-27 og senere direktør i forskellige selskaber og foreninger. Studenterforeningen var oprettet i 1820 af studerende ved Københavns Universitet og var en indflydelsesrig forening, hvis møder og arrangementer ofte refereredes i dagspressen. Ofte var talerne på møderne kendte personer, og indtil 1960'erne var Studenterforeningen et vigtigt debatforum for centrale samfundsspørgsmål. Folketingspartierne vægtede deltagelse ved de store politiske diskussionsaftener i Studenterforeningen højt, dels fordi møderne blev fyldigt refereret i pressen, og dels fordi der var et interesseret og opmærksomt publikum. Deltagelsen i Studenterforeningens politiske liv gav således øvelse i talefærdighed, debatteren og skærpede en taktisk forståelse og forhandlingsevner, hvilket kom mange af de studerende til gode senere i deres karriere.¹⁸ Hvorvidt Eske Brun i øvrigt frekventerede Studenterforeningen står uklart, men Brun nævntes i *Studium* den 25. april 1925 omkring de opstillede menige til valget: ”Vilner ... og stud. jur. Eske Bruun, der er kendt af alle Skytter, vil utvivlsomt være to dygtige yngste Seniorer.”¹⁹

Opstillingen til valgene og notitsen og artiklen i studenterbladet viser, at Eske Brun som studerende havde ambition om at kunne udøve indflydelse og var en, som de øvrige studerende var bekendt med. Studenterforeningens Konservative var dannet i 1903 og repræsenterede naturligt nok en konservativ politik. Konservativt folkeparti dannedes i 1915 som en udløber af partiet Højre, og konservatismen havde som grundholdning, at bevare det bestående imod de samfundsomvæltende

¹⁶ Ifølge eget udsagn var Svane blevet cand.jur. i januar 1924, mens hans eksamenspapirer angav juni 1926. Svane rejste rundt i verden omtrent et år fra efteråret 1924 og det er måske baggrunden for diskrepansen, da selve udstedelsen af eksamenspapiret muligvis er blevet udskudt.

¹⁷ Vilner fik i øvrigt 56 point til samme første del af den juridiske embedseksamen.

¹⁸ Kobbarnagel, 1985, s. 16-17 og 35

¹⁹ *Studium* 25. april 1925 - Senioratsvalget – Brun er skrevet med to u'er (Bruun)

kræfter – i modsætning til det liberale parti Venstre anså de konservative ikke staten som overflødig. De partipolitiske fraktioner indenfor Studenterforeningen fulgte i øvrigt udviklingen på den store scene – partidannelsen i forhold til Folketinget. Socialdemokratiet havde en fraktion under Studenterforeningen fra 1915, mens Studenterforeningens Venstre var fra 1910 og Studenterforeningens Radikale dannedes 1901-02.²⁰

1.2.2 Grønlandsdebatten på Københavns Universitet

Studentermiljøet på Københavns Universitet i 1920'erne afspejlede det øvrige samfunds udvikling. Universitetet var stadig forbeholdt et eksklusivt fåtal,²¹ selvom det ikke længere kun var embedstanden, præsterne og adelens sønner, der leverede det største kontingent. Sønnerne (og døtrene) fra de andre sociale klasser kunne lettere end tidligere blive studenter gennem lave skolepengesatser, ved fripladser eller ved legater og derefter studere videre ved universitetet. Den fremstormende arbejderbevægelse med Socialdemokratiet i front indvarslede et brud i magtforholdene i landet – i 1924 kom den første socialdemokratiske regering.²² Grene indenfor bl.a. konservative kredse var ikke ovenud positive for det parlamentariske demokrati, hvor igennem venstreorienterede politiske partier i stigende grad fik indflydelse. Konservativ politik kan sidestilles med et samfundsbevarende ønske, hvor de velhavende og indflydelsesrige bibeholder, hvad de har. Ønsket var teoretisk at: ”bevare en fuldkommen, harmonisk ligevægt og hvilende Samfunds- og Verdenstilstand.”²³

Eske Brun efterlod sig ingen spor igennem skriverier i studenterbladene, hverken i Københavns Universitets studenterråds tidsskrift *Quod Felix, Studium – ugeblad for studerende*, som var Studenterforeningens talerør eller i bladet *Den akademiske borger*.²⁴ Hvilket er lidt besynderligt med Bruns ambitioner om valg til Studenterforeningen in mente.

I studenterbladene findes artikler om, hvilken politik staten burde føre i og om Grønland. Især lå fokus på, at monopolforholdene burde lempes. I *den akademiske borger* i marts 1927 står således: ”Hvad Mening er der i at lukke os selv ude fra de store Værdier, der rummes i Grønland? Hvorfor skal danske Søfolk være udelukkede fra at søge Havn paa dansk Rigsomraade? ... Hvorfor skal vore unge, der ikke kan finde Plads i det gamle Hjemland, søge ud til Lande ... Asien, Afrika ... naar der

²⁰ Kobbarnagel, 1985, s. 25-28

²¹ I 1922 startede det foreløbige højeste antal studerende - 863 - på Danmarks eneste universitet - Københavns Universitet. Aarhus Universitet blev oprettet i 1928. Til sammenligning startede 20.363 i 2009 på en universitetsuddannelse.

²² Det radikale venstre havde i 1909-1910 og 1913-1920 haft regeringsmagten.

²³ J.M.J. i *Akademisk Ungdom*, 29. December 1926

²⁴ Politisk var bladene således; *Quod felix* var radikal, mens *Studium* og *den akademiske borger* var konservative.

Kapitel 1 (1904-32)

inden Riget – i Grønland – er rige Arbejdsmuligheder?”²⁵ og ugen efter står: ”en Befolkning, der lever under et Monopols Velsignelser, kan kun leve i Fattigdom og Fattigdom er det ikke, vi Danske ønsker at bevare for vor store Kolonis Befolkning, Eskimoerne. Det, vi ønsker, er aandelig og materiel Udvikling og Delagtiggørelse i Livets kulturelle Goder, med frisk tilført Initiativ fra Broderlandet... vi har [...] Pligt til at skaffe de danske arbejdende Borgere, der ikke har Chancer hernede en Plads i Solen, og den findes i vor herlige Koloni i Grønland.”²⁶ Danske erhvervskredses ønske om adgang til Grønland var ikke et nyt fænomen – siden slutningen af 1800-tallet havde store danske virksomheder ønsket at få foden indenfor i de danske oversøiske besiddelser for at drive forretning. Foreningen *De Danske Atlanterhavsøer* fra 1902 var en udløber af disse bestræbelser.²⁷ En anden forening, der plæderede for en ændring af styringen af Grønland, var *Det ny Grønland* dannet af tidligere inspektør i Grønland Ole Bendixen (1869-1938) og juristen Knud Berlin (1864-1954). I 1927 og 1928 refererede *Studium* flere gange foreningens udtalelser, der omkredede behovet for reformer i Grønland pga. handelsmonopolets uheldige indvirkning på udviklingen: ”Ud fra den Anskuelse, at Monopolhandelen og Landets Afspærring vel oprindeligt har bidraget til at bevare den primitive Befolkning, men siden har været en Hæmsko for dens Udvikling.”²⁸ Ansøgningerne fra den danske privatkapital blev dog vedvarende afvist af Grønlands Styrelse; handelsmonopolet og beskyttelsesprincippet blev således opretholdt.²⁹ I 1939 skrev Stauning om mulighederne for at hente rigdomme i Grønland: ”disse Forhaabninger og Fantasier om en gylden Fremtid forekommer mig meget utiltalende, og de er i hvert Fald af for ringe Soliditet, naar der er Tale om at forbedre et Lands og et Folks Fremtid... Landets Muligheder for andre end de indfødte er i det væsentlige fri Fantasi.”³⁰ Opfattelsen hos den danske stat var, at Grønland ikke var parat til at blive lukket op for privat initiativ. Beskyttelsen af grønlænderne kom forud. Dog kun til en vis grad – færingerne havde i 1920'erne fået lov til at fiske i grønlandske farvande, men under den præmis, at der ikke var kontakt til den lokale befolkning. Kryolitminen ved Ivigtut var på samme måde lukket område for grønlændere.

I 1924 havde Eske Brun sammen med Ebbe Munck, mens de begge var studerende, ansøgt om at komme med på en Ejnar Mikkelsen-ekspedition til Nordøstgrønland, men Brun var i sidste øjeblik

²⁵ Leder i Den akademiske borger, 4. marts 1927

²⁶ Bendixen, 1927, s. 1 – Kr. Bendixen – ikke at forveksle med Ole Bendixen.

²⁷ Foreningen ønskede at fremme den almindelige udvikling bl.a. i Dansk Vestindien – foreningen blev i 1919 til Dansk Samvirke. Se evt. Rigsarkivets side; http://www.virgin-islands-history.dk/a_inst.asp eller Daniel Bruun, *De Danske Atlanterhavsøer*, Geografisk Tidsskrift, bind 21, 1911-1912, s. 210-211.

²⁸ *Studium*, oktober 1927, s. 3 – Programmet for foreningen ”Det Ny Grønland”

²⁹ Nielsen, 1996, s. 14

³⁰ Stauning, 1939, s. 5 og 8

Kapitel 1 (1904-32)

blevet fravalgt.³¹ Øjensynligt var Eske Brun eventyrlysten, selvom ingen andre kilder end hans erindringsbog understøtter dette.³²

Ebbe Munck blev forud for rejsen interviewet i bladet *Studium*, hvor han udtalte, at grønlænderne i forbindelse med oprettelsen af kolonien Scoresbysund bl.a. skulle hjælpes med bygning af jagthytter og oprettelse af butik. Hovedårsagen til oprettelsen af kolonien var, at stadfæste den danske besiddelse af det nordøstlige Grønland. Ebbe Muncks ønske for at komme med på rejsen i 1924 var: ”Ikke bare, fordi Rejsen rent eventyrligt drager os, ikke bare, fordi vi endelig en Gang faar en Lejlighed til at være med i det, som tidligere kun Fantasien kendte hos os – men ogsaa fordi det altid er stolt at være med, hvor der skal gøres en Pionergerning for ens Land.”³³

På daværende tidspunkt havde Danmark og Norge en tvist om retten til Nordøstgrønland. I 1924 blev en aftale mellem de to lande underskrevet, hvori Norge fik lov til bl.a. fangst og forskning i området. Norge fortsatte dog bestræbelserne på, at få kontrol over områder i området og endte med at besætte forskellige egne. I 1933 tilkendte Den Internationale Domstol i Haag Danmark den statsretsligt autoritet over hele Grønland. USA havde i forbindelse med købet af de Dansk Vestindiske øer i 1916 anerkendt Danmarks ret til hele Grønland, og det var fra USAs side blevet understreget, at det ikke ville blive accepteret at territorier på det amerikanske kontinent blev overdraget en tredje part.³⁴ Ejnar Mikkelsens ekspedition til Nordøstgrønland i 1924 var en udløber af tanken om at for, at Danmark kunne påberåbe sig retten til Nordøstgrønland, fordrede det en bosætning i området – hvilket blev til oprettelsen af kolonien Scoresbysund. Utilfredsheden med aftalen mellem Danmark og Norge fremgik af en artikel i *Studium* den 6. februar 1924: ”Hvis Grønlandstraktaten gennemføres i sin nuværende Skikkelse spilles der Hejgut³⁵ med Symbolerne paa vort Folks nationale Selvstændighed, og et væsentligt Led føjes til den Kæde af Ydmygelser og Kapitulationer, som siden 1807 stadig med en enkelt Undtagelse har gjort Danmark mindre – og ringere.”³⁶ Frygten for at det danske rige med tiden ville skrumpes helt ind, især at Grønland, ligesom det var sket med de tre vestindiske øer, ville falde Danmark af hænde, fremgik af følgende udtalelse fra samme studentertidning: ”Danmark misrøgtede sine vestindiske Besiddelser, og solgte dem saa. Danmark saa roligt paa, at Rigets Struktur udviskedes, lod Island glide bort... vi udnytter

³¹ Ebbe Munck, 1968, s. 9-12 – Ebbe Munck kom med på ekspeditionen. Munck havde været den, der havde haft kontakten til ekspeditionens leder, Ejnar Mikkelsen, og den ledige plads som Brun håbede at kunne besætte, var allerede besat.

³² Se evt. Brun, 1985, s. 9 – citeret længere nede.

³³ Højt mod nord, *Studium*, 28. maj 1924

³⁴ Udenrigsminister Hughes til Constantin Brun, 3. august 1921, Old. pap. under krigen, RA

³⁵ Hejgut = tage gas på (Ordbog over gadesproget og saakaldt daglig tale (1908))

³⁶ *Studium* 6. februar 1924 – Grønlandstraktaten – traktaten blev indgået i 1924 mellem Danmark og Norge og tilkendegav, at begge lande kunne drive fangst og videnskabelige undersøgelser i Nordøstgrønland.

Scoresbysunds nationale Muligheder, her er anvist os en Maade, hvorpaa vi over for den hele Verden kan vise, at endnu har Danmark ikke glemt, at med Ret følger Pligt, og at med Villien til at bevare er uløseligt knyttet Villien til at vokse.”³⁷

Selvom Eske Brun tilsyneladende ikke blandede sig skriftligt i debatterne om Grønland, har ideen om ophævelsen af monopolet og det beskyttende princip været ytret, mens Brun var studerende på Københavns Universitet. En traditionel konservativ og en mere liberal Grønlandskurs diskuteredes livligt i studenterbladene. Den liberale talte for, at der i højere grad blev mulighed for dansk privat initiativ, mens den konservative fortsat fæstnede lid til, at det beskyttende handelsmonopol var den rette politik. Begge syn kredsede dog om ønskerne for bevarelsen af så meget af det danske rige som muligt, bl.a. igennem fastholdelsen af Grønland.

1.2.3 Akademisk Skyttekorps

Akademisk Skyttekorps var en konservativ forening dannet i 1866 som en udløber af nederlaget i 1864 til Preussen. Foreningen trænede universitetsstuderende i forskellige militære færdigheder og var en del af en større folkelig bevægelse, der ønskede at udbrede fædrelandskærlighed og forsvarsvilje. Talemåden ”hvad ud ad tabes, skal ind ad vindes” dækker over en nationsopbygning, der sigtede på at styrke og bevare det danske rige og undgå at tabe yderligere områder.

Bestyrelserne for skytteforeningerne bestod af godsejere, officerer og embedsmænd, mens de menige medlemmer, skytterne, primært var venstrefolk. Ideologien bag korpset var mere nationalt end demokratisk funderet, og det var især ønsket om at bidrage til hærens styrkelse i tilfælde af en krig, der lå bag oprettelsen af korpset.³⁸ Akademisk Skyttekorps skrev således i 1910 kontrakt med krigsministeriet om, at korpset skulle træde til i en krigssituation. Korpset skulle være det første værn en angribende hær ville møde, og korpset skulle på denne led være med til at bevare den danske ære. Når hæren var blevet mobiliseret, skulle korpset indgå i denne.³⁹ Visse kræfter inden for korpset var imod det parlamentariske demokrati i første fjerde del af det 20. århundrede, især det fremstormende socialdemokrati, der i stigende grad fik foden inden for det parlamentariske system. Socialdemokratiet anså det som meningsløst at opretholde et forsvar, hvilket var i klar modsætning til de konservative idealer om kongeloyalitet og kampen for æren og bevarelse af kongeriget.⁴⁰ Det parlamentariske demokrati var ikke i tiden en selvfølgelighed – men blot en blandt flere samfundssystemer i 1920’erne og 1930’ernes verden, der kæmpede om retten til at

³⁷ Studium 14. maj 1924 - Scorebysund

³⁸ Bendixen, 2000, s. 17-18

³⁹ Ibid., s. 23

⁴⁰ Ibid., s. 25

bestemme. Parlamentarismen var indført i Danmark i 1901 og gik ud på, at kun så længe en regering havde et flertal bag sig i parlamentet (Rigsdagen), kunne den blive ved magten. Akademisk Skyttekorps var officielt upolitisk, men skulle som udgangspunkt demonstrere landets vilje til selvstændighed og til at kæmpe for denne, uagtet at chancerne for succes var minimale.⁴¹ Medlemmerne af korpset var akademikere, altså studerende ved universitet, og da man skulle betale kontingent og selv sørge for egen uniform, var det fra de øvre samfundslag, at medlemmerne stammede.⁴² Ved den årlige rekrutfest var der et opbud af højtstående industrifolk, militære og civile embedsmænd – altså landets spidser, der havde været eller var aktive i korpset. Hvis man ønskede en karriere inden for det borgerlige miljø, var Akademisk Skyttekorps stedet, man skulle starte.⁴³ Brun blev medlem af korpset i 1922, men også her uden at sætte sig spor i form af skrivelser. I en artikel i *Studium* blev korpset beskrevet: ”Akademisk Skyttekorps er ifølge dets Reglement et uniformeret Korps, som er underkastet militær Kommando og Disciplin, og som ved Mobilisering indgaar i Hæren og optages i dennes Krigsinddeling... Den direkte Kommando over Korpsets enkelte afdelinger føres af Officerer, som er uddannet i Korpset og bestrider deres Tjeneste i dette samtidig med deres civile Stilling. Desuden er der i Spidsen for hver Afdeling ansat en Officer af Hæren, som Regel en Premierløjtnant af Generalstaben, der er ansvarlig for, at Uddannelse foregår efter de rigtige Grundsætninger.”⁴⁴ Brun var ”Kjæft” i et år i 1928-1929 og leder af ”Kjæftoratet” og havde desuden en valgt ”Underkjæft” til hjælp til det praktiske. En kjæft figurerede på linie med en underofficer. Eske Brun var livsvarigt medlem af korpset, men havde ingen tillidsposter og nævntes ikke i foreningens blad ved sin død i 1987. Brun havde ved siden af studiet og Skyttekorpset arbejde i forskellige kontorer, dels hos en sagfører og dels i anden virksomhed.⁴⁵

1.3 Den første stilling – sekretær i Skattedepartementet

Brun blev ansat som sekretær i april 1929 i sin fars tidligere ministerium. Finansministeriet var et vigtigt ministerium, der varetog Statens finanser gennem udarbejdelsen af den årlige finanslov, og Bruns sekretærstilling har været en glimrende stilling for en nyuddannet jurist. Skattedepartementet var en relativt lille afdeling med 42 ansatte i 1923-24, mens det samlede ministerium havde 307 ansatte.⁴⁶ En stilling som sekretær i Finansministeriets Skattedepartement kunne lyde som

⁴¹ Ibid., s. 12

⁴² Ibid., s. 31

⁴³ Ibid., s. 34

⁴⁴ Studium, 30. juni 1924 – Akademisk Skytteforening

⁴⁵ Eske Brun 27. februar 1932, ansøgning til landsfogedstilling februar 1932, GS hkt 1871-1940 sager vedr personalet i Danmark, 1932-33, RA – hvilken sagfører og hvilken anden virksomhed, der var tale om, er uklart.

⁴⁶ Østergaard, 2007, s. 80

Kapitel 1 (1904-32)

besynderlig stilling for en pragmatiker og en handlingens mand, som Eske Brun senere karakteriseredes som.⁴⁷ Hvorvidt faderens tidligere post har banet vejen for Eske Brun er uvist,⁴⁸ men i hvert fald blev Brun ansat, mens der var en venstre-konservativ regering ved magten med Thomas Madsen-Mygdal (1876-1943) som statsminister indtil en socialdemokratisk-radikal venstre regering med Thorvald Stauning (1873-1942) i spidsen den 30. april 1929 afløste denne. Venstremanden Niels Neergaard (1854-1936) var finansminister indtil socialdemokraten Carl Valdemar Bramsnæs (1879-1965) overtog posten. Kristian Hansen Kofoed (1879-1951) var departementschef i finansministeriet i perioden 1924-49 og havde tidligere været landstingsmedlem for det radikale venstre (1913-20). Kofoed blev finansminister i 1942 og gik sammen med den øvrige regering af i august 1943.

Arbejdet som sekretær var en begynderstilling for unge akademikere og sekretærernes overordnede var de fuldmægtige, kontorcheferne og endelig departementschefen.⁴⁹ Lønnen afhang bl.a. af om man var gift og selvfølgelig af anciennitet – en ugift sekretær som Eske Brun tjente knap halvdelen af, hvad en ugift kontorchef tjente og godt en 1/3 af, hvad departementschefen tjente.⁵⁰ Måske var det bl.a. stillingen som sekretær, der fik Brun til igen at søge eventyret i Grønland, da muligheden opstod i 1932. I hvert fald skrev Brun selv i sin erindringsbog: ”Jeg var ung, ugift, og jeg havde det indtryk, at der var tale om et arbejde [landsfoged-stillingen], der ville kunne fange mig ind. En administrationsform der var præget af personlig indsats af pragmatisk⁵¹ karakter mere end af opgravning af regler og fortilfælde.”⁵² Stillingen som sekretær var, set i den sammenhæng, netop en mindre betydningsfuld stilling med opgravning af regler og fortilfælde og med lange udsigter til advancement. Brun tog sig ifølge egne oplysninger som sekretær bl.a. af ”regler og praksis for beregning af skifteafgifter i executorboer.”⁵³ I 1965 i forbindelse med Eske Bruns udnævnelse til æresmedlem i det Grønlandske Selskab skrev Brun om tiden i Skattedepartementet: ”Det var ikke, fordi Finansministeriet i almindelighed eller Skattedepartementet i særdeleshed netop var det, som interesserede mig mere end noget andet, at jeg havde valgt den karriere, men i 1932 så det sådan ud i verden og i Danmark, at der var ingen, der valgte, hvad man ville være, man tog hvad der var for hånden, og for mit vedkommende blev det altså Finansministeriets Skattedepartement. Misforstå

⁴⁷ Gad, 1964, s. 389

⁴⁸ Charles Brun var i øvrigt også ansat som assistent i Finansministeriet i 1890 før han blev auditør og amtsfuldmægtig i Aalborg i 1895 – stillingsbetegnelsen assistent blev senere omdannet til sekretær.

⁴⁹ Østergaard, 2007, s. 69 - I 1930'erne opstod afdelingschef-stillingen som et mellemled mellem kontorchef og departementschef.

⁵⁰ Østergaard, 1998, s. 88

⁵¹ Pragmatisme er en indstilling, der sigter på samarbejde og opnåelsen af en praktisk løsning frem for at holde på sine egne principper og idealer. Den danske ordbog af Det danske sprog og litteratur selskab. Se ordnet.dk

⁵² Brun, 1985, s. 9

⁵³ Ibid. – Finansministeriets arkiv i Rigsarkivet indeholdt ingen oplysninger om Brun

Kapitel 1 (1904-32)

mig ikke, jeg havde en herlig tid dér, et interessant arbejde, gode venner, som jeg har den dag i dag, men for min natur var det nu lidt papirmæssigt, det vi lavede der.”⁵⁴

Da Brun i 1964 fratrådte sin departementschefstilling i Grønlandsministeriet skrev historikeren Finn Gad (1911-1986) om Bruns tid i Skattedepartementet: ”Det er muligt, at ”uviljen mod sager”, der faktisk – måske ubevidst – har fulgt Eske Brun hele hans embedsliv, blev grundigt rodfæstet i skatteårene [da Brun var i skattedepartementet 1929-1934]. Det er vel nok det største paradoks, at han overhovedet blev centraladministrativ embedsmand.”⁵⁵ Gad mente, at Brun ikke var en typisk skrivebordsembudsmand qua hans tilsyneladende aversion mod papirnusseri.

Stillingen må have givet Brun en forståelse for det økonomiske aspekt ved at drive forretning. Brun har dog formentlig opfattet stillingen som midlertidig og har givetvis ventet på andre jobmuligheder. Samtidig med sekretærstillingen i Skattedepartementet var Brun autoriseret fuldmægtig under højesteretssagfører dr. jur. Cohn⁵⁶ i perioden februar 1930 til juni 1931. Brun havde sekretær-stillingen i Skattedepartementet indtil april 1934, hvor han blev ansat som sekretær i Grønlands Styrelse, men havde altså et intermezzo i årene 1932-33, hvor han konstitueredes som landsfoged i Nordgrønland. Dette beskrives i kapitel 2.

1.4 Sammenfatning af kapitel 1

Eske Brun blev født ind i en indflydelsesrig familie med stolte traditioner og stærke bånd indenfor de magtfulde sfærer. Brun var en dygtig og ambitiøs studerende – der dog ikke efterlod sig skriftlige vidnesbyrd. Brun stillede to gange op til studenterforeningsvalg for Studenterforeningens Konservative uden held og var medlem af Akademisk Skyttekorps. Deltagelsen i korpset krævede en vis økonomisk formåen og var forbeholdt de bedre økonomisk stillede studerende. Skytterne, som medlemmerne af korpset i daglig tale kaldtes, fik igennem fester og arrangementer med ældre medlemmer af korpset kontakter, der kunne bane vejen for en vellykket karriere. Ideologisk var korpset konservativ og loyal mod monarkiet, og ønskede gennem en aktiv forsvarsvilje at holde sammen på det danske rige. Efter al sandsynlighed med udgangspunkt i sit ophav og ungdom var Eske Brun af politisk observans konservativ og nationalistisk. Brun var opdraget og uddannet til at besidde en ledende stilling. Stillingen som sekretær i Skattedepartementet, der retrospektivt af Brun indirekte beskrives som en stilling, hvor regler skulle følges og fortilfælde findes. Brun havde dog lyst til at prøve kræfter med et arbejde med friere rammer og større mulighed for at sætte et personligt præg og måske med bedre muligheder for at kunne lede. Både som studerende, senere

⁵⁴ Brun, 1965, s. 195

⁵⁵ Gad, 1964, s. 389

⁵⁶ Naphtali Cohn (1888-1937) var, udover at være sagfører, forfatter af juridisk litteratur.

Kapitel 1 (1904-32)

som sekretær og som fuldmægtig under en højesteretssagfører, udviste Brun lysten og evnen til noget større. Ansøgningen til Grønlands Styrelse i foråret 1932 tyder på, at Brun ville prøve noget helt andet. Brun søgte inden for de strukturer, hvorfra magten og indflydelsen udgik, at gøre sig gældende – først som studerende og sidenhen i arbejdslivet.

2.1 Det grønlandske samfund i 1932

Grønland var i starten af 1930'erne med Eske Bruns ord et primitivt, lukket og beskyttet samfund med en lav levestandard og en ligeså lav helbredstilstand.¹ Der fandtes ingen elektricitet, ingen motordrevne køretøjer og ingen tekniske foranstaltninger ved de steder, hvor grønlænderne levede i 1930'erne.²

Det skal dog bemærkes, at der i Grønland var store forskelle på de forskellige beboede steder; kolonierne havde butikker, eventuelt uddannelsesinstitutioner og var stederne med de fleste danskere i distrikterne bosat. Betegnelsen koloni var et levn fra 1900-tallets sprogbrug, hvor en koloni var en handelsstation og ikke betegnelsen for suveræniteten over et helt landområde.³ Kolonierne var ledet af en kolonibestyrer som for størstedelens vedkommende var dansker. Kolonibestyreren formodedes at klare alle opgaver indenfor handelen, byggevæsenet, det tekniske område, transport området og hvad der ellers skulle ordnes indenfor kolonidistriktet. Kolonibestyreren holdt opsyn med at varerne blev modtaget og oplagret eller sendt videre ud til udstederne, som var ledet af en udstedsbestyrer (som regel en grønlander).⁴ Kolonien havde en til flere årlige skibsanløb fra København, mens de mindre udsteder også havde butikker, men med få om nogen danskere bosat og kun skibsanløb fra kolonien. De mindste steder, bopladserne, havde ingen butik og vareindkøb måtte foretages ved kolonien eller udstederne. Kolonierne har på den baggrund været de mest udviklede steder, og indbyggerne her har formentlig i højere grad end indbyggerne ved udstederne og bopladserne haft en følelse af, at være del af noget større i kraft af de landsdækkende aviser og landsrådene.

Bosættelsesmønsteret var i første halvdel af 1900-tallet under forandring - folk flyttede mod de større steder, også i Nordgrønland, hvilket altså ikke kun kunne tillægges fiskeriet indflydelse,⁵ men mønsteret var stadig præget af den spredte bosætning, som var forudsætningen for en hensigtsmæssig udnyttelse af fangstdyrene. I 1911 levede 40 % af befolkningen ved boplads (uden butik), mens 23 % levede ved en af de tretten kolonier.⁶ I 1938 var tallene 27 % ved boplads og 29 % ved koloni samtidigt med at befolkningen steg fra knap 13.500 til knap 20.000 (1942).⁷ I 1930 var knap 17 % af de grønlandske erhververe beskæftiget i "europæiske" erhverv (administration, handel, kirke/skole og andet), mens de resterende 83 % havde "grønlandske" erhverv (fangere, fiskere og andet). I 1945 var tallene knap 34 % for de europæiske og 66 % for de grønlandske erhverv.⁸

¹ Brun, 1965, s. 196-197

² Ibid., s. 197

³ Brun, 1985, s. 22

⁴ Ibid., s. 23

⁵ Sørensen, 1983, s. 47

⁶ I 1932 var der 14 kolonidistrikter – to på Østkysten og 12 på Vestkysten.

⁷ Grønlands nationalmuseum og Arkiv, 2005, s. 12

⁸ Sørensen, 1983, s. 40

Den oprindelige fangerkultur havde, i Bruns øjne, frembragt ”jordens lykkeligste” samfundsorden.⁹ En samfundsorden opbygget på værdier centreret omkring frihed og uafhængighed, hvor de enkelte familier evnede at klare sig selv under selv de vanskeligste forhold, og hvor fangeren stolt og med glæde kunne forsørge sine nære.¹⁰ Det kunne lyde som om, at Eske Brun romantiserede den fortid, som han stødte på i tiden som konstitueret landsfoged i form af fangertilværelsen. Han gjorde det dog samtidigt klart, at tiderne var under forandring. Sælfangsten havde i lang tid været nedadgående. I 1933-34 var der blevet indhandlet godt 17.000 sælskind.¹¹ I 1916-17 havde tallet været lidt over 22.000¹² men i perioden 1903 til 1906 var der fanget op imod 100.000 sæler pr. år.¹³ Tendensen var at der blev fanget færre sæler i en stigende befolkning, samtidig med at der blev fanget flere fisk og altså at folk flyttede mod de større steder. I 1933-34 indhandlede på Vestkysten 2.885.050 kg saltfisk.¹⁴ I 1916-17 var tallet for Sydgrønland, der som den eneste landsdel indhandlede fiskene, 95.292 pund.¹⁵ Nordgrønland vedblev i større grad end Sydgrønland at fange sæler. Omstillingen til fiskeriet har uværgeligt medført en øget afhængighed af importerede varer, tilpasning hen imod en pengeøkonomi og i denne proces formentlig et større ønske i Sydgrønland om reformer hen imod et yderligere moderne samfund. Samtidig var den herskende økonomiske teori hos Grønlands Styrelse stadig i 1932, at fangererhvervet var og skulle være grundlaget for samfundet,¹⁶ selvom der blev fanget en stigende mængde fisk og at sælfangsten i en længere årrække havde været nedadgående. Fiskeriet krævede i modsætning til fangsten import af alle livsnødvendige varer og en mere koncentreret befolkning for at kunne behandle fiskene på et mere eller mindre industrielt niveau. En skillelinje mellem det gamle og det nye Grønland opstod i midten af 1920’erne med indførelsen af radio og telegraf, hvilket gav de isolerede og afsondrede lokalsamfund følelsen af at være del af noget større – en del af Grønland.¹⁷ Den fulde udnyttelse af radioen skete dog først efter 1940. I 1926 var den grønlandske radiofoni fra Godhavn opstartet og dagligt udsendtes 45 minutter med nyheder og skibspositioner. Efterhånden fik de fleste kolonier mindre telefonisendere, så der kunne kommunikeres frem og tilbage. I 1929 fik Godthåb en lignende radiosender og i 1931 Julianehåb, dog var nyhedsstrømmen af begrænset omfang, og der lå ikke nogen egentlig strukturering bag,

⁹ Brun, 1985, s. 13

¹⁰ Ibid, s. 13

¹¹ Sydgrønland stod for 1003, mens Nordgrønland stod for de resterende godt 16.000 sælskind. B&K, 1938, s. 451

¹² Her stod Sydgrønland for 275, mens Nordgrønland indhandlede lige under 22.000 sælskind, B&K, 1923, s. 14

¹³ Sørensen, 1983, s. 21 – dog skal det bemærkes, at tallene i 1916-17 og 1933-34 er fraregnet de skind som måtte være blevet brugt af grønlænderne til at betække fartøjer og beklædning o.l.

¹⁴ Sydgrønland stod for 2.460.436 kg mens Nordgrønland stod for de resterende 424.614 kg - B&K, 1938, s. 451

¹⁵ Svarende til 43.223 kg. Torsk og klipfisk. B&K, 1918, s. 14 – det svarer til en 66-dobling.

¹⁶ Brun, 1985, s. 22

¹⁷ Lindow, 1970, s. 354

Kapitel 2 (1932-39)

udover de enkelte telegrafbestyrer og landsfogeders egne initiativer til programmer.¹⁸ Ved Sydgrønlands landsråds forhandlinger i 1934 foreslog den danske læge Axel Laurent Christensen (1895-1968), at den daglige radioavis skulle udkomme på grønlandsk.¹⁹ Forslaget var begrundet i, at grønlænderne blev mere og mere interesseret i nyheder fra Grønland. Landsrådet vedtog efterfølgende, at der regelmæssigt blev publiceret en radioavis på grønlandsk overalt i landet. Formanden for mødet (landsfoged Svane) bemærkede, at det allerede fra Grønlands Styrelses side var foreskrevet at radioaviserne skulle udsendes i grønlandsk oversættelse fra kolonierne rundt i distriktet, men det fungerede ifølge Laurent-Christensen ikke alle steder.²⁰ Ved samme møde foreslog redaktøren af *Atuagagdliutit* Kristoffer Lyng (1894-1967), at der regelmæssigt skulle udsendes kulturelle programmer fra Godthåb radio. Tanken var, at oplysende foredrag kunne sendes gennem radioen og dermed omgå visse af de vanskeligheder som oplysningsarbejdet var underlagt i form af de store afstande. Forslaget blev vedtaget.²¹ Grønlands Styrelse svarede til dette, at man principielt støttede forslaget, men mente ikke: ”at Forsøg paa regelmæssige Radiofoniudsendelser af kulturelt Indhold bør bero, indtil man har Sikkerhed for, at slige Udsendelser virkelig ogsaa bliver af større Nyttevirkning, det vil sige, indtil Bopladserne maatte være forsynet med Modtagere.”²² Grønlands Styrelse ville altså ikke godkende udsendelser af kulturelle indslag, så længe alle beboede pladser ikke havde radiomodtagere. Det må have virket som et svagt argument på landsrådsmedlemmerne, og har formentlig medført et endnu stærkere ønske og behov for kulturelle og oplysende indslag for en stigende befolkning. Kristoffer Lyng skrev en artikel i 1936 i *Det Grønlandske Selskabs* årsskrift *Den grønlandske Presse og Oplysningsarbejdet*, hvori han angav radioen som den fremtidige nyhedsbringer, mens *Atuagagdliutit* skulle oplyse grønlænderne.²³ Nordgrønlands landsrådsmøde i 1934 diskuterede ligeledes emnet *Udsendelse af radioavisen på grønlandsk*, og det blev besluttet at henstille til Grønlands Styrelse, at den del af radioavisen der havde interesse for befolkningen, skulle oversættes til grønlandsk og udsendes. Hvem, der skulle afgøre, hvilken del af radioavisen, der havde interesse for befolkningen er uklart, men formentlig har landsrådet ment, at det var oversætteren, der måtte afgøre dette. Landsrådet henstillede også, at grønlændere skulle uddannes til telegraftjeneste, og at disse uddannede skulle oversætte og sende eksemplarer af avisen til udstederne. Udstedsbestyreren Hendrik Olsen bemærkede dog, at der

¹⁸ G-50 bet 3, 1950, s. 65-66

¹⁹ Da kun et fåtal havde radiomodtagere var ordningen således, at radioaviserne blev trykt og opsat på opslagstavler

²⁰ B&K, 1938, s. 373 - ved Sydgrønlands landsrådsforhandlinger i 1936 bekendtgjordes den fremtidige ordning; ”Radioavisen oversættes og bearbejdes ved Godthaab, hvorefter den fra Godthaab Radio udsendes til de vestgrønlandske Radiostationer under eet. Avisen bliver herefter mangfoldiggjort paa Kolonikontorerne, hvorfra den udgaar til Opslag ved alle Handelspladser.” B&K, 1938, s. 795

²¹ B&K, 1938, s. 381

²² B&K, 1939, s. 796-797

²³ Lyng, 1936, s. 173

mange steder i Nordgrønland var ringe interesse for radioavisen. Formanden (landsfoged Rosendahl) nævnte i lighed med formanden for Sydgrønlands landsråd, Aksel Svane, at Grønlands Styrelse havde henstillet, at folk der beherskede begge sprog, skulle oversætte radioaviserne.²⁴ Som i Sydgrønland fungerede oversættelsen af radioaviserne ikke efter hensigten, men tendensen var, at man fra grønlandsk side ønskede nyheder. Tilsyneladende var sydgrønlænderne mere interesserede i disse nyheder end nordgrønlænderne. Grønlands Styrelse var ikke afvisende for, at grønlænderne skulle kunne tilegne sig oplysninger om begivenhedernes gang i Grønland, tværtimod.

Oplysninger og viden om Grønland skulle gøre grønlænderne bedre egnede til den dag, hvor handelsmonopolet og det beskyttede princip kunne ophæves. Radioen var et vigtigt led i den udviklingsproces som Grønland undergik i perioden – Eske Bruns brug af radioen under Anden Verdenskrig havde baggrund i netop disse ønsker som landsrådene fremførte i 1930'erne.

Den danske hensigt bag Grønlandspolitikken var i 1920'erne: ”ikke at opdrage Grønlænderne til slavisk og mekanisk, men til forstaaende Lydighed ... Idealet er det, at vi overalt tager Sigte paa selvstændig Tilegnelse og selvstændig Forstaaelse.”²⁵ Forholdet mellem danskerne og grønlænderne i perioden var således, at den ene part formodedes at optræde som rollemodel for den anden. Begrebet opdragelse var i den henseende et element i forholdet, men ud fra hvilke kriterier grønlænderne skulle opnå selvstændighed eller en øget grad af ligestilling er mere uklart.

2.2 Eske Brun som konstitueret landsfoged i Nordgrønland (1932-33)

I februar 1932 opslog Ministeriet for Søfart og Fiskeri²⁶ stillingen som landsfoged i Sydgrønland med hovedsæde i Godthåb. Der var i alt 22 ansøgere til stillingen, som kom fra stillinger som sagførere, dommerfuldmægtige, amtsfuldmægtige, politifuldmægtige, politiassistenter, sekretærer og sågar en direktør. I først omgang blev Eske Brun ikke antaget til stillingen. Ifølge egen udlægning pga. at ”Man fandt dog ud af, at jeg vist var for ung, endnu ikke fyldt 28.”²⁷ Stillingen blev derimod besat af Eske Bruns kollega under Anden Verdenskrig Aksel Svane. I forbindelse med Bruns ansøgning, udtalte hans overordnede i Skattedepartementet, departementschef Kofoed, sig rosende om Brun at han: ”med Omhu og Dygtighed har varetaget de ham overdragne Forretninger, hvorfor Departementet kan give ham sin bedste anbefaling.”²⁸ Højesteretssagfører Cohn, som Brun havde arbejdet under i sin sekretærstilling i Skattedepartementet, udtalte: ”Særligt skal jeg fremhæve, at

²⁴ B&K, 1938, s. 430

²⁵ Bugge, 1925, s. 15

²⁶ Statsminister Stauning var ligeledes minister for søfart og fiskeri (1929-1933). Ministeriet nedlagdes 1935. Sager vedr. Grønland og Grønlands Styrelse hørte efter 1933 under statsministeriet.

²⁷ Brun, 1985, s. 9 – Brun nævner dog også i *Tilbageblik*, 1965, s. 196, at der kunne være andre grunde til at han ikke blev antaget.

²⁸ Dep.chef Kofoed 29. februar 1932, GS hkt 1871-1940 sager vedr personalet i Danmark, 1932-33, RA

Kapitel 2 (1932-39)

Sekretær Brun har vist sig at være i Besiddelse af et udmærket praktisk Greb på Sagerne og at han tillige har Evnen til en selvstændig Behandling af Sager. Jeg skal tilføje, at Hr. Brun efter mit Indtryk i fremtrædende Grad er i Besiddelse af Forhandlingsevne ... og vil være særdeles kvalificeret til at gøre Fyldest i en selvstændig Embedspost.”²⁹ Kofoed og Cohns positive udtalelser vidner om en kyndig og dygtig ung mand. Intet taler for, at der skulle være nogen grund til for hverken departementschefen eller højesteretssagføreren at overdrive Bruns kvalifikationer. Brun havde siden sin juridiske embedseksamen i ca. to år haft autorisation som sagførerfuldmægtig, bl.a. erhvervet gennem sit arbejde hos højesteretssagfører Cohn.

Bruns kortfattede ansøgning – den fyldte godt ½ side³⁰ – udtrykker ikke nogen stillingtagen om styringen af Grønland, men opsummerer blot hans erhvervs erfaring og uddannelse. Dette har Grønlands Styrelse måske opfattet som ligegyldighed fra Bruns side. Men ifølge flere folk i Bruns omgangskreds, var Brun en mand af få ord, hvilket muligvis ikke var en fordel i denne situation. Brun havde ikke regnet med at skulle bruge størstedelen af sit arbejdsliv indenfor Grønlandsadministrationen. Hans grund til at søge stillingen var snarere lysten til at prøve noget nyt og andet end det papirarbejde som sekretærstillingen i Skattedepartementet udgjorde.

Svane var på ansøgningstidspunktet sekretær i Landbrugsministeriet, og havde tidligere været sekretær i skattedepartementet og volontør på et dommerkontor før det. Den vægtigste embedserfaring var dog de to år som amtsfuldmægtig på Færøerne, hvor han i perioder fungerede som konstitueret politimester i dennes fravær. I de to år havde Svane også fungeret som dommer og havde tilmed en privat juridisk praksis.³¹ Aksel Svane havde altså en del erhvervs-erfaring, også i en ledende stilling, og med sine 34 år faldt han indenfor kategorien *ynge jurist*.³² Stillingsannoncen lød: ”Til Stillingen som Landsfoged i Sydgrønland, der ventes at blive ledig fra 1. juni d.a., søges en yngre Jurist med en Uddannelse som den, der kræves til at beklæde et Dommerembede i Danmark.”³³ Svane skrev efter ansøgningsfristens udløb³⁴ et uddybende brev til direktør Jens Daugaard-Jensen, hvori han forklarede, at han ikke agtede at søge væk efter blot nogle år i stillingen. Svane udtrykte i klare vendinger, at stillingen ville blive hans livsopgave, såfremt han fik den, og at han og hans kone ville blive i Grønland ”et saadant Antal Aar som Opgaven og Forholdene naturligt

²⁹ N. Cohn dr. Juris. udtalelse om EB 29. februar 1932 om Eske Brun, GS hkt 1871-1940 sager vedr personalet i Danmark, 1932-33, RA

³⁰ Aksel Svanes fylder til sammenligning to fulde sider.

³¹ Aksel Svanes ansøgning til landsfogedstilling 1932, GS hkt 1871-1940 sager vedr personalet i Danmark, 1932-33, RA

³² Ledig stilling under Ministeriet for Søfart og Fiskeri 19. februar 1932, GS hkt 1871-1940 sager vedr personalet i Danmark, 1932-33, RA

³³ Ibid.

³⁴ Fristen udløb den 3. marts 1932 og Svane skrev brevet den 7. marts.

fører med sig”.³⁵ Svane ønskede at bygge videre på erfaringerne fra årene på Færøerne,³⁶ og det har givetvis været en fordel, at han havde arbejdet indenfor koloniadministrationen og boet i Torshavn. I selve ansøgningen havde Svane netop skrevet, at han efter opholdet på Færøerne ofte havde ønsket at tilbringe nogle år i Grønland.³⁷ Selve sætningen i ansøgningen ”tilbringe nogle Aar” er understreget, formentlig af direktør Daugaard-Jensen, og det efterfølgende brev af Svane uddybedes dette altså til et længere og udefineret tidsrum.

Det fremgår af brevet, at han og direktør Daugaard-Jensen havde haft en samtale samme dag, og at brevet var resultatet af denne, hvori Svane bekendtgjorde at ville blive mange år i Grønland.

Tilsyneladende har Brun ikke haft opfølgende korrespondance med Grønlands Styrelse umiddelbart efter ansøgningsfristens udløb. Svane var en bedre kandidat til stillingen end Brun.

Svane blev ansat. I første omgang ville der blive tale om en prøveperiode, hvor landsfogeden ville være konstitueret og efter godt et års ansættelse blev Svane med kongelig udnævnelse landsfoged i Sydgrønland. Lønnen var, i sammenligning med eksempelvis sekretærlønnen i Skattedepartementet, næsten en fordobling.³⁸ Lønnen i sig selv sidestillede landsfogedstillingen med en kontorchef i Danmark, og var et skridt op af karrierestigen.

Brun var yngre end Svane, og var desuden mindre erfaren. At Svane var gift og Brun ikke var, har formentlig yderligere favoriseret Svanes ansættelse, da en kone borger for stabilitet på hjemmefronten og dermed rammerne for en bedre landsfoged. Brun har dog også været opfattet som en person med potentiale, og må have gjort indtryk på Grønlands Styrelse til trods for at stillingen gik til Svane. Landsfogeden i Nordgrønland Philip Rosendahl (1893-74) skulle i efteråret 1932 på permission. En permission var en orlov fra tjenesten, som danske tjenestemænd var berettiget til efter en vis periode i Grønland.³⁹ Rosendahl skulle således være væk fra stillingen fra efteråret 1932 til sommeren 1933. Bruns ansøgning blev fundet frem i Grønlands Styrelse, og kort tid efter var Eske Brun på vej mod Grønland. Han holdt således orlov fra Skattedepartementet fra september 1932 til juli 1933. At Grønland skulle komme til at fylde så meget i Eske Bruns liv de næste mange år, var hovedpersonen på det tidspunkt uvidende om: ”Jeg syntes, det kunne være et dejligt ungdomsminde at have, denne vinter i Grønland, når jeg engang gik af som amtsforvalter et eller

³⁵ Aksel Svane brev til dir. Daugaard-Jensen 7. marts 1932, GS hkt 1871-1940 sager vedr personalet i Danmark, 1932-33, RA

³⁶ Ibid.

³⁷ Aksel Svane ansøgning 1. marts 1932, GS hkt 1871-1940 sager vedr personalet i Danmark, 1932-33

³⁸ Lønnen angives til 7800 kr. pr. år som fastansat, stigende efter fem år til 8400 kr., derudover var der et reguleringstillæg og et repræsentationstillæg på 1200 kr. årligt. Til stillingen var der desuden fri bolig og fri rejse til og fra Grønland og endelig et særlig Grønlandstillæg, der udbetaltes ved permission. Stillingsannonce – ledig stilling under Ministeriet for Søfart og Handel 19. februar 1932, GS hkt 1871-1940 sager vedr personalet i Danmark, 1932-33, RA. Lønnen i Skattedepartementet var på 1919-niveauet, se Østergaard, 1998, s. 88

³⁹ Efter to og et halvt års tjeneste kunne man holde et halvt års permission og efter fem års ophold et helt år. Brun, 1985, s. 10

Kapitel 2 (1932-39)

andet sted i landet.”⁴⁰ Sådan skrev Brun i et tilbageblik, da han havde forladt

Grønlandadministrationen. Brun havde regnet med at skulle følge den samme karriere som hans far som amtsforvalter. Tiden som konstitueret landsfoged kunne i den anledning være en glimrende erhvervs erfaring.

I september 1932 på vej mod landsfogedens hovedsæde i Godhavn, Nordgrønland, skrev Brun et brev til daværende kontorchef Knud Oldendow: ”Jeg er meget begejstret over Rejsen – kun en enkelt dags søsyge – men jeg tror ikke min Vægt har haft godt af Levemaaden på Styrelsens Skibe, men det kan forhåbentlig rettes, naar jeg kommer til Godhavns forhaabentlig mere spartanske Kødgryder.

Deres Ærbødigst hengivne Eske Brun”⁴¹ Brevet giver indtryk af, at der var et nært forhold mellem den senere direktør for Grønlands Styrelse, Oldendow, og den unge sekretær Brun. Brun ansås af Oldendow som en lovende embedsmand i Grønlandsadministrationen.

Eske Brun ankom til Godhavn i efteråret 1932. Kolonien var hovedstaden i Nordgrønland, anlagt af en hvalfanger i 1773. Kolonien havde 437 indfødte beboere i december 1932.⁴² Indbyggertallet på Grønlands vestkyst var på det tidspunkt på små 16.000,⁴³ og de boede spredt ved ca. 160 steder.⁴⁴ Nordgrønlands distrikt, som Brun blev øverste ansvarlig embedsmand for, gik fra Egedesminde til Upernavik – i fugleflugtslinje en afstand på 470 km, og bestod af i alt syv kolonier med ca. 7000 indbyggere.⁴⁵

Udover landsfogeden og dennes to assistenter var der i Godhavn en førstepræst, en kolonibestyrer og en handelsassistent, mens der fandtes en kredslæge og en distriktslæge i Jakobshavn.⁴⁶ Endelig lå Meteorologisk Instituts jordmagnetiske observatorium og forskningsstationen Arktisk Station ved Godhavn – sidstnævnte var oprettet for private midler i 1906 af den danske botaniker Morten P. Porsild (1872-1956), som ledte stationen indtil 1946. Stationen kom i 1953 under Københavns Universitet og fungerer som feltstation den dag i dag. Porsild blev både medlem af kommunerådet og landsrådsmedlem i Nordgrønlands landsråd (1927-38), i øvrigt som eneste dansker i perioden. I et brev til Rigsdagens Grønlandsudvalg begrundede Porsild sin fratrædelse af landsrådet med sin fremskredne alder og han håbede, at han havde ”været med til at bibringe mine skiftende Kolleger nogen Metode i deres Gerning i Raadet.”⁴⁷ 1925-styrelsesloven havde givet plads til at også

⁴⁰ Brun, 1965, s. 196

⁴¹ Eske Brun til Knud Oldendow 22. september 1932, 0030 GS hkt 1926-1945 div breve fra private uden journalnr, RA

⁴² Den største koloni i Grønland, Sukkertoppen, havde under 800 indbyggere.

⁴³ Hertil skal lægges 399 europæere (1930), Sørensen, 1983, s. 39

⁴⁴ Sørensen, 1983, s. 47 angiver antallet af bopladser i 1938 på Vestkysten til 163. I 1901 var tallet 181.

⁴⁵ B&K, 1938, s. 198 – de syv kolonier var Egedesminde, Christianshåb, Jakobshavn, Ritenbenk, Godhavn, Umanak og Upernavik.

⁴⁶ B & K, 1938, s. 3-5

⁴⁷ Udateret brev fra Morten P. Porsild til Rigsdagens Grønlandsudvalg, rigsdagens grludvalg kasse 4, læg 3 rigsdagens grludv diverse 1936-38, FB

Kapitel 2 (1932-39)

danskere (med to års anciennitet i Grønland) kunne blive medlem af landsrådet. I Porsilds nekrolog fra 1956 nævntes, at han talte grønlandsk,⁴⁸ hvilket ikke var almindeligt for danskere i Grønland. I Sydgrønland blev den danske læge Laurent-Christensen ligeledes landsrådsmedlem (1933-38). Godhavn var, udover at være sædet for Nordgrønlands landsråd, stedet hvor bladet *AvangnâmioK* (Nordgrønlænderen) tryktes i perioden 1913-58. Redaktøren for bladet, Peter Dalager (1888-1960), der også fungerede som landsfogedens assistent, underviste Eske Brun i grønlandsk under opholdet. Bladet bekostedes af Nordgrønlands landskasse og uddeltes i hele Nordgrønland. Statsminister Stauning nævner i sin rejseskildring fra 1930⁴⁹ Peter Dalager som en ”fin og højt udviklet Grønlænder”, der fungerede som tolk.⁵⁰ Bladet var dannet efter at Godhavn i 1911 var blevet hovedsæde for Nordgrønlands landsråd og indeholdt bl.a. artikler om sælfangstens fremme, sundhedsfremme, bibeloplysning og udenlandske begivenheder.⁵¹ Bladet blev et talerør for holdninger til udviklingen. Brun beskrev Godhavn i sin erindringsbog som et sted, hvor ”befolkningen i stort omfang levede af mere eller mindre tilfældigt arbejde for de ”danske institutioner”.”⁵²

Eske Brun lånte landsfoged Rosendahls hunde, mens denne var på permission, og kunne med hundeslæde komme rundt i distriktet: ” Når man rejser med hundeslæde ... og bor hos grønlændere, så kommer man ind på livet så meget, som nogen dansker nogen sinde kan komme det.”⁵³ Enhver, der har prøvet at køre hundeslæde ved, at hundenes skagler vikles ind i hinanden og at de på et tidspunkt må flettes fra hinanden. Normalt gøres dette ved, at hundene frakobles, men Brun ordnede dette ved at løfte rundt på hundene – ind og ud af de sammenflettede skagler.⁵⁴ Det har krævet en vis portion muskelstyrke. Bruns arbejde bestod i at ”videresende forslag og planer fra kolonibestyrerne, lægerne, præsterne o.s.v. om alt mellem himmel og jord til Styrelsen i København og vice versa.”⁵⁵ Den unge landsfoged har igennem tilegnelsen af det grønlandske sprog⁵⁶ og rejserne med hundeslæde formentlig fået en grundig forståelse for forholdene i Nordgrønland. Tilegnelsen af sproget var en forudsætning for ikke at komme til at lide af ensomhed – et fåtal af grønlænderne talte dansk og det danske kontingent ved kolonien har kunnet tælles på en hånd. Et

⁴⁸ Müller, 1956, s. 240

⁴⁹ Stauning, Thorvald (1930): *Min Grønlandsfærd*, Stenbjerg Forlag, Give, 1999

⁵⁰ Stauning, 1930, s. 68 – Peter Dalager var bl.a. tolk ved landsrådsmøderne.

⁵¹ DIIS, 2007, s. 350

⁵² Brun, 1985, s. 42

⁵³ Brun, 1965, s. 199

⁵⁴ Samtale med Johan Brun, juni 2009. Det lyder som en sjov historie, men ikke nødvendigvis en sand én af slagsen. I hvert fald nævnte Brun ikke historien i sin erindringsbog (se Brun, 1985, s. 46-51)

⁵⁵ Brun, 1985, s. 44

⁵⁶ Det har ikke været muligt at fastslå i hvor høj grad Brun kunne det grønlandske sprog – efter informanternes udtalelser har Brun evnet at føre samtaler på grønlandsk. Brun skriver selv, at han tilegnede sig sproget for at kunne klare sig i hverdagen. Brun, 1985, s. 44

andet aspekt ved tilegnelsen af sproget var, at det gjorde Brun bedre i stand til at lære samfundsforholdene at kende gennem samtaler med landsdelens indbyggere.⁵⁷ Efterskoleforstander Mikael Gam omtalte i sin bog⁵⁸ den kst. landsfoged Brun i forbindelse med en sag, hvor fem drenge ved efterskolen i Egedesminde stod for at blive smidt ud pga. at have erhvervet sig gonorrhoe. Men da det var vinter og der derfor ingen forbindelse ud af kolonien var, valgte Gam at beholde dem på skolen og blev støttet af Brun i sagen.⁵⁹ Tilsyneladende undlod Brun rigtigt at følge reglerne, i hvert fald i denne sag.

2.3 Grønlandsadministrationen

Følgende afsnit beskriver baggrunden for de administrative forhold som Eske Brun mødte i 1932, og som udgjorde de rammer og strukturer, som han siden hen antageligt påvirkede.

Koloniseringen i 1721 af Grønland var en bestræbelse på at stadfæste Danmark/Norges position som et stærkt kongerige i det nordatlantiske område i forhold til Skotland og Holland. Begge landene var interesseret i at drive handel og udnytte ressourcerne i Grønland. Håbet for den danske kolonisering af Grønland havde et økonomisk sigte. I perioden indtil 1782 dannedes kolonierne langs vestkysten, og efter nogle lidet succesrige private handelskompagniers forsøg på at tjene penge i Grønland, blev der udstedt et kongeligt handelsmonopol i 1774. Fra 1776 blev dette administreret af den danske stat gennem den Kongelige Grønlandske Handel (KGH).

Denne institution praktiserede administrationen og handlen indtil Grønlands Styrelse blev oprettet i 1912. Grønlands Styrelse var organiseret som et ministerielt departement under et ministerium.⁶⁰

Det handelsmæssige aspekt ved kolonisation var indledningsvis, at den skulle finansiere den kristne mission. Handelen var især baseret på sælens skind og spæk, og det var derfor vigtigt, at grønlænderne vedblev at være (dygtige) sælfangere, så koloniøkonomien kunne køre rundt.

Missionen og Handelen havde dog også modstridende interesser – den første så gerne, at grønlænderne boede samlet, så kristendommen lettere kunne forkyndes, mens den anden hellere, af hensyn til fangstudbyttet, så at grønlænderne boede spredt. Dualismen mellem handelshensynene og hensynet til grønlænderne var et tilbageværende diskussionsemne indenfor Grønlands-administrationen. Administrativt var Vestkysten efter 1782 opdelt i en syd- og en nord-del med hver sin inspektør. Den danske stat havde udfærdiget en instruks,⁶¹ der angav hvorledes europæerne i Grønland skulle agere, især i forhold til grønlænderne. Instruksen lød: ”Kiøbmanden [...] bør [...]

⁵⁷ Brun, 1985, s. 44

⁵⁸ Een gang Grønland – altid Grønland, 1972

⁵⁹ Gam, 1972, s. 83

⁶⁰ Grønlands Styrelse blev i 1933 underlagt statsministeriet.

⁶¹ Instruksen kaldtes også ”det beskyttende monopols grundlov” og fungerede i reglen indtil 1950 – se Martens, 2007, s. 9 eller som Finn Gad kalder ”det tutelariske”, det beskyttende, Gad, 1976, s. 21

af alle Kræfter og Formue stræbe at forebygge [Snighandel]⁶² ... alle Europæere i Landet, bør med Kierlighed og Sagtmodighed omgaaes Indbyggerne.”⁶³ Fangerkulturen skulle så vidt muligt videreføres, i Instruksens fjerde post (om grønlanderne) stod: ”Drengbørnene bør betimeligt anføres til at blive gode Forhververe, og derfor tilige vænnes til Kajakken og Landets Fangst⁶⁴ ... Ingen Grønlander, som allerede er, eller kan haabes at blive nogenledes duelig Forhverver bør antages i fast Tjeneste ved Handelen.”⁶⁵ Grønlanderne skulle (ligesom skomageren) blive ved sin læst – fangsten. Grønlanderne skulle fastholdes ved sælfangsten for dels at beskytte befolkningen og dels for at kunne opretholde det økonomiske fundament. Tanken var, at fangerkulturen ville gå til grunde i mødet med den øvrige verden.

I forlængelse af 1782-instruxen blev der indsat handelsinspektører.⁶⁶ Én i Nordgrønland med hovedsæde i Godhavn og én i Sydgrønland med Godthåb som hovedsæde. Om inspektørerne stod: ”Udi alle Henseender, og særdeles hvor hastig Resolution udfordres, haver han [købmanden] at henvende sig til den over Handel og Hvalfangst beskikkede Kongelige Inspecteur, hvis Foranstaltninger og Befalinger [alle Handelens Folk] har at rette sig efter...”⁶⁷ Arbejdsopgaven for en inspektør var især af handelsmæssig karakter – vedkommende skulle sørge for at betingelserne og reglerne blev overholdt, så handlen kunne forløbe så gnidningsløst som muligt. De skulle dog også sørge for at grønlanderne blev behandlet ordentligt og ikke udnyttet, f.eks. ved tuskhandel. I midten af 1800-tallet dannedes den første form for råd, hvor grønlandere deltog, forstanderskabsrådene. Hinrich Rink var inspektør i Sydgrønland i perioden 1858- 1868 og havde gennem videnskabelig forskning et indgående kendskab til Grønland. Rink kom i samråd med bl.a. daværende seminarieunderviser Samuel Kleinschmidt frem til, at samfundsproblemerne kunne løses ved at inddrage grønlanderne i styret af deres egne anliggender. Oprettelsen af disse råd havde som mål, at mindske Handelens indflydelse, ved at inddrage grønlanderne (og missionærerne) i administrationen.⁶⁸

Den grønlandske præst Mathias Storch (1883-1957) mente at: ”Med Forstanderskabernes oprettelse kom man endelig ind paa den rette vej. Og den én gang ødelagte Samfundsordning begyndte at rette sig noget ind igen, idet man nu tog Landets egne sønner til hjælp ved ordningen af deres egne Sager... Om Samarbejdet mellem Danske og Grønlandere var det i egentlig forstand oftest ikke

⁶² 1782-instrux, s. 364-365

⁶³ Ibid., Fjerde Post § 1, s. 371

⁶⁴ Ibid., § 4, s. 372

⁶⁵ Ibid., § 6, a), s. 373

⁶⁶ Titlen var inspektør og skifteforvalter

⁶⁷ 1782-instrux, s. 365

⁶⁸ Sørensen, 1983, s. 16

tale... De forstod som regel aldrig helt hverandre.”⁶⁹ Kritikken af forstanderskabsrådene var specielt koncentreret omkring det formodede, haltende, samarbejde mellem grønlænderne og danskerne, da de danske medlemmer mentes at være for dominerende.⁷⁰ Hvert kolonidistrikt fik fra starten af 1860'erne etableret et forstanderskabsråd, der altid havde præsten (missionæren) som formand, kolonibestyreren som regnskabsfører, og i øvrigt inkluderede lægen, handelsassistenterne, overkateketerne, og eventuelt brødremissionens forstander samt en indfødt for hvert mindre distrikt, der enten var eller havde været en dygtig kajakfanger.⁷¹ Fra den danske administrations side var ønsket, at lære grønlænderne at gebærde sig i en civiliseret verden. Knud Rasmussen skrev i indledningen til Mathias Storchs *En Grønlanders Drøm* (1915) om Danmarks rolle i Grønland som en: ”Nation der har påtaget sig Moderansvaret for et primitivt Jagtfolks Opdragelse under nye Former.”⁷²

Rink var ligeledes manden bag bladet *Atuagagdliutit* fra 1861. Rink mente, at den danske koloniadministration var ansvarlig for at hjælpe den grønlandske befolkning frem i udvikling. Den europæiske tilstedeværelse i Grønland havde bragt samfundet i ubalance bl.a. ved at forbyde dets institutioner, f.eks. sangdyster og åndemanere, uden at der var kommet erstatninger for disse. Rinks tanke var, at *Atuagagdliutit* skulle bibringe grønlænderne en viden via sagn og fortællinger om egen historie og identitet, mens forstanderskabsrådene skulle lade grønlænderne tilbageerobre deres ansvarsfølelse, hvorved en øget grad af selvstændighed blandt grønlænderne kunne opnås.⁷³ Efter århundredeskiftet indførtes folketingsparlamentarisme i Danmark og idéer om folkestyre, social udligning og åndsfrihed begyndte at påvirke Grønlandsadministrationen.⁷⁴ Styrelsesloven af 27. maj 1908 fastsatte adskillelsen af Handelen og Administrationen, og KGH skulle, ledet af en handelsdirektør, fremover udelukkende drive handlen. Indtil 1908 var den enkelte koloni center for hele koloniområdet, hvorfra forsyningerne fra Danmark fordeltes, og kolonibestyrerne havde stor myndighed indenfor det enkelte kolonidistrikt. Administrationen blev herefter ledet af en direktør, mens de øverste myndighedspersoner i Grønland var inspektørerne. Forstanderskabsrådene afløstes af kommuneråd og to landsråd efter forslag fra Daugaard-Jensen. Kommunerådene valgte blandt egne rådsmedlemmer medlemmer til landsrådet. Grønlænderne skulle igennem kommunal og national selv- og medbestemmelse i højere grad inddrages i styringen af landet.⁷⁵ Hvilket også

⁶⁹ Storch, 1930, s. 75-76

⁷⁰ Se Storch, 1930

⁷¹ Indenrigsministeriet, 1872/1881, § 5 – bestemmelserne blev ændret flere gange – det første egentlige regelsæt er fra 1862, mens der i Sydgrønland på prøvebasis var indført disse råd nogle år forinden.

⁷² Knud Rasmussen i Storch, 1915

⁷³ Heinrich, 2008, s. 58

⁷⁴ Sørensen, 1983, s. 22

⁷⁵ Nielsen, 1996, s. 43

fremgår af, at danskerne i Grønland ikke længere var med i rådene, udover inspektørerne. Konklusionen var, at de danske medlemmer af forstanderskabsrådene havde været for dominerende til, at de grønlandske medlemmer kunne lære nok med henblik på at kunne styre egne anliggender. Indkøringsfasen for styrelsesloven gav en del diskussion i folketinget og 1912-loven var den justering, der skabte ro om udviklingen i Grønland for en årrække.⁷⁶ Det langsigtede mål for Grønland var ifølge den første direktør for Grønlands Styrelse, Jens Daugaard-Jensen: ”Udvikling af den grønlandske Befolkning til en saadan Selvstændighed, at den en Gang kunde taale at træde i Forbindelse med andre Folk uden at gå til Grunde i Konkurrencen eller i de Onder, som Civilisationen fører med sig og som andre Steder har været Døden for de uciviliserede Racer, der er komne i Berøring med den hvide Mand.”⁷⁷ Jens Daugaard-Jensen blev efter loven i oktober 1912 direktør for den nyoprettede Grønlands Styrelse. Styrelsen var det overordnede organ for alle områder af administration, handelen og kirke i Grønland. I Bruns erindringsbog roses direktør Daugaard-Jensen for sin indsats for det grønlandske samfunds udvikling, bl.a. omkring opretholdelsen af beskyttelsesprincippet.⁷⁸ Daugaard-Jensen var som nævnt ophavsmand til idéen om oprettelse af kommuneråd og landsråd, og som Peter Freuchen skrev i 1938 manden bag et af de afgørende skel i udviklingen, nemlig at grønlænderne fik mulighed for at indhandle fisk: ”Daugaard-Jensen saa klart, at den økonomiske Opgang var nødvendig, før den aandelige Løftelse kunde følge. Og den kom.”⁷⁹

I 1920 nedsattes en kommission, bl.a. med tre grønlændere, der i blandt præsten Mathias Storch, der skulle revidere 1908 og 1912-styrelseslovene. I 1925 blev den nye styrelseslov vedtaget, der gjaldt da Eske Brun tiltrådte sin første stilling som konstitueret landsfoged i 1932. Loven fungerede indtil 1950. I statsminister Staunings ord var 1925-lovens: ”Formaal [...] at værne om Befolkningen og at medvirke til den Uddannelse og Udvikling, saaledes at det primitive Folk engang kan træde i intimere Forbindelse med det danske Folk og derigennem videre med andre Befolkninger.”⁸⁰ Efter lovens § 7 oprettedes Rigsdagens Grønlandsudvalg, der skulle afgive betænkninger i alle sager vedrørende Grønlands hele stilling, herunder også adgangen til landet og monopolhandlen. Udvalget bestod af 4 medlemmer udpeget af folketinget og 4 af landstinget. I henhold til § 10 afløstes inspektørembederne af landsfogedembeder, som skulle besættes af folk med en uddannelse

⁷⁶ Nielsen, 1996, s. 50

⁷⁷ Jens Daugaard-Jensen i Nielsen, 1996, s. 40

⁷⁸ Brun, 1985, s. 52-54 – beskyttelsesprincippet indebar, at grønlænderne ikke fik adgang til alkohol, stoffer og andre laster, der kunne føre til moralsk fordærv.

⁷⁹ Freuchen, 1938

⁸⁰ Stauning, 1939, s. 6

Kapitel 2 (1932-39)

svarende til en dansk dommers.⁸¹ Landsfogederne var at betragte som landets øverste myndighedspersoner og kunne i særlige tilfælde træffe sådanne foranstaltninger som befolkningens tarv måtte kræve. Landsfogedernes stilling kunne med Oldendows ord: ”paralleliseres med en dansk amtmands, men med betydelig udvidet Myndighed. Han er dommer, Politimyndighed, i det hele taget øverste Myndighed i alle Spørgsmål i landet lige med Undtagelse af Kirke- og Skolesager, der sorterer under Provsten.”⁸²

Landsrådene valgtes efter 1925-styrelsesloven § 17 af samtlige de i kredsen bosatte kommuneråds- og sysselrådsmedlemmer. Kommunerådsmedlemmerne valgtes fra befolkningen af befolkningen (§11)⁸³, mens sysslerådene udgjordes af det respektive kolonidistrikts kommuneråds- og landsrådsmedlemmer samt danske tjenestemænd med to års anciennitet (§14). Det var ikke tale om direkte valg til landsrådet, men idéen bag landsrådene var netop, at de skulle varetage deres landsdels interesser og må som sådan formodes, at være repræsentative for *hele* befolkningen.

I 1930 rejste daværende statsminister Stauning til Grønland. Stauning var som Minister for Søfart og Fiskeri, hvorunder Grønland figurerede, ansvarlig for Grønlandspolitikken. I sin rejseskildring fra turen, *Min Grønlandsfærd* (1999), skrev Stauning: ”Hvis man efter Privatmonopolets ophævelse i 1774 havde foretaget Aabningen og ladet de frie kræfter raade, var Eskimoerne blevet trælle for de kapitalstærke Handelsfolk, der saa havde slaaet sig ned i Grønland... Der vilde nu, efter 180 Aars Forløb, ikke havde været meget tilbage af det gamle frie Jægerfolk.”⁸⁴ Den socialdemokratiske Stauning ville beskytte Grønland mod kapitalmagts udbytning.⁸⁵ I Oldendows *Den Grønlandske Samfundslære* (1931) indledtes med C.N. Hauges ord: ”Grønlænderne kan ikke selv værne sig. Men Danmark kan – og Danmark har også Pligten til at gøre det.”⁸⁶ Grønland havde været et lukket land siden 1700-tallet, således at hverken danskere eller udlændinge havde adgang til landet uden den danske stats tilladelse.⁸⁷

Mathias Storch skrev i 1930 ikke videre positivt om handelsmonopolets indvirkning på Grønlands udvikling, samfundet blev holdt i et dødvande, selvom der var: ”... sket en ikke ringe fremgang i

⁸¹ Det forhold, at landets øverste myndighedspersoner, skulle have en juridisk baggrund var begrundet i hensynet til de øgede fiskerigdomme, som forventeligt ville lokke fremmede nationer til de grønlandske farvande. Sørensen, 1983, s. 70 og 73.

⁸² Oldendow, 18. januar 1946, rigsdagens grl.udv. forhandlinger 1946, FB

⁸³ Valganordningen til kommunerådene anførte at mænd uanset hverv kunne vælges (valgretsaldern var 22 år og valgbarhedsaldern var 25 år), dog ikke modtagere af fattighjælp eller vanærende domme i året forud for valget. Sørensen, 1983, s. 32

⁸⁴ Stauning, 1999, s. 129-130

⁸⁵ Andersen, 2008, s. 122

⁸⁶ Oldendow, 1931, s. 15

⁸⁷ første gang fastslået i reskript af 27. januar 1736, gentaget i anordning af 18. marts 1776 og senest i lov om fangst, fiskeri og jagt i grønlandske farvande m.m. af 1. april 1925, G-50, bet. 2, s. 8

Grønland siden aarhundredeskiftet baade i aandelig og materiel henseende.”⁸⁸ Storch mente dog også, at der lå et stort udviklingsarbejde forud: ”Livet i det nye Grønland – i ”Grønland, som det nu er blevet” – med alle de kulturelle fremskridt, der er indtraadt, er saa alvorlig vanskeligt stillet, at der maa arbejdes med alle kræfter igang for at løse fremtidens problemer.”⁸⁹ Det var i Storchs optik nødvendigt at tage grønlænderne med på råd, hvis målet om selvstændiggørelse af befolkningen skulle opnås.⁹⁰ Direktør Oldendow mente, at den danske administration af Grønland var kendetegnet ved en for en kolonimagt atypisk tilgang, nemlig at målet ikke var at tjene penge, men derimod: ”et system, hvor handelen fra regeringens side ikke ønskede drevet med den tanke at give gevinst for statskassen, men blot var beregnet på at underholde missionen og administrationen og lade overskuddet gå til grønlændernes bedste... [der] stedse [var] dikteret udelukkende af hensyn til grønlændernes vel, ingensinde af hensyn til det pekuniære udbytte.”⁹¹ Det erklærede danske mål med Grønland var ikke, at tjene penge på kolonien. Kirsten Thisted mener snarere, at man fra dansk side opfattede sig selv som hjælpere og ikke som undertrykkere.⁹²

Definitionen af en koloni i Salmonsens konversationsleksikon fra år 1900 var: ”fælles Bebyggelse af et fremmed, tidligere uopdyrket Landomraade ... I tidligere Tider betragtedes Kolonier væsentligst som ”Malkekøer” for Moderlandet.”⁹³ Danmarks engagement i Grønland kunne på den baggrund klart kaldes netop atypisk, men udlægning af det danske engagement skal tages med et gran salt. Hauge mente i hvert fald i 1927, at vedvarende underskud på administrationen og styringen af Grønland ville føre til et folkeligt krav om at afhænde kolonien.⁹⁴

Spørgsmålet er så, hvad målet for den danske kolonisering af Grønland var - Hanne Thomsen mente derom at: ”Forklaringen på, at den danske koloniadministration i Grønland var så human, var, at der – forudsat at man overhovedet ønskede at opretholde sit engagement i Grønland – ikke var noget realistisk alternativ til en human og erhvervsbevarende behandling af befolkningen. De ædle idealer havde stærke økonomiske handelsinteresser at støtte sig til.”⁹⁵ Den danske politik gik ud på, at grønlænderne skulle vedblive med at ernære sig ved fangsten, da det samtidig var det økonomiske fundament, hvorpå det danske engagement i Grønland hvilede. Den danske polarforsker og geolog Lauge Koch (1892-1964) beskrev i 1932 i et oplæg den danske kolonimagt: ”Vi Danske er jo ellers

⁸⁸ Storch, 1930, s. 99

⁸⁹ Ibid., s. 105

⁹⁰ Ibid., s. 112

⁹¹ Oldendow, 1955, s. 34

⁹² Thisted, 2004, s. 133

⁹³ Salmonsens, 1900, bind x (om kolonier)

⁹⁴ Hauge, 1927, s. 60

⁹⁵ Thomsen, 1998, s. 23

ikke noget Herskerfolk, vi har ikke Herskernatur, men der maa hos Eskimoerne være Træk, der gør, at vi kan samarbejde, Træk der supplerer noget i vor egen Karakter.”⁹⁶ Nogle år senere skrev Peter Freuchen om Danmark som koloniherre: ”Daugaard-Jensen er ansvarlig for, at Danmark Jorden over nævnes som lysende Eksempel paa Kolonisations-omraadet.”⁹⁷ Den danske selvforståelse som koloniherre fremstår her klart.

Efter Anden Verdenskrig, hvor man fra dansk side frygtede, at USA kunne komme til at overtage Danmarks rolle i Grønland, skrev konstitueret landsfoged Simony i et brev til en læge: ”Det nytter heller intet, at De anfører noget i Retning af, at saa er Danmark ikke egnet til at fortsætte sit Kolonisationsarbejde heroppe, for der findes ingen bedre egnet Nation... USA, der vel er nærmest til at overtage det, vil ikke afse en Cent...”⁹⁸ Den danske selvopfattelse var stadig efter krigen, at danskerne skulle beskytte og oplære grønlænderne til at gebærde sig i en forandrende verden, der med tiden skulle åbnes op og leve i fri kontakt med den omgivende verden. Fra Grønlands Styrelses side var man i slutningen af 1930´erne indstillet på forandringer, men konservatismen i Grønlandsadministrationen var også begrundet i et ønske om, at beskytte den grønlandske levemåde og en frygt for at en reformering af det grønlandske samfund ville få nedbrydende konsekvenser.

Hvorvidt Eske Brun i 1932 var enig i om Danmark var verdens bedste kolonimagt anes indirekte, da han i 1946 udtalte sig omkring motivet bag handelsmonopolet: ”fra den første Begyndelse har [det grønlandske Monopol] været karakteriseret af et bestemt Træk: Dets Formaal var at hjælpe Grønland og Grønlænderne.”⁹⁹ Dette adskilte den danske kolonisation af Grønland fra mange andre landes: ”octroierede¹⁰⁰ Handelsselskaber, Hvis Formaal altid alene var at bringe Rigdomme til Moderlandet.”¹⁰¹ Det danske engagement i Grønland var, ifølge Brun, altså ikke motiveret af et ønske om at hente rigdomme ud af landet, men netop kun at hjælpe grønlænderne.

2.4 Retten til hele Grønland

Forud for Bruns tiltræden i 1934 som sekretær var der året før faldet dom i Haag-sagen til Danmarks fordel. Sagen gik i korte træk ud på, at Norge i 1931 havde erklæret et område i Nordøstgrønland for norsk og året efter endnu et område. Danmark havde ingen kolonier i områder, på nær Scoresbysund, der lå flere hundrede kilometer mod syd. Den norske aktion havde baggrund i

⁹⁶ Koch, 1932, s. 3

⁹⁷ Freuchen, 1938

⁹⁸ Simony til Rendal, 10. maj 1947, C.F.B. Simonys privatarkiv

⁹⁹ Brun, 1946(2), s. 26 - I 1930´erne var et af argumenterne for bibeholdelsen af statsmonopolet, at det sikrede forsyninger af nødvendige varer til alle distrikterne, hvilket private firmaer af hensyn til rentabiliteten, ikke kunne forventes at sikre. Sveistrup, 1933, s. 19

¹⁰⁰ Oktroy = bevilling eller tilladelse fra statens eller kongemagtens side til at drive en bestemt slags virksomhed.

Den danske ordbog af Det danske sprog og litteratur selskab. Se ordnet.dk

¹⁰¹ Brun, 1946(2), s. 26

Kapitel 2 (1932-39)

en tanke om at de ubeboede områder var ingenmandsland og derfor til at underlægge sig. I 1924 havde Danmark indgået en aftale med Norge, hvori begge lande kunne bruge Nordøstgrønland til fangst og forskning. Tidligere indenrigsminister¹⁰² C. N. Hauge (1870-1940) holdt i 1927 et foredrag i det grønlandske selskab om administrationen af Grønland – i foredraget kom Hauge ind på, at kryolitminen ved Ivigtut ikke var grønlandsk, da der ingen grønlændere var ansat.¹⁰³ Tankegangen var, at det udelukkende var steder beboet af grønlændere, der udgjorde de grønlandske kolonier. Danmark havde i 1916 solgt dansk Vestindien til USA og fik efterfølgende en erklæring om, at Danmark havde ret til hele Grønland. I et brev fra den amerikanske udenrigsminister Hughes til den danske gesandtskab ved Constantin Brun fra den 3. august 1921 stod: ”In it treaty with the Danish Government signed August 4, 1916, for the cession of the Danish West Indies, this Government stated to the Danish Government that it would ”not object to the Danish Government extending their political and economic interests to the whole of Greenland ... In this connection, however, I desire to state that owing to the importance of its geographical position, this Government would not be disposed to recognize the existence in a third government of the right of pre-emption to acquire the interests of the Danish Government in this territory should the latter desire to transfer them.”¹⁰⁴ Ordet suverænitet blev ikke anvendt i aftalen fra 4. august 1916 eller i korrespondancen mellem den amerikanske udenrigsminister Hughes og den danske gesandt Brun i 1921, men beskeden var klar; USA ville ikke tolerere, at en tredjepart fik territorier på det amerikanske kontinent. Anlæggelsen af kolonien Scoresbysund i 1924/25 var et led i den danske pårøbeelse af retten til hele Grønland. Danmark fik i 1930’erne på linje med den amerikanske udmelding flere landes anerkendelse af retten til hele Grønland. De to grønlandske landsråd støttede begge Danmark i sagen mod Norge og den 5. april 1933 gav Den Internationale Domstol i Haag Danmark ret i, at den norske besættelse af områderne i Nordøstgrønland var retsstridig og ugyldig.¹⁰⁵ Norske fangstmænd vedblev dog med at operere i Nordøstgrønland, da 1924-aftalen stadig var gældende, og havde ret til at bedrive videnskabeligt og humanitært arbejde samt at jage og fiske i området.¹⁰⁶ I starten af 1930’erne blev der, som en udløber af konflikten, oprettet danske politipatruljer i Nordøstgrønland. Geologen Lauge Koch fik i 1934, af statsminister Stauning, politimyndighed over alle personer i hele Østgrønland – myndigheden overdroges ved Kochs afrejse til stationslederne ved de videnskabelige stationer ved Ella Ø og Eskimonæs.¹⁰⁷ Enkelte

¹⁰² Socialdemokraten Christen Nielsen Hauge var minister i flere omgange under statsminister Stauning i perioderne 1924-1926 og 1929-1935, som indenrigsminister, minister for handel og industri og minister for søfart og fiskeri.

¹⁰³ Hauge, 1927

¹⁰⁴ Udenrigsminister Hughes til Constantin Brun, 3. august 1921, Old. pap. under krigen

¹⁰⁵ Sørensen, 1983, s. 76-79

¹⁰⁶ Odsbjerg, 2000, s. 11 og 20

¹⁰⁷ Ibid., s. 22

Kapitel 2 (1932-39)

norske fangstmænd deltog i den under Anden Verdenskrig oprettede Nordøstgrønlands slædepatrulje på dansk side. Den danske suverænitet over hele Grønland var stadig til diskussion i 1930'erne, og det er i det lys man skal se den danske selvopfattelse i forhold til Grønland som ”verdens bedste kolonimagt”.¹⁰⁸

2.5 Knud Oldendow

Direktøren for Grønlands Styrelse, Knud Honoré Oldendow, var søn af en stabsofficiant i infanteriet og gymnastiklærer. Oldendow havde læst medicin før han blev uddannet cand. jur. i 1920 og arbejdede som amtsfuldmægtig, bogholder og senere sekretær i erhvervsskatteudvalget i Vejle amt før han i 1924 blev inspektør i Sydgrønland.

Oldendow stod for implementeringen af 1925-styrelsesloven og da han kun havde haft nogle få ugers forberedelseskursus forud for ansættelsen, måtte han sætte sig grundigt ind i sagerne ved at gennemgå kommissionsforhandlingerne fra 1921, der lå til grund for 1925-styrelsesloven, hvorefter Oldendow tilrettelagde de nye tiltag med sysselråd og nye domstole.¹⁰⁹

Oldendow blev i 1932 hentet til Grønlands Styrelse for at blive kontorchef og fungerede i perioder, når direktør Daugaard-Jensen eksempelvis var på tilsynsrejse i Grønland, som konstitueret direktør.¹¹⁰ Oldendow blev kørt i stilling af direktør Daugaard-Jensen til, når denne stoppede, at overtage stillingen. Oldendow beskrivelse af sin samtale med statsminister Stauning i forbindelse med forfremmelsen i 1938: ”Ja, så vil jeg bede Dem overtage direktør-stillingen. De er jo den bedst egnede, De er afholdt af den grønlandske befolkning, og der i det hele ingen anden, der kan tage stillingen med samme adkomst som De, der jo også gennem Deres bøger har vist den danske offentlighed Deres indsigt i problemerne.”¹¹¹ Interessen for Grønland havde Oldendow fået igennem litteraturen om landet. Oldendow var som 10-årig ude for et uheld, der betød, at hans ene ben måtte amputeres og ”Læsningen om Grønland gav mig da en slags erstatning for det mistede friluftsliv, og da jeg senere blev jurist, satte jeg mig ogsaa ind i Grønlands administrative anliggender.”¹¹² Oldendow var i egenskab af direktør for Grønlands Styrelse med i departementschefstyret efter 29. august 1943, hvor den danske regering gik af.

Departementschefstyret videreførte således forhandlingspolitikken med den tyske besættelsesmagt i

¹⁰⁸ At opfattelsen stadig var gældende under Anden Verdenskrig, fremgik i en artikel af Joachim Joesten fra juni 1941, baseret på et interview af Aksel Svane: ”The Danes in Greenland have proved themselves the world’s best colonizers.” *Greenland today*, Joesten, 19. juni 1941, Aksel Svanes privatarkiv, RA.

¹⁰⁹ Vibe, 1947, s. 56

¹¹⁰ Jens Daugaard-Jensen brev til ministeriet for søfart og fiskeri 28. juli 1932, GS hovkt. 1871-1940, sager vedr. personalet i Danmark 1902-1930, RA

¹¹¹ Oldendow, 1950, s. 227

¹¹² Vibe, 1947, s. 54

resten af krigen.

Grundlæggende var Oldendow en intellektuel med et stort forfatterskab bag sig og havde en omfattende viden om Grønland. Oldendow producerede en række litterære værker om Grønland, bl.a. *Den grønlandske Samfundslære* (1931), *Træk af Grønlands politiske historie – Grønlændernes egne Samfundsorganer* (1936) og *Grønlændervennen H. Rink* (1955) og derudover en række ornitologisk værker. Et specielt relevant værk var Oldendows *Tilstandene i Grønland 1946* (1947), som var et svar på den kritik af forholdene i Grønland, som den danske presse rejste i 1946. Den skarpe kritik af den hidtidige Grønlandspolitik blev af pressen rettet mod den konservative Oldendow.¹¹³ Oldendow var: ”af politisk overbevisning venstre orienteret, men i Grønland og overfor de grønlandske spørgsmål maatte man nødvendigvis blive konservativt indstillet.”¹¹⁴ Grunden til at arbejdet med grønlænderne måtte blive konservativt var, at man byggede videre på traditioner som havde flere hundrede år på bagen, og at det i sagens natur var hensigtsmæssigt, mente Oldendow, at samfundsudviklingen foregik i et tempo, hvor grønlænderne kunne følge med. Især havde Oldendows forgænger som direktør for Grønlands Styrelse, Jens Daugaard-Jensen (direktør 1912-1938), formålet: ”at faa grønlænderne til at forstaa, at de skulde have tillid til egne evner og selv tage flere og flere opgaver op i landsraad og kommuneraad. Det er hans fortjeneste, at grønlænderne begyndte at ranke ryggen og følte en stigende personlig selvstændighedstrang.”¹¹⁵ Den rolige udvikling, som Grønland indtil Anden Verdenskrig havde befundet sig i, var i Oldendows øjne den rette. Som direktør for Grønlands Styrelse ønskede Oldendow, at videreføre Daugaard-Jensens kurs, der var kendetegnet ved: ”en Politik, der først og fremmest tog sigte paa en langsom, en skaansom og en lempelig og billig Udvikling i den danske Besiddelse og i Arbejdet blandt Befolkningen i Grønland.”¹¹⁶ Oldendow ville, da han blev direktør i 1938, fortsætte Daugaard-Jensens linje: ”Min tanke var først og fremmest: Nu skal du fortsætte det arbejde, der her er i gang og sørge for, at udviklingen fortsættes og ikke gaar i staa, men store reformerende planer kan jeg vist ikke med sandhed sige, jeg havde.”¹¹⁷ Den rolige udvikling i Grønland var i Oldendows opfattelse nødvendig for at grønlænderne kunne følge med og ikke blive løbet over ende af fremskridtene. I forbindelse med sin tiltræden som direktør gennemdrøftede Oldendow politikken

¹¹³ Et rygte gik på, at Oldendow ønskede at sende en ladning tranlamper til Grønland med det første skib efter krigen. Vibe, 1947, s. 58 – tranlamper blev i 1940 erstattet af petroleumslamper. Indtil da havde det været forbudt at anvende petroleumslampe, da administrationen principielt mente, at landets egne ressourcer i videst mulige omfang skulle anvendes. Tidligere havde brandfaren været anvendt som argument mod indførelsen af petroleum som belysningskilde, hvilket blev tolket som, om at de danske myndigheder mente, at de umodne grønlændere ikke kunne håndtere den potentielle ildebrandsfare som petroleummet udgjorde. Der var ingen ildebrande forårsaget af petroleumslampe under krigen.

¹¹⁴ Vibe, 1947, s. 55

¹¹⁵ Ibid., s. 55

¹¹⁶ Therkilsen, 1949, s. 3

¹¹⁷ Vibe, 1947, s. 58

med statsminister Stauning. Oldendow bekendtgjorde overfor Stauning at Daugaard-Jensens linje, også med Oldendow som direktør, ville blive fulgt. Stauning replicerede: ”Så har jeg jo ingen grund til fra Deres side at frygte eksperimenter, der ikke er til at overse i konsekvenserne.”¹¹⁸ Udtalelserne stammede fra Oldendows egen hånd, men der er ingen tvivl om at Grønlands Styrelse og Oldendow havde Staunings opbakning, ligesom Brun senere skulle have Hedtofts opbakning.¹¹⁹

2.6 Sekretær i Grønlands Styrelse (1934)

Brun kom hjem fra sin første periode i Grønland i sommeren 1933 og fortsatte sit arbejde i Skattedepartementet, men et år senere skiftede Brun arbejdsgiver, og Finansministeriet blev skiftet ud med Grønlands Styrelse.

Eske Brun blev i maj 1934 ansat i en ny oprettet sekretærstilling i Grønland Styrelse. Skattedepartementets departementschef Kofoed udtrykte at ”det er med Beklagelse, at man ser sekretær Brun, der paa Grund af sin Flid, Dygtighed og store Arbejdsevne er en meget værdifuld medarbejder, forlade sin Stilling...”¹²⁰ Ansættelsen som sekretær var ikke just en højere stilling end sekretærstillingen i Skattedepartementet, men mulighederne for avancement har for Brun ganske givet været mere håndgribelige, og skiftet øgede desuden mulighederne for yderligere perioder som konstitueret landsfoged i Grønland. Grønlands Styrelses havde til huse i en interimistisk barakby ved Torvegade på Christianshavn i København på det sted, hvor Udenrigsministeriet i dag ligger. Jens Daugaard-Jensen havde som nævnt været direktør for Grønlands Styrelse siden 1912, mens kontorchef Knud Oldendow var næstkommanderende og stod som den naturlige afløser til direktørstillingen, når Daugaard-Jensen stoppede.

2.7 Konstitueret landsfoged i Sydgrønland (1934-35) og i Nordgrønland (1935-36)

Kort efter Bruns ansættelse som sekretær opstod endnu et behov for en landsfogedvikar. Landsfogeden i Sydgrønland Aksel Svane skulle på permission og Brun tog derfor igen i 1934 til Grønland. Denne gang skulle opholdet foregå i Godthåb i Sydgrønland. Landsdelen strakte sig fra Julianehåb i syd til Holsteinsborg i nord og havde i 1934 fem kolonier med ca. 9000 indbyggere. Kolonidistriktet, hvor Godthåb var ”hovedstad, havde 1487 indbyggere¹²¹, mens selve kolonien havde under 800 indbyggere. Kolonien var et center på flere områder; landets største uddannelsesinstitution Ilinniarfissuaq (Grønlands Seminarium) havde haft til huse her siden dens

¹¹⁸ Oldendow, 1950, s. 227

¹¹⁹ Andersen, 2008, s. 123

¹²⁰ Dep.chef Kofoed udtalelse om Brun 2. april 1934, GS hkt 1871-1940 sager vedr personalet i Danmark, 1932-33, RA

¹²¹ B&K, 1938, s. 449

oprettelse i 1845, bladet *Atuagagdliutit* tryktes her, og hver sommer samledes Sydgrønlands landsråd ved kolonien. Omlægningen fra fangst til fiskeri var særligt udtalt i Sydgrønland – hvilket betød oprettelse af stationer til bearbejdningen af fisken, erhvervelse af både (til erstatningen for kajaker) gennem rentefrie lån fra Grønlands Styrelse og en højere koncentration af befolkningen.¹²² Fiskesæsonen i Sydgrønland var længere end i Nordgrønland, ligesom det var større fiskeforekomster. Salget af fisk gav penge og dermed bedre mulighed for at købe varer – men øgede ligeledes afhængigheden af importerede varer, da Sydgrønland i højere grad havde en økonomi baseret på penge end på naturalier. Sydgrønlænderne har givet vist følt sig mere udviklede (vesterliggjorte) end nordgrønlænderne. Befolkningen udgjorde dog i Bruns øjne en enhed.¹²³ Kontakten mellem landsdelene var begrænset, da der ingen passagerkysttrafik fandtes og som udtalelserne ved det første fælles landsrådsmøde i 1940 viste, så var båndene mellem de to landsdele ikke stærke. Simpelthen fordi der var ringe kontakt.

Brun fortalte i sin erindringsbog, at han i sommeren 1935 roede rundt i Godthåbsfjorden i en robåd, mens han ventede på at komme afsted til Godhavn for her at tage endnu en periode som afløser for landsfoged Rosendahl. Ved ankomsten til Godthåb fik han at vide af distriktslæge Kristine Ladefoged, at der var udbrudt en mæslingeepidemi og ingen måtte forlade Godthåb formentlig indtil julen af hensyn til smittefaren. Brun valgte for at undgå smitte og for at kunne komme af sted til Godhavn, at ro tilbage til fjorden og opholdt sig tre uger på egen hånd ved Qorqut. Ved det ubeboede sted levede Brun af at fange fisk og fugle.¹²⁴

I Bruns tre perioder som konstitueret landsfoged deltog han ikke ved de respektive landsdeles landrådsmøder – fordi han alle tre gange kom efter afholdelsen af møderne. Møderne holdtes i reglen i sommermånederne, ved alle tre konstitutioner ankom Brun først til landsdelene efter afholdelsen af mødet. Landsrådene skulle mødes en gang årligt og drøfte den enkelte landsdeles fællesanliggender, som enten var rejst af den danske regering eller som landsrådet selv rejste og endelig skulle de være med til at bestemme, hvad landskassens midler skulle anvendes til.¹²⁵

2.8 Straffereglerne i Grønland

Forstanderskabsrådene havde indtil 1908 haft beføjelser til at afgøre alle retstrætter, hvilket skulle

¹²² Sørensen, 1983, s. 46-49

¹²³ Brun, 1985, s. 53

¹²⁴ Brun, 1965, s. 199-200

¹²⁵ Landskassen blev finansieret gennem afgifter af indhandlede varer (20 %) og gennem en lønafgift (2 %) for grønlandske funktionærer. Kommunerådene havde en tilsvarende kommunekasse. Landskassen fik 2/3 af indtægterne og kommunekasserne den resterende 1/3. Sørensen, 1983, s. 32-34

Kapitel 2 (1932-39)

ske med videst mulige hensynstagen til de indfødte herskende retsbegreber. Rådene kunne idømme bøder og pålægge erstatning, mens inspektørerne skulle træffe afgørelser i sager om vold og andre større forbrydelser. Efter 1908-styrelsesloven fik kommunerådene beføjelse til at afgøre civile retssager mellem grønlandere, samt mindre forseelser mod grønlandere (begået af danskere). Danskere dømtes efter danske retsregler. Større sager hørte stadig under inspektøren, dog i samråd med en domstol sammensat af kommunrådsformænd og udpegede danskere.¹²⁶ 1925-styrelsesloven § 40 anførte, at personer født udenfor Grønland, personer med danske forældre, personer med kongeligt eller ministerielt ansættelsesbrev, eller person gift med en dansker stod under danske love, mens de øvrige stod under grønlandske retsbestemmelser. 1925-styrelsesloven pålagde landsfogeden domsmyndighed i mindre sager, der indtil da var blevet behandlet i Danmark. Landsfogeden var både administrativ og dømmende myndighed. Kommunerådernes domsmyndighed blev overtaget af sysselrådene – og den såkaldte sysselret dømte i sager med grønlandere. Landsfogeden skulle dog godkende dommen.¹²⁷

I 1928 havde konstitueret landsfoged Berthelsen¹²⁸ udarbejdet et forslag til en straffeanordning, som landsrådene det efterfølgende år havde tiltrådt.¹²⁹ Oldendow afviste i 1931 Berthelsens udkast med en begrundelse om at forslaget byggede på danske strafferegler og ikke var tilpasset de særlige grønlandske forhold¹³⁰ og tilsidesatte dermed landsrådets tilslutning til udkastet.¹³¹ Oldendow mente, at det grønlandske samfund var for uudviklet til at retsopfattelsen kunne gå ind under et moderne retssystem. Men også at målet var, at grønlanderne i takt med at samfundet udvikledes, med tiden ville kunne få mere moderne strafferegler.¹³² Berthelsen stoppede arbejdet for Grønlands Styrelse, formentlig pga. afvisningen af udkastet og blev senere hen byretsdommer.¹³³ Brun udarbejdede i forlængelse af dette, mens han var konstitueret landsfoged i Sydgrønland (1934-35), i marts 1935 en rapport om straffebestemmelser for grønlandere.¹³⁴ Brun gik i sin rapport ud fra, at de grønlandske retsbestemmelser udgjordes af tre kilder; Sædvaneretten havde ingen praktisk betydning på strafferettens område, da samfundsudviklingen under alle omstændigheder havde overflødiggjort de gamle regler. Lovgivningsmagten og administrationens fastsatte regler bestod af

¹²⁶ G-50, bet. 2, s. 101

¹²⁷ Ibid., s. 102-103

¹²⁸ Jørgen Berthelsen (1895-?), cand.jur. afløste landsfoged Phillip Rosendahl i 1928-29. Berthelsen var forud for konstitutionen, sekretær i Justitsministeriet, samtidig med at han arbejdede i Grønlands Styrelse som juridisk sekretær.

¹²⁹ B&K 1929, s. 301 og 355 i Beretninger og kundgørelser vedrørende kolonierne i Grønland, 1928-1932, 1932

¹³⁰ Betænkning 12. juni 1946, s. 20

¹³¹ Udkastet blev dog alligevel anvendt som rettesnor i strafferetslige sager under de grønlandske domstole – Andersen, 2008, s. 131

¹³² Oldendow, 1931(2), s. 44

¹³³ Andersen, 2008, s. 132

¹³⁴ Eske Brun rapport om straffeanordningssagen 9. marts 1935, arkiv nr. 2083, GS direktør Oldendows papir, Grønlander under krigen 1940-45, pakke 3, RA

specifikke regler, bl.a. om fredning samt Indenrigsministeriets foreløbige bestemmelser af 7. maj 1862 (Sydgrønland) og 1. maj 1863 (Nordgrønland) om forstanderskabsrådene foreløbige bestemmelser med enkle regler omkring straf for bl.a. tyveri.

Den sidste retskilde vedrørende almen menneskelig opfattelse af ret og retfærdighed var ikke specifik for Grønland og grønlænderne, men gjaldt netop som en almen menneskelig moralsk opfattelse.

Brun anså, at alle mennesker havde en nogenlunde ens opfattelse af rigtige og forkerte handlinger.

Da der i Grønland på rets- og straffeområdet var få nedskrevne og kodificerede regler udgjorde den sidste kategori det bredeste grundlag for strafudmålingen. Brun så ingen betænkeligheder ved at indføre en med europæiske lande nogenlunde konform straffelov for grønlænder. Eske Brun mente at man kunne vende det rundt og lade lovgivningen fungere som rettesnor for udviklingen.

Brun kritiserede det, at Oldendow havde afvist det landsrådstiltrådte Berthelsens udkast: ”Hvis Landsraadene ikke kan siges at være Autoriteter paa dette Omraade, saa maa det dog for en uhildet Betragtning se ud, som om hele Landsraadsinstitutionen har været forfejlet.”¹³⁵ Brun kritiserede sin overordnede kontorchef Oldendow for at underkende landsrådenes validitet. Eske Brun kom i afslutningen af rapporten ind på den principielle side af det danske engagement i Grønland.

Danmark havde som et resultat af den historiske udvikling fået overdraget ansvaret for, at føre den grønlandske befolkning frem mod et civilisatorisk stade svarende til den omkringliggende verdens, men uundgåeligt ville det føre til at udviklingen måtte forceres pga. at der var en begrænset tidsperiode til at omforme samfundet. Folkerepresentationen og retsplejen i Grønland var indført på administrationens foranledning og ikke som i Danmark efter et folkeligt pres. Det samme måtte nødvendigvis ske med straffelovgivningen og dette med udgangspunkt i danske regler og lovgivning, da ”grønlandsk Samfundsliv [ikke] kan – saalidt som dansk kan det – undvære Befrugtningen, Impulserne udefra.”¹³⁶ Disse regler og love måtte ifølge Brun oversættes til grønlandsk, da grønlænderne naturligvis skulle kende de rets- og strafferegler som landet var underlagt. Hvis udviklingen skulle ske i henhold til det erklærede mål om, at grønlænderne med dansk vejledning skulle modnes og ansvarliggøres i en samfundsmæssig/civilisatorisk henseende, kunne det ikke nytte noget at grønlænderne blev holdt hen i uvished i denne proces. Brun anså, i overensstemmelse med Grønlands Styrelse, Danmark som den naturlige rollemodel til opbygningen af det grønlandske samfund. Impulserne til udviklingen skulle, i Bruns øjne, komme fra Danmark, ikke kun fordi dansk retsforhold var et eksempel på et almindeligt europæisk gennemsnitssystem, men også fordi de historiske og praktiske forhold gjorde denne foranstaltning naturlig. Bruns

¹³⁵ Eske Brun rapport om straffeanordningssagen 9. marts 1935, arkiv nr. 2083, GS direktør Oldendows papir, Grønlander under krigen 1940-45, pakke 3, RA

¹³⁶ Ibid., s. 21

rapport blev ikke imidlertid ikke forelagt landsrådene og straffereglerne blev ikke ændret før 1954. Forklaringen var formentlig, at den ifølge Oldendow ikke, ligesom Berthelsens udkast, tog højde for de særlige grønlandske forhold.

2.9 Gift med Ingrid Winkel (1937)

I 1937 blev Eske Brun gift med Ingrid Winkel (1911-).¹³⁷ Ingrid Winkel var født på Frederiksberg og efterkommer af en tysk-slavisk adelsslægt (von Bülow), der i slutningen af 1700-tallet bosatte sig i Danmark. Eske og Ingrid Brun fik tre børn (1938, 1940 og 1942) – to sønner og en datter.¹³⁸ De to yngste blev født i Grønland. De første år boede familien i Ordrup, nord for København, få kilometer fra Eske Bruns mor.¹³⁹ Opgavefordelingen mellem Eske Brun og hans kone var af traditionel karakter; manden tjente pengene, mens konen gik hjemme med børnene. Den ene af sønnerne kunne berette, at det især var moderen der stod for opdragelsen, mens faderen brugte meget tid på arbejdet.¹⁴⁰ Eske Brun tilegnede sin erindringsbog *Til Ingrid* og takker sin hustru for at have holdt den hjemlige skanse. Den gravide Ingrid Brun (termin var sat til januar 1940) valgte at følge sin mand til Godhavn i efteråret 1939, til trods for at kolonien ingen læge havde.¹⁴¹ Måske var det udsigten til at krigen skulle brede sig¹⁴² og dermed skabe vanskeligheder for en rejse til Grønland, der afholdt Ingrid Brun fra at blive i Danmark og føde. Efter alt at dømme var det et lykkeligt og godt ægteskab, men det har højst sandsynligt været en krævende opgave for den gravide Ingrid Brun at flytte til Grønland med et lille barn, og skulle finde sig til rette i en for hende ukendt verden. Ingrid Bruns omstilling til tilværelsen i Grønland – afsavnet af familie og venner i Danmark, må have taget tid.

Samtidig havde Eske Brun nok at se til som landsfoged, især efter at Danmark i april 1940 blev besat, og Grønland skulle administreres uden den vanlige ekspertise fra København. Da Brun var i USA med forventning om at skulle blive vinteren over for at forhandle bl.a. forsyningslinjerne på plads i efteråret 1940, viste korrespondancen med hans kone, at Brun gjorde meget for at finde et godt hjem til sin familie i New York og telegraferede i september og oktober sin kone omkring hvilke ting, der skulle medbringes fra Godhavn. Den 21. september 1940 telegraferede Brun, at han havde fundet en møbleret lejlighed tæt på Central Park i New York, men måtte den 21. oktober

¹³⁷ Ingrid Brun lever stadig (2010), men er syg og er derfor ikke blevet interviewet.

¹³⁸ Det har ikke været muligt at skabe kontakt til datteren, der bor i England og er ikke blevet interviewet.

¹³⁹ KTAS-telefonbog fra 1939 angiver adressen Hyldegårdstværvej 6 – tæt på den nuværende Ordrup s-togstation.

¹⁴⁰ Samtale med Johan Brun, juni 2009

¹⁴¹ Brun, 1985, s. 5

¹⁴² Tyskland havde 1. september 1939 invaderet Polen – England og Frankrig havde dernæst erklæret krig.

Kapitel 2 (1932-39)

1940 undskyldte overfor sin kone, at rejsen til USA ikke kunne gennemføres.¹⁴³ De fysiske omstændigheder for familielivet skulle være på plads.

Troels Brandt (1909-1992) arbejdede som tegner på Arktisk Station i Godhavn 1938-1941, og betegnede under en middag hos Brun værten som: ”en kæmpebamse, i en kæmpelænestol og smilede og lod hver (gæst) passe sit.”¹⁴⁴ Og ved en efterfølgende middag skrev Brandt: ”De er storartede værtsfolk, formløse, enhver kan underholde sig som han mest lyst, hvis man ikke vil konservere. De har reoler fulde af dejlige bøger, og der var et skab fuld af grammofonplader.”¹⁴⁵

Ingrid Brun var ifølge Brandt ”meget sød og venlig at snakke med.”¹⁴⁶ Selskabslivet i de små samfund må have været et vigtigt adspredelsesmoment, nok især for konerne. Efter Brandts bog kan man se, at Brun-familien ofte holdt selskab for koloniens mere prominente folk.

Eske Brun havde, da han med sin familie ankom til Godhavn i september 1939, ladet: ”opstille to store vindmøller, som skal skaffe elektricitet til hans embedsbolig. Han skal endog have elektrisk ”køkken”. Alle ”eksperter” på stedet er sat i gang med dette arbejde.”¹⁴⁷ Elektricitet var ualmindeligt i Grønland i 1939. Personalet på Arktisk Station klarede sig med petroleum, mens øvrige danskere og grønlandere nøjedes med tran og colsaolie.¹⁴⁸ Eske Brun var på det punkt mageligt anlagt, men hvorvidt Brun gjorde det for hans kone er uvist. Kutymen for danske familier i Grønland på den tid var, at de havde en eller flere såkaldte kivfakker (hjælpere), hvilket også gjaldt Brun-familien.

2.10 Konstitueret kontorchef - Direktør in spe¹⁴⁹ (1938)

Den 1. april 1937 blev Eske Brun forfremmet til fuldmægtig i Grønlands Styrelse. Indstillingen til ansættelse var underskrevet af kontorchef P.P. Sveistrup (1892-1967) og statsminister Thorvald Stauning og blev forelagt kong Christian X. Brun formentes at være i besiddelse af de fornødne kvalifikationer til bestridelse af stillingen.¹⁵⁰

Brun blev året efter stillet en souschef-stilling i Grønlands Styrelse i udsigt¹⁵¹ og blev da også konstitueret som kontorchef i december 1938.¹⁵² Da direktør Daugaard-Jensen døde i slutningen af november 1938 overtog Oldendow direktørstolen, og Bruns konstitution som kontorchef var et led i

¹⁴³ Eske Brun til Ingrid Brun, 21. september og 21. oktober 1940, private telegrammer, Centralkontoret, Afsendte og modtagne telegrammer, Grl. Natark.

¹⁴⁴ Brandt, 1999, s. 82

¹⁴⁵ Ibid., s. 94

¹⁴⁶ Ibid., s. 82

¹⁴⁷ Ibid., s. 70

¹⁴⁸ Ibid., s. 70

¹⁴⁹ In spe = med håb om at blive; fremtidig - Den danske ordbog af Det danske sprog og litteratur selskab. Se ordnet.dk

¹⁵⁰ 0030 GS hkt 1871-1940 sager vedr personalet i Danmark, 1937, RA

¹⁵¹ Løkkegaard 1968, s. 396

¹⁵² GS hkt 1871-1940 sager vedr personalet i Danmark, 1938, RA

Kapitel 2 (1932-39)

denne rokade. Brun havde dog også været på tale som direktør.¹⁵³ Da Oldendow som direktør for Grønlands Styrelse i 1939 tog på den årlige inspektionsrejse til Grønland, fik Brun som konstitueret kontorchef ”paa eget An- og Tilsvar at varetage Forretningerne som Direktør for Styrelsen.”¹⁵⁴

I perioden mellem februar til juli 1939 figurerede Brun som underskriver med anmærkningen *cst.* på bl.a. regulativer fra Grønlands Styrelse, hvilket må tolkes som, at Brun tillagdes et væsentligt ansvar. Hvorvidt *cst.* skal forstås som konstitueret direktør eller kontorchef er uklart.

Det normale var, at direktøren stod som underskriver på disse regulativer, som regel sammen med statsministeren. Direktør Oldendow var sygemeldt i dele af perioden. Oldendow havde på samme måde, mens Daugaard-Jensen var direktør, i perioder været konstitueret direktør. Brun anså som en kommende direktør for Grønlands Styrelse, når Knud Oldendow på et tidspunkt skulle pensioneres.

Det var en anerkendelse af Eske Bruns arbejde. Perioden mellem februar til juli 1939, hvor Brun fungerede som direktør, var en forsmag på Bruns fremtidige stilling. En igangværende udvikling var undervejs. I 1939 nedsattes et udvalg bestående af medlemmer fra Rigsdagens

Grønlandsudvalg, Grønlands Styrelse og repræsentanter udpeget af de grønlandske Landsråd.

Udvalget skulle tage stilling til en revision af 1925-styrelsesloven. Under forhandlingerne i august/september 1939, udtalte de grønlandske medlemmer¹⁵⁵ sig imod at: ”faa Grønland aabnet helt eller delvis i den nærmeste Fremtid, ligesom de positivt har udtalt, at det nuværende System med Besejlingsforbud og Statens Eneret til Handel indtil videre bør bevares.”¹⁵⁶ Samtidigt var målet fortsat at grønlænderne skulle opnå en sådan modenhed i kulturel, økonomisk og social henseende, at den afsondrede tilstand på et tidspunkt kunne ophøre, så: ”Grønlænderne kan blive i Stand til at leve i fri Forbindelse med den øvrige Verden ... Grønlænderne [ønsker] alle Kræfter sat ind paa, at dette Maal kan naas saa hurtigt som overhovedet gørligt, og de paaskønner i saa Henseende det danske Styres Arbejde for Udviklingen i Landet paa alle Omraader.”¹⁵⁷ I de grønlandske medlemmers øjne var tiden ikke moden til en radikal omformning af styringen af Grønland. En afgørende omstændighed ved forhandlingerne var, at det var første gang at grønlandske landsrådsmedlemmer forhandlede direkte med danske politikere.¹⁵⁸ Derudover var de danske myndigheder indstillet på, at revidere Grønlandsstyringen, og dette i samarbejde med de grønlandske landsråd.

Efter § 7 i 1925-styrelsesloven var Rigsdagens Grønlandsudvalg pålagt, at indgive en rapport til

¹⁵³ Højlund, 1972, s. 20

¹⁵⁴ Oldendow til kongen 22. maj 1939, 0030 GS hkt 1871-1940 sager vedr personalet i Danmark, 1939-40, RA

¹⁵⁵ De af landsrådene udpegede repræsentanter var seminarielærer Augo Lyng (Godthåb), pastor Gerhard Egede (Frederikshåb), handelsleder Frederik Lyng (K´utdligssat) og pastor Jens Olsen (Godhavn). Sørensen, 1983, s. 83

¹⁵⁶ Udateret notat fra 1939, Kasse 4, læg 10, rigsdagens grl.udv, FB

¹⁵⁷ Ibid.

¹⁵⁸ Sørensen, 1983, s. 84

Kapitel 2 (1932-39)

statsministeren om udviklingen i Grønland. I december 1938 anførte udvalget bl.a. i spørgsmålet om dansk-undervisning i de grønlandske skoler, at det blev gjort til genstand for et sagligt udvalgs behandling, da der var uenighed om vejene til forbedring af undervisningen. Et andet punkt udvalget fremførte var etableringen af en regelmæssig kystrute, der ville have stor betydning kulturelt og materielt for udviklingen i Grønland. Kristoffer Lyng havde stillet forslaget ved Sydgrønlands landsrådsmøde i 1938.¹⁵⁹ Endelig anførte udvalget, at det var bekendt med, at de grønlandske landsråd ved møderne i sommeren 1939 ville foreslå et direkte samarbejde mellem Rigsdagen og landsrådene. Derudover regnede udvalget med, at spørgsmålet om grønlandernes statsretslige stilling og forholdet mellem danske og grønlandske tjenestemænds lønninger ville blive fremført af landsrådene.¹⁶⁰ Eske Brun fremstod ikke i hverken forhandlingerne med landsrådsmedlemmerne eller Rigsdagens Grønlandsudvalgsmøder som deltager – det var en opgave for direktøren for Grønlands Styrelse, men som højere stående embedsmand har han været direkte involveret i de tiltag som skete i perioden. Anden Verdenskrig satte midlertidigt denne proces på pause.

2.11 Eske Brun som landsfoged i Nordgrønland (1939)

Philip Rosendahl tog efter 19 år i Grønland tilbage til Danmark for at blive kontorchef i Grønlands Styrelse. Den ledige stilling som landsfoged i Nordgrønland var en oplagt stilling for Brun, der var glad for landet og tilmed søgte yderligere arbejdsmæssige udfordringer. Brun fastansættelse som landsfoged kan betragtes som den endelige test på om han var direktør-materiale. Hvis ansættelsen forløb tilfredsstillende ville alle muligheder være åbne for, at Brun kunne blive direktør for Grønlands Styrelse. Både den forhenværende og nuværende direktør havde været inspektør/landsfoged før ansættelsen som direktør.

Statsminister Stauning og direktør Oldendow indstillede i september 1939 på baggrund af ”at Fuldmægtig Brun stedse har udført Tjenesten i de ham betroede Stillinger fuldt ud tilfredsstillende” og ved ”allerhøjeste resolution” af kong Christian X var Eske Brun pr. 1. oktober 1939 udnævnt til landsfoged i Nordgrønland.¹⁶¹ Brun var dog, forud for den kongelige udnævnelse, rejst til Grønland for at betrede stillingen og undervejs startede Anden Verdenskrig i Europa. Bruns gravide kone, Ingrid, kom med sidste skib fra København i 1939 op til sin mand, i skyggen af den forestående storkrig. Eske Brun fik sin anden søn i starten af 1940. Nedkomsten forløb normalt med assistance

¹⁵⁹ Sørensen, 1983, s. 85

¹⁶⁰ Rigsdagens Grønlandsudvalg til statsminister Stauning 4. december 1938, rigsdagens grlundvalg kasse 4, læg 5 dubl til protokol 1938-39, FB

¹⁶¹ Eske Bruns indstilling til ansættelse som landsfoged i Nordgrønland, 21. september 1939, gs hovK 1871-1940, sager ved pers i dk 1938-39-40, RA

af en grønlandsk jordemoder og en dansk sygeplejerske, men uden en læge til stede ved kolonien. Udviklingen i Europa blev fulgt i Grønland med ængstelse, spekuleret hvad det ville komme til at betyde for forholdene i Grønland.

2.12 Sammenfatning af kapitel 2

Eske Brun havde i 1932 arbejdet godt tre år som sekretær i Finansministeriet og ville prøve noget andet. Grønlands Styrelse skulle bruge en ny landsfoged i Sydgrønland og Brun søgte stillingen, men uden held den omgang. Senere på året skulle bruges en afløser for landsfogeden i Nordgrønland – og Brun fik sin første tid som konstitueret landsfoged. Det grønlandske samfund i 1930'erne var, i Bruns øjne, primitivt og afsondret, men var ikke desto mindre under udvikling. Bosættelsesmønsteret ændredes, fiskeriet var i fremgang og landsrådene var indstillet på yderligere udviklingsfremmende tiltag. Brun blev ansat i Grønlands Styrelse i 1934 og blev opfattet som en fremtidens mand og potentiel fremtidig direktør, hvilket ses af hans relativt hurtige forfremmelser og stigende ansvar. Brun havde et godt forhold til Knud Oldendow, der i 1938 blev direktør. Bruns holdning til den danske Grønlandspolitik fremgik af den rapport om strafferegler, som han lavede under sin anden periode som konstitueret landsfoged. Brun anså, i overensstemmelse med den officielle Grønlandspolitik, Danmark som det naturlige forbillede for Grønland ud fra historiske og praktiske grunde, og mente, at udviklingen nødvendigvis måtte forceres på visse områder. Indførelsen af strafferegler med udgangspunkt i de europæiske ville kunne fungere som en rettesnor for udviklingen. Bruns overordnede, kontorchef Oldendow, var imidlertid uenig på det punkt og der kom ingen nye strafferegler før i 1954. Brun kritiserede i rapporten Oldendow for at underkende de grønlandske landsråd, der havde tiltrådt et tidligere udkast til strafferegler – men Oldendow mente ud fra samfundets udviklingsniveau, at tiden ikke var til indførelsen af et moderne retssystem. Ikke desto mindre fremstod Brun som en dygtig, lovende og loyal embedsmand med fremtiden for sig. Brun stiftede i 1937 familie og fik i 1939 ansættelse som landsfoged i Nordgrønland. Stillingen kunne opfattes som den sidste test af Brun på om han var egnet som direktør for Grønlands Styrelse.

Indledning om Grønland under Anden Verdenskrig

Dette kapitel omhandler forløbet under Anden Verdenskrig i Grønland. Eske Brun var sammen med landsfogeden i Sydgrønland, Aksel Svane, øverste ansvarlige embedsfolk i Grønland og stod med et stort ansvar for den danske kronkoloni, da forbindelse til Danmark i april 1940 blev afbrudt. Grønland var i fare på flere fronter – både Canada og England ønskede at besætte landet, det normale forsyningssystem i København var utilgængeligt og det administrative apparat i Grønland havde ingen erfaring i selvstændig drift. Et tungt åg lå på landsfogedernes skuldre. Brun rejste i sommeren 1940 til USA for at få lagt forsyningslinjerne på plads, men rejste til Ivigtut i oktober for at overvintre. I foråret 1941 rejste Brun til Godthåb, hvorefter Aksel Svane tog til USA for at videreføre Eske Bruns påbegyndte arbejde. Svane forblev i USA resten af krigen, mens Brun havde base i Godthåb som ene-landsfoged. Landsfogedernes største opgave under Anden Verdenskrig var at bevare Grønland på danske hænder. At det ikke var en let opgave understregedes af, at Grønlands strategiske og storpolitiske status i løbet af de første år af krigen undergik en udvikling, der havde stor betydning for landsfogedernes råderum.

I 1933 blev Adolf Hitler tysk kansler og som en udløber af ønsket om, at udvide tyskernes *lebensraum* (plads til at leve) mod øst blev Polen den 1. september 1939 invaderet. I løbet af nogle dage havde først England og dernæst Frankrig erklæret Tyskland krig. Dernæst fulgte en periode med relativt begrænset krigsførelse, men den 9. april 1940 invaderede Tyskland Danmark og Norge. USA regnede dog på det tidspunkt med, at England og Frankrig ville holde stand mod det tyske militærs fremrykning, og USAs primære fokus lå på faren for nazistisk infiltration i Sydamerika eller angreb via Stillehavet.¹ I den første periode af krigen havde Tyskland stor fremgang, og selvom det ikke lykkedes at vinde i slaget om England, var en stor del af Europa under tysk dominans i løbet af 1940. Med Tysklands besættelse af Frankrig i juni 1940 ændredes holdningen i USA til Grønland.² Den amerikanske offentligheds holdning til krigen var præget af, at sympatien lå hos demokratierne men også, at USA ud fra isolationistiske grunde skulle holde sig ude af direkte krigsførelse.³ USA støttede de allierede, bl.a. gennem det såkaldte *lend and lease*-program startende fra marts 1941, hvor enorme mængder krigsmateriel kom de allierede til gode. Japan havde i september 1940 underskrevet tremagtpagten sammen med Tyskland og Italien. Underskrivelsen af pagten skulle gøre det klart for USA, at et angreb på en af parterne ville betyde krig mod alle tre.⁴

¹ Lidegaard, 1997, s. 44

² Løkkegaard, 1968, s. 143

³ Ibid., s. 30

⁴ Aksemagterne blev dog først formelt en realitet i september 1940, da Tyskland, Italien og Japan underskrev tremagtpagten. Løkkegaard, 1968, s. 320-321

Kapitel 3 (1940-45)

I juni 1941 gik Tyskland ind i Rusland og brød dermed Tyskland og Sovjetunionens ikke-angrebspagt fra 1939, og i december 1941 angreb Japan den amerikanske flåde ved Pearl Harbor ved Hawaii og USA erklærede Aksemagterne krig.

Rammerne var lagt – de allierede med England, Frankrig og Polen i spidsen blev udvidet med USA, Sovjetunionen og Kina, og de stod overfor Aksemagterne Tyskland, Italien og Japan i en verdensomspændende krig.

3.1 USAs holdning til Grønland

USA havde siden købet af Alaska i 1867 af Rusland været interesseret i også at erhverve sig Grønland. Danmark var dog i forbindelse med salget af de dansk vestindiske øer i 1916 til USA blevet anerkendt af USA som rettighedshaver over hele Grønland, men i tiden omkring 9. april 1940 var der igen forslag om, at USA skulle købe Grønland.⁵ USAs holdning til Grønland var af forskellige årsager vanskelig. En amerikansk besættelse af Grønland ville af omverdenen blive betragtet som et stormagtsovergreb, hvilket USA ikke ønskede, da det kunne forventes at provokere til lignende aktioner hos de allieredes fjender. Hensynet til den senere Aksemagt Japan, der gerne så en anledning til at besætte Hollandsk Ostindien, afholdt USA fra direkte at tilkendegive, at Grønland var omfattet af Monroedoktrinen.⁶ Doktrinen fra 1823 angav, at USA ville anse enhver udvidelse af europæiske landes interesser på det amerikanske kontinent som en trussel mod USA.⁷ USAs præsident Roosevelt (1882-1945) udtalte dog mere eller mindre direkte kort efter Danmarks besættelse, at Grønland skulle opfattes som hørende ind under netop Monroe-doktrinen. Udtalelsen var dog i første omgang møntet på både canadiske og engelske besættelsesplaner mod Grønland.⁸ USA anlagde en hands-off politik mht. Grønland – ingen nationer, heller ikke USA, skulle etablere sig i Grønland, hvilket skulle forhindre, at USA blev trukket ind i krigen.⁹ USAs regering kunne dog af taktiske årsager heller ikke binde sig op på, at ville beskytte Grønland militært, da det ville medføre kritik fra den stærke isolationistiske fløj i amerikansk politik. Men i lighed med de allierede kunne USA dog ikke tillade, at den siddende danske regering øvede indflydelse på administrationen i Grønland. Opfattelsen var, at regeringen i København var under tysk indflydelse, selvom USA officielt stadig anså regeringen i København som værende i funktion.¹⁰ Og USA måtte derfor føre en dobbeltpolitik overfor Danmark for at holde sig ude af krigen. Danske midler i USA blev båndlagt, ligesom oprettelsen af et konsulat i maj 1940 vidnede om, at Danmarks

⁵ DIIS, 2007, s. 15-16 og 20

⁶ Lidegaard, 1996, s. 150 og Løkkegaard, 1968, s. 72

⁷ DIIS, 2007, s. 17 – doktrinen blev senere udvidet til at gælde ikke kun europæiske, men også tredjeparts lande.

⁸ Løkkegaard, 1968, s. 63-65

⁹ Ibid., s. 60-67

¹⁰ Ibid., s. 65

suverænit i USAs øjne var kompromitteret. Samtidig måtte USA forholde sig til de krigsførende Canada og England, der som en sikkerhedsforanstaltning mod angreb på kryolitminen ved Ivigtut, ønskede at indsætte militær og overtage driften af minen.¹¹ I takt med at krigen trak tættere på Nordatlanten og dermed USA, skiftede holdningen i USA, og planlægningen med at anlægge baser i bl.a. Grønland gik i gang. Fra tysk side var man indtil udgangen af 1940 ikke interesseret i at provokere USA ind i krigen, også selvom USA ikke på det tidspunkt var gearret til krig, men efter indgåelsen af *lend-and-lease* aftalen mellem USA og de allierede i marts 1941 udvidede den tyske flåde deres operationszone til at omfatte Danmarksstrædet mellem Island og Grønland.¹² Det amerikanske behov for militærbaser i Grønland voksede og på årsdagen for Danmarks besættelse underskrev gesandt Kauffmann sammen med den amerikanske udenrigsminister Hull en overenskomst om Grønlands forsvar.¹³ USA anerkendte her den danske suverænit i Grønland, men som forholdene var, kunne regeringen i Danmark ikke udøve denne og USA påtog sig derfor ansvaret for at yde Grønland bistand til at opretholde den gældende tilstand, hvor Grønland betragtedes som dansk territorium.¹⁴

Kryolitminen ved Ivigtut var Grønlands livline under krigen – kryolitten var afgørende for Grønlands økonomiske råderum, og var sammen med Grønlands strategiske vigtige placering, årsagerne til den interesse som omverdenen viste Grønland i denne periode.

Indenfor disse rammer forsøgte landsfogederne Brun og Svane, og det danske gesandtskab i Washington ved Kauffmann at udbrede deres interesser, dels for at fastholde Grønland på danske hænder, og dels for at fremme Danmarks sag under krigen.

3.1.1 Oprettelse af de amerikanske og canadiske konsulater

Den amerikanske udenrigsminister Hull havde kort efter den 9. april 1940 fremsat forslag om udsendelse af en konsul til Grønland. Det var for USA vigtigt at styrke forbindelsen til landsfogederne, der på det tidspunkt ikke definitivt havde brudt med København. En amerikansk konsul ville kunne være landsfogederne behjælpelig og vejledende i forhold til USA.

Landsfogederne fik af Kauffmann meddelt, at USAs imødekommenhed overfor Grønland afhang af, om kontakten til København blev opretholdt. Grønland skulle administreres uafhængigt af København – og udsendelsen af en konsul ville betyde politisk beskyttelse og en anerkendelse af, at landsfogederne betragtedes som en rest af en selvstændig dansk regering.¹⁵ Den amerikanske

¹¹ Ibid., s. 153

¹² Ibid., s. 62, 221 og 341

¹³ Overenskomsten er optrykt i Løkkegaard, 1968, s. 348-356

¹⁴ Løkkegaard, 1968, s. 348-350

¹⁵ Ibid., s. 96-97

Kapitel 3 (1940-45)

opfattelse var, at da Danmark var ude af stand til, pga. besættelsen, at udøve deres regeringsbeføjelser i Grønland, kunne en henvendelse fra landsfogederne om en sådan konsultativ forbindelse ikke betragtes som et brud på dansk suverænitet i Grønland.¹⁶ Under de givne omstændigheder var landsfogederne enige i den betragtning. En sådan direkte forbindelse til en vigtig samarbejdsnation var af stor betydning for, at Grønland ville kunne komme helskindet igennem krigsperioden. Ved landsrådsmødet i starten af maj 1940 udtalte omkring den planlagte udsendelse af en amerikansk konsul til Godthåb: ”[vi] beder ministeren overfor forenede stater regering give udtryk for vor taknemmelighed over den interesse for grønlands velfærd regeringen har lagt for dagen ved beslutningen om udsendelse konsul ... det skal være os en ære at modtage konsulen.”¹⁷ I slutningen af maj 1940 ankom den amerikanske konsul James K. Penfield (1908-2004) til Godthåb med et Coast Guard skib, der indledte en patruljering af de grønlandske farvande. Den amerikanske flåde-minister Knox udtalte i efteråret 1941, at formålet med patruljeringen var at: ”navy keeping Greenland territorial waters under surveillance prevent further nazidirected attempts establish radio stations [in] Greenland.”¹⁸ Konsulaterne repræsenterede en politisk beskyttelse af grønland, mens den amerikanske Coast Guard stod for den militære.

Canadierne ville ikke miste terræn i forhold til USA mht. Grønland, og eftersom USA tidligere havde frabedt en canadisk besættelse af kryolitminen og ikke kunne fremkomme med egnede begrundelser for at afvise, at Canada oprettede diplomatiske og handelsmæssige til Grønland, blev der også oprettet et canadisk konsulat i Godthåb.¹⁹ En af begrundelserne fra canadisk side for at udsende konsuler var, at man ønskede at holde gang i den arktiske forskning. Den canadiske konsul Dunbar og vicekonsul Erling Porsild (1901-77) var således biologer, mens Trevor Lloyd (konsul 1944-45) var geograf. Porsild var i øvrigt søn af Morten P. Porsild, grundlæggeren af Arktisk Station i Godhavn i 1906.²⁰

Konsulaterne var oprettet uden, at der var blevet indhentet accept fra den danske regering, mens USA opretholdt diplomatiske forbindelser til Danmark. Den danske udenrigsminister Scavenius, der var en af hovedkræfterne bag den danske regerings samarbejdspolitik med tyskerne, var ikke glad for oprettelsen af USA og Canadas konsulater i Grønland, men da forsyningslinjerne til Grønland efter de foreliggende omstændigheder måtte oprettes fra USA, accepteredes ordningen, i hvert fald i

¹⁶ Ibid., s. 94-95

¹⁷ LR-forhandlinger 1940, 1948, s. 231

¹⁸ Berlinske Tidendes korrespondent i New York Allen Jensen til sydfogeden, Godthaab 16. oktober 1941, Centralkontorets arkiv, Grl. Natark.

¹⁹ Ibid., s. 98

²⁰ Dunbar, 1992, s. 269-270

Kapitel 3 (1940-45)

forhold til det amerikanske konsulat.²¹

De amerikanske myndigheder angav overfor den danske udenrigsminister, at oprettelsen af det amerikanske konsulat var sket pba.: ”at Myndighederne paa Grønland [paa] deres eget Initiativ havde rettet Henvendelse til De forenede Staters Regering, idet de udtrykte deres Bekymring over Virkningen paa Grønland af de i Danmark stedfundne Begivenheder, ved hvilke Grønland var blevet berøvet den frie Forbindelse med København, afskaaret fra Muligheden af at opnaa Levnedsmidler og andre Leverancer ... og fra Lempelser med Hensyn til Afsætningen af den grønlandske Eksport paa det danske Marked ... [hvilket] bedst kunde imødegaas ved en foreløbig Oprettelse af et amerikansk Konsulat paa Grønland. Oprettelsen af dette Embede vil ikke virke til Skade for nogen lovlig Interesse.”²² I forhold til gesandt Kauffmann fremstod udsendelsen af konsulerne som en amerikansk anerkendelse af, at landsfogederne var de faktiske magtudøvere for Grønland. Landsfogederne kunne dermed få direkte kontakt til det amerikanske udenrigsministerium (State Departement) uden om Kauffmann.²³

Fra USAs perspektiv var det vigtigt at vide, hvilke personer i Grønland og især i Godthåb, som man kunne samarbejde med – og konsulatets arkivalier indeholder derfor en ofte udførlig karakteristik af de ledende personer i Grønland. I forbindelse med Eske Bruns tur til USA i 1940 faldt følgende karakteristik fra State Department: ”Governor Brun is a well educated man ... above the average in intelligence ... nephew of Mr. Constantin Brun [former] Danish Minister in Washington.”²⁴ Karakteristikken anførte også, at til trods for at Brun var den yngre af de to landsfogeder, så betragtedes han som en ”career man”, der under normale omstændigheder ville have haft direktørposten i Grønlands Styrelse i udsigt. Brun betragtedes som yderst kapabel til at varetage sit ansvarsområde, og var ”very friendly to the United States”, selvom han stadig var en patriotisk dansker.²⁵ Et andet eksempel på, at der fra amerikansk side blev holdt godt øje med udviklingen i Grønland var, at Kristoffer Lyng, den grønlandske journalist og trykkerileder ved *Sydgrønlands Trykkeri*, i forbindelse med en korrespondance med et amerikansk firma en overgang mistænkedes for spionage. Sagen var den, at det amerikanske (og jødiske) firma *Black Star*, som leverede fotografier til magasinet *LIFE*, i november 1940 kontaktede Lyng med henblik på rekvirering af fotografier af livet i Grønland, herunder tilfangetagne tyskere og forsvarsanlæg. FBI-undersøgelsen

²¹ Løkkegaard, 1968, s. 226-227

²² Memo overgivet af USA's Chargé d'Affairs Perkins til direktør Mohr (udenrigsministeriet) 15. november 1940, adm. af Grl. under besæt, RA

²³ Fink, 1969, s. 321

²⁴ Notat til secr. of state 15. juli 1940, amr. kons. arkiv, Grl. Natark.

²⁵ Ibid.

af Lyng stoppede dog kort tid efter, at *Black Star* af FBI blev fundet ”thrustworthy”.²⁶ Det blev dog indskærpet med hensyn til hemmeligholdelse af militære forhold, at fotografier taget i Grønland ikke skulle videreformidles til USA.

Efterskoleforstander Mikael Gam beskrev Penfield som en fagdiplomat, der i løbet af kort tid fik lært sig dansk og siden hen blev konsul i Island,²⁷ mens den canadiske konsul Max Dunbar, der i øvrigt også fik lært sig dansk under opholdet i Godthåb, beskrev Penfield som en, der havde ”knowledge of Affairs”.²⁸ Redaktøren for *Grønlandsposten* Vibe var ikke positiv for den amerikanske konsul Penfield og skrev i 1942: ”Amerikansk har vi vist faaet nok af alle sammen hernede – Penfield er i hvert fald saa langt fra at være elsket. Han gaar og snuser i alt, hvad der overhovedet ikke rager ham og udfolder en besynderlig interesse for grønlænderne, maaske bare for at fiske nyheder om os danske – maaske for at forberede vejen for Amerika. Jeg har adskillelige gange vist ham vintervejen.”²⁹ Vibe anså den amerikanske tilstedeværelse som en provokation mod det danske styre, mens Brun, i hvert fald i officielle udmeldinger, havde et pænere sprog om konsulen: ”Af alle de mange Ting, jeg har lært ved det Samarbejde, jeg nu i snart 3 Aar har haft med Konsul Penfield, er een dyb Respekt for den Organisation, som selv til Poster saa forholdsvis i Baggrunden, som Godthaab dog vel set med Verdens Øjne, maa antages at være, kan afse Folk af Konsul Penfields Format ... Det har for Grønland i disse vanskelige Tider været et uvurderligt Gode, at der paa en for os saa vigtig Post har siddet en virkelig Ven af Landet, som har set paa os og vort Arbejde med saa megen Sympati og Forstaaelse.”³⁰ Brun var dog i et brev til Kauffmann i juni 1943 uforstående overfor Penfields mening om, hvordan de amerikanske soldater burde opføre sig i Grønland. Penfield mente, at soldater altid opførte sig værre end civile,³¹ hvilket, i Bruns øjne, kom til at gå ud over grønlænderne. Udtalelsen i *Grønlandsposten* brugtes til at fremmane et bestemt forhold til amerikanerne, mens der, som det fremgik af Bruns brev til Kauffmann, var gnidninger mellem den amerikanske konsul og administrationen i Grønland.

Ankomsten af den første amerikanske og canadiske konsul, og i det hele taget den amerikanske tilstedeværelse var et brud på det danske beskyttelsesprincip i Grønland, hvor grønlænderne skulle værnes mod fremmede landes formodede uheldige påvirkning. Det færøske fiskeri ved Grønland³² blev ligesom kryolitminen i Ivigtut drevet uden grønlændere. I Nordøstgrønland bedrev nordmænd

²⁶ Hull til Penfield, 8. oktober 1941, amr. kons. arkiv, Grl. Natark.

²⁷ Gam, 1972, s. 147

²⁸ Dunbar, 1992, s. 272.

²⁹ Vibe til Eli Henriksen (Umanak) 9. oktober 1942, Grl radio og grlpost. red. Pap, RA

³⁰ Brun, 1942(7), s. 225

³¹ Brun til Kauffmann, 9. juni 1943, Eske Bruns privatarkiv, RA

³² Færingerne havde i 1920'erne fået tilladelse til at fiske i Grønland i bestemte områder. Se Sørensen, 1983, s. 79-82

og danskere fangst og forskning, men også her uden kontakt med lokalbefolkningen.

Konsulaterne oprettedes i Godthåb, hvor der boede knap 700 indbyggere.

3.1.2 Amerikansk ønske om overtagelse af Grønlands administration

De amerikanske myndigheder var efter den 9. april 1940 i tvivl om Grønland evnede at klare sig selv. Roosevelt bad derfor amerikansk Røde Kors om at undersøge forholdene i Grønland,³³ og i maj 1940 sendtes en vicecirketør fra Røde Kors' Disaster Relief med Coast Guard-skibet Commanche til Grønland. Han skulle vurdere de humanitære forhold i landet, og om der var behov for humanitær assistance samt en eventuel overtagelse af landets administration. I The Red Cross Couriers artikel *For at undersøge Manglerne paa Grønland* (juni 1940) stod: "Maurice R. Reddy Vicedirektør for Disaster Relief er blevet sendt til Grønland som Repræsentant for det amerikanske "Røde Kors" for at undersøge mulige Mangler paa Fødemidler ... indbefattende alle Kornsorter saavel som Kaffe og Sukker maa indføres. Derfor maa der blive Brug for "Røde Kors"' Hjælp, indtil nye Handels-arrangementer sørger for Føde og andre Nødvendigheder."³⁴ I august nummeret af ovennævnte blad skrev den tilbagevendte Reddy at: "Røde Kors"'s Hjælp er fuldstændig overflødig ... Folkets Uafhængighedsaand er meget udpræget, - for den indfødte Grønlænder har altid været opfindsom og indrettet sin Økonomi paa Havet og Jagten. I mine Samtaler med forskellige Embedsmænd fandt jeg overalt det fremherskende Ønske, at hjælp ikke vilde være nødvendig."³⁵ Varesituationen i Grønland var ikke et øjeblikkeligt problem, da lagrene kunne strækkes til i hvert fald et år, og derefter ville der være oprettet forsyningslinjer til det amerikanske marked.³⁶ Reddy uddybede yderligere om Grønlands situation: "Grønland er nu i en saadan Stilling, at det praktisk talt kunde erklære sig uafhængig, idet det under de for Haanden værende Forhold ikke kan have nogen som helst Forbindelse med Moderlandet. Men de lokale Myndigheder har til Hensigt at fortsætte den fortræffelige koloniasatorisk-administrative Virksomhed og at opretholde de allerede for lang Tid siden indførte Former for social Forsorg."³⁷

Det må have været tilfredsstillende for landsfogederne – i forhold til den første tid var det tilsyneladende *mission accomplished* for administrationen i Grønland. Repræsentanten for Røde Kors var klart overbevist om, at administrationen af Grønland efter afbrydelsen af forbindelsen til Danmark, fungerede fortræffeligt. Hvilket faldt helt i tråd med landsfogedernes målsætning. I Danmark havde pressen fået forlydender i april 1940 om: "at U.S.A.s Røde Kors paatænker at

³³ Løkkegaard, 1968, s. 75

³⁴ The Red Cross Courier, juni 1940 (oversat til dansk af Grønlands Styrelse) 0030 GS hkt 1871-1940 sager vedr personalet i Danmark, 1939-40, RA

³⁵ Ibid.

³⁶ Ibid.

³⁷ Ibid.

Kapitel 3 (1940-45)

overtage Forsyningen af Grønland, eventuelt ogsaa Administration af Kolonien.”³⁸ Den 16. april 1940 holdt Grønlands Styrelse et møde om hvilke tiltag, der skulle iværksættes for, at Grønland skulle kunne komme frelst igennem krisen. På mødet diskuteredes ovennævnte forlydender om, at Røde Kors i USA ville overtage administrationen og forsyningen af Grønland, men Oldendow ville: ”ikke betragte det som et ubetinget Gode, hvis Amerikanerne faar Fodfæste i Grønland, selvom man naturligvis altid med Tak bør og vil modtage Hjælp, saafremt en saadan Hjælp skulde vise sig at være paakrævet.”³⁹ Oldendow agtede at kontakte dansk Røde Kors og bede dem meddele deres amerikanske søsterorganisation, at Grønland som forholdene var, ikke behøvede hjælp. Den 20. april sendte Grønlands Styrelse et telegram til udenrigsministeriet om: ”at Grønland indtil videre skønnes forsynet, at livsvigtige Interesser i hvert fald for Tiden ikke formenes at kunne motivere en Indsats fra Røde Kors ... at man selvfølgelig i givet Fald med Tak vilde modtage Hjælp, saadan skulde blive fornøden.”⁴⁰ Grønlands Styrelse skønnede, i lighed med landsfogederne, at det på daværende tidspunkt var unødvendigt, at Røde Kors overtog administrationen, men ville ikke afvise, at det kunne komme på tale på et senere tidspunkt. Grønlands Styrelses tiltro til, at landsfogederne kunne magte situationen, var ikke overvældende. Hvilket illustrerer den svære situation Grønland og landsfogeder mentes at befinde sig i.

I slutningen af juli 1940 var det mellem amerikanske nationer på Havanakonferencen blevet besluttet, at i tilfælde af at europæiske kolonier på det amerikanske kontinent kom i fare for at overgå til andre lande, kunne disse sættes under provisorisk amerikansk administration indtil faren var drevet over. Dermed kunne USA reelt handle selvstændigt i forhold til Grønland.⁴¹

Sandsynligvis af den grund, understregede Brun i et interview med New York Times i august 1940 overfor den amerikanske offentlighed: ”Vi har mødt megen Elskværdighed og Velvilje fra alle Sider, og det er vi overordentlig taknemlig for.” og fortsatte: ”Samtidig er der paa sine Steder drøftet Spørgsmålet om at rejse Penge og sikre Grønland Støtte paa anden Maade, og jeg vil derfor gerne betone, at Grønland i hvert fald ikke for Øjeblikket har Brug for anden Hjælp end den Vejledning, som Eksperter kan give i Forbindelse med Handelen. Grønland er ikke noget rigt Land, men et Land hvis Folk forstaar at udøve Økonomi i Praxis.”⁴² Umiddelbart før Bruns hjemrejse fra USA i oktober 1940 udtrykte Brun overfor Roosevelt, at tyskerne besættelse af Danmark havde

³⁸ Kladde til Grønlands Styrelses rapport om forholdene i Grønland under krigen, 1945, s. 15 – oprindeligt telegram fra Grønlands Styrelse til Udenrigsministeriet 20. april 1940, adm. af Grl. under besæt., RA

³⁹ Referat fra møde i Grønlands Styrelse 16. april 1940, adm. af Grl. under besæt., RA

⁴⁰ Kladde til Grønlands Styrelses rapport om forholdene i Grønland under krigen, 1945, s. 16 oprindeligt telegram fra Grønlands Styrelse til Udenrigsministeriet 20. april 1940, adm. af Grl. under besæt., RA

⁴¹ Løkkegaard, 1968, s. 159-160

⁴² New York Times 13. august 1940 – dir. Old papirer, RA

betydet at: ”it [became] impossible for the Danes in Greenland to carry on their social and cultural work for the education of the Greenlanders, which we always have found it our duty to carry on, but the kind and humanitarian help from the United States has given us hope again that we shall be able to get through these hard times without interruption of our work.”⁴³ I december 1940 udkom en artikel af Brun i et amerikansk blad *Grønland rider Stormen af*,⁴⁴ hvor Brun gav et rids af Grønlands situation. Titlen på artiklen angav, at situationen i Grønland, trods de svære omstændigheder, var under kontrol. I de tre kilder påskønnede Brun den amerikanske hjælp, men mellem linjerne kan spores en understregning af, at administrationen i Grønland helst ville have lov til at arbejde videre i fred – uden indblanding, også fra USAs side. Grønland havde altså ikke brug for hjælp til at administrere landet og en amerikansk overtagelse af administrationen af Grønland var helt unødvendigt. Administrationen i Grønland ville dog ikke afvise handelsmæssig rådgivning fra eksperter. Ansvar for den praktiske udøvelse af økonomien i Grønland lå i sidste ende hos landsfogederne. Hensigten med Bruns udtalelser har formentlig været at vise overfor offentligheden – både de amerikanske og danske myndigheder – at landsfogederne var kompetente til at forestå Grønlands administration.

3.2 Henrik Kauffmann

Den danske gesandt i Washington, Henrik Kauffmann, og hans embedsførelse under Anden Verdenskrig er udførligt beskrevet af Finn Løkkegaard (1968) og af Bo Lidegaard (1996). Landsfogederne var igennem 1925-styrelsesloven de lovformelle autoriteter i Grønland efter Danmarks besættelse, men Henrik Kauffmann fik i løbet af godt halvanden år stadfæstet sin position som landsfogedernes overordnede. Hvilket skete gennem anerkendelsen hos de amerikanske myndigheder. Grønland var i den forbindelse vigtig for Kauffmanns anerkendelse i og med, at USA i stigende grad inddrog øen i den militære planlægning. Et andet vigtigt aspekt for Kauffmann ved Grønland var kryolitminen ved Ivigtut. Indtægterne fra salget af kryolitten kunne bruges til at skabe et økonomisk råderum. Kauffmanns hensigt med at erhverve sig retten til at råde over Grønland skal ses i lyset af, at Kauffmann ønskede at sætte dagsordenen for dansk udenrigspolitik.⁴⁵ Målet var gennem økonomisk og politisk uafhængighed for gesandtskabet, at udvise goodwill overfor de allierede og USA, hvilket skulle sikre Danmark et bedre udgangspunkt, når krigen sluttede.

Landsfogederne var, til at starte med, ikke indstillet på at underlægge sig Kauffmann og hans

⁴³ Eske Brun til præsident Roosevelt 23. oktober 1940, Aksel Svanes arkiv, RA

⁴⁴ *Grønland rider Stormen af* oversat artikel fra American Scandinavian Review, december 1940, nr. 4, adm. af Grl. under besæt., RA

⁴⁵ Lidegaard, 1996, s. 265

politik. Den 13. april 1940 havde landsfogederne fået besked fra Kauffmann om, at han den 9. april 1940 havde bekendtgjort, at han repræsenterede danske interesser og ikke ville handle efter instrukser fra regeringen i København, da denne måtte formodedes at være under tysk indflydelse. Udmeldingen muliggjorde et samarbejde med de amerikanske myndigheder, hvor igennem danske interesser kunne tilgodeses og Grønland var netop den vigtigste danske interesse.⁴⁶ Netop hvorvidt den danske regering vitterligt var i funktion, var omdrejningspunktet i Kauffmanns påråbelse af negotiorum-gestio-princippet.⁴⁷ Kauffmann mente sig berettiget i at handle udenom regeringen i Danmark, da det i Kauffmanns udlægning var frie danskeres pligt at varetage danske interesser.⁴⁸ Kauffmann udledte fra sin selvbestaltede rolle som negotiorum gestor et politisk mandat.⁴⁹ I Løkkegaards disputats⁵⁰ er suverænitetfiktionen et hovedbegreb til en forklaring af Kauffmanns virke. Begrebet dækker over det forhold, at Kauffmanns politik hvilede på antagelsen om, at den danske regering i forbindelse med den tyske besættelse i april 1940 havde mistet sin suverænitet. Da Danmark blev besat havde den danske udenrigstjenestes udenlandske repræsentationer et dilemma – skulle den officielle danske regerings politik følges og dermed forestillingen om, at Danmark fortsat var et suverænt land, eller skulle hensynet til de allierede komme i første række ved klar tilkendegivelse, og at der arbejdedes for at befri Danmark ved aktiv støtte til de allierede. Kauffmann var den første danske diplomat, der valgte det sidste, og i løbet af krigen valgte flertallet af de danske repræsentationer at følge Kauffmanns linje.⁵¹ Kauffmanns politik baseredes mere specifikt på, at den danske regering havde kompromitteret sig selv ved ikke at gå af og havde brudt sin neutralitet ved at bane vejen for tyske krigshandlinger mod Norge. Kauffmann ville derfor ikke rette sig ind efter ordrer fra en regering, der måtte formodes at være under tysk påvirkning.⁵² Fink (1969) påpeger hertil, at Danmark godt nok havde mistet en væsentlig del af sin handlefrihed, men vedblev at kunne opretholde en status som en ikke-krigsførende magt og opretholde diplomatiske forbindelser med neutrale lande.⁵³ Eksempelvis ophørte de diplomatiske forbindelser med USA først efter Japans angreb på Pearl Harbor i december 1941. Danmark kunne dog ikke håndhæve sin suverænitet i Grønland efter april 1940, men her havde landsfogederne igennem 1925-styrelsesloven formel bemyndigelse til at træde i stedet for. USAs uofficielle holdning var, at Kauffmann behøvede landsfogedernes bemyndigelse til at varetage Grønlands anliggender, da

⁴⁶ DIIS, 2007, s. 22-24, Sørensen, 1983, s. 90-93, Brun, 1985, s. 56-58

⁴⁷ negotiorum gestio (uanmodet forretningsførelse) er et udtryk indenfor strafferet, der dækker over at en person varetager en andens anliggender uden at det er aftalt. Gyldendals åbne encyklopædi på <http://www.denstoredanske.dk/>.

⁴⁸ Løkkegaard, 1968, s. 39

⁴⁹ Fink, 1969, s. 319, 322 og 326

⁵⁰ Løkkegaard, 1968

⁵¹ Lidgaard, 1996, s. 139

⁵² Ibid., s. 16 og 185 og Fink, 1969, s. 332

⁵³ Fink, 1969, s. 331-332

landsfogederne var at betragte som en rest af en suveræn dansk regering.⁵⁴

Det gjaldt derfor for Kauffmann om at blive anerkendt hos de amerikanske myndigheder som en slags dansk eksilregering. Landsfogederne ønskede først og fremmest at bevare Grønland på danske hænder, hvilket også var Kauffmanns mål, men han ville, i Lidegaards udlægning, også bruge Grønland: ”som garant for sin egen uafhængighed og som løftestang i opgøret med samarbejdspolitikken, blandt andet ved at bidrage aktivt til De Allieredes krigsførelse.”⁵⁵

3.2.1 Kauffmann udmanøvrerer landsfogederne

Kauffmann fremlagde kort efter 9. april 1940 planer, bl.a. overfor landsfogederne om at oprette en kommission i New York, som en slags afløser for Grønlands Styrelse. Kauffmann havde to hensigter med denne kommission. For det første ville Kauffmann have direkte kontrol med kommissionen, der skulle modvirke en skridtvis amerikansk indtrængen i Grønland.⁵⁶ Det andet var, at Kauffmann ville styrke sin position overfor landsfogederne. Landsfogedernes manglende anerkendelse af Kauffmann som deres overordnede fremgik af, at landsfogederne ønskede at kunne gå direkte til de amerikanske myndigheder, uden at skulle gå igennem Kauffmann.⁵⁷

Landsfogederne stod også i fare for, at sabotere Kauffmanns ønske om at udvise good-will overfor både de allierede og USA.⁵⁸

Kommissionen blev udnævnt den 25. april 1940 og den dansk-amerikanske forretningsmand Hans Chr. Sonne blev indsat som formand.⁵⁹ Kommission skulle varetage eksport/import for Grønland, bl.a. igennem to af Sonnes firmaer. Idéen var, at de to landsfogeder som ansvarlige for Grønland, skulle samarbejde med kommissionen. Kommissionen accepteredes imidlertid ikke af landsfogederne, da det ville betyde en tilsidesættelse af landsfogedernes ansvarsområde, hvilket ville betyde at udestående fik indflydelse på administrationen af Grønland. Landsfogederne ønskede derimod at bruge kommissionen i en rådgivende funktion, men samtidig bibeholde ansvaret for opbygningen af forsyningssystemet.

I første omgang rejste Eske Brun i juli 1940 til USA for, at opbygge et forsyningssystem til erstatning for det, som ikke længere var tilgængelige fra København. Brun rejste med en håndfuld

⁵⁴ Løkkegaard, 1968, s. 89

⁵⁵ Lidegaard, 1996, s. 200

⁵⁶ Løkkegaard, 1968, s. 80

⁵⁷ Ibid., s. 177-178

⁵⁸ Ibid., s. 169 – Løkkegaard nævner som eksempel, at Svane i maj 1940 ved Ivigtut overtog kryolitskibet Julius Thomsen på de danske myndigheders vegne. Skibet havde været i engelsk varetægt, efter at være blevet opbragt på vej mod Grønland. Det engelske mandskab var blevet tilbageholdt og var godt fortørnet.

⁵⁹ Ibid., s. 74

Kapitel 3 (1940-45)

udvalgte folk fra Grønland for at få de nødvendige handelsmæssige forhold på plads; organisere indkøb af forsyninger og forhandle kryolitaftaler på plads. Den grønlandske delegation (Greendel) var landsfogedernes administrative enhed i USA. Brun havde regnet med at skulle opholde sig i USA i vinteren 1940-41 – men på Kauffmanns opfordring bad State Departement Brun om til at tage ophold ved Ivigtut, og Brun følte sig intimideret til at vende tilbage til Grønland.⁶⁰ Vinteren 1940-41 tilbragte Brun ved Ivigtut, hvor han tog sig af minens anliggender og forsvarsforanstaltninger, mens Svane ved Godthåb tog sig af administrationens løbende forretninger. Hvis Brun havde overvintret i USA ville det have kunnet underminere Kauffmanns ønske om anerkendelse hos de amerikanske myndigheder.⁶¹ Den officielle begrundelse for Bruns tilbagevenden til Grønland var, at administrationen af Grønland krævede begge landsfogedernes tilstedeværelse, men da Svane kort efter Bruns hjemkomst (til Ivigtut) rejste til USA i halvanden måned, synes det ikke at kunne være den egentlige grund. Grunden var nok snarere, at Eske Bruns fortsatte ophold i USA ville have udgjort en trussel mod Kauffmann. Brun ville være blevet Grønlands gesandt i USA.⁶² Den amerikanske opfattelse af landsfogederne var stadig i november 1940, at de repræsenterede et frit Danmark og de videreførte dermed den danske suverænitet i Grønland.⁶³

Et andet eksempel på at Kauffmann forsøgte at stække landsfogederne, fremgik i et brev fra Kauffmann til Brun (og Svane) i marts 1941. Kauffmann skrev, at de alle skulle være forberedte på at blive gransket for deres embedsførelse under krigen, og at Brun kunne forvente kritik for, at have brugt for mange penge på varer til grønlænderne: ”Naar man derfor stadig synes at fastholde i Danmark, at Beholdningerne i det væsentlige var rigelig store, og at der kun burde købes for smaa Beløb i U.S.A., er jeg bange for, at Uoverenstemmelsen mellem Dem og København i nogen grad beror paa, at man i København mener, at Forbruget paa Grønland under den foreliggende Nødsituation skulde nedsættes noget, selvom den grønlandske Befolkning herved skulde komme til at lide Afsavn.”⁶⁴ Brevet var et forsøg fra Kauffmann på, at underminere landsfogedernes position. På det tidspunkt var forhandlingerne om forsvarsoverenskomst i gang og Kauffmann ville, udenom landsfogederne, have overenskomsten på plads.⁶⁵

Det skulle senere vise sig, at Grønlands Styrelse ikke bebrejdede Brun for at have brugt for mange penge under krigen. Spørgsmålet er, om Kauffmann i denne situation forsøgte at mane Brun til sparsomlighed, da Kauffmann følte at han selv burde forvalte de grønlandske økonomiske midler,

⁶⁰ Brun til Kauffmann, 12. november 1941, Eske Bruns privatarkiv, RA

⁶¹ Fink, 1969, s. 323

⁶² Ibid., s. 323

⁶³ Løkkegaard, 1968, s. 317

⁶⁴ Kauffmann til Brun og Svane, 4. marts 1941, pk. 15, læg 2, Aksel Svanes privatarkiv, RA

⁶⁵ Fink, 1969, s. 327

eller om gesandten rent faktisk forsøgte at rådgive Brun mod fremtidige repressalier. I svarbrevet fra Brun til Kauffmann fra den 17. maj 1941 anførtes faren for, en mulig landrådshenvendelse til USA om at overtage Grønland, såfremt der blev gjort ”radikale Nedskæringer i Befolkningens Levestandard.”⁶⁶ Brun mente således, at forbruget af penge til vareindkøb var berettiget ud fra en betragtning om at grønlænderne ikke skulle lide nød.

Fra sommeren 1941 blev forholdet mellem landsfogederne og Kauffmann yderligere spændt. Efter Svanes ankomst til USA i juni 1941 blev Sonnes firma Gillespie & Co. udskiftet med det danske handelsselskab ØKs (A/S det Østasiatisk Kompagni) New York-afdeling til at varetage Grønlandsdelegationens handelsforbindelser. Kauffmann opløste efterfølgende den 12. september 1941 den kommissionen, han selv havde nedsat.⁶⁷ Kommissionen var efter at have opfyldt sin rolle, ikke længere nødvendig. Svane havde i lighed med Brun ønsket en videreførelse af kommissionen, blot i en reorganiseret form, men dog: ”saaledes at den fremtidigt ikke omfatter medlemmer der arbejder for Groenlands loesrivelse fra Danmark.”⁶⁸ Svane mente, at to af kommissionsmedlemmerne ønskede, at USA skulle annektere Grønland.⁶⁹ Landsfogederne var utilfreds med Sonne. Gnidningerne mellem Sonne og Svane drejede sig bl.a. om Sonnes salær og hvor de større handelsordrer skulle placeres – Svane så gerne en større andel af handelen foretaget i Canada.⁷⁰ Svane mente ligeledes, at Sonne havde en dobbeltrolle – Sonne havde igennem sit eget firma en økonomisk interesse samtidig med at han skulle varetage Grønlands interesser.⁷¹ Brun udtrykte overfor Kauffmann, at Sonne var dygtig, men også at Sonne ønskede at have indflydelse på sager der, ifølge Brun, kun vedrørte Grønlandsadministrationen.⁷² I et brev fra Brun til Svane fra september 1941 omtales forholdet til gesandten: ”State Departement fører den fuldkommen faste Politik, at Kauffmann repræsenterer den danske Regering i alle Henseender i Amerika, og det maa vi formentlig tage til Efterretning og indrette os efter ... Jeg mener bestemt, vi bør undgaa at stille os i noget Modsætningsforhold til Kauffmann. Det eneste, vi opnaar herved er, at Kauffmann vil se med Mistænksomhed paa, hvad vi foretager os og prøve paa at gøre det bedre selv.”⁷³ Kauffmanns anerkendelse hos de amerikanske myndigheder var gradvis og i september/oktober 1941 fik Kauffmann af USA formel anerkendelse som en slags dansk eksilregering og dermed myndighed

⁶⁶ Brun til Kauffmann, 17. maj 1941, pk. 15, læg 2, Aksel Svanes privatarkiv, RA

⁶⁷ Løkkegaard, 1968, s. 452, 458

⁶⁸ Aksel Svane til Henrik Kauffmann 12. september 1941, Aksel Svanes privatarkiv, pk. 35-36, RA

⁶⁹ Beretning angaaende den politiske Udvikling i Grønland i Aarene 1940-41, s. 20, Aksel Svane, 1945, Aksel Svanes privatarkiv, RA

⁷⁰ Kladde til Grønlands Styrelses rapport om forholdene i Grønland under krigen, 1945, afsnit 1 - adm. af Grl. under besæt., RA

⁷¹ Beretning angaaende den politiske Udvikling i Grønland i Aarene 1940-41, s. 19, Aksel Svane, 1945, Aksel Svanes privatarkiv, RA

⁷² Brun til Kauffmann, 12. november 1941, Eske Bruns privatarkiv, RA

⁷³ Brun til Svane, 12. september 1941, Aksel Svanes privatarkiv, RA

Kapitel 3 (1940-45)

over Grønland.⁷⁴ Landsfogedernes organisation (Greendel) med Svane som leder blev underlagt det danske generalkonsulat i New York og Svane blev degraderet til konsulent. Svane var dermed under Kauffmanns kontrol.

Fra Grønland søgte Brun som ene-landsfoged i samarbejde med landsrådene og de to konsulater, at styrke sin myndighed som rudimentær regering. I forholdet til Kauffmann accepterede Brun ikke, at gesandten havde myndighed til at styre grønlandske anliggender.⁷⁵ Brun prøvede i maj 1942 at gøre indsigelse mod, at Kauffmann var øverste instans i bevillingsspørgsmål – men Kauffmanns status hos de amerikanske myndigheder var på det tidspunkt stadfæstet.⁷⁶

Brun var fortørnet over at Kauffmann ikke behandlede ham med den tilkommende respekt⁷⁷ og i *Grønlandsposten* i september 1942 skrev Brun i et åbent brev til et landsrådsmedlem angående Grønlands situation: ”Ifølge dansk lov er det Landsfogederne, som I den foreliggende Situation afgør, hvad Grønland behøver, og dansk Politik er det, at Grønlands Hjælpekilder skal anvendes til Gavn for Grønland.”⁷⁸ Brun agiterede også offentligt mod Kauffmann, men slaget var tabt.

Forholdet mellem den danske gesandt i Washington, Henrik Kauffmann, og landsfogederne var anstrengt, men Kauffmanns indsats for Grønland og Danmark blev dog med tiden anerkendt af Eske Brun. I en artikel efter krigen skrev Eske Brun, at Kauffmann ved ikke at følge instruktionerne fra den danske regering, havde indtaget ”et stærkt og godt standpunkt”, der havde muliggjort et samarbejde med de amerikanske myndigheder og dermed beskyttelse af danske interesser, herunder Grønland.⁷⁹

Brun anså dog også Kauffmann som egenrådig og: ”uden først at konsultere grønlandsk Sagskundskab ... Men i de grundlæggende Principper har vi til Stadighed været ganske enige ...” [Kauffmanns] Arbejde [har] under hele Krigen til Stadighed [...] været til den allerstørste Gavn for Grønland.”⁸⁰ Bruns udtalelse var fra 1945 og kilderne fra under krigen viste klare spændinger mellem Kauffmann og begge landsfogeder. Hverken Brun eller Kauffmann havde efter krigen nogen gavn af at udbasunere deres kontroverser, da begge havde brugt for anerkendelse af deres indsats under krigen i forbindelse med krigens efterspil.⁸¹ Målet for Brun og Kauffmann var at

⁷⁴ Ibid., s. 468-469 og Fink, 1969, s. 335

⁷⁵ Lidegaard, 1996, s. 666

⁷⁶ Kladder til Grønlands Styrelses rapport om forholdene i Grønland under krigen, 1945, afsnit 1, adm. af Grl. under besæt., RA – telegram fra Brun til Kauffmann 15. maj 1942 og Kauffmann til Brun 22. maj 1942

⁷⁷ Brun, telegram til Carl Brun af 11. juni 1942

⁷⁸ Brun, 1942(6), s. 151

⁷⁹ Brun, 1945(3), s. 258

⁸⁰ Eske Bruns rapport af 12. Maj 1945 til Statsministeren, bilag til Rigsdagens forhandlinger 1946, s. 5, FB

⁸¹ Lidegaard, 1996, s. 265

bevare Grønland på danske hænder, og at deltage i befrielsen af Danmark gennem støtten til USA og de allierede. I Svanes øjne var Kauffmanns motiver til, at overskride sine kompetencer som gesandt, udsprunget af hans ærgerrighed og forfængelighed. Svane anerkendte dog samtidigt, at Kauffmann havde gjort et vigtigt arbejde for at forbedre Danmarks ry, selvom landsfogederne var blevet skubbet til side af gesandten.⁸² Problemet var, at bl.a. USA i en lang periode var i tvivl om, hvor den danske sympati lå. Den danske samarbejdspolitik med den tyske besættelsesmagt tydede ikke på et klart dansk standpunkt mod Aksemagterne.

Eske Brun nævnte i rapporten til statsministeren den 12. Maj 1945: ”Grønland var under Krigen en Del af det frie Danmark, som udefra skulde hjælpe til Befrielsen af Moderlandet. Den Maade, hvorpaa dette Arbejde skulde ydes, maatte blive med Støtte til de Krigsbestræbelser, hvis Maal var Tysklands Nederlag. Ind paa denne Opgave er sat al den Kraft, vi har disponeret over, og i Glæden den 4. Maj over Befrielsen blandedes Stolthed ved Bevidstheden om, at vi havde gjort vor Del.”⁸³ Danmark kunne og skulle under krigen igennem Grønland yde sit til, at Danmark blev befriet og igennem Grønland var det muligt aktivt at støtte de allieredes krigsindsats. Loyaliteten overfor Danmark var, ifølge Brun, ikke blevet kompromitteret – tværtimod havde Grønland en aktiv andel i, at Danmark atter blev frit.

3.3 Constantin Brun og Carl Brun

Eske Brun forsøgte af andre kanaler at søge indflydelse, nemlig igennem sine familiære forbindelser til USA. Eske Bruns onkel Constantin Brun var i perioden 1895 til 1930 dansk gesandt i Washington⁸⁴ og administrerede bl.a. salget af de Dansk-Vestindiske øer til USA i 1916. Onklen var honorær legationsråd indtil sin død i 1945, og havde stadig i 1940 kontakter ind i indflydelsesrige kredse.

Eske Brun telegraferede den 21. april 1940 sin onkel fra Godhavn, og spurgte ind til State Departements holdning til Grønland og Kauffmann. Eske Brun ønskede oplysninger fra onklen for at stå bedre overfor Kauffmann. Grunden til Eske henvendelse var, at gesandt Kauffmann i flere omgange havde udmeldte efter Danmarks besættelse, at landsfogederne skulle følge hans politiske linje. En linje, der klart brød med den danske regerings samarbejdspolitik med den tyske besættelsesmagt. Landsfogederne var på det tidspunkt i tvivl om de skulle følge direktiverne fra Grønlands Styrelse, og da Kauffmann fremstod som en illoyal embedsmand i forhold til den siddende danske regering, ville landsfogedernes valg kunne ramme dem på et senere tidspunkt.

⁸² Svane, 1970, s. 529

⁸³ Eske Bruns rapport af 12. maj 1945 til Statsministeren, bilag til Rigsdagens forhandlinger 1946, FB

⁸⁴ I perioden 1908-12 var Constantin Brun dog gesandt i London.

Kapitel 3 (1940-45)

Onklen overgav imidlertid telegrammet til Kauffmann uden at svare Eske Brun.⁸⁵ Den tidligere gesandt støttede altså Kauffmanns linje og undlod at gå bag dennes ryg. Eske Brun må have opfattet onklens handling som en skuffelse. Eske Bruns forhold til Constantin Brun er uklart – men farbroderen levede størstedelen af sit liv i udlandet og kontakten de to imellem må have været sporadisk.

Eske Brun havde en anden familiær forbindelse til USA igennem sin fætter Carl Brun,⁸⁶ der tidligere havde arbejdet i Shanghai under Henrik Kauffmann. I starten af Anden Verdenskrig var Carl Brun legationssekretær i Reykjavik, men flyttede frivilligt til Washington i september 1941 for at arbejde under Kauffmann og blev hurtigt dennes stabschef. Carl Bruns forhold til Kauffmann beskrives som et med: ”affinitet, loyalitet, personlig hengivenhed og beundring.”⁸⁷ Carl Brun havde en del korrespondancer med sin fætter Eske Brun, og i et brev fra den 16. maj 1942 rådede fætteren Eske Brun til at være imødekommende overfor gesandten i Washington Kauffmann og: ”Vi ved vel, at Du i Dine Handlinger følger Din Overbevisning om, hvad der tjener Grønland bedst ... Men Du maa se Tingene i deres Sammenhæng og ikke glemme, at Du, naar alt kommer til alt, kun er og ifølge Sagens Natur ikke kan være mere end et Hjul – ganske vist et stort Hjul – i et endnu større Maskineri.”⁸⁸ Kauffmann var i Carl Bruns øjne: ”vor eneste virkelige store Diplomat, Danmarks eneste virkelige konstruktive Statsmand.”⁸⁹ Carl Brun støttede i lighed med deres onkel Kauffmann – og mente at Eske Brun skulle indordne sig under gesandten, da det ville lette kampen for at bevare Grønland for Danmark. Eske Brun familiære bånd ind i det danske diplomati i USA kunne bruges til at skaffe sig oplysninger, men hverken fætteren eller onklen ønskede at støtte Brun frem for Kauffmann.

Kontakten mellem Eske og Carl Brun fortsatte krigsperioden ud og de kunne begge nyde godt af hinandens oplysninger. Carl Brun havde under sit arbejde på Island ment det hensigtsmæssigt at udvise gæstfrihed overfor den engelske besætningsmagt, men: ”alle de islandske Hjem i nationalistisk Stupiditet var lukket for dem.”⁹⁰ Carl Brun havde som legationssekretær på Island arbejdet for: ”at virke til Unionens Bevarelse under en eller anden Form. Perlekæden Grønland, Island, Færøerne, København – Nordhavsimperiet under en og samme Konge – maatte og skulde

⁸⁵ Ekstraafskrift af Minister Kauffmanns Politik s. 40, Old. pap. under krigen., RA

⁸⁶ Carl Adelbert Constantin Brun var søn af læge Erik Brun (1867-1915) – Eske Bruns far, Charles Bruns yngre bror – Carl Brun er oftest angivet som C.A.C. Brun.

⁸⁷ Lidegaard, 1996, s. 140

⁸⁸ Carl Brun til Eske Brun 16. maj 1942, depchef. EB, 1941-70, RA

⁸⁹ Ibid.

⁹⁰ Ibid.

bevares. Chancerne før 9/4/1940 bedømte jeg til 60 %. Okkupationen af Danmark forandrede alt ... Unionen var dødsdømt fra 9/4/ 1940 og Dødsdommen besegledes 17/5/1941, idet Altinget ikke blot opsagde Unionen, men samtidig i Realiteten satte Kongen paa Porten.”⁹¹ Islands Alting opsagde den 17. maj 1941 unionen med Danmark og erklærede sig uafhængig i 1944.⁹² Carl Brun nævnte i brevet flere grunde til at Island brød Unionen med Danmark – først og fremmest var der en stærk islandsk modstand mod unionen, ligesom loyalitetsbåndene mellem Island og Danmark heller ikke var stærke nok til at holde til adskillelsen efter Danmarks besættelse. Carl Brun nævnte i den forbindelse, at den danske konge alt for sjældent viste sig på Island og derfor spillede en beskedent rolle i islændingenes bevidsthed. Carl Brun mente, at Eske Bruns opgave som landsfoged i Grønland var at bevare unionen (eller resterne af den). Dette skulle ske ved, at Grønland samarbejdede med USA, samt at Grønland som helhed, altså både danskere og grønlandere, skulle udvise imødekommenhed overfor USA. Danmarks ry var i starten af krigen ikke det bedste: ”At Danmark staar ualmindeligt daarligt i den anstændige Verdens Omdømme, var mig ikke ubekendt, og den Dag i Dag ser jeg meget mørkt paa vort Lands Fremtid.”⁹³ Carl Brun beskrev for Eske Brun den vigtighed Grønland spillede for Danmark: ”Endnu har vi Muligheder for at tvætte Skampletten fra 9/4/1940 af ... Vore 4000 Sømænd er saadan set vort eneste Aktiv.[...] Og Grønland! ... vi kan ikke formelt regnes blandt de Allierede. Takket være Kauffmann vil dog, naar Opgørets Time kommer, vor Plads ved Fredsbordet – nederst nede ganske vist, men dog paa den rigtige Side af Skillelinien – næppe staa tom.”⁹⁴ Carl Brun meddelte i klare vendinger sin fætter, at Grønland var en vigtig brik i spillet om, at få Danmark anerkendt som en del af de allierede – og her var Kauffmann den vigtigste brik.

En stor gruppe danske sømand bidrog til de allieredes kamp og modstandskampen i Danmark var med til at vende opfattelsen af Danmark mod at være en del af de allierede. Til dette skal også medregnes at regeringen gik af i august 1943, hvorefter departementschefstyret⁹⁵ videreførte samarbejdspolitikken, som uden tvivl gjorde at Danmark slap let igennem krigen, men som samtidigt plettede Danmarks ry ud ad til.⁹⁶ Grønland og Grønlandsadministrationens

⁹¹ Ibid. – Unionen, som Carl Brun omtalte, var Danmark, Færøerne, Island og Grønland.

⁹² Island havde siden forbundsloven fra 1918 været i personalunion med Danmark, der bl.a. varetog Islands udenrigstjeneste.

⁹³ Carl Brun til Eske Brun 16. maj 1942, depchef. EB, 1941-70, RA

⁹⁴ Ibid.

⁹⁵ Efter at den danske regering i august 1943 trådte tilbage overtog det såkaldte *departementschefstyre* i resten af krigen administrationen af landet.

⁹⁶ Danmark tiltrådte efter tysk pres Antikominternpagten i november 1941. Pagten var indgået i 1936 mellem Tyskland og Japan for at bekæmpe Kom-intern (en international kommunistisk organisation dannet 1919 og opløst i 1943) med Sovjetunionen som frontfigur. Kom-intern blev, efter det tyske angreb i juni 1941 på Sovjetunionen, aktiv på de allieredes side.

imødekommenhed overfor USA under krigen udgjorde ligeledes en væsentlig grund til, at Danmark kom til at sidde ved den ”rigtige” side af forhandlingsbordet efter krigsafslutningen.

Eske Brun har, på linje med sin fætter, set det som sin opgave som dansk embedsmand, at holde sammen på det danske rige. Udviklingen i Island fremstod som et skræmmeeksempel. Eksempelvis blev den danske kongen ofte af Eske Brun fremdraget som symbol på det danske rige overfor landsrådene og igennem *Grønlandsposten*.

3.4 Kryolitminen ved Ivigtut

Grønlands økonomi var under Anden Verdenskrig baseret på salget af kryolit. Kryolitten blev brudt ved Ivigtut, beliggende i Arsukfjorden i Sydgrønland. I øvrigt den eneste af sin slags i verden. Minen var opstartet i midten af 1800-tallet og blev i 1940 drevet af Kryolitselskabet Øresund A/S med direktør Oldendow som formand. Den danske stat havde 50 % af aktiekapitalen i selskabet og staten fik en vis andel af selskabets fortjeneste på kryolitsalget.⁹⁷ Det amerikanske firma Pennsylvania Salt Manufacturing Co. havde eneretten på kryolitmalm i Nordamerika, mens Øresunds Chemiske Fabrik fra København distribuerede til resten af verden. Kryolitten anvendtes især som flusmiddel i aluminiumsproduktionen, hvilket hærkede metallet, der bl.a. indgik i krigsflyene. Kryolitten fra Ivigtut havde siden 1920'erne været essentielt i den amerikanske flyfabrikation.⁹⁸ Forud for krigen (1935-39) blev der årligt eksporteret godt 40.000 tons, hvoraf USA aftog knap 14.000 tons.⁹⁹ I vinteren 1939/40 var der beskæftiget 102 arbejdere og 12 funktionærer ved minen. Yderligere 25 sommer-arbejdere rejste op i foråret 1940 for at hjælpe til med afskibningen.¹⁰⁰ Før krigen havde minen og det øvrige Grønland været spærret af for hinanden. I 1920'erne var tankegangen omkring minen og dens økonomi, at siden der ingen grønlændere arbejdede ved her, ikke regnedes at have nogen at gøre med det øvrige Grønlands drift.¹⁰¹ Det ændredes ved Danmarks besættelse. Kryolitselskabet Øresund var fra da af afskåret fra at drive minen videre. Gesandt Kauffmann skrev: ”Da de Allierede vilde have betragtet Kryolitbrudet som teknisk fjendtligt, saafremt det blev drevet af Selskabet i København.”¹⁰² Hvilket ville have umuliggjort en fortsættelse af kryoliteksporten fra Grønland.¹⁰³ Minen var vigtig på flere fronter –

⁹⁷ Lerche, 1946, s. 60

⁹⁸ Tilley, 2008, s. 2

⁹⁹ Beretning v. GS, 1938-43, s. 498 - i 1939 var der dog blevet eksporteret over 56.000 tons, hvoraf USA aftog knap 16.000 tons.

¹⁰⁰ Lerche, 1946, s. 60

¹⁰¹ Hauge, 1927, s. 60

¹⁰² Ekstra-Afskrift af Rapport af 4. september 1940 fra Minister H. Kauffmann, Washington, til Udenrigsministeriet, Øresund, Old. pap. under krigen, RA

¹⁰³ Beretning vedrørende Forholdene i Ivigtut under Krigen, Kryolitselskabet Øresund A/S, 16. november 1942, s. 3, adm. af Grl. under besæt., RA

Kapitel 3 (1940-45)

dels var kryolitten essentiel i krigsproduktionen, og dels udgjorde indtægterne fra salget størstedelen af Grønlands drift.¹⁰⁴

Den 12. april 1940 besatte England Færøerne og Svane overvejede i samråd med Brun, at anmode USA om hjælp til beskyttelse af minen.¹⁰⁵ Det canadiske aluminiumsfirma, Aluminum Company of Canada, stillede af flere omgange spørgsmål ved landsfogedernes ret og kompetence til minen, og Kauffmann opfordrede efterfølgende landsfogederne til at formalisere overtagelsen.¹⁰⁶ Overtagelsen bekendtgjordes den 3. juni 1940, og med landsfogederne som ”udøvere af den grønlandske regeringsmyndighed” overtog de styringen af minen.¹⁰⁷ En midlertidig bestyrelse blev nedsat, i første omgang med Svane som formand, og i øvrigt med Brun, ingeniøren Oscar Corp og kontrollør Albrecht Fischer som medlemmer. Sidstnævnte fungerede også som driftsleder. Bestyrelsen skulle sørge for administration af minen og afsætning af kryolitten.¹⁰⁸ Minen var i den først tid efter Danmarks besættelse ubeskyttet og et angreb kunne let sætte minen ud af drift, hvorved Grønland ville miste sin eneste selvstændige økonomiske basis og de allierede ville miste en vigtig ressource. Selve udgravningsstedet var et 70 meter dybt hul, tæt på havet.¹⁰⁹ Svane udtrykte dog snarere frygt for sabotage¹¹⁰ og Eske Brun havde, for at kunne beskytte minen mod eventuelle nazisympatisører blandt arbejderne, ønsket at der blev stationeret et militærskib ud for minen.¹¹¹ Fra canadisk side var der ønske om at indsætte en bevogtningsstyrke, hvis myndighederne i Grønland ikke kunne klare opgaven.¹¹² State Departement gik derfor allerede i maj 1940 med til at sælge et maskingevær til landsfogederne – som forsinket blev opstillet ved munden af fjorden og de fik stillet en motorbåd til rådighed for at kunne patruljere farvandene omkring minen. Et vagtkorps på 13 mand, bestående af forhenværende Coast Guard-folk, blev engageret i USA og underlagt landsfogederne.¹¹³ Vagterne blev udstyret med blå uniformer med stjerner med mærket *Ivigut Kryolitbrud*. De skulle forhindre uønskede fartøjer og personers adgang til mine-området og sørge for, at der ikke blev udøvet sabotage, bl.a. blev de vigtigste bygninger bevogtet døgnet rundt og der

¹⁰⁴ De angivne 33.000 tons råkryolit gav 9,4 mio. kr. og efter udgifterne til driften af minen var fratrukket har der været et overskud på 6,5 mio. kr. Kryolitselskabet Øresund til statsministeriet 4. december 1940, Øresund, Old. pap. under krigen, RA

¹⁰⁵ Løkkegaard, 1968, s. 85

¹⁰⁶ Ibid., s. 164

¹⁰⁷ Svane og Brun til kontrolløren ved Ivigut, 4. juni 1940, Aksel Svanes privatarkiv, RA

¹⁰⁸ Kladder til Grønlands Styrelses rapport om forholdene i Grønland under krigen, 1945, afsnit 1 - adm. af Grl. under besæt., RA

¹⁰⁹ Svane, 1970, s. 532

¹¹⁰ Løkkegaard, 1968, s. 169

¹¹¹ Ibid., s. 149

¹¹² Ekstraafskrift af Minister Kauffmanns Politik s. 38, Old. pap. under krigen, RA og Ancker, 1993, s. 128

¹¹³ USA ønskede ikke at være ansvarlig for bevogtningen, da landet ikke var krigsførende og ikke ønskede at provokere de krigsførende magter, Løkkegaard, 1968, s. 150 – Ancker angav størrelsen af vagtkorpset til 20 personer. Ancker, 1993, s. 132

blev oprettet en udkigspost til at holde øje med skibsbevægelser.¹¹⁴ I vinteren 1940-41 opholdt Brun sig, som sagt, ved minen. Driftsleder ved Ivigtut kryolitminen, Oscar Corp, skrev om Brun-familiens vinterophold (1940-41): ”Det skall 3 tjänare för att Styrelsens folk skall kunna klara Ivigtutopholdet.”¹¹⁵ Brun havde, ligesom i Godhavn året før, ikke noget imod at leve mageligt. Bruns ophold understreger den rolle som minen havde for både administrationen i Grønland og for bl.a. USA. Efter USAs indtræden i krigen i december 1941 overtog det amerikanske militærbevogtningen af minen, og det tidligere vagtværn blev afskediget og hjemsendt. Minen oplevede ingen angreb eller sabotage under krigen.

Det amerikanske firma, Pennsylvania Salt mfg. Co., samt dets canadiske modpart, Aluminum Company of Canada, havde i perioder observeret ved bruddet, der skulle sørge for at bruddets ydeevne blev forøget til maksimum.¹¹⁶ I et telegram fra Grendel til Brun i september 1941 fremgik det, at der var politisk pres fra USA for, at produktionen blev øget: ”kryolitsituationen nu yderst alvorlig og det politisk pres vi har forudset er nu blevet aktuel faktor som kan medføre yderst alvorlige følger saafremt vi ikke uopholdeligt foretager drastiske skridt for udvidelse produktionen indtil yderst maksimum.”¹¹⁷ I telegrammet stod yderligere, at canadierne ønskede 25.000 tons, mens det amerikanske Pennsalt ønskede 35.000 tons eller mere. Driftslederen Oscar Corp fik i løbet af de første krigsår fordoblet produktionen og i 1942 toppede tallet således på ca. 85.000 tons.¹¹⁸ De følgende år faldt produktionen, så det gennemsnitlige tal for 1940-44 lå på ca. 50.000 tons årligt.

Udover faren for et angreb udgjorde minearbejderne, hvis de nedlagde arbejdet, en potentiel trussel for kryolitproduktionen. Og netop arbejderne udgjorde ofte et problem for landsfogederne og minens bestyrelse. Minearbejderne opsagde kort inde i sommeren 1940 deres kontrakt og en ny måtte forhandles på plads. I august 1940 strejkede arbejderne i to dage og yderligere strejkedage truede.¹¹⁹ I marts 1942 forhandlede Brun endnu en overenskomst på plads med minearbejderne, der i denne fik en 10 % lønforhøjelse.¹²⁰ Et andet problem var, hvad der skulle ske med fyrede arbejdere. Planen i juli 1940 var, at de skulle sendes til USA, da de vanskeligt kunne sendes tilbage

¹¹⁴ Lerche, 1946, s. 64

¹¹⁵ Oscar Corp til sin hustru 19. april 1941, Old. pap. under krigen, RA

¹¹⁶ Beretning vedrørende Forholdene i Ivigtut under Krigen, Kryolitselskabet Øresund A/S, 16. november 1942, s. 5, adm. af Grl. under besæt., RA

¹¹⁷ Grendel til Brun, 12. september 1941, Old. pap. under krigen, RA

¹¹⁸ Grunden til det høje produktionstal var, at USA ønskede at fylde et lager i tilfælde af sabotage. Lerche, 1946, s. 66

¹¹⁹ Kontrakten med arbejderne kom i orden i november 1940, Oscar Corp til hustru 9. november 1940, Old. pap. under krigen – arbejderne fik igennem denne kontrakt en årsindtægt på 14.000 kr. – til sammenligning tjente en funktionær mellem 10 og 14.000 kr. Afdelingslederne, der også var funktionærer, var således ligestillet arbejderne. Oscar Corp til sin hustru 19. april 1941, Old. pap. under krigen, RA

¹²⁰ Quarterly political report USA American vice-consul West, 6. april 1942, s. 16, amr. kons. arkiv, Grl. Natark.

Kapitel 3 (1940-45)

til Danmark.¹²¹ I slutningen af 1940 opstod en mulighed for hjemrejse til Danmark og 32 arbejdere vendte snuden hjem.¹²² En del amerikanere og canadiere, samt flere danske søfolk fik hyre ved minen, som afløsere for de hjemvendte.¹²³ I perioden august 1943 til april 1944 lå arbejdsstyrken på mellem 150 og 160 mand, men arbejdsstyrken faldt til mellem 120 og 130 mand i de følgende måneder i takt med at behovet for kryolitten faldt. Produktionen lå således under før-krigsniveauet efter 1942.¹²⁴ Tidligere havde det været for arbejderne at rejse rundt i Grønland, men under krigen fik, for at skabe lidt adspredelse, mulighed for at tage på ferie i Grønland, Canada og USA.¹²⁵

Sonne havde som formand for handelskommissionen forhandlet kryolitpriser med amerikanske og canadiske firmaer med forud for Bruns ankomst i 1940. Sonne havde ud fra ønskerne om at udvise good-will overfor både Canada og USA, og for at undgå tilskyndelse til udvikling af syntetisk kryolit, forhandlet en forholdsvis lav pris.¹²⁶ Syntetisk kryolit blev produceret i 1940, men det var dyrere end den naturlige, og det ville vare nogle år inden der kunne produceres tilstrækkeligt til at dække behovet.¹²⁷

Gesandt Kauffmann trådte i starten af vinteren 1941/42 ind i bestyrelsen som formand,¹²⁸ for om nødvendigt med sin pondus at kunne appellere til arbejdernes patriotiske følelser.¹²⁹ Kauffmann fik ved kryolitforhandlinger i 1942 en langt bedre pris for kryolitten, end den som i 1940 var blevet forhandlet på plads.¹³⁰

Grønlands kryolit bidrog til gennemførelsen af det amerikanske og canadiske oprustningsprogram for deres flyvevåben under Anden Verdenskrig.¹³¹

3.5 Forsvarsoverenskomsten af 9. april 1941

USAs hands-off politik mht. Grønland kom under stigende pres fra England og Canada i løbet af 1940, da begge lande ønskede et større amerikansk engagement i krigen. I august 1940 undersøgte

¹²¹ Oscar Corp til sin hustru 9. juli og 30. august 1940, Old. pap. under krigen, RA

¹²² Lerche, 1946, s. 63

¹²³ Beretning vedrørende Forholdene i Ivigtut under Krigen, Kryolitselskabet Øresund A/S, 16. november 1942, s. 7, adm. af Grl. under besæt., RA

¹²⁴ Beretning vedrørende Forholdene i Ivigtut under Krigen, Kryolitselskabet Øresund A/S, 16. oktober 1944, s. 5 og 11, adm. af Grl. under besæt., RA

¹²⁵ Ibid., og Gad, 1945, s. 51

¹²⁶ Løkkegaard, 1968, s. 163-164

¹²⁷ Svane, 1970, s. 532

¹²⁸ Lerche, 1946, s. 65 og Lidegaard, 1996, s. 261-262

¹²⁹ Svane til Brun, 22. januar 1942, Aksel Svanes privatarkiv, RA

¹³⁰ Svane, 1970, s. 531-532 – Svane kaldte rosende Kauffmann for den ”fødte forretningsmand” for Kauffmanns forhandlingsevner under kryolitforhandlingerne.

¹³¹ Svane, 1970, s. 532

Kapitel 3 (1940-45)

et US Coast Guard-skib,¹³² med landsfogedernes accept, egnede steder til anlæggelse af militærbaser.¹³³ På det tidspunkt var det især pga. engelsk pres for, at kunne oprette transitlufthavne til mellemlanding med de amerikansk producerede fly, som England havde brug for. Konvojerne af skibe var lette mål for de tyske u-både i Atlanterhavet.

Da Svane var i USA i november 1940 indløb forlydender om tysk støttet aktivitet på Grønlands østkyst. De tyske ekspeditioner skulle føre til oprettelse af meteorologisk stationer. Den tyske aktivitet havde varet siden august samme år, og dette satte skub i de amerikanske baseplaner.¹³⁴

Svane tilkendegav overfor USA, at Grønland ville forblive neutrale så længe som muligt, men også at Grønland ville følge USA, hvis de gik i krig.¹³⁵ I marts 1941 observeredes et til flere tyske recognisceringsfly, bl.a. tæt over Scoresbysund – State Department antog, at disse flyvninger var led i bestræbelserne fra tysk side på at etablere vejrstationer eller militære anlæg i Østgrønland.¹³⁶

I januar 1941 blev det besluttet at udsende en undersøgelses-ekspedition til at undersøge steder til anlæggelse af amerikanske militærbaser. Den 1. februar 1941 svarede Svane på en amerikansk forespørgsel omkring udsendelse af en ekspedition til at undersøge egnede steder at anlægge baser:

”with reference to the information given me by you yesterday concerning the intention of the Canadian Government ... should the Government of the United States of America be interested in surveying the possibilities of the development by the Greenland authorities of civil aviation ... the Greenland authorities will be pleased to receive a group of American Experts.”¹³⁷ En amerikansk ekspedition var, ifølge Svane, velkommen men ikke en canadisk/engelsk, da tilstedeværelsen af de krigsførende Canada og England i Grønland ville kunne provokere Tyskland og dermed forværre situationen i Danmark. Den 18. februar fandt Kauffmann ud af, at de amerikanske myndigheder agtede at inkludere landsfogederne i forhandlingerne, hvilket fik Kauffmann til at melde ud, at sagen burde tages op med ham. Kauffmann overbeviste USAs viceudenrigsminister Berle,¹³⁸ der havde fået overdraget ansvaret for USAs forhold til Grønland, om, at landsfogederne i henhold til gældende lovgivning ikke havde bemyndigelse til at indgå en sådan aftale.¹³⁹ Indtil marts 1941 havde planen været, at anlæggelsen af baser i Grønland skulle være med de grønlandske myndigheder (landsfogederne) som bygherrer, da dette ville tilgodese det danske

¹³² US Coast Guard (den amerikanske kystvagt) deltog aktivt under Anden Verdenskrig i forbindelse med konvoj eskortering, samt i aktioner mod tyske u-både i Atlanterhavet og patruljerede de grønlandske farvande fra og med maj 1940.

¹³³ Løkkegaard, 1968, s. 303

¹³⁴ Ibid., s. 306

¹³⁵ Ibid., s. 316

¹³⁶ Ancker, 1993, s. 138

¹³⁷ Svane til Penfield, 1. februar 1941, Aksel Svanes privatarkiv, RA

¹³⁸ Adolf Berle (1895-1971) var USA's vice-udenrigsminister (1938-44)

¹³⁹ Løkkegaard, 1968, s. 332

Kapitel 3 (1940-45)

suverænitets hensyn. Krigens udvikling havde imidlertid gjort, at en amerikansk deltagelse i krigen ville kræve intensiv luftstøtte til de allierede og det ændrede baseplanerne. Baserne skulle kunne afvise fjendtlige angreb mod det amerikanske kontinent, ødelægge fjendernes søforbindelseslinjer og endelig kunne udgøre et led i et fremtidigt angreb på Europa.¹⁴⁰ Formentlig lå de ændrede amerikanske planer bag udskiftningen af landsfogederne med Kauffmann som forhandlingspartner.¹⁴¹ Det var i stigende grad nødvendigt for Kauffmann, at blive anerkendt af USA som uafhængig gesandt, hvis Kauffmanns politiske målsætninger skulle kunne gennemføres, og det var netop Kauffmanns bevæggrund til, at landsfogederne blev skubbet til side. En aftale ville under alle omstændigheder betyde en afskedigelse af Kauffmann fra den danske regerings side. Kauffmanns underskrift på aftalen styrkede i høj grad positionen som uafhængig gesandt.¹⁴² USAs behov for en bemyndigelse til at bruge Grønland i et militært øjemed var ufravigeligt – en aftale ville under alle omstændigheder komme.¹⁴³ USA var i vinteren 1940/41 indstillet på, at der skulle anlægges baser i Grønland og ”De ville blive anlagt med eller uden Kauffmanns og landsfogedernes medvirken – men vi var alle villige.”¹⁴⁴ skrev Svane.

Svane skulle efter planen været taget til USA i april 1941, men rejsen blev, formentlig på Kauffmanns foranledning udskudt. I stedet blev landsfogederne gennem telegrammer præsenteret for et resumé af forsvarsoverenskomsten, hvor formuleringerne i den kontroversielle artikel X var blevet nedtonet. Artikel X anførte, at USA kunne forblive i Grønland indtil der var opnået enighed om, at faren var drevet over.¹⁴⁵ Amerikanerne mente at sandsynligheden talte for, at der ville komme en fredsslutning, hvorved danske besiddelser (bl.a. Grønland) ville blive tysk kontrolleret. Artiklen sikrede USA mod dette scenarie.¹⁴⁶ Svane og Brun blev bedt om med få timers varsel, at tiltræde overenskomsten.¹⁴⁷ I en notesbog anførte Svane, at Kauffmann havde givet en times svartid på om Svane ville acceptere aftalen. Kauffmann truede Svane med konsekvenserne af et afslag med, at Canada ville besætte Grønland: ”Dette var i forhold til os et Diktat og ingen agreement ... C[umming] svarede at han ikke havde været enig med Kauffmann i at ledende brit.canadisk invasion ”Et ord til fra Statedept til den britiske ambassade vilde have kunnet forebygge dette.”¹⁴⁸ Kauffmann manipulerede altså, ifølge Svane, landsfogederne til at tiltræde

¹⁴⁰ Ibid., s. 338-340

¹⁴¹ Fink, 1969, s. 326

¹⁴² Lidegaard, 1996, s. 335

¹⁴³ Fink, 1969, s. 326

¹⁴⁴ Svane, 1970, s. 545

¹⁴⁵ Løkkegaard, 1968, s. 355

¹⁴⁶ Lidegaard, 1996, s. 161

¹⁴⁷ Ibid., s. 363- 364

¹⁴⁸ Svane 27. maj 1941, pk. 1, Læg 9: Alm. kommitteret sager, Aksel Svanes privatarkiv, RA

aftalen. Cumming havde ikke anset det for sandsynligt, at Canada ville besætte Grønland, hvis landsfogederne ikke tiltrådte overenskomsten. Brun var ligeledes fortørnet over den korte svarfrist: ”I object to having to accept an agreement with a few hours notice.”¹⁴⁹ Forløbet omkring indgåelsen af overenskomsten var i øvrigt således, at landsfogederne reelt ingen indflydelse fik på udformningen og detaljerne i overenskomsten, som af regeringen i København blev sidestillet med landsforræderi.¹⁵⁰

Ved overenskomsten om forsvaret af Grønland fra 9. april 1941 fik USA lov til at anlægge baser ved flere lokaliteter, men også at Danmark i øvrigt anerkendtes som den retsmæssige autoritet i landet. Dog med bemærkning om at Danmark pga. den tyske besættelse af landet, var forhindret i at udøve denne autoritet på anden måde end gennem landsfogederne.

Præsident Roosevelt udtalte dagen efter indgåelsen af overenskomsten: ”I at once offered to make available relief, if necessary; and to assure a continued flow of necessary supplies for the island ... Under the present circumstances the Government in Denmark cannot, of course, act in respect to its territory in the Western Hemisphere, but we propose to make sure that when the German invasion of Denmark has ended, Greenland will remain a Danish colony.”¹⁵¹ Roosevelt anerkendte den danske suverænitet i Grønland, som altså under de forhåndenværende forhold, ikke kunne håndhæves.

Begge landsfogeder var indstillet på imødekommenhed overfor USA, men følte sig snydt af Kauffmann, der ifølge landsfogederne var gået bag om ryggen på dem. Kauffmann havde ved at gennemføre forhandlingerne styrket sin position, hvilket for Svane betød: ” jeg havde meget gerne set Blechingberg overtage Legationen, men da Statedepartment fremdeles anerkender Kauffmann er vi pisket til realiteter at gore det same stop jeg tror dog vi star stærkere overfor efter vi har kationeret for hans Traktat”¹⁵² Kauffmann havde State Departements opbakning, hvilket i sidste ende gav ham et carte blanche i forhold til Grønland. Aftalen betød for Kauffmann, at han af regeringen i København blev tilbagekaldt, da Kauffmann med indgåelsen af aftalen havde overskredet sin kompetence.¹⁵³ Landsfogederne blev udmanøvreret af Kauffmann, men Løkkegaards udtalelse om, at en aftale med landsfogederne ville have været svær at få på plads,¹⁵⁴

¹⁴⁹ Bruns telegram til Svane og Kauffmann, 9. april 1941, pk. 2, læg 3: American Consulate, Aksel Svanes privatarkiv, RA

¹⁵⁰ Brun, telegram til Svane og Kauffmann af 9. april 1941, Aksel Svanes privatarkiv, RA

¹⁵¹ Statement by the President April 10. 1941, Old. pap. under krigen, RA

¹⁵² Svane, telegram til Brun af 14. april 1941 - Einar Blechingberg (1895-1975) var legationsråd ved gesandtskabet i Washington i perioden maj 1940 til april 1941. Blechingberg var uenig i Kauffmanns politik og vendte i efteråret 1941 tilbage til Danmark. Lidegaard, 1996, s. 665

¹⁵³ Løkkegaard, 1968, s. 392-393

¹⁵⁴ Ibid., s. 367

Kapitel 3 (1940-45)

er tvivlsom. Svane havde på ingen måde overfor konsul Penfield afvist den planlagte amerikanske undersøgelses-ekspedition og Brun var ligeledes indstillet på, at beskyttelsen måtte varetages af en fremmede magt, og her var USA klart at foretrække.¹⁵⁵

Aksel Svane udtrykte efterfølgende overfor Kauffmann at: ”Overenskomsten af 9 april hvorved der blev indroemmet Amerikas Forenede Stater militært fodfaeste i Grønland imod garantier blandt andet for Danmarks suverænitet over landet og for opretholdelsen af den danske administration var uden tvivl den for Danmark gunstigst opnaaelige loesning ... jeg har derfor tiltraadt overenskomsten som en noedvendighed men uden nogen glaede.”¹⁵⁶ Svanes manglende glæde ved denne tiltrædelse var vendt mod Kauffmann og ikke mod USA.

Hvis landsfogederne og Kauffmann i det hele taget havde stillet sig på hælene overfor USA, og især i forbindelse med forhandlingerne forud for forsvarsoverenskomsten, ville USA have tromlet deres interesser igennem. For Kauffmann var det vigtigt at være direkte involveret i forhandlingerne i bestræbelserne på, at blive anerkendt som uafhængig gesandt af USA, men Kauffmanns udmanøvreringen af landsfogederne var til dels unødvendig.¹⁵⁷ Aksel Svane refererer i et telegram den 15. april 1941 til den danske gesandt i Washington, at han i et telegram til statsministeren havde skrevet: ”jeg [beder] regeringen forstaa at ganske uanset spørgsmaalet om overenskomstens endelige gyldighed maa de danske myndigheder i Grønland positivt og beredvilligt tilpasse landets forhold efter den ved overenskomsten etablerede modus vivindi som den eneste forhaandenværende mulighed for bevarelse af danmarks suverænitet og fortsættelse af den danske administration ... vi arbejder her haardt med det ene maal for øje at grønland kan vende tilbage til danmark intakt og ubeskadiget.”¹⁵⁸ Landsfogederne havde intet andet valg end at indgå et samarbejde med USA omkring forsvaret af Grønland, hvis Grønland skulle forblive dansk.

Brun var på ingen måde afvisende overfor den amerikanske militære tilstedeværelse i Grønland. I et brev fra november 1941 til Kauffmann skrev Brun om forsvarshjælpen fra USA: ”jeg ønsker intet som helst, der kan genere Amerikanerne eller virke hindrende paa Forsvarsforanstaltningerne.”¹⁵⁹

Brun udtrykte dog også en vis form for skuffelse over, at Island igennem deres forsvars-overenskomst havde opnået betydeligt mere end Grønland, her tænkte Brun på den uregelmæssige skibsforbindelse mellem USA og Grønland, og hvad Brun opfattede som unødigt bureaukrati.¹⁶⁰ Et

¹⁵⁵ Brun, telegram til Kauffmann med kopi til Svane af 9. april 1941, Aksel Svanes privatarkiv, RA

¹⁵⁶ Svane, brev til Kauffmann af 30. juni 1943, Aksel Svanes privatarkiv, RA

¹⁵⁷ Fink, 1969, s. 337

¹⁵⁸ Aksel Svane telegram til legadane 15. april 1941, adm. af Grl. under besæt., RA

¹⁵⁹ Brun til Kauffmann, 12. november 1941, Eske Bruns privatarkiv, RA

¹⁶⁰ Ibid. – Island blev til at starte med besat af England, men i juli 1941 overtog USA det militære engagement på øen.

andet aspekt ved Islands situation var, at man her havde fået en klart defineret tidsmæssig ramme for den militære tilstedeværelse.¹⁶¹

I USA luftede Svane sin utilfredshed med forsvarsoverenskomsten. I et interview foretaget af *Berlingske Tidendes* korrespondent, Allen Jensen, udtalte Svane, at forsvarsoverenskomsten med USA kun var blevet indgået pga. frygten for tab af dansk suverænitet over landet og at det var uden glæde fra hans side, at den var indgået.¹⁶² Utilfredsheden var dog ikke vendt mod USA: ”Da U.S.A. syntes at være den Magt, som havde størst Mulighed for at gøre sin Interesse i Grønland gældende paa virkningsfuld Maade, og da vi skulde have Forsyninger derfra, var det uomgængeligt fornødent, at vi uden Forbehold samarbejdede med U.S.A. paa bedste Maade, saalænge vort Selvstyre og dansk Souverænitet blev respekteret.”¹⁶³ Utilfredsheden var vendt mod det faktum, at Kauffmann havde indgået overenskomsten bag om landsfogedernes ryg, men udtalelserne kunne sagtens tolkes som en kritik af den amerikanske tilstedeværelse i Grønland. Brun udtalte sig i modsætning hertil i positive vendinger om aftalens konsekvenser, der både betød en beskyttelse af Grønland og en hævde af dansk suverænitet.¹⁶⁴ Kauffmann omtalte i et brev til Brun, at administrationen i København havde den opfattelse af Brun, at han var ”Mere amerikansk end amerikanerne”.¹⁶⁵ Det skal forstås som om Eske Brun ukritisk lod amerikanerne ind i Grønland. Men Bruns ageren i forhold til amerikanerne i Grønland viste, at han gik vidt i sine bestræbelser på at fastholde principperne i den danske i Grønland, selv når det gik imod de amerikanske interesser. Hvilket fremgår i afsnittet Fraterniseringsforbuddet.

Ifølge den amerikanske konsul i Godthåb tydede State Departements oplysninger på, at danske borgere i Danmark anså overenskomsten som et forsøg på, at yde en indsats mod den tyske aggression og samtidig hævde danske suverænitet i Grønland.¹⁶⁶ En stor del af den danske rigsdags medlemmer havde, ifølge de amerikanske oplysninger, samme opfattelse: ”The department [den amerikanske udenrigsministerium] reports that it has received information from a very reliable source ... some thirty five or more members of the Danish Rigsdag not a single complaint has been heard against the actions of the United States in regard to Greenland.”¹⁶⁷ Ikke desto mindre

¹⁶¹ DUPI, 1997, s. 52

¹⁶² Statement made by Aksel Svane, Governor of Greenland, in an interview with Allen Jensen, New York correspondent of the *Berlingske Tidende*, Copenhagen, Denmark, (translated by Allen Jensen) af 8. September 1941, s. 1-2, Aksel Svanes privatarkiv, RA

¹⁶³ Beretning angaaende den politiske Udvikling i Grønland i Aarene 1940-41, s. 6, Aksel Svane, 1945, Aksel Svanes privatarkiv, RA

¹⁶⁴ Styrelsens referat april 1940-maj 1945, s. 47, Aksel Svanes privatarkiv, RA

¹⁶⁵ Kauffmann til Eske Brun fra 6. januar 1942, Eske Bruns privatarkiv, RA.

¹⁶⁶ Penfield, telegram til Svane af 21. april 1941, amr. kons. arkiv, Grl. Natark.

¹⁶⁷ West, telegram til Svane og Brun af 26. april 1941, amr. kons. arkiv, Grl. Natark.

Kapitel 3 (1940-45)

frembragte overenskomsten vrede og bitterhed hos den danske udenrigsminister Erik Scavenius, der blot kunne se til, mens hans ressortområde blev frataget ham.¹⁶⁸

Scavenius skrev den 12. april 1941, tre dage efter forsvarsoverenskomstens underskrivelse, i et brev til Perkins, Chargé d'Affaires ved den amerikanske ambassade i København: "The Royal Danish Government hereby begs to enter a definite protest against the Government of the United States of America in a question as to the exercise of Denmark's sovereign rights over Greenland initiating negotiations and concluding an agreement with the Danish Minister at Washington without his being warranted to act on behalf of the Danish Government."¹⁶⁹

Set fra den danske udenrigsminister Scavenius' perspektiv kunne USAs engagement i Grønland sidestilles med en besættelse, især hvis der tages højde for, at gesandten Kauffmann ikke havde bemyndigelse til at indgå en overenskomst, og at overenskomsten derfor var ugyldig.

I juli 1941 ankom knap 500 soldater og officerer for at påbegynde arbejdet med at anlægge basen ved Narsarsuaq, og i september ankom en anden landgangsstyrke for at bygge basen ved Søndre Strømfjord.¹⁷⁰ Brun var fuld af lovprisning af, hvad amerikanerne evnede i forbindelse med anlæggelsen af de militære baser i Grønland. I 1940 havde Brun ment det umuligt, at bygge disse i det ufremkommelige terræn,¹⁷¹ men efter krigen udtalte Brun: "Jeg tror, intet Mirakel har været større under denne Krig end den amerikanske Indsats ... De anerkendte ikke, at der skulde være noget, som ikke skulde kunne gøres. Hvis Landets Natur og Indretning stillede sig kontrært, betød det kun én Ting: Det skulde overvindes."¹⁷² Distriktslægen i Sydgrønland Laurent-Christensen havde ved selvsyn oplevet anlæggelsen af basen og var ligeledes imponeret. Omkring kajanlægget ved basen mente Laurent-Christensen, at det kunne tjene som forbillede for fremtidige havneanlæg i Grønland: "når der kan skaffes penge og forståelse til det."¹⁷³

Overenskomsten var noget af det første som den danske befrielsesregering i maj 1945 godkendte. Kauffmann blev udnævnt til minister uden portefølje i denne regering, hvilket kan tolkes som både en anerkendelse af Kauffmanns indsats, og at afskedigelsen i 1941 måtte være sket efter tysk pression.¹⁷⁴ Kauffmanns lydighedsnægtelse overfor den danske regering blev således retfærdiggjort af udviklingen.¹⁷⁵

¹⁶⁸ DIIS, 2007, s. 25

¹⁶⁹ Scavenius brev til Perkins 12. april 1941 - adm. af Grl. under besæt., RA

¹⁷⁰ Ancker, 1993, s. 142 og 150

¹⁷¹ New York Times 13. august 1940 – dir. Old papirer, RA

¹⁷² Brun, 1946, s. 50

¹⁷³ Harvald og McCord, 2000, s. 68

¹⁷⁴ Lidegaard, 1996, s. 356

¹⁷⁵ Fink, 1969, s. 338

3.5.1 Grønland besat

Efter Danmarks besættelse den 9. april 1940 var Grønlands situation vanskelig – en besættelse af landet var da også faretruende nær. Canada var på engelsk opfordring tæt på at gennemføre en sådan, men USA modsatte sig. Officielt var Tyskland gået ind i Danmark for at beskytte landet mod et engelsk angreb.¹⁷⁶ Det samme motiv havde Canada i forhold til Grønland; at ville beskytte kryolitminen ved Ivigtut mod et angreb. Igennem overenskomsten fra den 9. april 1941 fik USA lov til at anlægge baser i Grønland. Grønland havde igennem landsrådet allerede i maj 1940 anmodet om amerikansk beskyttelse, og begge landsfogederne var indstillet på et samarbejde med USA omkring forsvaret af Grønland. En afklaring af, om Grønland var besat af USA under krigen, må først og fremmest bero på en definition på, hvad en militær besættelse er.

I følge Haag-konventionen af 1907 angives følgende: ”Territory is considered occupied when it is actually placed under the authority of the hostile army. The occupation extends only to the territory where such authority has been established and can be exercised.”¹⁷⁷ Administrationen i Grønland vedblev også efter den indgåede overenskomst at fungere. Dertil skal siges, at hvis USA havde skønnet at Grønlands administration ikke havde udvist samarbejdsvilje, kunne en mere drastisk løsning være blevet resultatet. Et nærmest fuldt selvstyre indenfor rammerne af en militær besættelse var muligt.¹⁷⁸ Grønland var for vigtig for USA til, at man kunne lade Grønland sejle sin egen sø. På den anden side var USA endnu vigtigere for Grønland. Den amerikanske tilstedeværelse var en forudsætning for bibeholdelsen af den danske suverænitet i Grønland. Og da Eske Brun havde ansvaret for, at den grønlandske befolkning ikke led nød som resultat af denne tilstedeværelse, var et fungerende samarbejde nødvendigt.

Under krigen brugte Brun i flere omgange ordet ”besættelse” om den amerikanske tilstedeværelse i Grønland. I juni 1942 skrev Brun i *Grønlandsposten* omkring Grønlands position: ”Tyskland har besat det egentlige Danmark. Det følger heraf, at de Magter, som er i krig med Tyskland, bliver berettigede til at sætte sig i Besiddelse af saadanne danske Omraader, som de kan naa at besætte før Tyskerne ... De [landene, der var i krig med Tyskland] vilde ligeledes have været fuldt berettigede til at besætte Grønland ... Grønlands Territorium er besat af en krigsførende Magt.”¹⁷⁹ Forskellen på Danmark og Grønlands stilling var, ifølge Brun, at de besættende magter havde forskellige formål med besættelserne – Tyskland ønskede at udsuge og med tiden udslutte Danmark, hvorimod

¹⁷⁶ Styrelsens referat april 1940-maj 1945, s. 18, Aksel Svanes privatarkiv, RA og Lidegaard, 1996, s. 213

¹⁷⁷ Laws and Customs of War on Land (Hague IV); October 18, 1907, section III military authority over the territory of the hostile state

¹⁷⁸ Fink, 1969, s. 331

¹⁷⁹ Brun, 1942(3), s. 75

Kapitel 3 (1940-45)

den amerikanske besættelse af Grønland havde karakter af samarbejde, hvor USA kæmpede for at befri Danmark samtidig med, at de tillod en fortsættelse af det danske arbejde i Grønland.¹⁸⁰

I et brev fra Kauffmann til Brun fra den 6. januar 1942 anførtes, at forskellen mellem Island og Grønland mht. USAs militære engagement i de to lande var at: ”de militære Foranstaltninger paa Island, der jo har Karakter af en egentlig Militærbesættelse af hele landet, er saa uforholdsmæssigt mere indgribende og byrdefulde end Militærforanstaltningerne paa Grønland.”¹⁸¹ I en udsendelse den 20. juli 1942 sendt fra London radio citeredes Kauffmanns medarbejder Povl Bang-Jensen¹⁸² for følgende: ”det er en Misforståelse, hvis nogen i Danmark tror, at Grønland er okkuperet og besat af de forenede Stater ... Det er overhovedet meningsløst at tale om, hvorvidt Grønland efter Krigen vil blive givet tilbage til Danmark. Grønland kan ikke gives tilbage til Danmark, for Grønland er dansk ... [9. april 1941- Overenskomsten] gør ikke den mindste Ændring deri.”¹⁸³ Kauffmann og Bang-Jensen havde en interesse i at fremstille situationen således, at Kauffmann og hans stab, herunder Bang-Jensen, kunne tage æren for at have bevaret Grønland for Danmark. Kauffmann var igennem 1941-forsvarsoverenskomsten ansvarlig for den amerikanske militære tilstedeværelse i Grønland, og hvis det fremstod som om, at USA havde besat Grønland, ville Kauffmann stå som ansvarlig for dette.

Redaktøren for *Grønlandsposten* Christian Vibe var yderst utilfreds med den amerikanske tilstedeværelse, som han mente ville kunne fravriste Grønland ude af danske hænder.

Den amerikanske tilstedeværelse var i Vibes udlægning en besættelse på linje med den tyske besættelse af Danmark.¹⁸⁴ Vibes holdning er uddybet i afsnittet om *Grønlandsposten*.

Eske Brun brugte ligeledes betegnelsen ”besættelse” omkring den amerikanske tilstedeværelse i et brev til Kauffmann i juni 1943. Ordlyden var: ”af danske i Grønland vil ethvert amerikansk Forsøg paa at fortsætte Besættelsen i Grønland efter Krigen i Atlanterhavet blive betragtet som et Løftebrud og et Overgreb.”¹⁸⁵ I 1941-forsvarsoverenskomstens artikel X var angivet, at aftalen skulle gælde indtil der var opnået enighed om, at de nuværende farer mod det amerikanske kontinent var overstået.¹⁸⁶ USA kunne i realiteten forlænge sin tilstedeværelse efter eget forgodtbefindende, men

¹⁸⁰ Ibid., s. 75-76

¹⁸¹ Kauffmann til Brun, 6. januar 1942, Eske Bruns privatarkiv, RA

¹⁸² Landsretssagfører Povl Bang-Jensen (1909-59) arbejdede under gesandt Kauffmann som dennes højre hånd og sous-chef ved gesandtskabet, men var ikke ansat af den danske stat. Bang-Jensen blev senere diplomat og døde under mystiske omstændigheder i New York i 1959. Se evt. Bo Lidegaards *Den højeste pris: Povl Bang-Jensen og FN 1955-59* (1998)

¹⁸³ Afskrift af radioudsendelse vedrørende Grønland 20. juli 1942, adm. af Grl. under besæt., RA

¹⁸⁴ Vibe til Gam 25. juni 1942, Grl radio og grlpost. red. pap., RA

¹⁸⁵ Brun til Kauffmann, 9. juni 1943, Eske Bruns privatarkiv, RA

¹⁸⁶ Se Løkkegaard, 1968, s. 355

Kapitel 3 (1940-45)

det ville altså, ifølge Brun, være et løftebrud, da Kauffmann var ansvarlig for overenskomsten skal Bruns udtalelse sættes i forhold til den fortsatte kompetencestrid de to imellem.

I en unavngivet rapport fra marts 1944 vedrørende forholdene i Grønland nævntes omkring den amerikanske tilstedeværelse: ”at der ikke var Tale om en militær Besættelse af Grønland, men om Garnisonering af visse strategiske Anlæg, der næsten alle laa langt fra Kolonierne. Amerikanerne blandede sig ikke i den danske Administration – for hvilken de i øvrigt nærede stor Beundring – alt var paa danske Hænder.”¹⁸⁷ Rapporten er formentlig udarbejdet af Grønlands Styrelse i København, baseret på de telegrammer og indrapportering, de kunne erhverve sig. Kilden er derfor af tvivlsom brugbarhed, men er for så vidt rigtig mht. at de fleste amerikanske militære anlæg lå i ubeboede områder. I afsnittet om fraterniseringsforbuddet længere nede, vil det dog fremgå at for Brun udgjorde kontakten mellem grønlænderne og amerikanerne et stort problem.

Efter krigen var Bruns udtalelser anderledes omkring den amerikanske tilstedeværelse i Grønland under krigen. I *Grønlandsposten* den 1. december 1945 skrev Brun i forbindelse med et ofte stillet spørgsmål (ville USA give Grønland tilbage til Danmark efter krigen?), at så: ”maa de dog vel egentlig først tage det fra os, og det har de ikke gjort ... alle ansvarlige amerikanske Røster har under hele Krigen og til Dato samstemmet i, at Amerika ikke nærer Planer i Retning af at bestride eller ændre dansk Suverænitet i Grønland.”¹⁸⁸

I maj 1946 anførte Brun i det danske blad *Fremtiden*, at der havde været ringe kontakt mellem amerikanerne og grønlænderne under krigen, hvilket til dels var rigtigt. USA havde fået lov til at anlægge baser ved ubeboede steder og de var omhyggeligt afspærret fra det øvrige Grønland.¹⁸⁹ En besættende magt får vel ikke lov til at anlægge baser, men gør det bare. Ikke desto mindre viste Eske Brun med sine henvendelser til de amerikanske tropper om at respektere fraterniseringsforbuddet, at han ville have de amerikanske tropper til at respektere den danske administration. Eske Bruns forskellige udtalelser skal sættes i forhold til modtagergruppe – efter krigen var det vigtigt overfor offentligheden at vise, at den danske suverænitet i Grønland, selv ikke i de mørkeste stunder, var blevet kompromitteret. Både Kauffmann og Brun var begge klare over, at Grønlands skæbne lå i USAs hænder, og Brun kunne uden omsvøb omtale den amerikanske tilstedeværelse som en besættelsesstyrke. Distinktionen mellem en ”venligsindede besættelse”¹⁹⁰ og en egentlig militær besættelse er svær at se. USA skulle bruge Grønland og ville under alle

¹⁸⁷ 3 Marts 1944 Forholdene paa Grønland, læg fortrolige rapporter vedr. forholdene paa Grønland, adm. af Grl. under besæt., RA

¹⁸⁸ Brun, 1945(3), s. 264

¹⁸⁹ Brun, 1946(4), s. 29

¹⁹⁰ Boel & Thuesen, 1993, s. 35

omstændigheder være kommet til. Det afgørende i den henseende var, hvordan Brun forholdt sig til dette faktum.

3.6 Eske Brun og Grønland under Anden Verdenskrig

De ydre rammer for Grønland blev lagt indenfor de først 18 måneder efter Danmarks besættelse – Kauffmann var anerkendt som den øverste danske repræsentant, også i forhold til Grønland. Grønland var således under USA og Kauffmanns kontrol, men internt i landet var der relativt frie tøjler, så længe der udvistes imødekommenhed overfor USA. Hurtigt efter Danmarks besættelse havde det vist sig, at Grønland måtte styres uafhængigt af myndighederne i København, såfremt landsfogederne skulle kunne beholde deres mandat. Selvom landsfogederne igennem 1925-styrelsesloven havde bemyndigelse til at styre landet, var tilliden fra grønlænderne og bevarelsen af denne, af afgørende betydning for den fremtidige danske ret til Grønland. Begge landsfogeder anså det som deres pligt at videreføre den danske Grønlandspolitik og bevare Grønland på danske hænder. Opbygningen af et nyt forsyningssystem til erstatning for det, som efter Danmarks besættelse var blevet utilgængeligt, var af største vigtighed. Til at varetage organiseringen af dette tog den ene af landsfogederne ophold i USA og administrationen blev derfor centraliseret med den tilbageværende landsfoged som ene-landsfoged. I første omgang tog Brun til USA, men måtte vende hjem efter pres fra Kauffmann, uden at have fået fastlagt de handels- og forsyningsmæssige rammer. Svane tog i sommeren 1941 til USA for at videreføre arbejdet og Brun fungerede i den resterende tid af krigen som ene-landsfoged. Flere faktorer bidrog til denne konstellation, men da både Kauffmann og Brun var enige på dette punkt, og eftersom de amerikanske myndigheder anså Brun som effektiv og samarbejdsvillig, blev det således.

Brun forsøgte efter bedste evne at samarbejde med amerikanerne uden at fravige fra principperne i den danske Grønlandspolitik. Målet var, også med Brun som ene-landsfoged, at videreføre disse principper. Fraterniseringsforbuddet var en videreførelse af det gældende beskyttelsesprincip og dannelsen af *Grønlandsposten* og *Radiofonien* skulle bibevare roen i det grønlandske samfund. Centraliseringen af administrationen var en nødvendighed, mens Nordøstgrønlands Slædepatrulje var et bidrag til de allieredes krigsførelse, og dermed til befrielsen af Danmark for den tyske besættelsesmagt.

3.6.1 Landsfogederne som selvstændig regeringsmyndighed

Det danske rige udgjordes i 1940 af Danmark, Island, Færøerne og Grønland. Landsfogederne, som igennem 1925-styrelsesloven havde bemyndigelse til at træde i stedet for den danske regering, havde som deres vigtigste opgave at værne om statens interesser. I situationen var bevarelsen af det

Kapitel 3 (1940-45)

danske rige af højeste prioritet. I landsfogedernes korrespondancer med de amerikanske myndigheder og den danske gesandt i Washington, Henrik Kauffmann var det blevet klart, at Grønland ikke kunne styres fra det tyskkontrollerede København. Den 23. april 1940 havde Kauffmann telegraferede landsfogederne: ”Præsident Roosevelt offentligt udtalt Grønland hører til vestlige Hemisphere hvilken Udtalelse forstaas dækker Grønland saaledes U.S.A. kun tillader dansk Flag paa Grønland.”¹⁹¹ Samme dag bekendtgjorde landsfogederne, at et brud med København var nødvendigt, hvis Grønland skulle blive på danske hænder, og landsfogederne måtte derfor styre Grønland selvstændigt. Alternativet var, at USA eller England og Canada ville gå mere drastisk til værks, hvilket i sidste ende ville betyde en overtagelse af styringen af Grønland gennem en egentlig besættelse. Landsfogederne havde intet reelt andet valg end at række hænderne frem mod USA.

Eske Brun og Aksel Svanes opgave som øverste ansvarlige repræsentanter for Danmark var at fastholde Grønland for Danmark. Det skulle ske ved at bibeholde båndet og tilliden mellem danskerne og grønlænderne, og specifikt ved at grønlænderne til stadighed blev værnet mod den nød og elendighed, som krigen med lethed kunne afstedkomme. Håbet for landsfogederne var indledningsvis, at forbindelsen til det ikke-krigsførende USA ville kunne opretholde Grønlands neutrale status.

Overfor statsminister Stauning udfærdigede de to landsfogeder Aksel Svane og Eske Brun den 28. december 1940 en rapport, hvori de forklarede baggrunden for deres ageren. Hovedformålene for de to landsfogeder var: ”At bevare Grønlands Stilling som dansk Kronkoloni” og ”At undgaa at der iblandt Grønlands isoleret boende Befolkning opstod Nød.” For at kunne opfylde dette var det en nødvendighed: ”at der i selve Grønland som Stedfortræder for den danske Regering fandtes en selvstændig Regeringsmyndighed, som kunde afgive en for Grønlands store Nabolande betryggende Garanti for, at de i Danmark stedfundne Begivenheder ikke vilde medføre Ændringer i Souveræniteten over Grønland, og at grønlandsk Territorium som hidtil vilde blive hævdet som neutralt.”¹⁹²

Rapporten nævnte ligeledes at til trods for, at landsfogederne var berettiget og forpligtiget til at optræde selvstændigt, havde de følt det hensigtsmæssigt at få landsrådenes opbakning til de foretagne valg.¹⁹³ Det fælles landsrådsmøde i maj 1940 udtrykte tillid til landsfogederne og den grønlandske befolkning, repræsenteret ved landsrådene, bakkede således op om landsfogederne.

¹⁹¹ LR-forhandlinger 1940, 1948, s. 230

¹⁹² Svane og Brun, 28. december 1940, s. 1 - Old. pap. under krigen, RA

¹⁹³ Ibid.

Kapitel 3 (1940-45)

Efter at Svane i sommeren 1941 var rejst til USA for at styre Grønlandsadministrationens delegation, sad Brun som ene-landsfoged og agtede, at fortsætte linjen fra før krigen og: ”carry on the traditional Danish policies towards the Greenland population an specially to provide that all resources of Greenland are used for the maintenance of the Wellfare of the native population... to cooperate with the United States authorities in carrying out the task of the defence of Greenland.”¹⁹⁴

På det tidspunkt var forsvarsoverenskomsten trådt i kraft – og forudsætningen for bibeholdelsen af Grønland som dansk krævede et samarbejde med USA.

Brun havde Grønland i et tidligere brev til Kauffmann uddybet sit syn på administrationens rolle: ”Dansk Styre i Grønland har een eneste Grundpille, hvorpaa alt hviler: Vor Stræben efter at virke for Grønlændernes Fremgang og Trivsel og efter at sikre dem, at de bevarer deres Førstefødselsret til de Muligheder, deres eget Land frembyder. Kun ved denne Politik kan et lille land som Danmark forvente at hævde sin Ret over Grønland, den dag, denne Grundpille svigter, bortvejes alle Haagafgørelser og anden Juristik.”¹⁹⁵ Eske Brun frygtede, at en forværring i levestandarden blandt grønlænderne ville røkke ved Danmarks rolle som koloniherre i Grønland.

I en indberetning fra den canadiske konsul til det canadiske udenrigsministerium fra november 1940, baseret på gennemlæsning af personlige breve fra danskere og grønlændere, fremgik holdningerne til hvilket land, Grønland efter krigen skulle høre under. Flertallet af disse personer mente, at Danmark skulle tilbage i rollen som ”moderland”, mens enkelte mente at det skulle være USA eller Canada i stedet.¹⁹⁶ Eske Bruns opgave var, at fastholde flertallets ønske om efter krigen, at få Danmark tilbage som ”moderland”. Eske Brun gav i februar 1942 fastansatte (og altså også grønlændere – bl.a. præster og lærere) under Grønlands Styrelsen en 15 % lønforhøjelse, ligesom familier med børn under 16 år fik et forhøjet tilskud.¹⁹⁷ Grunden til lønforhøjelsen og det større tilskud var, at priserne for varerne var steget og at den øgede arbejdsmængde havde betydet mindre tid til at gå på jagt og fiskeri – aktiviteter, som normalt betød en højere selvforsyning af fødevarer. Brun skrev om baggrunden for lønstigningen: ”Hvad der i saa Henseende kan stilles til Disposition maa først og fremmest anvendes til en haardt tiltrængt Forbedring af de daarligst stillede grønlandske fastansattes Vilkaar, således som det er sket.”¹⁹⁸ Problemet var, at da mange grønlændere levede på et eksistensminimum ville en forringelse af leveomkostningerne få afgørende konsekvenser. En rationeringsordning ville medføre, at grønlændernes tillid til danskerne

¹⁹⁴ Eske Brun telegram til Aksel Svane, Henrik Kauffmann og Greendel, 22. november 1941, adm. af Grl. under besæt. RA

¹⁹⁵ Brun til Kauffmann, 12. november 1941, Eske Bruns privatarkiv, RA

¹⁹⁶ Canadas konsulat til Canadas udenrigsministerium, 1. november 1940, Canadas konsulat, Grl. Natark

¹⁹⁷ Quarterly Political Report January-March, American Vice Consul West, 6. April 1942, Grl. Natark

¹⁹⁸ Brun, 1942(1), s. 2

faldt, og dermed hele den berettigelse som det danske engagement i Grønland byggede på.¹⁹⁹ Rationering blev dog indført på visse varer, såsom sukker, kiks og hvedemel, ikke fordi det var strengt nødvendigt, men for at have et system klar, hvis behovet skulle opstå. Ting som kaffe, chokolade og cigaretter var der krigen igennem ingen mangel på.²⁰⁰

At det lykkedes for landsfogederne, at bibevare den grønlandske befolknings loyalitetsfølelse overfor Danmark ses af, at der igennem forskellige pengeindsamlinger til Danmarks genopbygning blev samlet i alt 180.000 kr. Et for datiden og under forholdene betragteligt beløb.²⁰¹ Lægen Laurent-Christensen afviste, at der hos grønlænderne havde været ønsker om at bryde båndet til Danmark – tværtimod havde grønlænderne været trofaste overfor Danmark under krigen.²⁰² Grønlændernes forhold til Danmark var gennemgående under krigen igennem præget af ønsket om en fortsat tilknytning.²⁰³

3.6.2 Grønlands Styrelse under krigen

I København havde Grønlands Styrelse efter Danmarks besættelse fortsat regnet med at kunne styre Grønland gennem telegrammer. I den første tid efter 9. april 1940 arbejdede Oldendow og Grønlands Styrelse således videre med styringen af Grønland, selvom en forbindelse mellem Danmark og Grønland var umulig.²⁰⁴ Enten havde Grønlands Styrelse ikke opfattet situationen omkring deres muligheder mht. styringen af Grønland eller også forsøgte Styrelsen, som ansvarspligten tilsagde, at hjælpe Grønland så godt som muligt. Mellem den 9. og 21. april 1940 fik landsfogederne ingen meldinger fra Grønlands Styrelse. Landsfoged Svane kontaktede den 9. april Grønlands Styrelse for at få bekræftet meddelelsen om Danmarks besættelse, og hvorvidt Grønlands Styrelse var i funktion. Telegramkommunikationen ud af Danmark var imidlertid blokeret, da tyskerne havde lukket for kommunikationen og landsfogederne fik ikke noget svar før 13 dage senere.²⁰⁵ På et møde den 22. april 1940 diskuterede Rigsdagens Grønlandsudvalg et af rygterne i den første tid efter Besættelsen, nemlig at landsfogederne havde erklæret Grønland selvstændigt.²⁰⁶ De danske myndigheder og Grønlands Styrelse befandt sig i uvished om situationen i Grønland, og havde klare interesser i at få en afklaring. Kauffmann havde den 16. april meddelt landsfogederne, at England ikke ville acceptere Grønland styret fra det besatte Danmark.²⁰⁷

¹⁹⁹ Eske Brun til Kauffmann 17. maj 1941 – Aksel Svanes privatarkiv, RA

²⁰⁰ Brun, 1970, s. 4

²⁰¹ Brun, 1946, s. 43

²⁰² Harvald og McCord, 2000, s. 69

²⁰³ Gad, 1945, s. 43

²⁰⁴ Løkkegaard, 1968, s. 197

²⁰⁵ Styrelsens referat april 1940-maj 1945, s. 13, Aksel Svanes privatarkiv, RA

²⁰⁶ Rigsdagens Grønlandsudvalgs møde 22. april 1940, adm. af Grl. under besæt., RA

²⁰⁷ Løkkegaard, 1968, s. 85

Kapitel 3 (1940-45)

Forudsætningen for at Grønland kunne blive på danske hænder (gennem landsfogederne) var, at landet styredes uafhængigt af København.

Lyngby Radio, der stod for telegrafkommunikationen mellem Grønland og Danmark, begyndte den 21. april 1940 at fungere igen. I et telegram fra direktør Oldendow til Eske Brun anførtes således direktiver: ”ANGMAGSSALIK selvforsyning videste Omfang nødvendig indhandl grønlandske Produkter for Genudhandling rationer Beholdningerne opfør Fangsthytter egnede Steder spred Befolkningen mest muligt ... Streng Rationering paabydes ... Om muligt bør Proviantdepot anbringes Gurreholm Hensyn Fangstforholdene dersteds.”²⁰⁸ Oldendow beskrev i detaljer, hvorledes landsfogeden skulle forholde sig. Oldendow meddelte yderligere, at Grønlands Styrelse arbejdede på at genoprette forsyningslinjerne og at landsfogederne kun måtte have kontakt med København (og ikke med Kauffmann.)²⁰⁹

Brun og Svane svarede i et telegram den 4. maj 1940 Oldendow: ”med bekymring ser vi tillige danmark afskaaret fra at udøve den gerning som nu gennem 200 aar er udøvet mod det grønlandske folk ... livsnødvendige forbindelser med omverdenen ... ad nye veje [oprettet]... da intet valg har foreligget for os har vi bekendtgjort, at vi indtil normal forbindelse atter er genoprettet, overtager de af den danske regering udøvede beføjelser med hensyn til hele grønland i det omfang, regeringen selv maatte være afskaaret derfra.”²¹⁰ I 1925-styrelseslovens § 10 stod, at landsfogederne i overordentlige tilfælde kunne ”træffe saadanne Foranstaltninger, som Befolkningens Tarv maatte kræve.”²¹¹ Landsfogederne var således i deres gode ret til at afvise direktiverne fra København, ud fra målet om at holde Grønland på danske hænder og af hensyn til befolkningen.

Grønlands Styrelse var dog stadig i tvivl omkring hvilke forhold, der herskede vedrørende administrationen og vareforsyningen af Grønland, og om hvorvidt landsfogederne kunne overkomme det pres som situationen udgjorde.

Et resultat af denne usikkerhed i Grønlands Styrelse var, at der blev iværksat en delegationsrejse med direktør Oldendow i spidsen, der imidlertid blev bremsset før gruppen kunne rejse fra Italien mod USA. Planen med rejsen var: ”at Direktøren med to Ledsagere rejser til U.S.A. for derfra at varetage Grønlands interesser.”²¹² Mere specifikt skulle delegationen: ”arbejde paa i videst muligt Omfang at sikre Grønlands Forsyning med Fødevarer og andre Nødvendighedsartikler ... i Samarbejde med den danske legation ... [og] yderligere at søge ... snævrere mulige Kontakt og

²⁰⁸ Dir. Oldendow til lf. i Nordgrønland Eske Brun, 22. april 1940, adm. af Grl. under besæt., RA

²⁰⁹ Løkkegaard, 1968, s. 92

²¹⁰ Telegram fra Brun og Svane, 4. maj 1940, adm. af Grl. under besæt., RA

²¹¹ Lov nr. 134 af 18. april 1925 om Grønlands styrelse, § 10

²¹² Referat fra møde i Grønlands Styrelse 22. april 1940, adm. af Grl. under besæt., RA

Kapitel 3 (1940-45)

personlige Samvirken ... med de grønlandske Embedsmænd og den grønlandske Befolkning.”²¹³ Delegationen, bestående af direktør Oldendow, inspektør for Østgrønland Ejnar Mikkelsen og fhv. kolonibestyrer Ibsen, skulle efter planen ikke oprette et selvstændigt kontor, men tilknyttes gesandtskabet. Det var, ifølge det danske udenrigsministerium, at foretrække at: ”Grønland styres af Gesandtskabet i Washington med Bistand af danske sagkyndige, frem for at det styres med Bistand af amerikanske sagkyndige.”²¹⁴

Idéen havde altså været, at delegationen skulle attacheres gesandtskabet, hvilket af Kauffmann blev brugt til at argumentere for, at han var den egentlige overordnede danske repræsentant i USA – også i forhold til landsfogederne.²¹⁵ Delegationen kunne ikke med sikkerhed siges, at være uafhængig af tysk indflydelse.²¹⁶ En anden grund var, at gesandt Kauffmann ikke ønskede indblanding i styringen og råderetten over Grønland. Oldendow var som formand for bestyrelse i Kryolitselskabet Øresund bemyndiget til at føre kryolitforhandlinger,²¹⁷ og delegationen ville uværgeligt have forpurret Kauffmanns anerkendelse hos de amerikanske myndigheder som repræsentant for Danmark og dermed Grønland.²¹⁸

Grunden til Oldendows (og Grønlands Styrelses) manglende hensyntagen for omstændighederne for Danmarks besættelse og nødvendigheden af, at Grønland måtte søge andre forsyningsforbindelser, anes ud fra følgende: ”vi var uden kendskab til Begivenhedernes Gang; det viste sig i øvrigt paa mange Punkter umuligt for Udenrigsministeriet at fremskaffe Oplysninger fra Minister Kauffmann, der efter alt det nu foreliggende simpelthen var ude af stand til af Hensyn til vitale Interesser at besvare Forespørgsler eller i det hele taget give Oplysninger.”²¹⁹

Efterhånden blev det dog klart for Grønlands Styrelse, at situationen krævede tilbageholdenhed fra København og det blev: ”nu vel forstaaeligt, at disse Oplysninger ikke har kunnet gives os, hvilket lidt efter lidt ogsaa gik op for os her i Styrelsen ... det varede et Aarstid, inden vi blev aldeles klar over, at det var en ufravigelig Forudsætning for Udøvelsen af den frie danske Administration af Grønland, at man i enhver Henseende saavidt muligt afholdt sig fra Indblanding ... men da dette Synspunkt var fæstnet blev det til Gengæld loyalt og strengt efterfulgt i enhver Henseende.”²²⁰

Bruns holdning til Grønlands Styrelses manglende fornemmelse for nødvendigheden af, at

²¹³ Instruks for sendelse 10. maj 1940, statsministeriet og Grønlands Styrelse, adm. af Grl. under besæt., RA

²¹⁴ Direktør Schou i Udenrigsministeriet, notat til gesandtskabet i Washington 29. april 1940, adm. af Grl. under besæt., RA

²¹⁵ Løkkegaard, 1968, s. 200 og 441

²¹⁶ Ibid., s. 201

²¹⁷ Beretning vedrørende Forholdene i Ivigtut under Krigen, Kryolitselskabet Øresund A/S, 16. november 1942, s. 4, adm. af Grl. under besæt., RA

²¹⁸ Fink, 1969, s. 324

²¹⁹ Kladder til Grønlands Styrelses rapport om forholdene i Grønland under krigen, 1945, s. 16, adm. af Grl. under besæt., RA

²²⁰ Ibid., s. 14

Grønland styredes uafhængigt, var: ” Det har været en skuffelse, at man i København, at dømme efter de hertil fremkomne Udtalelser, saa lidet har forstaaet, hvad Situationen krævede med ubønhørlighed Nødvendighed ... og derfor ikke har forstaaet Nødvendigheden af den hjemmefra set vanskeligt forestaaelige udelukkelse af deres Indgriben i Sagernes Gang; og her tror jeg navnlig standsningen af den afrejste Delegation har gjort meget til at stille dem saa skarpt. I øvrigt viser jo ogsaa adskillige andre Kendsgerninger, hvor fuldstændigt uvidende, man derhjemme har været med Hensyn til de faktiske Omstændigheder.”²²¹

Det, som stod på spil, var hele grundlaget for de amerikanske myndigheders anerkendelse af landsfogedernes status som rest af en fri dansk regeringsmyndighed. At gesandt Kauffmann senere hen endte med at blive anerkendt af USA som landsfogedernes overordnet, er i den sammenhæng en anden sag.

Efter at være blevet bevidst om den tilbagetrukket rolle som Grønlands Styrelse nødvendigvis måtte spille, holdt den sig krigen igennem øje med forholdene og udviklingen i Grønland gennem de efterretning de kunne erhverve sig. Grønlands Styrelse havde døgnnet rundt overvågning af telegramkommunikationen mellem Grønland og USA, og hjemvendte personer fra Grønland og USA blev ligeledes udspurgt om grønlandske forhold.²²² Den resterende tid blev af Grønlands Styrelse brugt til at udarbejde statistiske opgørelser, stramme op på administrative regler, og forberedte afløsere til de to forliste Grønlandsskibe.²²³ I løbet af vinteren 1944-45 udfærdigede Grønlands Styrelse i København en statusopgørelse over udviklingen i Grønland under krigen – en af rapportens sidste sætninger lød: ”Det skal slutteligt endnu en Gang stærkt fremhæves, at Landsfogederne har haft en vanskelig Stilling i det Hele, og at man derfor billigvis paa Forhaand maa give dem en stor Margin.”²²⁴ Landsfogederne mentes efter omstændighederne at have ydet en fornem indsats for at holde Grønland på danske hænder ved bl.a. at styrke båndet mellem Grønland og ”moderlandet.”

3.6.3 Centralisering af administrationen

Eske Brun rejste efter landsrådsmødet i 1940 til USA for at oprette forsyningslinjer: ”denne Delegation skulde ledes af mig selv, medens Landsfoged Svane skulde varetage hele Grønlands Administration, som derfor blev koncentreret ved Godthaab.”²²⁵ Eske Brun havde forventet at skulle opholde sig vinteren over i USA og en nødvendig forudsætning for, at administrationen

²²¹ Eske Brun til Kauffmann 17. maj 1941, Aksel Svanes privatarkiv, RA

²²² Grønlands Styrelses referat over Udviklingen i Grønland april 1940 – maj 1945, Aksel Svanes privatarkiv, RA

²²³ Ammendrup, 2008, s. 77

²²⁴ Grønlands Styrelse, 1946, s. 53-54

²²⁵ Brun, 1945(3), s. 259

Kapitel 3 (1940-45)

skulle kunne klares af blot en landsfoged, var en centralisering af administrationen. I en redegørelse for forløbet under krigen skrev Svane: ”Umiddelbart efter Landsraadmødet [i Godhavn, 1940] oprettedes ved Godthaab et Centralkontor under min Ledelse. Centralkontoret skulde være Fællesorgan for hele Grønland med Hensyn til Forsyningstjeneste, og Handelsforhold samt Bogholderi og Revision i det Omfang, disse sidste Funktioner var mulige med det forhaandenværende Personale.”²²⁶

Beslutningen om oprettelsen af centralkontoret kunne således være truffet i fællesskab de to landsfogeder imellem og var begrundet i det forhold, at de to landsdele med hver deres administrative opbygning ikke kunne holdes kørende under et længere fravær af den ene landsfoged. I den første tid efter den 9. april 1940 virkede Svane i langt højere grad end Brun initiativrig og bestemt, så sandsynligheden taler for, at Svane havde en væsentlig andel i, hvorledes administrationen under de nye omstændigheder skulle organiseres. Den officielle proklamering af den administrative centralisering kom den 7. maj 1941, hvor landsfogederne bekendtgjorde at: ”Administrationen udøves af Landsfogederne gennem Centralkontoret ved Godthaab. Handelen underlægges en Handelsinspektør, som tillige fungerer som Chef for Centralkontoret.”²²⁷ Grunden til, at det skulle tage et år før centralkontoret var organiseret var, at det tog tid at finde de bedst egnede embedsmænd, omplacere dem og efterfølgende finde indkvartering i Godthåb til dem, der skulle være ved Centralkontoret.²²⁸ Handelsinspektøren blev kolonibestyrer fra Egedesminde Axel Malmquist(1900-80), som fik ansvaret for handelen og handelens personale, samt ansvaret for skibsfarten. Provsten for Grønland fik ansvaret for alle skole- og kirkesager, og kredslægen for Nordgrønland, Sylvester Saxtorph (1890-1963), blev udnævnt til kredslæge for hele Grønland. Den øverste ledelse og alle rent administrative sager og udstedelsen af bestemmelser forblev hos landsfogeden.²²⁹ Udover landsfogeden og handelsinspektøren var der fire ansatte ved centralkontoret.²³⁰ Dannelsen af centralkontoret skete pga. den ekstraordinære situation, hvor man i Grønland med ét var afskåret fra den kundskab og kompetence som Grønlands Styrelse i København havde mht. forsyningen af Grønland og bogholderiet. Det gjaldt for at klare situationen om at omorganisere administrationen og effektivisere det forhåndenværende personale. Situationen

²²⁶ Beretning angaaende den politiske Udvikling i Grønland i Aarene 1940-41, Aksel Svane, 1945, Aksel Svane privatarkiv, RA

²²⁷ Eske Bruns rapport af 12. Maj 1945 til Statsministeren, bilag til Rigsdagens forhandlinger 1946, folketingets bibliotek, s. 4 – Gad angiver datoen til den 6. maj 1941, Gad, 1945, s. 31

²²⁸ Gad, 1945, s. 31

²²⁹ Ibid, s. 32

²³⁰ I 1942-43 var der en leder af bogholderi- og regnskabsafdelingen, en leder af revisionsafdelingen, en assistent ved handelsafdelingen samt en assistent ved centralkontoret. Placering af Tjenestemændene i Grønland 1942-43, Aksel Svanes privatarkiv, RA

betød, at den normale løbende udskiftning af personale ikke var mulig, ligesom afgang af personale, f.eks. ved dødsfald, forøgede presset på det tilgængelige personale. Den normale permissionsordning var ligeledes trådt ud af kraft. Presset på det forhåndenværende personale var således stort, hvilket også understregedes af at der til stadighed måtte findes løsninger på hidtidige uvante problemer.

3.6.4 De fælles landsrådsmøder

Den 3. maj 1940 samledes de forenede grønlandske landsråd i Godhavn. Selvom 1925-styrelsesloven havde givet mulighed for, at de to landsråd kunne samles til fællesmøde,²³¹ var dette den første gang det skete. Følelsen blandt landsrådsmedlemmerne har uværgeligt været, at hele Vestkysten nu udgjorde en enhed. Af de i alt 23 landsrådsmedlemmer, nåede de 17 frem til det hasteindkaldte møde. Begge landsfogederne deltog, men Svane var under ”de nu herskende Forhold” formand for mødet. Svane påtog sig, som personen med den højeste anciennitet af de to landsfogeder, det øverste ansvar, selvom landsfogederne de facto var ligestillede. Brun havde, som nævnt tidligere, ikke siddet som formand ved landsrådsforhandlinger før. Mødet handlede udelukkende om hvilke tiltag, der skulle foretages efter Danmarks besættelse for at videreføre administrationen af Grønland. Brun udtalte til mødet: ”Intet kunde hindre Amerika i at besætte Grønland og behandle det efter sine Interesser, men nu har man tilbudt os Hjælp uden at forlange Gengæld vist, at der endnu er andet end Vold og Magtanvendelse, som har Betydning i Verden: Respekten for menneskelig Frihed og Ret.”²³² USA havde, som beskrevet ovenfor, netop krævet at Grønland styredes af landsfogederne uafhængigt af Grønlands Styrelse og myndighederne i København. Selvom landsfogederne altså ikke kunne følge direktiverne fra København var hensigten stadig, at følge Grønlands Styrelses linje og bevare danske styre i Grønland. Svane udtalte om landsfogedernes rolle: ”Vi føler os som midlertidige Stedfortrædere, der holder Hjulene i Gang, til de retmæssige atter kan overtage Gerningen.”²³³

Frederik Lynges udtalte på vegne af landsrådet støtte til landsfogederne og anså dem som et stykke Danmark: ”til hvem vi har Tillid ... Vi er alle enige om, at de har handlet rigtigt ... vi vil vedblive at høre til Danmark.”²³⁴ Gerhard Egede tilsluttede sig Frederik Lynges udtalelse og tilføjede: ”Før i Tiden var der ofte Uenighed mellem Sydgrønland og Nordgrønland, men Landsfogedernes

²³¹ § 15 i 1925-styrelsesloven angiver, at Indenrigsministeren kunne sammenkalde landsrådene til fællesmøde. Statsministeren var dog efter 1933 ansvarlig minister for Grønland.

²³² LR-forhandlinger 1940, 1948, s. 232

²³³ Ibid., s. 233

²³⁴ Ibid., s. 232

Eksempel viser os, at Tiden er inde til Enighed og Samarbejde.”²³⁵

Både Brun og Svane takkede for Lynges og Egedes udtalelser – det kunne tyde på, at man før mødet fra dansk side havde været usikker på, hvordan grønlænderne ville reagere i denne nye situation, hvor landet ikke længere blev administreret direkte fra København. En mulighed for at lufte utilfredshed med det danske styre lå lige for, men som det kom frem ved mødet, var følelsen tværtimod, at båndet mellem grønlænderne og danskerne styrkedes. Situationen styrkede også båndet mellem Nord- og Sydgrønland. Reelt havde der været tale om to adskilte landsdele med begrænset kontakt imellem, men situationen gjorde, at man så sig nødsaget til at afholde et fællesmøde, da grundlaget for hele landets styring var på spil. Afslutningsvist blev der fremsat tre erklæringer. Erklæringen til Kauffmann lød: ”Glæde at vide, at Ansvaret som de ansvarlige grønlandske Myndigheders Talsmand hos den amerikanske Regering, af hvilken Regerings gode Mening vor skæbne er i saa høj Grad afhængig, er i saa gode og erfarne Hænder.” Der var altså ikke tale om, at Kauffmann af landsrådet og landsfogederne ved denne lejlighed blev anerkendt som øverste ansvarlige.²³⁶ Landsfogederne var snarere af den opfattelse, at Kauffmann skulle fungere som *deres* gesandt og talsmand i Washington. Til den danske konge erklæredes: ”Vi føler i disse tunge Dage Trang til at bede Deres Majestæt modtage et løfte om vor ubrødelige Troskab mod vort Moderland og vor retmæssige Konge”, og endelig fremsattes et tak til den amerikanske præsident Roosevelt: ”Det er vort Haab, at De Forenede Staters Regering ogsaa fremdeles, saalænge Forbindelseslinierne, til vort Moderland er afskaaret... midlertidigt vil yde Lettelser for Landets Tilførsel af Forsyninger og for Afsætning af dets produkter... til De Forenede Staters Præsident frembære det grønlandske Folks dybfølte Tak for den Sympathi for vor Sag og Respekt for vor frihed, hvorpaa den store amerikanske Nation har givet os Bevis i disse tunge Dage.”²³⁷ Landsrådet og landsfogederne påskønnede USAs tilbud om hjælp, men loyaliteten til Danmark blev ved mødet bekræftet.

Forud for det andet fælles landsrådsmøde, som startede den 23. juni 1941, havde Brun skrevet til Kauffmann omkring den vægt Brun tillagde landsrådene: ”hvis der gøres virkelig radikale Nedskæringer i Befolkningens Levestandard. Hvis vi kommer tilkørt paa dette Punkt, hører spillet op, og alt er tabt ... og denne Stemning f.eks. manifesterede sig i en Landsraadshenvendelse til Amerika om at overtage det fra os. Men selv om saadan en Utilfredshed ikke fik øjeblikkelige Følger for Grønlands Stilling, kan det meget vel komme til at blive afgørende, naar engang Opgøret

²³⁵ Ibid., s. 232

²³⁶ Lidegaard, 1996, s. 191

²³⁷ LR-forhandlinger 1940, 1948, s. 236-237

Kapitel 3 (1940-45)

kommer.”²³⁸ Den afsluttende passus emmer af drama, men Eske Brun har givet vis ment at *Opgøret* udgjorde statusopgørelsen efter krigen og herunder, hvordan styringen af Grønland skulle organiseres fremefter. Hvis det er tilfældet, regnede Brun med at det før-krigen opbyggede system under alle omstændigheder ville blive revideret. Et andet væsentligt forhold, som ovennævnte citat belyser, er at Brun tillagde landsrådet en kompetence og en myndighed, som i sidste ende kunne skubbe Danmark ud af Grønland. Landsrådet var talerøret for det grønlandske folk og skulle respekteres som det. Hvilket fremgik af Bruns rapport fra 1935 omkring straffeanordninger,²³⁹ hvor daværende kontorchef Oldendow kritiseredes for, at ville underkende landsrådets status som repræsentant for det grønlandske folk. Landsrådenes opbakning til Brun var derfor vigtig. Det vil dog i kapitel 4 i afsnittet om Claus Sørensen-sagen fremgå, at Brun senere ikke havde nogen problemer med at gå bag landsrådenes ryg. Brun brugte formentlig landsrådenes eventuelle utilfredshed som et argument mod Kauffmann i den stadige kompetencestrid de to imellem. I et brev til Svane fra november 1941 gentog Brun dog frygten for en grønlandsk henvendelse til USA om ”at befri dem for de danske”. Sagen var den, at der fra ”stridbare Fyre” fra Holsteinsborg var utilfredshed med danske assistenter og kolonibestyreren – og de havde truet med at skyde en dansk assistent. Brun havde for, at få ro på situationen, været nødt til at flytte rundt på noget af det danske personale.²⁴⁰

Det andet fællesmøde var det første med Brun som formand – Svane var allerede i starten af juni rejst til USA. Brun indledte mødet med at ”sende vore Tanker hjem til vor Konge ... som i disse mørke Tider har været det stor, lysende Eksempel paa, hvad fast Tro og Udholdenhed kan betyde.”²⁴¹ Som det vil fremgå nedenfor fandt Svane resolutionerne fra mødet ringeagtende den danske regering. Brun klargjorde overfor landsrådene, at verden var delt og at krigen udkæmpedes mellem Tyskland, som havde ”brugt hele sin Nations Kraft ... paa at tilrive Tyskland en dominerende Stilling paa andre Nationers Bekostning. Paa den anden Side staar de demokratiske nationer ... som har praktisk talt hele Verdens rige Resourcer at tage af i deres Opbygningsarbejde ... hele den uhyre amerikanske industrielle Kraft men først og fremmest den engelske Beslutsomhed.”²⁴² Brun fortalte landsrådene, at Grønland havde truffet det rigtige valg ved at støtte USA, og at det i sidste ende ville føre til en allieret sejr. En allieret sejr ville betyde Danmarks befrielse.

²³⁸ Eske Brun til Kauffmann 17. maj 1941, Aksel Svanes privatarkiv, RA

²³⁹ Eske Brun rapport om straffeanordningssagen 9. marts 1935, arkiv nr. 2083, GS direktør Oldendows papir, Grønlander under krigen 1940-45, pakke 3, RA

²⁴⁰ Brun til Svane, 25. november 1941, Aksel Svanes privatarkiv, RA

²⁴¹ Det fælles landsrådsmøde 23. juni 1941, Nalunaerutit, nr. 1, 1941

²⁴² Ibid.

Ved det tredje fælles landsrådsmøde i Godthåb startende den 15. juli 1943 udtalte Eske: ”Det spørgsmål, som selvfølgelig maa ligge Landsraadene mest på Sinde, er hvorledes vil Grønlands Stilling blive i denne nye Verden... en af de vigtigste Sager paa det nu forestaaende Møde [som] Landsraadet [maa] tage Stilling [er], hvilke Ønsker og Forhaabninger den grønlandske Befolkning bør frembære, naar Verdens Genordning skal ske og ogsaa vil komme til at berøre Grønland.”²⁴³ Styringen af Grønland skulle altså ifølge Eske Brun uværgeligt reformeres, når krigen sluttede – den amerikanske tilstedeværelse betød enden på Grønlands isolation og ovennævnte citat var ifølge Bo Lidegaard ikke mindre end udtryk for en mental revolution²⁴⁴ – Grønland var blevet en del af verden, især igennem kontakten til USA. Landsrådsudtalelserne, hvori tilliden til landsfogederne bekræftedes, var en understregning af landsfogedernes legitime ret til at styre Grønland.²⁴⁵

Landsrådsmødet i 1943 afsluttedes med en udtalelse om: ”at det anser Gennemførelsen af de i Det Atlantiske Frihedsbrev indeholdte Principper for at være i Overensstemmelse med det grønlandske Folks ønsker og Forhaabninger ... Adskillelsen fra Danmark og de svære Tider har vist med større Styrke og Klarhed end nogensinde før, i hvor høj Grad Forbindelsen med Danmark er en Hjertesag for Grønlands Befolkning.”²⁴⁶ Udtalelserne videreformidledes til både den canadiske og amerikanske konsul af Eske Brun, hvilket overfor dem skulle vise den grønlandske befolknings loyalitetsfølelse overfor Danmark. Samtidigt med taknemmeligheden overfor den hjælp og beskyttelse som Canada og USA stod for, var det vigtigt for Brun at påpege, at så snart tilstanden var normaliseret (med krigens afslutning) ville den normale forbindelse mellem Grønland og Danmark blive genoptaget. Landsrådet tilkendegav at adskillelsen fra Danmark havde styrket båndet til ”moderlandet”, og at man efter krigens afslutning imødeså en debat af det fremtidige forhold mellem de to lande. Det var ikke underligt, at de grønlandske delegerede ved de senere forhandlinger i 1946 regnede med Eske Bruns støtte til en reformering af styret i Grønland.

3.6.5 Nye forsyningslinjer og transithavnesystemet

Den dårlige nyhed om Danmarks besættelse gav i første omgang grobund for bekymringer for forsyningssituationen.²⁴⁷ Dette til trods for, at Grønlands Styrelse i efteråret 1939 havde sendt ekstraforsyninger til Grønland med udsigterne til en krig. Især letfordærlige fødevarer ville i løbet

²⁴³ Eske Brun ved LR-forhandlinger 1943, 1948, s. 325

²⁴⁴ Lidegaard, 1996, s. 264

²⁴⁵ Thuesen & Boel, 1993, s. 40

²⁴⁶ LR-forhandlinger 1943, 1948, s. 434 - Det såkaldte Atlantiske Frihedsbrev blev underskrevet 14. august 1941 af USA og Englands ledere – principperne i brevet var bl.a., at territorier ikke skulle kunne ændre status ved tvang, og at folk selv skulle kunne bestemme sin regeringsform samt at man igennem et internationalt system skulle sikre fred.

²⁴⁷ Om forsyningstjenesten under Anden Verdenskrig, se Schultz-Lorentzen, 1996

Kapitel 3 (1940-45)

af sommeren udgå,²⁴⁸ selvom der var ”betydelige lagre”²⁴⁹ af livsvigtige varer. Det presserende forsyningsproblem var en af de første sager som den fungerende Grønlandsadministration måtte få klaret. Umiddelbart efter landsrådsmødet i maj 1940 tog Eske Brun til USA for at organisere nye forsyningslinjer og træffe de nødvendige aftaler. Brun vendte først tilbage til Grønland i oktober 1940. I USA mødtes Kauffmann, Sonne og Brun med amerikanske embedsfolk for at afklare, hvorledes postgangen mellem Grønland og Danmark kunne lettes, og hvorvidt minearbejdere fra Ivigtut skulle kunne rejse hjem til Danmark samt visse administrative forhold omkring det foreløbige amerikanske konsulat i Godthåb. Derudover skulle der indledes forhandlinger omkring handel og afsætning af kryolit fra Ivigtut til USA, og fastsættes et forhold mellem den amerikanske dollar og den grønlandske valuta. Endelig agtede Brun at drøfte mulighederne for at få danske børn i Grønland sendt på skoleophold i USA.²⁵⁰ Normalt blev danske børn, når de nåede en vis alder, sendt på skoleophold i Danmark da skoleniveauet i Grønland ikke levede op til de danske krav.

Vareforsyningen fra USA og Canada frembød forskellige vanskeligheder. Før krigen havde udsendingen af varer til Grønland været organiseret fra København og ”man [kunde] uden Vanskelighed fastlægge et Aar i Forvejen, hvilke Vare og til hvilke Priser der skulde indkøbes.”²⁵¹ Canada var en krigsførende nation, mens USA støttede de allieredes krigsførelse og landenes produktionsapparat var først og fremmest indstillet på krigsførelse – det var derfor ofte svært at få klarhed over hvilke varer, der kunne erhverves. En stor del af klagerne fra grønlændernes side var ifølge Brun, at tobakken ikke var den samme som før krigen – ligesom reservedele til Rudkøbing-motorer model 1918 vanskelig lod sig finde i USA.²⁵² Det krævede altså lidt tilvænning at skulle leve med de nye varer, men det var reelt bagateller i forhold til situationen andre steder påvirket af krigen. Et andet problem var at få fragtet varerne til Grønland. Efter at USA i december 1941 blev krigsførende, var situationen en anden for de skibe, der fragtede forsyninger til Grønland og kryolit den anden vej. Skibene, opkaldt efter ægteparret *Gertrud Rask* og *Hans Egede*, gik ned kort tid efter hinanden i vinteren 1942 – *Gertrud Rask* stødte på grund uden omkomne, mens *Hans Egede* blev torpederet af en tysk ubåd og hele besætningen på 23 mand omkom. Heraf tre grønlandske besætningsmedlemmer.²⁵³ De to skibe havde især været brugt til kystfart – men var altså på vej til USA, da de gik tabt, og Kryolitselskabets skib *Julius Thomsen* (Jutho) var det eneste større skib

²⁴⁸ Kladder til rapport over Grønlands forhold af 29. juni 1943 af Magnus Jensen, pakke 3, grønlands styrelse administrationen af grl under krigen, RA

²⁴⁹ Oldendow, 1946(2), s. 16

²⁵⁰ Memo fra State departement 16. juli 1940, adm. af Grl. under besæt., RA

²⁵¹ Eske Brun til kommunerådene, 16. juni 1943, Udgående skrivelser Landfogeden 1943, Grl. Natark

²⁵² Brun, 1970, s. 3

²⁵³ Tving, 1953, s. 399

Kapitel 3 (1940-45)

som Grønland rådede over. Administrationen rådede over 10 mindre skibe til at fordele varerne på Grønlands vestkyst med.²⁵⁴ Svane fik kort tid efter sin ankomst til USA i sommeren 1941 af præsidenten for Maritime Commission, hvilken der havde myndigheden over opbrugte skibe, stillet D.F.D.S.-skibet *S/S Marna* til rådighed for vareforsyningen af Grønland.²⁵⁵ Varerne måtte i stort omfang fragtes i de skibe, som amerikanerne sendte op med materiale til deres baser. Løsningen på den videre forsyning i Grønland var at oprette transithavne. Baggrunden for oprettelsen blev af Eske Brun forklaret med at USA, som rimeligt var, prioriterede krigsførelsen højere end forsyningen af civile. Varerne kunne derfor ikke leveres til hver enkelt koloni, som det havde været tilfældet før krigen. Et andet forhold var, at der skulle bygges opmagasineringspladser ved transithavnene. I 1940 havde Godthåb og Julianehåb som de eneste fungeret som transithavn, men året efter oprettede administrationen yderligere transithavne ved Sukkertoppen, Egedesminde og Qullissat.²⁵⁶ På det administrative plan stod Centralkontoret for modtagelsen af rekvisitionerne fra de enkelte kolonier,²⁵⁷ hvorefter varerne blev bestilt i USA, og Canada og efterfølgende blev de fem transithavne anløbet af skibene fra Canada og USA. Varerne blev losset og opmagasineret, hvor fra varerne fordeltes videre ud i kolonierne.

Fordelingen af varerne fra transithavnene videre ud til de andre steder var en krævende opgave for en på det punkt utrænede arbejdsstyrke. Kontakten mellem kolonidistrikter blev forøget som en konsekvens af det omlagte forsyningssystem og følelsen af isolation fra omverdenen blev mindre.²⁵⁸ I et brev fra juni 1943 forklarede Brun overfor samtlige kommuneråd omstændighederne for varesituationen og forsyningen af Grønland. Brun beskrev, at hans administration gjorde alt for at undgå, at grønlænderne skulle lide nød. Brevet anførte, at Grønland var det eneste land i verden, ”hvor man i Stedet for at maatte indskrænke sig har kunnet bibeholde Levestandarden i Krigstiden og endog har kunnet forøge Indtægterne noget ved Forhøjelse af en Del af Indhandlingspriserne og delvis Forhøjelse af Lønningerne.”²⁵⁹ De forhøjede udgifter til transport, forsikring og fordeling af varer blev dækket af administrationen, da ”Varerne [sælges] for mindre end Indkøbsprisen i Amerika.”²⁶⁰ Administrationen påtog sig, for at undgå at der opstod nød, at holde varepriserne nede. Overvejende mærkedes ikke vareknaphed iblandt grønlænderne.²⁶¹ En anden ændring i vareudbuddet var, at grønlænderne i løbet af krigen fik mulighed for at bestille varer fra verdens

²⁵⁴ Schultz-Lorentzen, 1996, s. 292

²⁵⁵ Svane, 1970, s. 534

²⁵⁶ Minebyen Qullissat var transithavn for maskindele o.l.

²⁵⁷ Brun, 1942(5), s. 145

²⁵⁸ Schultz-Lorentzen, 1996, s. 297

²⁵⁹ Eske Brun til kommunerådene, 16. juni 1943, Udgående skrivelser Landfogeden 1943, Grl. Natark

²⁶⁰ Ibid.

²⁶¹ Grønlands nationalmuseum og arkiv, 2005, s. 44

største postordrefirma – det amerikanske Sears, Roebuck and Co. – og en mængde nye varer bidrog til at udvide grønlændernes materielle horisont.²⁶² Den tidligere sekretariatsleder i Grønlandsrådet, Claus Bornemann, fortæller at Sears, Roebuck and Co. -katalogerne betød mere for det grønlandske samfunds udvikling end samtlige Karl Marxs skrifter.²⁶³ Udover eksport af kryolit solgtes saltfisk til Portugal, hvilket også var transitland for breve mellem Grønland og Danmark under krigen. Andre produkter som Grønland solgte under krigen var fårekød, ræveskind, laks, hellefisk og torsk. Torskefangsten fordobledes i løbet af krigen, samtidig med at priserne steg.²⁶⁴ I Sydgrønland blev der under krigen produceret grønlandsk husflid, som solgtes til amerikanerne med et pænt overskud. Foretagendet var opstartet efter lån fra landsfoged Brun.²⁶⁵ Befolkningstallet steg fra 1939 til 1944 med 1927 individer og Grønland gik fri af alvorlig sygdomme – hvilket ifølge Gad betød, at Grønland under krigen havde gunstige sundhedsmæssige, økonomiske og sociale kår. Den grønlandske befolkning klarede sig under krigen godt økonomisk med stigende indtægter fra især fiskeriet.²⁶⁶

3.7 Forholdet mellem Aksel Svane og Eske Brun

Aksel Svane var, udover at være 6 år ældre, en mere erfaren landsfoged end Brun, og virkede i højere grad end Brun initiativrig og beslutsom, da situationen skulle afklares efter Danmarks besættelse den 9. april 1940.²⁶⁷ Svane havde uværgeligt en følelse af, at det især var op til ham som den mest erfarne, at holde styr på Grønland i denne uvante situation. Svane havde, i Lidegaards udlægning, en traditionel opfattelse af en embedsmands rolle og en grundlæggende loyal indstilling til den danske regerings samarbejdspolitik.²⁶⁸ Kauffmann blev som nævnt ovenfor i løbet af krigen anerkendt som landsfogedernes foresatte. I forholdet mellem de to landsfogeder fik Eske Brun til gengæld udmanøvreret Svane, så Brun kunne sidde alene som ene-landsfoged i Grønland fra sommeren 1941 og krigen ud. Især kilderne fra det amerikanske konsulat er anvendt til en belysning af forholdet mellem de to landsfogeder, da kilderne fra de direkte involverede, Brun, Svane og Kauffmann, må formodes at være tendentiøse.

²⁶² Ibid.

²⁶³ Samtale med Claus Bornemann, 11. april 2006

²⁶⁴ DIIS, 2007, s. 31

²⁶⁵ Harvald og McCord, 2000, s. 53-54 og 68 – artiklen gengiver lægen Axel Laurent-Christensens levnedbeskrivelse. Laurent-Christensen var under Anden Verdenskrig distriktslæge i Sydgrønland og havde været medlem af Sydgrønlands landsråd 1933-39. Han var tilforordnet Grønlandskommissionen, men forlod Grønland i 1950 pga. manglende avancementsmuligheder og arbejdede derefter en årrække i USA.

²⁶⁶ Gad, 1945, s. 42-43

²⁶⁷ Som nævnt ovenfor angav Grønlands Styrelse i Styrelsens referat april 1940-maj 1945, s. 13, Aksel Svanes privatarkiv, RA, at det var Svane, som kontaktede Grønlands Styrelse umiddelbart efter meddelelsen om Danmarks besættelse, var nået frem til Grønland.

²⁶⁸ Lidegaard, 1996, s. 676

3.7.1 Den tavse dansker

I sommeren 1941 rejste Aksel Svane til USA for at overtage lederskabet af Greendel – den grønlandske administrations delegation i USA, og skulle efter planen være vendt tilbage til efteråret. Brun blev dermed ene-landsfoged i, skulle det vise sig, den resterende tid af krigen. Svane ankom til USA den 7. juni 1941 og det andet fælles landsrådsmøde - denne gang i Godthåb under Eske Bruns formandskab - blevet afholdt fra den 23. juni. Brun kunne således frit udtale sin holdning, og udtalte ved mødet, at ingen lande længere kunne være neutrale: ”Neutrale findes der ikke mere i Verden, saadan som der altid fandtes i gamle Dage under Krige. Den Krig, som nu føres, gælder hele Verdens Fremtid, og ingen undgaar dens Virkninger.”²⁶⁹

Brun havde, som nævnte ovenfor, indledt mødet med at rette en hilsen til Kongen og ikke en til den siddende danske regering. Svane rettede efterfølgende i et telegram til Brun den 25. juni 1941 en kritik af erklæringerne²⁷⁰: ”Er ikke glad for Adresserne til Præsidenten og Kauffmann men forudsætter De er undertegnet paa en saadan Maade at jeg ikke behøver tage Afstand.”²⁷¹ Svane kritiserede ligeledes erklæringerne efterfølgende i et brev til Kauffmann for at være: ”noget uheldigt redigeret, saaledes at de kunde tages til Indtægt for en ringeagtende Indstilling overfor Regeringen.”²⁷² Svanes opfattelse var, at Brun kritiserede den siddende danske regering ved at fremhæve Kongen, og han ønskede ikke at udvise illoyalitet overfor regeringen. Landsrådenes erklæringer, mente Svane, var et brud på den neutrale linje, som danske embedsfolk med den danske regering som forbillede, burde efterstræbe.²⁷³

I USA lod Svane sig i juli 1941 interviewe af *Berlingske Tidendes* korrespondent i USA, Allen Jensen. Svane udtalte her: ”Den tavse Dansker er i disse Krigsaar den gode Dansker, hvad enten han er ude eller hjemme”²⁷⁴, og at den tavse og værdige holdning som den danske regering i København indtog, burde efterfølges af alle danskere i udlandet.²⁷⁵ Udtalelserne skulle vise, at Svanes loyalitet mod den danske regering ikke var brudt. Udtalelserne var ikke møntet på offentliggørelse i USA, men blev bragt af det dansk-amerikanske blad *Nordlyset*.²⁷⁶ Efterfølgende blev Svane karakteriseret som en kollaboratør og pro-nazist, og eksempelvis udtalelsen om Danmark suveræne status sidestilledes med den nazistiske udlægning af samme sag. Allen Jensen forsvarede efterfølgende

²⁶⁹ LR-forhandlinger 1941, 1948, s. 244

²⁷⁰ De to øvrige resolutioner var til USAs præsident og til gesandt Kauffmann. Ibid., s. 249

²⁷¹ Kladder til Grønlands Styrelses rapport om forholdene i Grønland under krigen, 1945, s. 48 adm. af Grl. under besæt., RA

²⁷² Svane til Kauffmann, 22. oktober 1941, Aksel Svanes privatarkiv, RA

²⁷³ Styrelsens referat april 1940-maj 1945, s. 45-46, Aksel Svanes privatarkiv, RA

²⁷⁴ *Berlingske tidende* 17. august 1941

²⁷⁵ Styrelsens referat april 1940-maj 1945, s. 46, Aksel Svanes privatarkiv, RA

²⁷⁶ Allen Jensens interview af Svane blev bragt af *Nordlyset* den 21. August 1941.

Svane overfor *Nordlysets* redaktør og igennem *Newsweek*, og mente at den eneste nation, Svane med rette kollaborerede med var USA, og at hetzen mod ham uberettiget var rejst af dansk-amerikanere.²⁷⁷

I Godthåb følte Brun sig fornærmet over, hvad han opfattede som Svanes offentlige kritik af ham. Penfield rapporterede: "On the whole Brun's views on Svane and his interview were rather extreme and it is obvious that his judgment and balance on this subject are influenced by what appears to be a rapidly increasing personal distaste for Svane and the latter's methods; ... Svane's inefficiency."²⁷⁸ På det tidspunkt var planen stadig, at Svane skulle vende tilbage til Grønland i efteråret 1941. Hvorvidt Svanes holdninger var noget som faldt i god jord i Godthåb, omtales i september 1941 i et telegram til State Department. Penfield havde diskuteret Svanes udtalelser med forskellige folk i Godthåb – kun en havde uden forbehold støttet Svanes holdninger. Den gængse holdning var, at Svane burde følge eget råd om at forholde sig tavs, men der var forståelse for Svanes ønske om at udvise loyalitet mod den danske konge og regering.²⁷⁹ I USA blev Kauffmanns kommission opløst og Greendel blev underlagt det amerikanske generalkonsulat i New York i oktober 1941. Svanes udtalelser bevirkede, at man både fra dansk (Kauffmann og Brun) og amerikansk side nærede betænkelighed ved at få Svane tilbage til Grønland. Penfield berettede, at det efter korrespondance mellem Kauffmann og Brun blev besluttet, at Svane skulle forblive i New York på ubestemt tid som rådgiver for Grønlands sektionen under gesandtskabet.²⁸⁰

I april og maj 1942 redegjorde Penfield for et større antal danskere i Grønland, der mente, at neutralitet var den rette holdning, da den danske regering ikke havde erklæret krig mod Tyskland. Disse danskere mente ligeledes, at det kunne skabe problemer for Danmark, hvis der blev taget parti for Tysklands modstandere. Diskussionen var affødt af en henvendelse fra London om en pengeindsamling til fordel for England. To grupperinger af danskere markerede sig, den ene for neutralitet, mens den anden gerne ville støtte det krigsførende England. Lægen Laurent-Christensen var imod indsamlingen til England, da det drejede sig om at indsamle penge til et bombefly. Ikke fordi han nærede sympati for Tyskland, men fordi det ville kunne føre til tyske repressalier mod Danmark.²⁸¹ Neutralitetsgruppen indsamlede 3,700 kr. til det amerikanske Røde Kors, mens den anden indsamlede over 40,000 kr. til støtte for England. Tilsyneladende var der langt flere danskere i Grønland, som var imod et neutralt Grønland, men Svane var ikke alene om neutralitets-

²⁷⁷ Allen Jensen til redaktøren af *Nordlyset*, 10. september 1941, og *Newsweek* 12. september 1941, Aksel Svanes privatarkiv, RA

²⁷⁸ Penfield memorandum af samtale med Eske Brun fra 9. september 1941, amr. kons. Arkiv, Grl. Natark.

²⁷⁹ Penfield til secr. of state, telegram fra 24. september 1941, amr. kons. arkiv, Grl. Natark.

²⁸⁰ Political report, June 1942, USA American consulate James Penfield, 6. juli 1942, s. 3, amr. kons. arkiv, Grl. Natark.

²⁸¹ Harvald og McCord, 2000, s. 69

holdningen. Uenigheden affødte en ophedet diskussion mellem de to grupper, og for at undgå yderligere splid forbød Brun nogle dage efter i radioen fortsat diskussion.²⁸²

Brun udtrykte efterfølgende i artiklen *Vor Stilling i dag* i modsætning til Svanes avisudtalelser at: ”Danmarks Politik har kun een Retningslinie; at føre Danmark frelst gennem Krisen. Men dette betyder saa langt fra, at dansk Politik bør gaa ud paa at stikke Hovedet i Busken, lade uvejret rase ... og saa haabe paa, at andre vil paatage sig Arbejdet for os, saa vi kan slippe billigt muligt og opnaa Befrielsen uden selv at yde vort dertil ... for enhver fædrelandskærlig Dansker er det den første Opgave i disse Tider at arbejde paa, at der bliver en Fremtid for vort Land, naar Uvejret er overstaaet.”²⁸³ Danmark var, ifølge Brun, ikke neutral, da Tyskland havde underlagt sig landet. Grønland skulle støtte de allierede i bestræbelserne på at slå Tyskland, og: ”arbejde paa, at vi naar Freden kommer, staar saa vel rustet som muligt til at møde de nye Problemer.”²⁸⁴

En neutralitetstilkendegivelse fra Grønland ville betyde, at Danmark ved en fremtidig fredsslutning ville stå dårligere, end hvis Grønland aktivt støttede de allierede gennem USA. Grønland var og skulle, ifølge Brun, ikke forholde sig neutral. Brun roste til gengæld den danske regering som havende valgt det klogeste i en svær situation – og at have bibeholdt en vis form for kontrol over landet ”Med Pistolen for Brystet”.²⁸⁵ Men situationen krævede, at Grønland aktivt støttede bestræbelserne på at befri Danmark. I USA redegjorde Svane sine holdninger omkring den danske regering overfor Kauffmann. Svane mente ligeledes, at regeringen var ufri og at landsfogederne derfor ikke kunne være bundet af direktiver fra København, men samtidig var den stadig lovlig og dermed ansvarlig overfor det danske folk. Det var således landsfogedernes pligt at støtte op om regeringen ”og saavidt muligt undgaa at faa den erstattet med en Regering, som ikke nyder Folkets Tillid. En saadan Regerings Fremkomst vilde maaske ogsaa have til Følge, at det danske Ansigt ganske forsvandt af Verdensbilledet, idet vi jo ikke har nogen Regering siddende udenfor Landets Grænser.”²⁸⁶ I Svanes øjne var den stadig anerkendelse af regeringen en støtte til dens opretholdelse – hvilket ville kunne skåne den danske befolkning.

3.7.2 De amerikanske myndigheders holdning til Brun som ene-landsfoged

De amerikanske myndigheder havde en interesse i at Grønlandsadministrationen lå i hænderne på en imødekommende og samarbejdsvillige landsfoged, da det i sagens natur ville lette deres

²⁸² Political report April-May, Penfield, 6. juni 1942, s. 3 og Political report, June 1942, USA American consulate Penfield, 6. juli 1942, s. 2, amr. kons. Arkiv, Grl. Natark.

²⁸³ Brun, 1942(3), s. 74

²⁸⁴ Ibid.

²⁸⁵ Ibid., s. 75-76

²⁸⁶ Svane til Kauffmann, 22. oktober 1941, Aksel Svanes privatarkiv, RA

interesser i Grønland. Svane havde i vinteren 1941 på ingen måde havde virket afvisende overfor eksempelvis de amerikanske baseplaner i Grønland.²⁸⁷ Svane skrev i sin beretning fra 1945, at han allerede i sommeren 1940 overfor en repræsentant fra den amerikanske hær, Kaptajn Lacy, havde meddelt, at Svane ville foretrække en amerikansk frem for en canadisk/engelsk militærbesættelse af Grønland.²⁸⁸ I maj og april 1941 havde embedsmand i State Departement, Hugh S. Cumming ment, at Svane bestemt ikke var pro-nazi, selvom Cumming på et tidligere tidspunkt havde haft visse betænkeligheder ved ham.²⁸⁹ Brun havde i en kort periode (November til december 1940) været den eneste landsfoged i Grønland, mens Svane var i USA. Brun havde dog siddet i Ivigtut i denne periode, og det var først efter Svanes afrejse til USA i maj 1941, at Brun som fungerende ene-landsfoged kunne sætte sit præg på administrationen i Grønland. Og i konsul Penfields udlægning var Grønland bedre administreret med Brun ved roret: "in spite of a tendency to carelessness and hasty decisions [Brun] is proving extremely cooperative and easy to work with."²⁹⁰ Den hurtige behandling af sager kunne have den bagside, at der ikke blev taget højde for konsekvenserne. Hvilket muligvis havde indvirkning på opfattelsen af Brun og kunne tænkes at have givet grobund for samarbejdsvanskeligheder. Brun blev da også senere karakteriseret i mindre positive vendinger af Penfield: "Governor Brun is prone to express himself emphatically and indiscreetly before he has time fully to consider a matter."²⁹¹ Ikke desto mindre anså Penfield i august 1941 ordningen med Brun som ene-landsfoged, til trods for Bruns fejl, som gavnlig for USA. Brun havde ingen indvendinger mod at fungere som ene-landsfoged – mens Svane ønskede at vende tilbage til Grønland. Kauffmann meddelte i hvert fald de amerikanske myndigheder i foråret 1942, at Brun formentlig følte det lettere at styre landet alene, og at der var et godt forhold mellem Brun og de amerikanske instanser i Grønland, hvilket overflødiggjorde Svanes tilbagevenden til Grønland.²⁹² Penfield mente, at det største problem ved en eventuel tilbagevenden for Svane til Grønland ville være, at Svane ville have svært ved at overlade ansvar til sin yngre kollega.²⁹³ Både de amerikanske myndigheder, Kauffmann og Brun havde en interesse i at Svane forblev i USA. I april 1942 indsendte Penfield endnu en rapport om Bruns embedsførelse: "[Brun's] inclination and ability to cooperate in defense matters appears greater than Governor Svane's, and he appears to

²⁸⁷ Fink, 1969, s. 324

²⁸⁸ Beretning angaaende den politiske Udvikling i Grønland i Aarene 1940-41, Aksel Svane, 1945, Aksel Svane privatarkiv, RA

²⁸⁹ Cummings udtalelser var fra april og maj 1941 - Løkkegaard, 1968, s. 373

²⁹⁰ Penfield til secr. of state, telegram fra 4. august 1941, amr. kons. arkiv, Grl. Natark.

²⁹¹ Penfield til secr. of state, telegram fra 24. september 1941, amr. kons. arkiv, Grl. Natark.

²⁹² Quarterly Political Report January-March 1942, American Consulate 6. april 1942, side 2-3, amr. kons. arkiv, Grl. Natark.

²⁹³ Quarterly Political Report January-March 1942, American Consulate 6. april 1942, side 4, amr. kons. arkiv, Grl. Natark. Penfield brugte betegnelsen "junior colleague" om Brun.

Kapitel 3 (1940-45)

possess greater business acumen.”²⁹⁴

Ligeledes i april 1942 rapporterede den amerikanske vicekonsul West, at Brun fandt det lettere at styre administrationen alene, og at Brun havde et godt forhold til de amerikanske autoriteter i Grønland.²⁹⁵ Om det skal tolkes som om, at Svane ikke havde et godt forhold til disse amerikanske myndigheder i Grønland er ikke tydeligt, men ikke desto mindre nærliggende at antage. Fra amerikansk side var der ingen grund til at presse på for at få Svane tilbage som landsfoged. Hvorvidt Svanes udmelding i USA om at de danske embedsmænd burde følge den danske regerings politik, har farvet konsulens bedømmelse af de to landsfogeder, skal være usagt, men det har helt sikkert været til Bruns fordel, at amerikanerne anså Brun som mere effektiv og mere samarbejdsvillig end Svane. I et brev til konsul Penfield skrev Brun, at han ville have det bedre med, at Svane forblev i USA, da deres politiske og praktiske linjer i arbejdet for Grønland var for forskellige.²⁹⁶ Det ville, ifølge Brun, lette arbejdet for administrationen i Grønland, hvis Brun kunne forblive ene-landsfoged. Samme dag fremgik det af et brev fra Penfield til Brun, at Penfield var enig i ordningen.²⁹⁷

Det for Brun anspændte forhold til Svane fremgik af, at Brun i løbet af 1942 stoppede kommunikationen med Svane. I et brev fra Svane til Brun fra januar 1943 forsøgte Svane at genoptage forbindelsen – på det tidspunkt havde de ikke haft kontakt i et halvt år. Svane mente, at forholdet siden landsrådsmødet i 1941 havde været dårligt, men at det var deres pligt som ligestillede embedsmænd at samarbejde.²⁹⁸ Svane var i løbet af det halve år blevet udmanøvreret – delvist gennem sine egne kompromitterende udtalelser. Korrespondancen mellem Svane og Brun blev ikke genoptaget.

Den amerikanske konsul Penfield indbrettede i juli 1942: ”Governor Brun was obviously pleased with the arrangement, and although the Minister’s [Kauffmann] expressions of confidence in him seemed to inspire an expansion of his already well inflated ego, there seems to be no doubt that the administration of Greenland will ... be carried on more efficiently and satisfactorily by Governor Brun alone rather than by Governor Svane or by both Governors together.”²⁹⁹

I en samtale i februar 1943 mellem Kauffmann og Berle vedrørende Svanes eventuelle tilbagevenden anførtes det, at Brun, trods visse samarbejdsvanskeligheder, fremstod dygtigere og

²⁹⁴ Quarterly political report USA American consulate Penfield, 6. april 1942, s. 4, amr. kons. arkiv, Grl. Natark.

²⁹⁵ Quarterly political report USA American vice-consul West, 6. april 1942, s. 2, amr. kons. arkiv, Grl. Natark.

²⁹⁶ Brun til Penfield, 5. juni 1942, Eske Bruns privatarkiv, RA

²⁹⁷ Penfield til Brun, 5. juni 1942, Eske Bruns privatarkiv, RA

²⁹⁸ Svane til Brun, 15. januar 1943, Aksel Svanes privatarkiv, RA

²⁹⁹ Quarterly political report USA American consulate Penfield, 6. juli 1942, s. 3, amr. kons. Arkiv, Grl. Natark.

Kapitel 3 (1940-45)

Kauffmann mente det bedst om tingene forblev som de var.³⁰⁰ En uge før havde Berle sammen med embedsmand i State Department Hugh Cumming og chefen for State Departments European Division og tidligere gesandt i Danmark Ray Atherton diskuteret samme emne. De mente, at visse forhold talte for, at Svane for en periode skulle vende tilbage til Grønland. Det talte til Svanes fordel, at han, i modsætning til Brun, havde accepteret Kauffmann som den øverste ansvarlige danske repræsentant. Et andet forhold der talte for en tilbagevenden for Svane var, at han ikke kunne true den opbyggede administrationen i Grønland, der efter Bruns indsats lå i faste rammer. Bruns bryske optræden havde desuden gjort ham mindre populær i Grønland og Svanes tilbagevenden ville formentlig blive set på med glæde, selv af folk, der anså Svane som ineffektiv. Svane opfattedes dog stadig af amerikanerne som mindre samarbejdsvillig "either through inefficiency or a misguided idea of Denmark's best interest" end Brun, og hvis valget som ene-landsfoged stod mellem de to, ville Brun vinde. Dog mente de tre embedsmænd, at Svanes ønske om en tilbagevenden ikke skulle afvises.³⁰¹ Efter at konsul Penfield vendte tilbage til USA i slutningen af 1942, havde Svane spurgt ind til de amerikanske myndigheders holdning til sit ønske om at vende tilbage til Grønland. Penfield meddelte Svane, at der ikke var nogen anmærkninger (black marks) mod ham fra myndighedernes side, tværtimod var der sympati for Svanes holdninger, men at en tilbagevenden til Grønland var en sag, der skulle afgøres af de danske og grønlandske myndigheder.³⁰²

Det var altså, i hvertfald i Penfields udlægning, Brun og Kauffmanns beslutning, der lå bag Svanes forbliven i USA. Amerikanernes syn på Svane og Brun faldt ud til sidstnævntes fordel. Fra amerikansk side var der ræsonnement i, at Brun forblev ene-landsfoged, mens Svane var underlagt det danske gesandtskab i USA. Amerikanerne var dog ikke bestemmende for, at Brun blev siddende som ene-landsfoged. Det var derimod flere andre faktorer – for det første var Brun og Kauffmann enige om ordningen med Brun som ene-landsfoged, for det andet fungerede ordningen, hvilket stillede amerikanerne tilfreds, og for det tredje var der usikkerheden om, hvor Svanes sympati lå. Brun var, ifølge det amerikanske konsulat, mere tilbøjelig til at samarbejde omkring forsvarsforhold end Svane. En dårligere fungerende Grønlandsadministration ville ikke være til USAs fordel, men Svanes forbliven i USA i resten af krigen var efter al sandsynlighed et resultat af et ønske fra Kauffmann og Bruns side, selvom Løkkegaard (1969) udlægger det til, at det var efter amerikansk

³⁰⁰ Memo af samtale ml. Kauffmann og Berle, 4. februar 1943, amr. kons. Arkiv, Grl. Natark.

³⁰¹ Memo af samtale Berle, Cumming og Atherton, 28. januar 1943, amr. kons. Arkiv, Grl. Natark.

³⁰² Penfield til Svane, 13. februar 1943, Aksel Svanes privatarkiv, RA

ønske, at Svane ikke fik lov til at vende tilbage til Grønland som landsfoged.³⁰³ I Lidegaard (1996) fremførtes, at Brun anså Svane som en trussel mod hans stilling som ene-landsfoged og usikkerheden om Svanes eventuelle embedsførelse i Grønland gjorde udslaget og dermed hans forbliven i USA.³⁰⁴

3.8 Brun som ene-landsfoged

Brun var ene-landsfoged i Grønland krigen ud. Ambitionen om at vise de danske myndigheder, at han var kvalificeret som kommende direktør, kunne således udledes.

Den amerikanske konsul i Godthåb Penfield rapporterede efter Svanes afrejse til USA: ”very soon thereafter the effect of Governor Brun’s greater energy and willingness to delegate at least some responsibility became evident ... the general administration of Greenland had appreciably increased in efficiency.”³⁰⁵

Et eksempel på, at Brun havde en anden stil end Svane, var at Brun i forbindelse med tilsynsrejser rundt i Grønland, overlod ansvaret for den løbende administration til det tilbageværende personale ved Centralkontoret: ”Governor Brun, in contrast to Governor Svane, does not take secretaries with him when he travels and leaves the administration at Godthaab largely in the hands of Mr. A. Malmquist, the Trade Inspector, a practice which has had a noticeably beneficial effect on the functioning of the administrative machinery.”³⁰⁶

Det fremgik ovenfor, at de amerikanske myndigheder og den amerikanske konsul anså Brun som mere samarbejdsvillig end Svane, men som det vil fremgå af næste afsnit, var Brun ikke ukritisk overfor den amerikanske tilstedeværelse. I en sag fra september 1943, hvor USA ønskede mineralprøver med henblik på en eventuel udvinding, stillede Brun krav om, at den skandaløse amerikanske opførsel ikke blev videreført.³⁰⁷ USA ønskede undersøgelser af sjældne metaller, såsom niobium, tantal og beryllium, der skulle bruges i den amerikanske krigsindustri.³⁰⁸ Et andet krav fra Brun var, at den danske regering efter krigen ikke skulle være underlagt noget kontraktligt i forbindelse med en eventuel udvinding. State Departement meddelte gennem konsul Ocheltree, at de fandt Bruns ageren: ”obstructive to the U.S. war effort.” Og om nødvendigt ville State Departement anvende fornødne midler til tvinge deres ønsker igennem.³⁰⁹ Brun følte sig ikke

³⁰³ Løkkegaard, 1968, s. 476-479

³⁰⁴ Lidegaard, 1996, s. 259

³⁰⁵ Quarterly political report USA American consulate James Penfield, 10. juli 1941, s. 3, amr. kons. arkiv, Grl. Natark.

³⁰⁶ Quarterly political report USA American consulate Penfield, 8. oktober 1941, s. 2, amr. kons. arkiv, Grl. Natark.

³⁰⁷ Den skandaløse amerikanske opførsel er beskrevet i afsnittet om fraterniseringsforbuddet.

³⁰⁸ Beretning vedrørende Forholdene i Ivigtut under Krigen, Kryolitselskabet Øresund A/S, 16. oktober 1944, s. 7, adm. af Grl. under besæt., RA

³⁰⁹ Brun memorandum til konsul Ocheltree, 21. september 1943, Eske Bruns privatarkiv, RA.

Kapitel 3 (1940-45)

berettiget til at kunne indgå aftaler uden om den danske regering, og selvom USA var i Grønland for at yde beskyttelse, holdt Brun sig ikke tilbage for at kritisere deres opførsel. USA kunne til gengæld, hvis situationen krævede det, tage hårdere midler i brug for at få det som de ville. Brun har formentlig haft forsvarsoverenskomstens artikel X i tankerne, hvor den danske stat ikke selv kunne opsige overenskomsten.

I *Grønlandsposten* offentliggjorde Brun notitser om Aksel Svane. Den 16. maj 1942 skrev Brun, at Svane snart kunne forventes tilbage i Godthåb, men en måned efter stod: ”Da det har vist sig mest praktisk, at den ene af Landsfogederne indtil videre hjælper Grønlandskontoret i New York som Raadgiver, forbliver Landsfoged Svane endnu nogen Tid i Amerika.”³¹⁰

Året efter offentliggjordes Grønlandskontorets personale i New York (Greendel), men Svane var ikke på listen. Dette fik en læser til at spørge ”hvor er Svane da?” Brun svarede kort, at Svane ikke var blevet anført under personalet, da Svane besad en overordnet stilling.³¹¹

Ressortfordelingen mellem Brun og Svane var stort set på plads, da Svane rejste til New York, men i flere korrespondancer skinnede Svanes utilfredshed igennem. Brun havde foreslået Svane, at han kunne sidde i Ivigtut for at håndtere de problemer som minen gav, men Svane mente, at den ene af landsfogederne burde være i New York og bad derfor Brun om at bytte plads.³¹²

Svane skrev i sit forslag til ressortfordelingen mellem landsfogederne: ”Ved den af Landsfoged Brun foreslaaede Ordning vil jeg have mistet enhver disciplinær Myndighed over alle andre Funktionærer i Landet end mit eget Kontorpersonale ... Et saadant Forhold vil [...] efter en 10-Aars tjeneste som Landsfoged forekomme saavel Befolkningen som Tjenestemændene uforstaaeligt.”³¹³

Svane følte sig dårligt behandlet af sin kollega, men måtte acceptere tilstanden. I 1943 gentog Svane ønsket om en tilbagevenden til Grønland. Overfor Kauffmann udtrykte Svane at:

”Forskellige Sager nedsendt fra Grønland bærer tydelige Spor af, at Centralledelsens Personale er overbebyrdet.”³¹⁴ Hvilket betød, at kun sager af ekstraordinær karakter blev behandlet og Svane har, qua sin ansvarsfølelse for sit embede, været frustreret over denne tilstand. Oldendow havde før krigen havde givet tilsagn om, at Svane kunne fratræde landsfogedstillingen og returnere til en stilling i Danmark i løbet af 1941, og ønsket om en tilbagevenden var ligeledes for at afslutte de opgaver, han havde været i gang med – det var specifikt ophjælpning af det fattige Kap Farvel-

³¹⁰ Brun, 1942(4), s. 79 og 1942(2), s. 57

³¹¹ Brun, 1943(4), s. 172

³¹² Svane, brev til Eske Brun af 22. januar 1942, Aksel Svanes privatarkiv, RA

³¹³ Svane, Memorandum vedr. Ressortfordelingen ml Landsfogederne i Grl. af 11. maj 1942, s. 5, Aksel Svane privatarkiv, RA

³¹⁴ Svane, brev til Kauffmann af 30. juni 1943, Aksel Svanes privatarkiv, RA

område, omordning af folketællingerne, etablering af et folkeregister, uniformering af forskellige funktionærer og ophjælpingen af fiskeri og fåreavl i Sydgrønland. De mere overordnede opgaver var adskillelsen af handel og administration og simplificering af regnskabsvæsenet.³¹⁵ Svane vendte ikke tilbage til Grønland. Svane udtrykte i et brev til præsten og landsrådsmedlem fra Frederikshåb Gerhard Egede i januar 1944 ønsket om at kunne vende tilbage til Grønland: ”Jeg er lidt bange for, at ingen bekymrer sig for denne Befolkning [Julianehåbs] i disse Aar, og med de stigende Fiskeriindtægter kunde der dog bygges saa meget op netop nu.”³¹⁶ Svane fik med tiden ret i, at fiskeriet ville få en afgørende økonomisk betydning for samfundsopbygningen. Han afsluttede brevet med ønsket om at kunne vende tilbage til Grønland: ”vi er ikke særlig lykkelige i Amerika, og alle Familiens Medlemmer længes kun efter at vende tilbage til Grønland.”³¹⁷

Bruns ønske om at fastholde Svane i USA var først og fremmest, at Brun dermed kunne administrere Grønland alene. Bruns ønske om, at gøre et godt indtryk som landsfoged, var truet af Svanes tilstedeværelse. Brun frygtede, at Svane ville blive dominerende, hvis begge landsfogederne skulle være i Grønland. Begge var indstillet på at der skulle samarbejdes med USA omkring forsvaret af Grønland, men Svanes forsøg på at udvise loyalitet mod den danske regering, blev brugt imod ham og han blev kørt ud på et sidespor. Brun fremstod på den baggrund mere samarbejdsvillig overfor USA.

3.8.1 Fraterniseringsforbuddet

Grundlaget var for det danske arbejde i Grønland var, at den grønlandske befolkning vedblev at nære tillid til danskerne.³¹⁸ Samtidig betød den amerikanske tilstedeværelse, at grundlaget blev sat over styre, hvis ikke det lykkedes, i henhold til artikel IX i 1941-overenskomsten, at opretholde fraterniseringsforbuddet. Artiklen sagde bl.a., at USA ville respektere ”alle Love, Regulativer og Sædvaner med Hensyn til den indfødte Befolkning og til Administrationen i Grønland ... Amerikas [...] Regering [vil] velvilligt overveje enhver Forestilling, som de danske Myndigheder i Grønland maatte gøre med Hensyn til Grønlands Beboeres Velfærd.”³¹⁹ Amerikanerne skulle altså overveje landsfogedernes henstillinger – ikke nødvendigvis rette sig ind efter dem. Balancegangen forudsatte at USA respekterede de danske præmisser - grønlænderne skulle for alt i verden beskyttes mod overgreb. Brun var hurtigt ude for at påpege overfor konsul Penfield, at artikel IX i forsvars-

³¹⁵ Ibid.

³¹⁶ Svane, brev til Gerhard Egede 31. januar 1944, Aksel Svanes privatarkiv, RA

³¹⁷ Ibid.

³¹⁸ Eske Brun til Kauffmann 17. maj 1941, Aksel Svanes privatarkiv, RA

³¹⁹ Artikel 9 i Overenskomst om Grønlands forsvar, fra Løkkegaard, 1968, s. 355

Kapitel 3 (1940-45)

overenskomsten skulle overholdes.³²⁰ Fraterniseringsforbuddet skulle beskytte lokalbefolkningen mod udnyttelse fra de amerikanske soldater og: ”Naar jeg fremsatte vore egne Problemer, blev jeg altid påhørt med den største Opmærksomhed, og alle Forholdsregler, som kunde træffes for at sikre, at den grønlandske Befolknings Velfærd ikke blev tilsidesat, blev truffet.”³²¹

Tegneren Troels Brandt fik af Brun til opgave i 1941 ved fåreholderstedet Kassarsuk (Qassarsuk) at: ”være mellemmand mellem grønlænderne og amerikanerne – eller rettere sagt passe på, at intet ulovligt samkvem eller tuskeri finder sted.”³²² Qassarsuk ligger ved en fjord overfor Narsarsuaq, hvor USA under krigen anlagde deres største luftbase, Bluie West 1. Ifølge oplysninger fra State Departement var den maksimale bemanning på de amerikanske baser på 5795 personer.³²³ Den grønlandske befolkning udgjorde i 1945 ca. 20.000 personer, hvoraf lidt over halvdelen boede i Sydgrønland (syd for Egedesminde).³²⁴ I Julianhåb-distriktet, hvor ovennævnte base lå, var størrelsesforholdet mellem den lokale befolkning og de amerikanske tropper meget lige. Distriktslægen i Sydgrønland, Laurent-Christensen, angav forholdet til amerikanerne som storartet, og at amerikanerne overholdt aftalerne med den danske ledelse.³²⁵ Ved yderligere fire steder blev der ansat kontrollører, primært i Sydgrønland og ved Ikateq i Østgrønland.

I landsfogedens udgående skrivelser findes adskillelige telegrammer til den amerikanske konsul om overtrædelser af forbuddet. Det drejer sig om grønlændere, der kom ombord på de amerikanske skibe, besøgende grønlændere på baseområderne, handel med ræveskind og skibe, der lå til kaj ved beboede steder. En anden del af forbuddet var, at grønlændere ikke kunne hyres af amerikanerne. Ved den amerikanske radio- og vejrstation tæt på kolonien Egedesminde i Disko-bugten ønskede man eksempelvis at hyre en grønlænder til hundeslædekørsel. Dette afviste Brun med henvisning til at det ikke var tilladt at hyre grønlændere.³²⁶

Problemerne med de amerikanske tropper var bl.a. følgende: I foråret 1943 blev to grønlandske kvinder bortført af amerikanske soldater – kvinderne slap efterfølgende fri - tilsyneladende uden at der skete dem andet end, at de blev skræmt.³²⁷ Brun omtalte i et brev til Kauffmann i juni 1943, at det i starten af krigen fra højtstående amerikanske militærfolks side var blevet mere end antydnet, at

³²⁰ Brun til Penfield, 24. juni 1941, amr. kons. arkiv, Grl. Natark.

³²¹ Brun, 1945(3), s. 267

³²² Brandt, 1999, s. 121

³²³ DUPI, 1997, s. 64

³²⁴ G-50, bet. 5, s. 8

³²⁵ Harvald og McCord, 2000, s. 67

³²⁶ Eske Brun til konsul Ocheltree 14. oktober 1943, Udgående skrivelser Landfogeden 1943, Grl. Natark

³²⁷ Eske Brun til konsul Ocheltree 10. juli 1943, Udgående skrivelser Landfogeden 1943, Grl. Natark

det kunne være ønskeligt, af hensyn til det amerikanske militærs morale, om der med Bruns velvillige bistand blev oprettet bordeller med ”native” kvinder. Brun afviste også dette.³²⁸

Julianehåb blev indtil 1943 ofte anløbet af amerikanske Coast Guard skibe, hvilket Brun fik sat en stopper for pga.: ”Disse Amerikanere var alle, efter vore Forhold, særdeles velbeslaede, og de var ikke vant til at faa noget gratis. Da disse Muligheder først gik op for Pigerne, tog Sagen et kolossalt Opsving. For første Gang i Grønlands Historie havde vi en fuldt udviklet Prostitution, og det vel at mærke en, som omfattede en forfærdende stor Del af det berørte Omraades Befolkning.”³²⁹

I oktober 1943 forbød de amerikanske militærmyndigheder, efter Bruns anbefaling, alt sit personel adgang til beboede steder. Eske Brun var yderst tilfreds med forbuddet, selvom ordningen ideelt set kunne have været, at der i begrænset omfang blev givet tilladelse til besøg. Den radikale løsning var, ifølge Brun, med problemerne i forbindelse med besøgene in mente, den eneste rigtige.³³⁰

Efter udstedelsen af totalforbuddet om ingen form for kontakt mellem amerikanske soldater og grønlændere, følte Brun sig presset ”fra saavel militær som civil Side” til at lempe på forbuddet. De amerikanske tropper havde, ifølge Brun, svært ved at acceptere forbuddet.³³¹ Forbuddet blev imidlertid bibeholdt og Eske Brun videreførte, som de facto øverste myndighedsperson, den hidtidige førte beskyttelsespolitik, på trods af pres for en åbning. I et telegram til det danske gesandtskab i Washington fra august 1944 beklagede Eske Brun sig over den manglende hensynstagen, som en amerikansk base-commander udviste overfor artikel IX i forsvarsoverenskomsten. Sagen var den, at base-commanderen ikke ville begrænse sine soldaters færden til base-området, hvortil Brun mente at: ”Base-Command uden forudgaaende konsultation fuldstændigt [har] kuldkastet hele Grundlaget for vort Arbejde [i at] hindre skadelige Følger for Befolkningen af Okkupation ... Hvis ikke fire Aars Arbejde for denne Sag nu skal forspildes maa det indtrængende forklares amerikanske Regering der maa sættes Stopper herfor.”³³²

Amerikanerne har, så vidt vides, følt sig velkomne i Grønland – i forbindelse med et flystyrt nær Julianehåb ydede lokale grønlændere: ”velvillige og hjælpsomme Bestræbelser ... og [havde en] væsentlig Andel i, at det lykkedes at faa Maskinen paa Vingerne igen.”³³³ I juni 1942 styrtede et amerikansk militærfly ned i Egedesminde. Flyet var undervejs mod Søndre Strømfjord og stødte ind i tåget vejr. Efter at have cirklet rundt en rum tid og opbrugt brændstoffet, nødlandede flyet. Under

³²⁸ Brun til Kauffmann, 9. juni 1943, Eske Bruns privatarkiv, RA

³²⁹ Brun til Carl Brun, 14. maj 1944, Eske Bruns privatarkiv, RA

³³⁰ Eske Brun til konsul Ocheltree 19. oktober 1943, Udgående skrivelser Landfogeden 1943, Grl. Natarik

³³¹ Brun til Carl Brun, 14. maj 1944, Eske Bruns privatarkiv, RA

³³² Eske Brun til Danish Legation Washington 29. august 1944, adm. af Grl. under besæt., RA

³³³ Eske Brun til Sysselmanden i Julianehaab 20. april 1943, Udgående skrivelser Landfogeden 1943, Grl. Natarik

Kapitel 3 (1940-45)

denne nødlanding beskadigedes en tørvestak. Ejeren fik, som den eneste i Grønland under Anden Verdenskrig, en krigsskadeerstatning (halvanden krone).³³⁴

Den amerikanske tilstedeværelse frembød dog også andre problemer. En ulempe var, at erhvervsmulighederne forringedes. Ved landsrådsmødet i 1943 fremførtes at: ”I de senere Aar har der været Alke og Ederfugle ved Narssakfjorden, men i Vinter er der ikke fanget Alke der ... Der driver Olie paa Vandet, hvilket fordriver Sælerne og Fugle fra Stedet.” (Otto Egede fra Narssak).³³⁵ Frederik Lennert fra Avssakutak tæt på Holsteinborg meddelte at: ”Rensjagten, som før har været meget indbringende, er slaaet helt Fejl i Holsteinborg distrikt, og Fangerne giver Flyverne Skylden.”³³⁶

Flere af landsrådsmedlemmerne gav ved mødet i 1943 udtryk for et ønske om, at forbuddet mod at handle med amerikanerne blev ophævet. Den forringelse i erhvervsmulighederne som amerikanernes tilstedeværelse betød, kunne afbødes i form af handel. Amerikanerne havde kun amerikanske dollars at betale med, men Brun ville ikke tillade handel mellem amerikanerne og grønlænderne i amerikanske dollar, da: ”Prisniveauet i Grønland skal fastholdes, maa vi have et ordnet Pengevæsen, uafhængigt af andre Landes.”³³⁷ Det grønlandske interne økonomiske system skulle beskyttes, så der ikke forekom inflation og dermed en forringelse i den levestandard, der allerede var på kanten af et eksistensminimum. Lempelserne i bestemmelserne for enkelte bopladser, eller i det hele taget, kunne der ikke blive tale om.³³⁸ Eske Brun afsluttede debatten om handel med amerikanerne med: ”[Jeg] Har i 2 Aar prædiket for dem, at de Bestemmelser, der fastsættes heroppe, maa overholdes ... Hvis vi begynder at fire paa Kravene, er jeg bange for, at Forstaaelsen svigter. Derfor maa det fastholdes, at der ikke kan gøres Undtagelser.”³³⁹ Eske Brun arbejdede for, at: ”Amerikanernes Tilstedeværelse ikke maa skade Grønlændernes Erhverv, og det er lykkedes at faa Amerikanerne til at forstaa dette ... jeg arbejder efter det Princip, at Amerikanernes Tilstedeværelse i Grønland er noget forbigaaende.”³⁴⁰ Brun regnede med at USA ville trække sig ud af Grønland, når krigen sluttede.

I en artikel efter krigen i bladet *Fremtiden* klargjorde Brun, at den amerikanske tilstedeværelse i Grønland havde: ”betydet meget lidt med Hensyn til Grønlændernes økonomiske Liv, som med

³³⁴ Grønlands nationalmuseum og arkiv, 2005, s. 32

³³⁵ Otto Egede, LR-forhandlinger 1943, 1948, s. 342

³³⁶ Frederik Lennert, LR-forhandlinger 1943, 1948, s. 343

³³⁷ Eske Brun, LR-forhandlinger 1943, 1948, s. 344

³³⁸ Ibid., s. 346

³³⁹ Ibid., s. 433

³⁴⁰ Ibid., s. 344

Kapitel 3 (1940-45)

Hensyn til Livet i Grønland i det hele taget.”³⁴¹ Finn Gad skrev, at der overordnet set var det bedste forhold mellem amerikanere, danskere og grønlændere under krigen. Og hvis der opstod problemer, henvendte den danske administration sig blot til cheferne for de amerikanske styrker i Grønland. Hvis problemmageren blev kendt skyldig, blev vedkommende sendt til USA og blev straffet.³⁴² Brun iværksatte foranstaltninger for, at holde den lokale befolkning adskilt fra amerikanerne og fremstillede det efter krigen som om der praktisk ingen kontakt var mellem de to grupper.³⁴³ Hvilket var en fortsættelse af den hidtidige politik - nemlig at værne grønlænderne mod en negativ påvirkning ude fra, hvilket kontrollørerne skulle sikre.³⁴⁴ Distriktlægen i Sydgrønland, Laurent-Christensen havde ofte kontakt med amerikanerne ved Narsarsuaq-basen og fik bl.a. hjælp i forbindelse med patienter med vanskelige lidelser.³⁴⁵

Brun ønskede at fremstille den amerikanske tilstedeværelse som mindre problemfyldt end hvad kilderne angiver. Man kan undre sig over, hvilke interesser Brun havde i at fremstille forholdene mellem de amerikanske soldater og den lokale befolkning i Grønland på denne måde. Svaret er nok, at Brun ville videreformidle eget arbejde som landsfoged som værende i overensstemmelse med de gældende principper i den danske Grønlandspolitik. Tiltrods for at et samarbejde med USA var nødvendigt, var grønlænderne ikke blevet ladet i stikken.

3.9 Grønlandsposten

Oprettelsen af *Grønlandsposten* og *Radiofonien* i begyndelsen af 1942 havde flere formål. For det første skulle de videregive nyheder, så befolkningen i Grønland ikke skulle leve i uvished om begivenhedernes gang. For det andet kunne de være med til at styrke fællesskabsfølelsen og endelig kunne de som landsdækkende medier bruges i et propagandamæssigt øjemed. I det følgende vil der blive fokuseret på, hvilken betydning det havde, at man krigen igennem i stigende grad i Grønland, kunne både høre og læse nyheder om begivenhederne i Grønland, Danmark såvel som i den øvrige verden. Antagelsen er, at den øgede nyhedsstrøm muliggjorde et tættere forhold mellem Grønlands beboere. Denne øgede kommunikationsstrøm banede vejen for en større bevidsthed om, at Grønland kunne fungere på andre måder end den hidtidige. På avisfronten var der i 1940 avisen *Atuagagdliutut*, der i 1861 var blevet oprettet af inspektør Rink. Avisen var af denne tiltænkt som et redskab til at bibringe grønlænderne viden og forståelse af egen identitet og var: ”en uudtømmelig

³⁴¹ Brun, 1946(4), s. 29

³⁴² Gad, 1945, s. 26

³⁴³ Brun, 1946, s. 52

³⁴⁴ Ibid., s. 7

³⁴⁵ Harvald og McCord, 2000, s. 67

Kapitel 3 (1940-45)

kilde til glæde og udvikling ... der lidt efter lidt, jævnt og stille, fik det grønlandske folk til at vokse frem, svejsede det sammen til en enhed, befrugtede en nations fødsel og vækst fra eskimosamfund til folk.”³⁴⁶ Avisen uddeltes i hele Grønland, men bragte ikke egentlige nyheder. Fra Godhavn udkom hver måned bladet, det tidligere nævnte, *AvangnâmioK*, der uddeltes i hele Nordgrønland. Bladet videregav ikke nyheder fra verden udenfor Nordgrønland. I Narssak i Sydgrønland og i Godthåb (og senere Egedesminde) udkom ligeledes lokale blade, der blev drevet for private midler.³⁴⁷

Da Danmark blev besat den 9. april 1940 stoppede de korte pressetelegrammer, som Grønlands Styrelse indtil da havde sendt med de vigtigste nyheder om begivenhederne i verden. Den sidste nyhed som Grønland modtog fra Lyngby Radio var, at Danmark var besat.³⁴⁸ Uvisheden i Grønland om, hvad der skete i resten af verden, skabte et behov for nyhedsformidling, trods at man allerede kunne høre tyske, engelske og amerikanske radioudsendelser.

I første omgang iværksatte landsfoged Aksel Svane den 11. april 1940 en daglig pressemeddelelse på baggrund af radioaflytningerne, men hurtigt blev en dansk-amerikansk journalist (Chr. Aagaard) fra New York antaget til at sende et kort dagligt nyhedsbrev, bl.a. om forholdene i Danmark. Nyhederne blev oversat til grønlandsk og udsendt til de enkelte kolonier.³⁴⁹ Befolkningen i Grønland havde i de første krigsår behov for en bedre nyhedsdækning. Brun skrev i et brev til Svane i september 1941 omkring Vibe, at han overvejede at give ham opgaven at redigere en dansk avis, der skulle udkomme hver 14. dag samtidig med, at han skulle være programchef ved den planlagte nye radiofonitjeneste.³⁵⁰ Brun ønskede med bladet at: ”sprede den noget nervøse og usikre Stemning, der hersker mange Steder heroppe ... Folk lever i en lidt underlig Forestillingsverden heroppe, da de jo praktisk talt intet ved om, hvad her sker heroppe.”³⁵¹ I maj 1941 rapporterede Penfield til State Departement om netop ”stories ... inspired in large part at least by vivid imaginations, perhaps intensified by world conditions.”³⁵²

I et notat fra Udenrigsministeriet fra den 30. september 1941 stod: ””Berlingske Tidende” har fra sin korrespondent i New York, Allan Jensen³⁵³ modtaget Meddelelse om, at han gerne i Samarbejde med Landsfoged Svane vil udgive en Slags Avis paa Grønland med Nyhedsstof fra Danmark dels

³⁴⁶ Oldendow, 1955, s. 30

³⁴⁷ Vibe, 1946(2), s. 133-134

³⁴⁸ Ibid., s. 132

³⁴⁹ Ibid.

³⁵⁰ Brun til Svane, 12. september 1941, Aksel Svanes privatarkiv, RA

³⁵¹ Ibid.

³⁵² Penfield til secr. of state, 4. maj 1941, amr. kons. arkiv, Grl. Natark.

³⁵³ Står anført som Allen (Jensen) fra interviewet i Berlingske Tidende med Aksel Svane fra den 8. september 1941

Kapitel 3 (1940-45)

Telegrammer, der kables to Gange om Ugen med højst 100 Ord pr. Gang, dels Kroniker og andre Artikler, der har været offentliggjort i ”Berlingske Tidende”.³⁵⁴ Det danske Udenrigsministeriums holdning til sagen var at: ”der [...] ikke er nogen som helst Betænkelighed, idet man tværtimod maa anse Tanken for nyttig, og i øvrigt ogsaa maa gaa ud fra, at man fra tysk Side vil anse det for gavnlige.”³⁵⁵ Svane forberedte en yderligere nyhedsformidling i USA. Dog bar nyhederne fra New York, ifølge Vibe, indtryk af at være censureret.³⁵⁶ Efter en periode med vedvarende forsinkelser på disse nyheder blev ordningen opgivet i slutningen af januar 1942.³⁵⁷ Idéen til en egentlig nyhedsavis var altså fremsat af både Svane og Brun.

Vibe skrev om oprettelsen af bladet, at Eske Brun indså pga. ”tilfældige rygters tyranniseren” nødvendigheden af et dansk blad, der regelmæssigt kunne oplyse om situationen i Grønland.³⁵⁸ Eske Brun skrev i sin erindringsbog om baggrunden for oprettelsen af *Grønlandsposten*: ”Et lille samfund som det grønlandske er selvfølgelig [...] hjemløst af rygtesmederi op og ned af kysten, ”kamikposten” kaldet. Jeg ville gerne have en dansk ”avis” for at modvirke dette. I 1940 var en dansk zoolog, magister Christian Vibe, strandet deroppe. Han havde engang skrevet en bog, altså måtte han også kunne redigere en avis, og således opstod ”Grønlandsposten” som et dansk fjortendagsblad ved siden af det grønlandske ”Atuagagdilitut”.³⁵⁹ Christian Vibe var som zoolog i 1939 kommet til Grønland på en ekspedition, men krigen havde umuliggjort en hjemrejse til Danmark, og han blev i 1941 kaldt til Godthåb af Brun for at besætte redaktørstillingen for *Grønlandsposten*. Vibes karakteristik af Brun efter det første møde lød: ”en iøvrigt godt begavet, beslutsom og bestemt mand, der er stærk nok til at handle uden skrupler og vaklen -! Sjældent har mine førsteindtryk været saa rammende, hvad de kommende aars samarbejde skulde komme til at vise.”³⁶⁰ Baggrunden for oprettelsen af avisen (og radioen) var, udover at stoppe rygtesmederiet, at styrke den nationale fællesskabsfølelse mellem alle beboere i Grønland, men var samtidigt et redskab til at kontrollere den offentlige meningsdannelse.³⁶¹ Brun anvendte da også selv betegnelsen ”propagandaminister” omkring den planlagte antagelse af Vibe som redaktør for *Grønlandsposten* og *Radiofonien* – og samtidig lagde Brun ikke skjul på, overfor Svane, at den planlagte avis og radiofoni kunne anvendes til at: ”gøre lidt Propaganda for Administrationens

³⁵⁴ Notat fra Udenrigsministeriet 30. september 1941 - Old. pap. under krigen, RA

³⁵⁵ Ibid.

³⁵⁶ Vibe, 1946(2), s. 131

³⁵⁷ Quarterly political report USA American consulate Penfield, 1942, 6. april 1942, amr. kons. arkiv, Grl. Natark

³⁵⁸ Vibe, 1946(2), s. 140

³⁵⁹ Brun, 1985, s. 79

³⁶⁰ Vibe, 1946, s. 97

³⁶¹ Boel & Thuesen, 1993, s. 53

Kapitel 3 (1940-45)

velsignelsesrige Virksomhed.”³⁶² Den planlagte avis og radiofoni skulle promovere landsfogedernes indsats for Grønland overfor befolkningen – og her tænkes nok på, at det overfor befolkningen skulle gøres klart, at der af administrationen blev gjort alt for, at de skulle undgå nød.

Den 16. marts 1942 udkom det første nummer af *Grønlandsposten*. Bladet skulle bl.a. fungere ved med egne korrespondenter, at informere om begivenhederne rundt omkring i verden, især i Danmark, men også om forholdene i Grønland. Der var således 26 korrespondenter fra Thule i nord til Scoresbysund i Øst, og bladet fik en del af sine artikler fra lokale skribenter.³⁶³

Eske Brun udtalte sig i det første nummer af bladet: ”Efter Amerikas Indtræden i Krigen, er dens Udfald afgjort. Strømmen gaar nu i en bestemt Retning, og kan ikke vendes, uanset hvilke smaa – eller store – Krusninger og Hvirvler den fremviser. Men enorme Kræfter har faaet frit Spil.” og han fortsatte: ”Den Krig, hvis Virkninger ogsaa vi maa føle, kæmpes ogsaa for Danmarks befrielse, for dets Eksistens. Det vilde dog være ganske uværdigt, hvis vi – af alle Mennesker – beklagede os.”³⁶⁴ Det kan tænkes, at Brun igennem *Grønlandsposten* ville indgyde læserne troen på at krigen ville slutte med en allieret sejr, men Brun har helt sikkert været, bl.a. igennem bevidstheden om amerikanernes evne til at gennemføre tilsyneladende umulige opgaver (etableringen af militærbaserne i Grønland) sammenholdt med deres nærmest uanede ressourcer, fuldt overbevist om at krigen kun kunne få udfaldet fremført i citatet. Situationen krævede et vist mål af tålmodighed i Grønland og sammenlignet med forholdene i andre lande, led Grønland ikke nævneværdigt under krigen, selvom forliset af de to skibe *Gertrud Rask* og *Hans Egede* i vinteren 1942, må have givet bange anelser for yderligere krigshændelser. Løbende brugte Brun *Grønlandsposten* til at understrege, at det danske mål i krisen var at befri Danmark for den tyske besættelsesmagt. Brun ønskede igennem udtalelserne at opretholde moralen, især hos danskerne i Grønland. *Grønlandsposten* og *Radiofonien* blev af Brun brugt til at kommunikere den pågående udvikling – eksempelvis berettede Brun i *Nytaarsstatus* i januar 1943, at det foregående år var sluttet bedre end man havde turdet håbe på i begyndelsen. Den grønlandske befolkning havde aldrig tjent flere penge – gennem fiskeri og fåreavl – og man kunne begynde at se en ende på krigen, selvom den sagtens kunne trække ud. Processen mod krigsslutningen var påbegyndt.³⁶⁵ Brun omtalte situationen i Danmark med at samarbejdspolitikken mellem den danske regering og den tyske besættelsesmagt i vid udstrækning havde skånet Danmark og befolkningen for krigens gru.

³⁶² Brun til Svane, 12. september 1941, Aksel Svanes privatarkiv, RA

³⁶³ Se *Grønlandsposten* 1942, indholdsfortegnelse, s. 4

³⁶⁴ Brun, 1942(1), s. 1

³⁶⁵ Brun, 1943(1), s. 4-5

Strejker og sabotage i løbet af august 1943 førte til tyske krav, bl.a. omkring indførelse af dødsstraf, hvilket den danske regering afviste og regeringen ophørte med at fungere - samarbejdspolitikken formelle ophør var en realitet. Brun og Christian Vibe udtrykte stolthed over det danske nej til tyskerne.³⁶⁶ Kongen symboliserede det danske rige og Brun understregede i forbindelse med kong Christian den X.'s 74-års fødseldag i *Grønlandsposten*: ”aldrig har vor Stolthed over vore Landsmænds Holdning i disse Aar været større end nu ... den, som ved sit Forbillede har anvist Vejen, har været vor Konge.”³⁶⁷

Grønlandsposten var dansksproget og læserne var derfor i første omgang danskerne i Grønland, men de dansk talende grønlændere fik i lige så høj grad gavn af bladet. Bladet kom til at være et bindeled mellem danskere og dansktalende grønlændere.

Målet med det danske arbejde i Grønland, hvortil *Grønlandsposten* kunne bidrage, var at arbejde for Danmark gennem Grønland – Eske Brun skrev den 10. juli 1942 i et telegram til Carl Brun:

”understreger Posten er ikke Nyhedsblad men et Tidsskrift og at Opgaven er paa strengt sagligt Grundlag forsøge bibringe Danske i Grønland en virkelig forstaaelse af hvad der idag foregaaer i Amerika og hvilken indflydelse dette kan faa paa forholdet til Danmark og Grønland.”³⁶⁸

Bladet skulle bruges i bestræbelserne på, at fastholde Grønland for Danmark og på et senere tidspunkt skrev Vibe, at bladets formål var at: ”det er her, Danmark venter af os, at vi gør vor indsats; thi Grønland maa igen vende tilbage til Danmark helt og udelt, indadtil og udadtil.

Danmark har ikke raad til at miste Grønland, og jeg tror heller ikke, Grønland har raad til at miste Danmark.”³⁶⁹ Vibes brug af ordene ”indadtil og udadtil” refererer formentlig til, at grønlænderne også i ånden fortsat efter krigen skulle føle sig forbundet med Danmark.

Grønlandsposten blev, som det var tiltænkt, et organ til at knytte danskere i Grønland tættere sammen. ”Bladet er en ideel Maade at holde os Danskere samlet paa, hvilket har en stor Betydning under de nuværende Forhold ... enhver Dansker kan udtrykke sine Følelser igennem

Grønlandsposten, som paa den Maade er blevet et Organ for Stemningen Imellem os Danskere paa Grønland.”³⁷⁰ skrev Niels Moldrup fra Ivigtut om *Grønlandsposten*. I en unavngivet rapport om forholdene i Grønland fra marts 1944 anførtes: ”Radioudsendelserne fra Godthaab og det danske Blad ”*Grønlandsposten*” havde også hjulpet med til at sprede Tankerne og holde Humøret oppe.”³⁷¹

³⁶⁶ Brun, 1943(5), s. 194 og Vibe, 1943, s. 194-195

³⁶⁷ Brun, 1944, s. 217

³⁶⁸ Eske Brun til Carl Brun 10. juli 1942, Old. pap. under krigen., RA

³⁶⁹ Vibe til Christmas Møller 18. oktober 1943, Grl radio og grlpost. red. Pap, RA

³⁷⁰ Moldrup til Vibe 21. august 1942, Grl radio og grlpost. red. pap., RA

³⁷¹ 3 Marts 1944 Forholdene paa Grønland, læg fortrolige rapporter vedr. forholdene paa Grønland, adm. af Grl. under besæt., RA

Redaktør Vibe var, som tidligere nævnt, mindre positiv overfor den amerikanske tilstedeværelse. I et brev til efterskoleforstander og senere Grønlandsminister Mikael Gam skrev Vibe om bladet, at det var: ” dansk og skal være dansk fra første til sidste linie. Dette er for mig personligt det allervigtigste ... Danmark er blevet besat af en voldsmagt, der vil vort lands udslettelse. Men, vi maa ikke glemme, at Grønland ogsaa er et besat land, og maaske staar nærmere dets udslettelse som dansk land end Danmark gør.”³⁷² Og han fortsatte: ”Jeg tror, der er fuld enighed her i Grønland om, at vort maal er Danmarks – og Grønlands befrielse fra fremmedherredømme, og at vi med alle midler maa arbejde derhen imod.”³⁷³ Opgaven var derfor ifølge Vibe: ”at værne den grønlandske front ... jeg tvivler paa det grønlandske folks modstandsevne til at holde sig fri for fremmed paavirkning, dertil er grønlænderne alt for impulsive, alt for paavirkelige af enhver form for propaganda...”³⁷⁴ I Gams svar spurgtes til, om Vibe kendte til forhold, som de i Nordgrønland ikke kendte til mht. amerikanernes ønsker: ”Vi har nemlig ikke grund til at tro andet, end at grønlænderne er yderst trofaste mod Danmark. Hvis de paa nærmere hold havde fulgt indsamlingen heroppe, saa vilde De have forstaaet det bedre... Jeg synes ikke, vi har grund til at tro, at amerikanerne skulde vise sig lige saa lidt ordholdende som tyskerne.”³⁷⁵

Den danske indsats for Grønland skulle italesættes igennem bladet, og Vibe ville derfor gerne have Gam til at interviewe en ældre grønlander for at spørge: ”om hans indtryk af dansk kolonisation og arbejde for grønlænderne, om hvorfor han føler sig knyttet til Danmark, og hvad Danmark betyder for Grønland.”³⁷⁶ Gam foretog efterfølgende et interview af en tidligere storfanger, kommune- og landsrådsmedlem Isak Abelsen, og nævnte i indledningen af artiklen, der kom ud af interviewet: ”Ideen maa siges at være god. En anden sag er det, om der gennem Samtalen er kommet frem, der helst skulde berøres, uanset, naturligvis, om Svaret blev en Anerkendelse af det danske Arbejde eller ej i alle Henseender.”³⁷⁷

Da Isak Abelsen blev spurgt om det mest betydningsfulde ved det danske arbejde i Grønland var svaret: ”Undervisning af enhver slags ... Skulde jeg nævne noget fra det mere materielle Omraade, da maatte det blive de senere Aars indførelse af Motorbaade, baade store og smaa, til Brug ved Grønlændernes Fangst.”³⁷⁸ Gam spurgte så til de mindre heldige forhold omkring det danske arbejde i Grønland: ”For mig staar det saadan, at de fastansatte og Fangerne faar for lidt for deres Arbejde og Produkter. Især var dette Tilfældet for aar tilbage ... Kunde Grønlænderne da selv have

³⁷² Vibe til Gam 25. juni 1942, Grl radio og grlpost. red. pap., RA - Vibes understregning

³⁷³ Ibid.

³⁷⁴ Ibid.

³⁷⁵ Gam til Vibe 12. juli 1942, Grl radio og grlpost. red. pap., RA

³⁷⁶ Vibe til Gam 12. november 1942, Grl radio og grlpost. red. pap., RA

³⁷⁷ Gam, 1943, s. 121

³⁷⁸ Ibid.

klaret mere, end de hidtil er blevet betroet til? – Ja, noget mere, mener jeg... der [er] gennemgaaende for mange danske Udstedsbestyrere, og især at Lønforskellen mellem disse og de grønlandske er for stor.”³⁷⁹ Et andet centralt emne for Isak Abelsen var: ”Undervisningen i Dansk bør forbedres og udvides – ikke mindst for at give Mulighed for endnu bedre Samarbejde mellem Danske og Grønlændere ... Efter hvad vi efterhaanden har forstaaet, selv set og hørt og erfaret, mener vi Grønlændere, at andre Folk er for fremmede for os, og at vi ikke bør høre til noget andet Land end Danmark.”³⁸⁰ Bladet førte til en bedre forståelse mellem danskere og grønlændere. Efter krigen skrev Misse Fuglsang-Damgaard, hustru til seminariets rektor, Adelbert Fuglsang-Damgaard (1904-71): ”Jeg tror ikke, der er tvivl om, at grønlændere og danske i disse aars skæbnefællesskab er kommet hinanden nærmere, har lært hinanden bedre at kende og derved er kommet til at forstaa hinanden bedre. Ikke mindst her er det, Grønlandspostens arbejde har haft den største betydning. Før, hvor sproget saa ofte lagde næsten uovervindelige hindringer i vejen, ønskede man mange gange: bare man dog rigtigt kunde lære grønlændernes tanker at kende! Nu har vi faaet et meddelelsesmiddel, hvori alle aktuelle spørgsmål kunde komme frem og blive drøftet i fællesskab.”³⁸¹ Grønlandsposten gav grønlænderne mulighed for at fortælle de danske læsere om deres tanker – i et efterskrift til Augo Lynges artikel ”Erhverv – ernæring og selvforsyning i Grønland” fra den 1. juni 1944 skrev redaktør Vibe: ”Uhildet og usmykket har hr. Lynges i ovenstaaende artikel skildret det grønlandske samfunds væsen og navnlig dets store svagheder, som det maa være en af hovedopgaverne for fremtidens administration af Grønland at lede i det rette spor – støttet af befolkningens egen vaagnende fremadstræben og initiativ.”³⁸² Bladet gav således grønlænderne en stemme overfor danskerne.

Hvorvidt bladet blev censureret fremgik af et brev fra Gam til Vibe. Gam havde skrevet en artikel ”Upolitisk” (dateret 15. juni 1942) til *Grønlandsposten* om hans syn på den politiske udvikling i Grønland, men da han ikke havde fået svar fra Vibe om artiklen ville blive bragt i bladet, spurgtes: ”Skal det herefter være saadan, at kun Brun, og til dels De, kan skrive, hvad De mener om politik, da vil – meget beklageligt – vist mange heroppe i Nrgrl. ikke alene holde op med at skrive til bladet, men maaske endogsaa afbestille det.”³⁸³

Den udeladte artikel lød bl.a.: ”Er vi da neutrale? ... Hvordan kan nogen overhovedet tro det

³⁷⁹ Ibid., s. 121

³⁸⁰ Ibid., s. 122

³⁸¹ Fuglsang-Damgaard, 1945, s. 281

³⁸² Grønlandsposten, 1. juni 1944, s. 125

³⁸³ Gam til Vibe 12. juli 1942, Grl radio og grlpost. red. Pap, RA

mere?”³⁸⁴ Grunden til udeladelsen af artiklen var, at Brun havde forbudt yderligere diskussion om emnet.³⁸⁵ I et brev fra den 26. september 1942 skrev Vibe: ”bladet var og skulde være dansk og upolitisk. Men aabnes først spalterne for politik, da har jeg ikke længere mulighed for at holde igen.”³⁸⁶ Vibe følte altså, at han måtte balancere avisens indhold og meningstilkendegivelser for at tage hensyn til den amerikanske tilstedeværelse. I et senere brev til Mikael Gam skrev Vibe om en fra Nordgrønland udbredt tro på, at Grønlandsposten blev censureret: ”Hvem? Ingen har kunnet sige det. Brun vil man vel ikke tro det om, det interesserer ham overhovedet ikke at blande sig deri... hvad er grunden til at man tror det?”³⁸⁷ Hvorvidt censur ellers blev anvendt, afviste Vibe flere gange. Og i 1944 gentog Vibe det i et brev til overassistent Hansen fra Frederikshåb: ”Folk tror, at Grønlandsposten er censureret. Det er noget sludder. Ganske vist viser jeg altid landsfogeden sidste korrektur, men det er kun af hensyn til militære hemmeligheder, som kunde slippe ind og støde amerikanerne. Landsfogeden har aldrig i noget tilfælde blandet sig i noget som helst.”³⁸⁸

Brun havde forbudt yderligere diskussion om neutralitet i juni 1942 og følgende udtalelse fra Brun til Vibe viste, at landsfogeden kunne henstille til redaktøren om at udelade indhold i avisen: ”Jeg ved ikke, om De tænker paa at optage mere om Filmspørgsmålet i ”Grønlandsposten”, men jeg synes, det vilde være det bedste, hvis denne Diskussion betragtedes som udtømt. Sagen er nemlig den, at hvis disse Artikler skulde naa frem til vore Leverandører i Amerika, vilde de ganske sikkert standse vor Forsyning.”³⁸⁹ I oktober 1944 blev der i *Grønlandsposten* efterlyst oversættelser af de fremviste amerikanske film, da meget få grønlændere forstod engelsk.³⁹⁰ Et andet kritikpunkt omkring filmforestillingerne var, at de viste cowboyfilm skulle påvirke publikum i en uheldig retning, hvilket seminarieforstander Fuglsang-Damgaard, i hans egenskab af filmansvarlig, afviste skulle være tilfældet.³⁹¹ Brun satte sig igennem overfor Vibe og frabad altså yderligere debat om filmforestillingerne.

En del af indlæggene i *Grønlandsposten* i den sidste del af krigen omkredsede de grønlandske samfunds udvikling i krigsårene. Mikael Gam skrev den 16. maj 1944 om udviklingen i Grønland og efterlyste en debat om, hvilke erfaringer man kan bruge fremover. Han spurgte: ”Har det ikke haft sin Betydning ved Afgørelsen af visse Spørgsmaal, at vi ikke har haft saa ”langt til

³⁸⁴ Gam til Vibe 15. juni 1942, Grl radio og grlpost. red. pap., RA

³⁸⁵ Se afsnit ”den tavse dansker”

³⁸⁶ Vibe til Gam 26. september 1942, Grl radio og grlpost. red. Pap., RA

³⁸⁷ Vibe til Gam 12. november 1942, Grl radio og grlpost. red. pap., RA

³⁸⁸ Vibe til Hansen 29. marts 1944, Grl radio og grlpost. red. pap., RA

³⁸⁹ Brun til Vibe 11. december 1944, Grl radio og grlpost. red. pap., RA

³⁹⁰ Holm, 1944, s. 223

³⁹¹ Fuglsang-Damgaard, 1944, s. 243

Kapitel 3 (1940-45)

Kejseren”?”³⁹² Kejseren var fra 1941 til 1945 Eske Brun, men det kan nok også tages som udtryk for, at Godthåb var stedet, hvor sagerne blev besluttet i stedet for København. At Gam mente det gavnligt, at Godthåb fungerede som ”hovedstad” under krigen, fremgik af en artikel fra den 16. juni 1942 omhandlende *Grønlandsposten*: ”lad dog blot Godthaab være dominerende i de første numre! Vi andre ude i provinsen skulde da se det først, før vi kunde bekvemme os til at skrive i det ... Godthaab er blevet Grønlands hovedstad nu under disse forhold, og at vi endelig har faaet en rigtig hovedstad, skal vi næppe være kede af. Det skulde gerne virke samlende og ikke spredende.”³⁹³ Centraliseringen af administrationen bevirkede, ifølge Gam, at det grønlandske samfund som helhed blev styrket. Udstedsbestyrer og landsrådsmedlem Nikolaj Rosing udtrykte at udviklingen under krigen havde betydet et afgørende skred, og frygtede: ”at udviklingen fremefter er alt for langsom, og at det vil vare alt for længe, inden vi rigtig naar nogen vegne, dersom vi efter genoptagelsen af forbindelsen med Danmark skal fortsætte i det samme tempo [som før krigen].”³⁹⁴ Grundelementet i landsrådenes ønske efter krigen var da også, at man i højere grad skulle styre landet fra selve landet – og at fjernstyrings-princippet som kendetegnede styringen før Anden Verdenskrig skulle fraviges. Det drejede sig der udover om, at flere ledende stillinger skulle besættes af grønlandere – stillinger, som mange følte, blev besat af ukvalificerede danskere.³⁹⁵

Da krigen sluttede, blev bladet en overgang redigeret videre af Christian Vibe i Danmark. Vibe mente, at Grønlands Styrelse havde udvist ringe interessere i bladet³⁹⁶ og frygtede, at det ikke ville fortsætte, når han selv stoppede som redaktør ved udgangen af 1946. At bladet blev redigeret i Danmark var ikke ideelt ifølge Vibe: ”Jeg kan fuldt slutte mig til, at Grønlandsposten bør fortsættes oppe paa Grønland og ikke hernede fra, hvor man ikke kan være i kontakt med forholdene paa Grønland i det lange løb.”³⁹⁷ I et tidligere brev fra Christian Vibe til Simony fra april 1946 stod om folks lyst til at skrive i Grønlandsposten: ”desværre synes folk at være blevet bange for at skrive nu, hvor man ser Styrelsens holdning.”³⁹⁸ Vibe mente iøvrigt, at bladet fortsat skulle være uafhængig af Grønlands Styrelse, som det havde været indtil da. *Grønlandsposten* ophørte i 1950 at udkomme, men blev i 1952 lagt sammen med *Atuagagdliutit* og blev til det dobbeltsproget AG.

³⁹² Gam, 1944, s. 110

³⁹³ Gam, 1942, s. 78

³⁹⁴ Rosing, 1945, s. 38

³⁹⁵ Rapport vedrørende Forholdene i Grønland i Foraaret 1945: Washington 31. maj 1945, Aksel Svanes privatarkiv, RA

³⁹⁶ I et brev fra Vibe til Simony fra den 12. april 1946 står: ”Direktøren [Oldendow] er meget imod bladet og ønsker det puttet ind med et par sider i Atuagagdliutit, hvad grønlanderne imidlertid bestemt har sat sig imod.” C.F.B. Simonys privatarkiv

³⁹⁷ Vibe til Simony 15. august 1946, C.F.B. Simonys privatarkiv

³⁹⁸ Vibe til Simony 12. april 1946, C.F.B. Simonys privatarkiv

3.9.1 Radiofonien

I 1926 påbegyndtes den grønlandske radiofoni fra Godhavn, hvorfra der 45 minutter om dagen blev udsendt nyheder og skibspositioner. Efterhånden fik de fleste kolonier mindre telefonisendere, så der kunne kommunikeres frem og tilbage. I 1929 fik Godthåb en lignende radiosender og i 1931 Julianehåb, dog var nyhedsstrømmen af begrænset omfang, og der lå ikke nogen egentlig strukturering bag, udover de enkelte telegrafbestyrer og landsfogeders egne initiativer til programmer.³⁹⁹ I midten af 1930'erne havde begge landsråd ytret ønsker om, at kunne udvide brugen af radio til bl.a. oplysningsfremme. Redaktøren for *Grønlandsposten* Christian Vibe, der også havde ansvaret for *Radiofonien*, berettede i 1946 om baggrunden for oprettelsen af den grønlandske radiofoni: "Tanken om en selvstændig grønlandsk radiofoni havde tidligere været fremsat af landsraadet. Paa administrationens foranledning blev der straks efter forbindelsens optagelse med Amerika rekvireret en ny og bedre sender til Godthaab Radio, ogsaa omfattende radiofoni. Denne var færdigt installeret i efteraaret 1941 og blev straks taget i brug, blandt andet til telefoniforbindelse med skonnerter, udsteder og visse kolonier. Men landsfoged Eske Brun havde ogsaa andre planer med den nye sender ... [Brun fremlagde på møde den 22. december 1941] sine planer om oprettelse af en radiofonitjeneste for hele Grønland, omfattende en daglig presse paa dansk og grønlandsk med nyheder fra baade ind- og udland, udsendelse af regelmæssige foredrag..."⁴⁰⁰ En forudsætning for at kunne kommunikere med stationer i USA var, at stationen i Godthåb blev opgraderet, og fra administrationens side blev der: "Fra Amerika købte ... en ny radiosender til Godthåb, så vi kunne få et nogenlunde landsdækkende program med nyheder, musik, foredrag o.s.v."⁴⁰¹

Vibe blev bedt om at tilvejebringe og redigere nyhedsstoffet, mens trykkerileder og landsrådsmedlem Kristoffer Lyngé skulle stå for oversættelserne og versioneringen til grønlandsk. Vibe kunne igennem sin kraftige radiomodtager aflytte engelske, amerikanske, svenske og tyske radiostationer, og der fra sammensætte nyhederne.⁴⁰² Nyhedsstrømmen indledtes den 5. januar 1942 med ordene: "Grønlands Radio – Godthaab-paa 475 m. Her er radioavisen med de sidste nyheder!"⁴⁰³

Ved krigens afslutning fandtes 400 radiomodtagere mod 100 i starten af krigen. I april 1943 stod en notits i *Grønlandsposten* om, at efterspørgslen efter radioapparater var så stor især ved udstederne,

³⁹⁹ G-50 bet 3, 1950, s. 65-66

⁴⁰⁰ Vibe, 1946(2), s. 134-135

⁴⁰¹ Brun, 1985, s. 79

⁴⁰² Vibe, 1946(2), s. 136

⁴⁰³ Ibid.

Kapitel 3 (1940-45)

at der ville blive rekvireret yderligere.⁴⁰⁴ De husstande, der ikke havde et sådan apparat, kunne enten lytte hos andre eller læse de telegraferede opslåede nyheder, dog ikke ved bopladser uden telegrafstation eller radiomodtagere. Radioen udsendte, udover nyheder, foredrag, hørespil, interview, rejseskildringer, kommentarer til krigsbegivenhederne og musik.⁴⁰⁵ Nyhederne fra udlandet var især fra den engelske kanal BBC.⁴⁰⁶ I perioden mellem oktober 1942 til april 1943 blev der holdt 8 danske og 23 grønlandske radioforedrag.⁴⁰⁷ Frederik Lynge lovpriste i september 1943 i et radioforedrag det danske arbejde i Grønland – og understregede, at den amerikanske tilstedeværelse i Grønland, ikke ville røkke ved den grønlandske tiltro til Danmark.⁴⁰⁸

De færreste grønlandere forstod andet sprog end deres eget, og igennem radioudsendelserne kunne man nu høre nyheder og oplysende udsendelser på grønlandsk. En lytter fortalte: ”Det var mest gennem radioen vi hørte om krigens forløb ... radionyhederne blev hængt op på opslagstavlerne.”⁴⁰⁹ Og en anden fortæller om radiolytningen: ”Der var kun få mennesker, der havde radio. De gamle lyttede til radioen udenfor udstedsbestyrerens vindue.”⁴¹⁰ Verden kom på den måde tættere på det grønlandske samfund. Radioens betydning for Grønland og grønlanderne var, ifølge Vibe, at: ”Den skabte samhørighedsfølelse og forstaaelse indadtil og har lært grønlanderne, at verden udenom heller ikke er dem ligegyldig. De føler sig nu værende med i udviklingen og fremskridtene.”⁴¹¹

Radioens betydning var, at den åbnede øjnene op for grønlanderne – at den gjorde dem bevidst om at de var del af en større helhed. Radioavisen bestod i 1945 af to dele; en del med aflyttede nyheder fra London og Amerika, og en del med nyheder fra Danmark – men det var kun den første del af disse, der blev oversat og opsat på opslagstavler, så hele befolkningen kunne følge med.

Efter krigen udtaltes et ønske om, at også nyhederne fra Danmark blev oversat. Landsrådsmedlem Søren Kaspersen udtalte: ”den grønlandske Befolkning i disse Dage føler Trang til at høre nyt fra Danmark, og fordi jeg anser denne Trang for et Udtryk for Samhørigheden mellem disse to Lande.”⁴¹² Radiofoniens betydning for det grønlandske samfunds udvikling var mærkbar – dels var den med til at nedbryde isolationsfølelsen ved mange små steder, og dels øgedes grønlandernes selvbevidsthed ved at høre grønlandsk tale igennem radioen. Radioudsendelserne under krigen sluttede med: ”et vers af den danske nationalsang og et vers af kongesangen.”⁴¹³ En understregning

⁴⁰⁴ Grønlandsposten 1. april 1943, s. 76 - *Radioapparater*

⁴⁰⁵ Vibe, 1946(2), s. 138

⁴⁰⁶ Brun, 1985, s. 79

⁴⁰⁷ Grønlandsposten, 16. april 1943, s. 89-90 – *Foredragssæsonen over Grønlands Radio – Godthaab afsluttet.*

⁴⁰⁸ Foredraget tryktes i Grønlandsposten den 16. september 1943, s. 205-206

⁴⁰⁹ Grønlands nationalmuseum og arkiv, 2005, s. 45

⁴¹⁰ Ibid.

⁴¹¹ Vibe, 1946(2), s. 139

⁴¹² LR-forhandlinger 1945, 1948, s. 510-511

⁴¹³ Ibid., s. 138

af, at der skulle opbygges et nationalt tilhørsforhold og en national identitet i en tid, hvor der var fare for, at Grønland kunne gå Danmark af hænde.

3.10 Nordøstgrønlands Slædepatrulje

Ud for Nordøstgrønlands kyst dannes en del af de vejrfronter, der influerer vejret i Nordatlanten og dermed vejret i Europa. Vejrmeldinger udgør vigtige informationer i en krig og fra både de allierede og tysk side var der derfor interesse i, at få etableret et vejrmeldingssystem i Nordøstgrønland.

I den første tid efter Danmarks besættelse havde ingen tænkt på at kodificere vejrmeldingerne fra Nordøstgrønland, men i juli 1940 blev den norske eksilregering i London og de engelske myndigheder enige om at sende et skib til Grønland, der skulle medbringe koder til anvendelse ved meldingerne.⁴¹⁴ Tyskerne forsøgte i flere omgange, startende i august 1940 med en norsk tysk-støttet ekspedition, at oprette vejrstationer på Nordøstgrønlands kyst.⁴¹⁵ Tyskerne skulle bl.a. bruge vejrmeldingerne til at planlægge luftangreb på England i 1940-41.

Da krigen startede, opererede et vist antal danske og norske fangstmænd i området nord for Scoresbysund. I sommeren 1941 blev alle 26 personer, der befandt sig i området nord for Scoresbysund, evakueret, hvorefter al aktivitet i området fremover ville blive betragtet som fjendtlig.⁴¹⁶ Nordøstgrønlands Slædepatrulje blev oprettet i 1941 med det formål, at vise overfor verden, men især USA, at Danmark igennem Grønland søgte at yde sit i kampen mod nazismen og befrielsen af Danmark.⁴¹⁷ Tankegangen bag oprettelse var antageligt, at Brun mente at det var bedre at kæmpe og tabe, end slet ikke at gøre modstand. Kun ved at stå imod og bekæmpe fjenden kunne man håbe på sejr.⁴¹⁸ I modsætning til Danmark havde Norge kæmpet i flere uger mod tyskerne efter den 9. april 1940⁴¹⁹ og Brun var ikke videre glad for dette. I et brev til Kauffmann beklagede Brun, at den norske modstand mod tyskerne fremhævedes i de amerikanske aviser, mens der ikke stod noget om den danske kamp mod tyskerne.⁴²⁰ Forsvarsviljen gennem modstanden mod Tyskland var samtidig et udtryk for ønsket om at holde sammen på den danske nation. Slædepatruljen var således også en dansk suverænitetspåstand i forhold til andre landes ønske om adgang til kysten nord for Scoresbysund. Mere konkret var slædepatruljens opgave at sørge for patruljering af kysten for

⁴¹⁴ Løkkegaard, 1968, s. 308

⁴¹⁵ Ibid., s. 306

⁴¹⁶ Jensen, 1945, s. 286

⁴¹⁷ Brun, 1985, s. 96

⁴¹⁸ Møller, 2000, s. 289

⁴¹⁹ Løkkegaard, 1968, s. 31

⁴²⁰ Eske Brun til Henrik Kauffmann, 9. februar 1942, Eske Bruns privatarkiv, RA

Kapitel 3 (1940-45)

fjendtlig aktivitet, især mht. vejrstationer.⁴²¹ Bruns erfaringer som medlem af Akademisk Skyttekorps har uværgeligt ligget til grund for oprettelsen af patruljen. Ideologien i Skyttekorpset gik ud fra ønsket om, at holde sammen på riget og aktivt kæmpe for bevarelsen af det. Eske Brun fortalte om oprettelsen af patruljen og indlemmelsen af nogle af de norske fangstmænd: ”I 1941 startedes Tjenesten nærmest som en Fortsættelse af Fredstidens Polititjeneste ... For at vise Nordmændene, at vi ikke ønskede at drage Fordel af Stillingen tilbød vi at optage dem i Tjenesten.”⁴²²

Kaptajn N.O. Jensen berettede i *Grønlandsposten* om oprettelsen af patruljen, at der fra: ”amerikansk side [fremkom] forslag om oprettelse af en udvidet polititjeneste paa kysten, hvis opgave skulde være at rapportere al fremmed aktivitet til de amerikanske militære myndigheder.”⁴²³

Den canadiske konsul Dunbar beskrev dannelsen af slædepatruljen som Eske Bruns værk.⁴²⁴

Sandsynligvis er førstnævnte udtalelse korrekt – Brun har så til gengæld med entusiasme grebet muligheden for, at gøre en aktiv indsats i kampen for befrielsen af Danmark.

Slædepatruljen havde ud over patruljeringen til opgave at observere og transmittere vejrmeddelelser til amerikanerne. Det vanskeligt fremkommelige område, der i store dele af året er utilgængeligt pga. is, kunne med fordel bevogtes af de stedvante fangstfolk. Bevogtning af kysten nord for Scoresbysund var ikke muligt med fly og skibe kunne let risikere at sidde fast i isen. Patruljering af den vidtstrakte kyst med fly var vanskeligt, da eksempelvis skibe let kunne overses. Eksempelvis blev et tysk skib i nærheden af Sabineø overfløjet af et amerikansk fly uden, at tyskerne blev opdaget pga. kamuflage.⁴²⁵

Den mest spektakulære indsats som slædepatruljen var en del af, var følgende. I foråret 1943 opdagede medlemmer fra slædepatruljen tysk aktivitet på Sabineø, hvorefter patruljens leder, kaptajn Ib Poulsen, instrueredes om at fremskaffe flest mulige oplysninger om denne aktivitet. Til at starte med havde patruljen ikke militær status, men Eske Brun gjorde efter, at tyskerne ved Sabineø blev opdaget, Ib Poulsen til officer og de øvrige medlemmer til bl.a. korporaler og sergenter. Hensigten var i tilfælde af kamphandlinger, at patruljen ville være beskyttet af de internationale konventioner for soldater og ikke ville være at betragte som friskytter.⁴²⁶ I forbindelse med denne mission udsendtes korporalerne Eli Knudsen og Marius Jensen for at advare korporal Peter Nielsen, der intetanende var på vej mod tyskerne. I mellemtiden angreb tyskerne en af patruljens stationer og

⁴²¹ Brun, 1945(1), s. 133

⁴²² Ibid.

⁴²³ Jensen, 1945, s. 286

⁴²⁴ Dunbar, 1992, s. 274

⁴²⁵ Howarth, 1966, s. 47

⁴²⁶ Brun, 1945(1), s. 134

patruljen måtte trække sydover, i første omgang til Ella Ø, senere syd på mod Scoresbysund. Den udsendte patrulje nåede Peter Nielsen i tide, men faldt i et tysk bagholdsangreb på tilbagevejen, hvor Eli Knudsen blev dræbt. Marius Jensen og Peter Nielsen blev tilfangetaget, men sidstnævnte formåede at flygte, hvorpå han sluttede sig til gruppen ved Ella Ø. Marius Jensen blev af tyskerne tvunget til at anvise vejen til Ella Ø. Han viste dem imidlertid en vanskeligt fremkommelig vej, hvorefter han overmandede den tilbageværende tysker, løjtnant Ritter, hvorpå han begav sig alene mod Ella Ø for at advare om det forestående angreb. Da han nåede frem var stationen allerede rømmet, og Marius Jensen vendte tilbage til stedet, hvor han havde efterladt tyskeren og erklærede denne for krigsfange. Derpå drog han i tre uger de flere hundrede kilometer til Scoresbysund. Tyskernes station på Sabineø blev derefter bombet af amerikanerne, tyskerne havde dog i mellemtiden forladt området og var formentlig sejlet tilbage til Europa. Marius Jensen blev efter episoden forfremmet til sergent. Eske Brun udtalte: ”Det er med Glæde og Stolthed, jeg har været Vidne til den Holdning, vore Landsmænd udviste under denne Kampagne. Alle, fra Chefen og nedefter, har været besjælet af et brændende Ønske om at vise Tyskerne, hvad en Dansker er værd under slige Vilkaar. Korporal Eli Knudsens Heltegrav paa den øde Kyst vil for evigt blive Mindesmærket over en tapper Mand, en god Kammerat, som faldt for Fædrelandet.”⁴²⁷

I *Grønlandsposten* understregede Brun ligeledes sin glæde og stolthed over den holdning som disse danske landsmænd ydede i kampen mod Tyskland.⁴²⁸ I en radioudsendelse fra London radio den 13. juni 1944 meddeltes, at den amerikanske udenrigsminister Stettinius overfor gesandt Kauffmann havde udtalt sin beundring for de tre danske slædepatruljemedlemmer; Kaptajn Ib Poulsen, sergent Marius Jensen og afdøde Eli Knudsen. De tre tildeltes af den amerikanske regering fortjenstmedaljer som en anerkendelse af deres indsats.⁴²⁹ Kauffmann udtrykte sin taknemmelighed på de tre danskeres vegne og udtalte: ”ligegyldigt hvor der findes Danskere paa Jorden ... saa er Hovedformaalet hos hver især at faa slaet den fælles Fjende.”⁴³⁰ Til gengæld blev indsatsen fra tre af de norske medlemmer af slædepatruljen i foråret 1943 betegnet som: ”dissappointing and most unhelpful.”⁴³¹ Nordmændene fik heller ikke af Brun lov til at få ansættelse på Vestkysten og endte i USA.⁴³² Her var for Brun en lejlighed til at tydeliggøre berettigelsen i, at det var Danmark, der havde retten til Nordøstgrønland og ikke Norge.

⁴²⁷ Forholdene paa Grønland 25. april 1944, adm. af Grl. under besæt, RA

⁴²⁸ Brun, 1943(6), s. 265-267

⁴²⁹ ”Legion of Merit” – Sergent Marius Jensen fik ligeledes den engelske orden ”British Empire Medal”

⁴³⁰ Afskrift af radioudsendelse 13. juni 1944, adm. af Grl. under besæt., RA

⁴³¹ Canadas konsul til Canadas udenrigsministerium, udateret 1943, Canadas konsulat, Grl. Natark

⁴³² Ibid.

Slædepatruljens indsats viste overfor de allierede, at danskerne (og grønlænderne⁴³³) kæmpede på samme side som de allierede – imod tyskerne. I 1966 udkom David Howarths bog⁴³⁴ om slædepatruljens indsats på dansk. Eske Brun skrev i forordet til bogen: ”Begivenhederne i Nordøstgrønland i foråret 1943 var en af de ting, som gjorde det muligt for os at ranke ryggen, ikke mindst over for de amerikanske militære, som vi samarbejdede med i Grønland.”⁴³⁵ Bruns ønske om aktivt at kæmpe mod Aksemagterne kom her klart til udtryk. Brun ville vise, også overfor den øvrige befolkning i Grønland, at danskerne ikke længere velvilligt ville lade stå til, mens Danmark var under tysk besættelse. At der igennem bl.a. Grønlandsposten blev fortalt om slædepatruljens indsats, viste med al tydelighed, at indsatsen var et led i genoprettelsen af det danske ry, og som den canadiske konsul indberettede til det canadiske udenrigsministerium: ”Govenor Brun has not failed to make clear ... that the performance of the Patrol has greatly increased the respect for the Danes shown by the United States Army in Greenland.”⁴³⁶ Brun havde, ifølge konsulens indberetning, overfor kaptajn Poulsen understreget dennes og slædepatruljens betydning for Danmarks rolle i Grønland: ”with respect to the position of the Danes in the post-war adjustment of Greenland.”⁴³⁷ Slædepatruljens indsats betød for Brun, at Danmarks berettigelse i engagementet i Grønland kunne videreføres efter krigen, da danskere (og ikke nordmænd!) havde ydet et, under omstændighederne, væsentligt bidrag i kampen mod nazismen.

I løbet af krigen oprettede Grønland, i samarbejde med det amerikanske militær, 15 meteorologiske stationer bemanded med bl.a. grønlændere, som videregav vejrmeddelingerne til amerikanerne.⁴³⁸ Bestræbelserne på at stoppe tyskernes ekspeditioner til Nordøstgrønland har på den måde reddet mange tusinder englændere. Vejrmeddelingerne fra Nordøstgrønland blev ligeledes brugt i planlægning af D-dag – de allieredes landgang i Normandiet i juni 1944.⁴³⁹ På en anden front havde seks grønlændere som frihedskæmpere hjulpet til Danmarks befrielse. De seks var strandet i Danmark under krigen.⁴⁴⁰

3.11 Eske Bruns betydning for Grønland under Anden Verdenskrig

Udgangspunktet for Eske Brun og Aksel Svane var fra start af, at bevare den danske suverænitæt over Grønland. Det krævede i første omgang at der blev oprettet handelsmæssige forbindelser af

⁴³³ Der var flere grønlandske slædekuske, der hjalp Slædepatruljen. Se evt. nedenstående værk.

⁴³⁴ Howarth, Fodspor i sneen, 1966

⁴³⁵ Brun i Howarth, 1966, s. 5

⁴³⁶ Canadas konsul til Canadas udenrigsministerium, udateret 1943, Canadas konsulat, Grl. Natark

⁴³⁷ Ibid.

⁴³⁸ Brun, 1945(3), s. 268

⁴³⁹ Bjøl, 1977, s. 255

⁴⁴⁰ Grønlandsposten, 1945, s. 131

andre kanaler – her var forbindelserne til USA og Canada essentiel. Grønland måtte styres uafhængigt af myndighederne i Danmark, hvis ikke landsfogederne skulle opleve en allierede eller amerikansk intervention i Grønlands administration. Det var derfor vigtigt for landsfogederne at vise, at de evnede udfordringerne i den svære situation. Den danske gesandt i Washington Henrik Kauffmann arbejdede fra start af med det mål, at erhverve sig kontrollen med Grønland for at fremme sine politiske målsætninger. Kauffmann fik, bl.a. igennem forsvarsoverenskomsten fra april 1941, anerkendelse hos de amerikanske myndigheder som uafhængig dansk gesandt.

Landsfogederne tabte således kompetencestriden om Grønland med Kauffmann. I forhold til USA var begge landsfogeder indstillet på et samarbejde, men Svane forsøgte at fremme en neutral status for Grønland, hvilket Brun var uenig i. Da situationen opstod i sensommeren og efteråret 1941 for at Brun kunne forblive ene-landsfoged, blev Svane kørt ud på et sidespor. Eske Brun styrede fra sommeren 1941 Grønland igennem en periode, hvor meget kunnet have gået anderledes end det gjorde. Overfor landsrådene mente Brun det vigtigt at bibeholde deres tillid for, at kunne fastholde den danske berettigelse i dansk styre af Grønland. Det kunne tolkes som, at Brun i flere omgange lagde op til, at landsrådene skulle overveje det fremtidige forhold mellem Grønland og Danmark, men Bruns hovedsigte var krigen igennem at videreføre principperne i den danske Grønlandspolitik.

Kontrafaktisk⁴⁴¹ kan man spørge, hvad der ville være sket, hvis Eske Brun ikke havde været landsfoged under krigen? Højst sandsynligt ville mange af udviklingstendenserne under alle omstændigheder have slået igennem. USA ville, hvis ikke landsfogederne og gesandt Kauffmann havde indvilliget, på anden måde have entreret landet. Landsfogederne Brun og Svane var velvidende om dette og var indstillet på, at USA oprettede baser i Grønland. Den grønlandske administration havde et godt samarbejde med de amerikanske instanser, men Brun var ikke ukritisk overfor det amerikanske militærs optræden overfor den lokale befolkning. Dette faktum at samarbejdet fungerede og at administrationen bibeholdt sin myndighed, og ikke blev erstattet af en Røde Kors-administration, sikrede den grønlandske befolkning mod en voldsom eksponering af fremmede landes påvirkning. Eske Brun arbejdede på flere planer for, at grønlænderne bevarede tilliden til Danmark. Dette til trods, markerede 1941-forsvarsoverenskomsten starten på USAs engagement i Grønland. Den sikkerhedspolitiske situation i verden betød for USA, at Grønland blev en vigtig brik i deres militære opbygning. Et samarbejde med USA var derfor vigtigt af flere grunde – for det første kunne Grønland aktivt deltage i kampen for befrielsen af Danmark, og for det andet

⁴⁴¹ Kontrafaktisk historie er bl.a. bedrevet af den britiske historiker Niall Ferguson og i Danmark af historiker Rasmus Dahlberg. Denne gren af historie er baseret på spørgsmålet; hvad hvis en given begivenhed var forløbet anderledes. Den kontrafaktiske formodning kan bruges til at få en fornemmelse af de bagvedliggende strukturer.

Kapitel 3 (1940-45)

ville det forbedre Danmarks ry overfor omverdenen. Grønlands krigsindsats under Anden Verdenskrig bestod, udover den som Slædepatruljen leverede og eksporten af kryolit, at stille områder til militære baser til rådighed.⁴⁴²

Spørgsmålet er også om *Grønlandsposten* og *Radiofonien* ville være blevet stablet på benene, og om Nordøstgrønlands Slædepatrulje ville være blevet oprettet. Administrationen blev til en vis grad centraliseret før Brun blev ene-landsfoged. Landsrådene havde med stor sandsynlighed holdt fællesmøder, da situationen krævede drøftelser af fællesanliggender for hele landet.

Oprettelsen af transithavnene og varefordelingssystemet var en nødvendig forudsætning for at kunne fordele varerne og dermed undgå, at befolkningen kom til at lide nød. Dette ville formentlig også være blevet iværksat uden Brun. Landsfogedernes indsats, og specielt Eske Bruns, skal dog ikke underkendes. Den senere Grønlandsminister Knud Hertling beskrev de to landsfogeders indsats i Grønland under krigen med ordene: ”Uden tvivl havde de to landsråds stærke solidaritetsresolutioner [i forhold til Danmark] under deres fællesmøder, anført af landsfoged Eske Brun (første gang dog af landsfoged Aksel Svane), deres betydning og andel i denne bølge af velvilje mod Danmark.”⁴⁴³ I en større sammenhæng kan man spørge, hvordan Danmarks status havde været uden den faktor Grønland spillede for de allierede. Forsvarsoverenskomsten mellem Danmark og USA, hvor USA fik lov til at anlægge baser i Grønland, Nordøstgrønlands slædepatrulje, hvor der fra dansk/grønlandsk side blev ydet en aktiv indsats på de allieredes side, og eksporten af kryolit, er væsentlige grunde til, at Danmark opfattedes som en del af de allierede efter Tysklands kapitulation i maj 1945.⁴⁴⁴

Administrationen af Grønland under Anden Verdenskrig var nødvendigvis anderledes end før krigen. Lægen Laurent-Christensen karakteriserede styret af Grønland efter den 9. april 1940 som: ”De fleste af os [i Grønland] synes vist, at ledelsen var bedre på den måde end den nogensinde havde været fra Danmark. Afgørelserne faldt hurtigt.”⁴⁴⁵ Det skal dertil siges, at Laurent-Christensen havde et anstrengt forhold til Grønlands Styrelse.⁴⁴⁶ Men ovennævnte udtalelse fra Nikolaj Rosing udtrykte samme holdning.

Christian Vibe mente, at udviklingen under krigen havde en persons definitive aftryk: ”vi, der har siddet her i landet gennem alle adskillelsens aar, vil vide, at udviklingens retning meget let kunde

⁴⁴² Gad, 1945, s. 30

⁴⁴³ Hertling, 1977, s. 11

⁴⁴⁴ DIIS, 2007, s. 29

⁴⁴⁵ Harvald og McCord, 2000, s. 67

⁴⁴⁶ Ibid., s. 55

være blevet en anden og meget let kunde have efterladt et Grønland i kaos ... Af alle i 1940 tænkelige muligheder blev resultatet den næsten mest utænkelige, og dette skyldes udelukkende en eneste mand, *landsfoged Eske Brun*.⁴⁴⁷ Senere skrev Vibe: ”Højt over alle, der i krigsaarene har ydet en indsats for Grønland, staar landsfoged Eske Brun, der med uforfærdet mod og dygtighed har baaret et tungt ansvar og gjort et stort arbejde til Grønlands gavn og Danmarks ære.”⁴⁴⁸ Under krigen havde Vibe skrevet til Christmas Møller i London: ”Grønland [er] under landsfoged Bruns enestaaende dygtige og faste ledelse igen [på] fast grund ... - og ogsaa er ved at blive sig nationalt bevidst som en del af Danmark.”⁴⁴⁹ Ifølge Vibe ville Grønland have været ilde stedt uden Brun. Og Vibe fortsatte angående Bruns betydning for udviklingen under krigen og den igangværende samfundsudvikling i 1946: ”Det er temmelig sikkert umuligt at nævne noget af større betydning for udviklingen i Grønland i 1941, uden at initiativet og det første stød er udgaet fra landsfoged Eske Brun, der i tilgift ogsaa havde den sjældne evne, at kunne give et arbejde fra sig – og simpelthen regne med, at det blev gjort... han har ydermere i en lang og svær tid, alene om pligter og ansvar, evnet at bruge dette kendskab [om Grønland] til ikke blot at redde Grønland frelst igennem, men har ogsaa indledet en gennemgribende udvikling og derved skridt for skridt banet vejen for en ny tid i Grønland.”⁴⁵⁰ Vibe er gennemgående positiv overfor Bruns rolle for det grønlandske samfunds udvikling under krigen, og da Brun var Vibes overordnede, skal lovprisningen tages med en vis skepsis. På den anden side havde Vibe ingen problemer med at kritisere bl.a. den amerikanske konsul Penfield for, hvad Vibe opfattede som snagen. Ifølge efterskoleforstander Mikael Gam styrede Brun under Anden Verdenskrig: ”med fast hånd og målbevidst sigte Grønland gennem adskillelsens år ... Det var betryggende at have Eske Brun i Grønland, og det var opmuntrende at have ham på besøg rundt om i Grønland, så opståede problemer kunne drøftes og ofte løses på stedet.”⁴⁵¹ Seminarielæreren Finn Gad var underviser ved seminaret under krigen og havde derigennem en førstehåndsviden om Brun. Finn Gad beskrev Eske Bruns indsats i 1940/41: ”[det] lykkedes Eske Brun at få samlet alle gode og effektive kræfter i en centraladministration i Godthåb, rationalisere administrationsapparatet, få råd og andre samfundsinstitutioner til at fungere og ikke mindst – efter at Greendel var oprettet – at få økonomien til at fungere.”⁴⁵² Gad skrev videre angående politikken efter krigen: ”De mange love, der i årene umiddelbart efter kommissionsbetænkningens udgivelse fulgte så at sige i slag, dels knæsatte de ”brunske

⁴⁴⁷ Vibe, 1945, s. 147

⁴⁴⁸ Vibe, 1946, s. 14

⁴⁴⁹ Vibe til Christmas Møller 18. oktober 1943, Grl radio og grlpost. red. Pap, RA

⁴⁵⁰ Vibe, 1946, s. 235

⁴⁵¹ Gam, 1972, s. 137

⁴⁵² Gad, 1964, s. 391

principper”, dels søgte at skabe overgangsmuligheder.”⁴⁵³

Da krigen sluttede, blev der blandt tjenestemændene i Grønland foretaget en indsamling til en hædersgave til Eske Brun. 125 personer underskrev hyldesten, der bl.a. lød: ”I gennem en vanskelig tid, hvor vejen frem var en balancekunst, har De ført det grønlandske samfund og været os tjenestemænd en forbilledlig chef ... Vi beundrer Deres maalbevidsthed, der aldrig lod sig røkke fra loyalitet mod Grønlands Styrelse. Vi ærer Deres danskhed, der lige fra hine mørke aprildage gav sig udslag i en urokkelig tro paa, at Danmark atter vilde blive frit.”⁴⁵⁴ Brun takkede for hyldesten, men mente, at takken snarere burde tilfalde den dygtige og pligtro tjenestemandsstab.

Udtalelserne om Brun stammer fra folk underlagt ham, hvilket i en vis udstrækning kan have farvet beskrivelsen af ham. Havde Brun, i kraft af sin position, uindskrænket magt til at opbygge sit eget renommé, bl.a. gennem manipulation og meningsdannelsen i og omkring Grønland? Muligvis. Brun kom i hvert fald til at sidde centralt i de organer, der relaterede sig til Grønland, og havde dertil en klar interesse i at fremstille sig selv, og lade andre fremstille hans rolle, som den dygtige leder. Brun stod ligeledes efter krigen som ”sejrherrer” og de har som bekendt altid ret.

Andre kilder til at belyse Brun, er de amerikanske og canadiske konsulater i Godthåb, der udførligt indberettede til deres regeringer om forholdene i Grønland, og disses fremstilling af Brun er ikke på samme måde farvet af et underordningsforhold. Den amerikanske konsul Penfield beskrev Brun som en effektiv og imødekommende person, ligesom Brun i sin embedsførelse evnede at overlade ansvar til sine underordnede, men samtidig en person, der til tider kunne træffe for hurtige beslutninger uden den nødvendige omtanke for konsekvenserne.⁴⁵⁵ Den canadiske konsul Max Dunbar⁴⁵⁶ beskrev Brun som: ”den mest betydningsfulde og nødvendige mand i hele krigsperiodens Grønland ... Brun var en i alle ordets betydninger stor mand.”⁴⁵⁷ Dunbar skrev videre om Eske Bruns *Mit Grønlandsliv*, at den afspejlede: ”hans karakter, en tør humoristisk sans og en fornuftig og venlig disposition, og hans til enhver tid praktiske sans.”⁴⁵⁸

Eske Brun medgav i 1946, at udviklingen i Grønland under krigen, på visse områder formentlig

⁴⁵³ Ibid., s. 393

⁴⁵⁴ Grønlandsposten, 1. marts 1946, s. 49

⁴⁵⁵ Quarterly political report USA American consulate Penfield, 8. oktober 1941, s. 2, Quarterly political report USA American consulate Penfield, 10. juli 1941, s. 3, Penfield til secretary of state, telegram fra 4. august 1941, amr. kons. arkiv, Grl. Natark.

⁴⁵⁶ Dunbar var konsul i tre perioder; vintrene 1941-42, 1943-44 og 1945-46.

⁴⁵⁷ Dunbar, 1992, s. 270

⁴⁵⁸ Ibid.

Kapitel 3 (1940-45)

ville have været den samme uden krigen, men blot i et langsommere tempo.

På undervisningsområdet var rammerne igennem 1925-styrelsesloven på plads, men den forøgede velstand og den indflydelse som både aviserne og radioen havde på befolkningen mht. interessen for egne anliggender og i øvrigt også for omverdenen, betød et vigtigt skred i udviklingen.⁴⁵⁹

Udviklingen under krigen var, ifølge Eske Brun: ”Den grønlandske Befolknings hele Indstilling har i disse Aar gennemgået en stærk Udvikling. Grønlænderne føler sig som aldrig før som Medlemmer af eet samfund, som det paahviler dem at føre fremad. Dette er i og for sig ikke en Følge af de særlige Forhold, som Krigen har betinget ... Men under Krigen er der kommet skred i Udviklingen ... Radio og Presse, har medført en Udvikling, som ellers vilde have taget meget længere Tid end de fem Aar.”⁴⁶⁰ Eske Brun tillagde sig selv kun den betydning, at udviklingen med ham som landsfoged var sket hurtigere end den ellers ville have været.

3.12 Sammenfatning af kapitel 3

Grønland stod i en vanskelig situation, da Danmark blev besat den 9. april 1940. De vante forsyningslinjer var utilgængelige og en militærbesættelse var faretruende nær. Landsfogederne så det som deres primære opgave at fastholde Grønland som en dansk besiddelse. Forudsætningen for at Grønland ikke blev besat var forbindelsen til USA, der et langt stykke ind i krigen ønskede at holde sig ud af direkte krigsførelse. Her spillede gesandt Kauffmann en afgørende rolle. I forhold til gesandt Kauffmann var landsfogederne dog betænkelige ved at indordne sig, men Kauffmann fik bl.a. igennem forsvarsoverenskomsten fra april 1941, efterhånden amerikansk anerkendelse som uafhængig dansk gesandt. Dette betød, at landsfogederne blev nødt til at indordne sig Kauffmann, men Brun forsøgte i flere omgange at udfordre ham, dog uden held. Brun var uenig med Aksel Svane omkring, hvorledes de skulle agere i forhold til den siddende danske regering. Svane mente, at Grønland skulle efterstræbe neutralitet i den verserende krig, mens Brun gik ind for en aktiv indsats for at befri Danmark. Brun var dog også uenig i Svanes administrative metode og fik, mens Svane var i USA, muligheden for at etablere sig som ene-landsfoged. Både Brun og Svane var indstillet på et samarbejde med USA omkring forsvaret af Grønland, men Svanes udtalelser i USA omkring egne holdninger til Grønlands rolle i krigen blev udnyttet til at stække Svane. Den danske berettigelse i engagementet i Grønland var baseret på, at grønlænderne vedblev at stole på de danske embedsfolk. Dette forudsatte, at grønlænderne ikke led nød, hverken materielt eller senere ved den amerikanske tilstedeværelse. Bevarelsen af Grønland på danske hænder forudsatte ligeledes, at landsfogederne formåede at administrere landet på en forsvarlig måde. Brun videreførte

⁴⁵⁹ Brun, 1946(5), s. 179

⁴⁶⁰ Brun, 1946, s. 56-57

Kapitel 3 (1940-45)

som ene-landsfoged den danske Grønlandspolitik med fokus på beskyttelsen af grønlænderne og udviklingen hen imod en større grad af modenhed. Fraterniseringsforbuddet mellem amerikanere og grønlænderne forsøgte ihærdigt overholdt fra Bruns side. Den interne udvikling i Grønland var forårsaget af omstændighederne, men betød ikke desto mindre at store dele af den grønlandske politiske top og det danske kontingent i Grønland mente, at en tilbagevenden til det gamle system blev en umulighed. Ikke desto mindre var det aldrig Bruns hensigt at iværksætte en omkalfatring af det grønlandske samfund. Bruns embedsførelse under Anden Verdenskrig kan derimod opfattes som et forsøg på at tilgodese egne interesser - nemlig ønsket om at vise de danske myndigheder, at han var en egnet direktør for Grønlands Styrelse.

Indledning om Efterkrigstiden

I Grønlandsadministrationen opstod der efter krigen strid mellem modernister og traditionalister om den fremtidige Grønlandspolitik.¹ Modernisterne mente, at Grønland skulle undergå en politisk og økonomisk reformering med udgangspunkt i et selvstændigt erhvervsliv og en afskaffelse af handelsmonopolet, og en højere grad af politisk selvbestemmelse for grønlænderne. I modsætning hertil mente traditionalisterne, at Grønland stadig skulle beskyttes og at for vidtgående reformer ville påføre samfundet store skader.² Eske Brun anses vanligvis som en af hovedkræfterne i den modernistiske fløj,³ og fremstod således ikke enig i den førte politik. I den første tid efter hjemkomsten til Danmark var det dog ikke en reformivrig Brun – i hvert fald kom Bruns ønske om en reformering af Grønlandspolitikken først til udtryk i efteråret 1946. Sammenfaldende med at kritikken fra danske aviser af Grønlands Styrelse for alvor slog igennem. Herefter stod Brun, igennem artikler og debatter i spidsen for en reformering af Grønlandspolitikken, og hovedparten af den danske presse støttede Bruns synspunkter. På den anden fløj sad direktøren for Grønlands Styrelse, Knud Oldendow, der i den danske presse personificerede den forældede og konservative Grønlandspolitik. Ansættelsen af Eske Brun som vicedirektør i Grønlands Styrelse fra starten af 1947 indvarslede en ny Grønlandspolitik. Nedsættelsen af Grønlandskommissionen i november 1948 og den efterfølgende betænkning, kendt som G-50, udgjorde grundlaget for, at Grønland i 1953 blev til en ligestillet del af Danmark. Det er dog kun en del af billedet af Brun i denne periode – kilderne viser, at Brun var forsigtig i sine formuleringer og støttede i denne periode ikke ønskerne om nedsættelse af en Grønlandskommission. En kommission ville føre til en lovændring. I stedet var Brun for, at der skulle iværksættes grundige undersøgelser - tilsyneladende var Brun hele tiden opmærksom på sin ambition om med tiden at blive direktør for Grønlands Styrelse, hvilket netop krævede forsigtighed i formuleringerne.

4.1 Hjem på permission

Glæden var stor, da forbindelse mellem Danmark og Grønland blev genoprettet. Grønland havde under Anden Verdenskrig været inde i en udvikling betinget af de ekstraordinære betingelser og landet havde vist sig moden til nye udfordringer. Forud for sin afrejse til Danmark skrev Brun et *Farvel i Grønlandposten*: ”Lad os de herefter fortsætte ad denne Vej, lad os vedblive at forstaa, at Arbejdet heroppe er ikke blot Rutine, men en stadig Løsning af Opgaver, som Udviklingen sætter frem for os.”⁴ Arbejdet i og om Grønland befordrede, at man var indstillet på fleksibilitet og på at

¹ DIIS, 2007, s. 127

² Ibid., s. 127

³ Gad, 1964, s. 393, Vinding, 1948, s. 7 og DIIS, 2007, s. 131

⁴ Brun, 1945(2), s. 145

kunne finde alternative løsninger. Brun var af den overbevisning, på linje med Grønlands Styrelse, at Danmark var det naturlige forbillede for den grønlandske samfundsudvikling, ikke fordi Danmark var et strålende eksempel på en civilisation, men fordi de historiske og praktiske omstændigheder gjorde det hensigtsmæssigt, at danskerne vedblev at guide den grønlandske udvikling. Eske Brun overlod landsfogedstillingen til C.F. Simony (1909-1983)⁵ og tog med skibet *Disko* hjem til Danmark, hvor han ankom i slutningen af juli 1945.

Brun udtalte til *Politiken* ved hjemkomsten, at Grønland ikke havde lidt nød under krigen, men at det sled på nerverne at høre alle de sørgelig nyheder fra Danmark. Glæden var derfor stor over, at Danmark igen var frit.⁶ I *Social-Demokraten* blev efterretningen nogle dage efter bekræftet om: ”at Grønlænderne saa langt fra at være kommet bort fra Danmark ... tværtimod føler sig nærmere knyttet til Danmark end nogen Sinde før.”⁷ Det fremgik ligeledes af artiklen, at Grønland havde klaret sig godt under krigen, både materielt og i forhold til amerikanerne. Eske Brun understregede at ”der under Krigen er foregaaet en Udvikling ... som har gjort den indfødte Befolkning mere selvstændig, saa den er blevet en ligesom mere ligeberettiget Partner i Fællesskabet.”⁸

Da krigen sluttede ønskede Brun tilsyneladende hurtigt at komme til Danmark for at aflægge rapport om styringen af Grønland under krigen – et brev fra fuldmægtig i Grønlands Styrelse Magnus Jensen (1906-73)⁹ til kst. landsfoged Simony antydede, at Brun frygtede kritik fra sine overordnede for forløbet under krigen: ”det tyder paa, at han [Eske Brun] skulde frygte et eller andet, da han selv vil hjem og aflægge Beretning. Jeg har nævnt det for [Oldendow], og han forsikrer, at han ikke har i Sinde at gøre Brun nogen Skade.”¹⁰ Oldendow havde i starten af krigen været utilfreds med, at landsfogederne havde overhørt Grønlands Styrelse ordrer. Utilfredsheden stammede fra, at landsfogederne havde undladt at følge Oldendows direktiver, men det beroede på at Grønlands Styrelse og Oldendow ikke havde indset, at Grønland og landsfogederne nødvendigvis måtte bryde med København og agere selvstændigt.¹¹

Oldendow havde således ikke til hensigt at klandre Brun for noget, tværtimod mente Oldendow, at Brun efter omstændighederne havde klaret det flot. Hvorvidt Eske Brun rent faktisk frygtede kritik

⁵ Simony var født og opvokset i Grønland, og blev efter endt jurastudie ansat i landbrugsministeriet og sidenhen i Grønlands Styrelse. I slutningen af besættelsestiden drog Simony illegalt via Sverige og USA til Grønland for at afløse Brun som landsfoged. Møller, 1987, s. 83

⁶ *Politiken*, 1945, s. 1

⁷ *Social-demokraten*, 1945

⁸ *Ibid.*

⁹ Magnus Jensen havde før Anden Verdenskrig været kolonibestyrer forskellige steder i Grønland. Han blev herefter fuldmægtig i Grønlands Styrelse og senere kontorchef, før han i 1952 flyttede over i KGH og endte som vicedirektør.

¹⁰ Magnus Jensen til Simony 27. juni 1945, C.F.B. Simonys privatarkiv

¹¹ Løkkegaard, 1968, s. 196-197

fra Grønlands Styrelses side i forbindelse med sin hjemvenden er ikke blevet be- eller afkræftet andetsteds. En anden grund, der kunne forklare Bruns eventuelle frygt, vedrørte forsvarsaftalen i april 1941. Aftalen var dog gesandt Kauffmanns værk og selvom landsfogederne havde tiltrådt aftalen, var det i sidste ende Kauffmanns ansvar. Forsvarsaftalen blev kort efter befrielsen, den 16. maj 1945, godkendt af befrielsesregeringen, som Kauffmann blev en del af som minister uden portefølje.¹² Forsvarsoverenskomsten og det amerikanske engagement i Grønland under Anden Verdenskrig var af stor betydning for, at Danmark anerkendtes som en del af de allierede.¹³

Brun havde altså ingen umiddelbar grund til at frygte repressalier for hans embedsførelse. I sin erindringsbog anførte Brun, at grunden til at han tog hjem med det første skib var fordi: ”Jeg regnede med, at man herhjemme ville være interesseret i at få at vide direkte af mig, hvad der var sket, hvordan vi havde klaret os, hvilke erfaringer vi havde gjort os, og, først og fremmest, hvilke tanker vi gjorde os med hensyn til fremtiden.”¹⁴ Bruns udtalelse fra 1980’erne vedrørte et 40-årigt forhold, og det kan sagtens være formet af hvad der siden hen skete. I de samtidige kilder ses en mere afdæmpet Brun. Forud for sin hjemrejse fra Grønland havde Brun udarbejdet en rapport¹⁵ til sin øverste overordnede, den danske statsminister. I september 1945 indgav Brun endnu en rapport til samme overordnede.¹⁶ Rapporterne er, som nævnt i afsnittet *Anvendte kilder*, dels redegørelser for forløbet under krigen i Grønland og dels anbefalinger til den fremtidige kurs.

Administrationen i Grønland i krigsårene videreførte, ifølge Brun, gældende praksis, og i specifikke sager, der krævede Grønlands Styrelses godkendelse, var det nødvendigt at afvente at forbindelsen til København blev genoprettet, hvorefter Styrelsen kunne afgøre sådanne sager. I rapporten fra maj 1945 angav Brun at: ”Udgangspunktet til Stadighed [har] været en Fastholden ved det lovlige Grundlag for hele Administrationen. Styrelseslovens Paragraf 10 har været Legitimationen, og det er til Stadighed med Omhu blevet undgaaet at tage Skridt, som tilsidesatte, eller anerkendte Skridt, som tilsidesatte den Grundlov, at ”Landsfogeden er den danske Regerings Repræsentant i Grønland”. Med Anerkendelse heraf stod eller faldt Administrationen.”¹⁷ Følgende sager understøtter Bruns udsagn: I forbindelse med et møde i marts 1942 mellem handelsinspektør Malmquist, assistent Sehested og Eske Brun om forholdene for assistenter i forbindelse med den planlagte nedlæggelse af kolonien Ritenbenk og eventuelle kompensation for assistenterne derfra,

¹² En minister uden portefølje har intet selvstændigt ministerium. Den danske ordbog af Det danske sprog og litteratur selskab. Se ordnet.dk. Befrielsesregeringen fungerede fra maj til oktober 1945.

¹³ DIIS, 2007, s. 29

¹⁴ Brun, 1985, s. 101-102

¹⁵ Eske Bruns rapport af 12. Maj 1945 til Statsministeren, bilag til Rigsdagens forhandlinger 1946, FB

¹⁶ Eske Brun memorandum 21. september 1945, s. 1, GS hovKt, journalsager 1941-50, RA

¹⁷ Eske Bruns rapport af 12. Maj 1945 til Statsministeren, bilag til Rigsdagens forhandlinger 1946, s. 56, FB

Kapitel 4 (1945-53)

sagde Brun: ”den nuværende midlertidige Ordning [vil] til sin tid blive afløst af en formel Nedlæggelse, naar Styrelsen kunde træffe Afgørelse herom ... Landsfogeden [kunde] selvfølgelig ikke binde Styrelsen ved noget som helst i saa Henseende.”¹⁸ Eske Brun følte sig ikke uafhængig i en sådan grad, at han: ”lod [sig] friste til at danse på bordet, mens katten [er] ude.”¹⁹ Brun var i denne sag bundet af regler – Ritenbenk havde været under afvikling et stykke tid²⁰ og den midlertidige løsning under krigen var at nedlægge kolonien.

En anden sag, nævnt i kapitel 3, var den, hvor USA i september 1943 havde ønsket mineralprøver, bl.a. fra Ivigtut, med henblik på en eventuel udvinding. Eske Brun havde ikke ønsket at indgå nogen kontraktlige forhold, der ville binde den danske regering.²¹ Det sidste eksempel var fra et brev til en sygeplejerske, der havde anmodet om hjælp til ansættelse i en pensionsgivende stilling efter krigen. Brun lovede at støtte sygeplejersken, men havde hverken ”Ret eller Myndighed til saaledes at binde Fremtiden.”²² Brun ville ikke påtage sig større kompetence end den han formelt havde.

Brun var overbevist om, at administrationen i Grønland under krigen fortsatte den linje, som hidtil havde karakteriseret det danske arbejde i Grønland, nemlig at ”lede den grønlandske Befolkning frem til en saadan Modenhed og Udvikling, at den bliver i Stand til uden afgørende skadelige Konsekvenser at træde i normalt Samkvem med Verden udenfor Grønland.”²³ Det gældende principper blev, ifølge Brun, videreført under krigen, men: ”Jeg har vel til Stadighed følt mig frit stillet overfor alle Detailspørgsmaal, naar den ekstraordinære Situation krævede en uortodoks Løsning, men jeg har til Stadighed fastholdt Maalet: At kunne komme hjem og med Sandhed sige, at intet er sket, som afbryder det danske Arbejde i Grønland, som forhindrer en Genoptagelse deraf, hvor det blev sluppet i 1940.”²⁴

Et eksempel på, at Brun valgte at træffe selvstændige beslutninger var den 15 % lønforhøjelse som fastansatte i Grønland fik i 1942 – begrundelsen for lønforhøjelsen var de dyrere leveomkostninger under krigen. Oprettelsen af *Grønlandsposten*, *Radiofonien*, centraliseringen af administration og landsrådene, omformningen af forsyningssystemet og endelig Nordøstgrønlands slædepatrulje kan siges at være andre væsentlige ændringer af den gældende praksis, men disse kunne alle siges at falde indenfor kategorien ”nødvendigjort af den ekstraordinære situation”.

¹⁸ Notat fra møde 9. marts 1942 - Grl radio og grlpost. red. pap., RA

¹⁹ Brun, 1985, s. 29

²⁰ Kolonien Ritenbenk var allerede før Anden Verdenskrig planlagt nedlagt. Eske Brun memorandum 21. september 1945, s. 11, GS hovKt, journalsager 1941-50, RA

²¹ Beretning vedrørende Forholdene i Ivigtut under Krigen, Kryolitselskabet Øresund A/S, 16. oktober 1944, s. 7, adm. af Grl. under besæt., RA

²² Brun, 1943(2), s. 17

²³ Eske Brun memorandum 21. september 1945, s. 1, GS hovKt, journalsager 1941-50, RA

²⁴ Eske Bruns rapport af 12. Maj 1945 til Statsministeren, bilag til Rigsdagens forhandlinger 1946, FB

I rapporten fra september 1945 fremlagde Eske Brun sin holdning til det grønlandske samfund og hvilke tiltag der kunne iværksættes for at understøtte den igangværende udvikling. Det grønlandske samfunds status anno 1945 var, ifølge Brun, ikke længere et fangersamfund: ”Det gamle primitive grønlandske Samfund, med Fangsterhvervet som det bærende, er gaaet i Graven. I Stedet herfor har vi faaet et Fisker- Landbruger og Arbejdersamfund, i stærk Fremadskriden mod almindelig Pengeøkonomi.”²⁵ Det grønlandske samfunds tilstand var, ifølge Brun, ikke udelukkende et resultat af forløbet og udviklingen under krigen. Forskydningen fra et fangersamfund til et fisker- og arbejdersamfund var allerede før krigen undervejs, ligesom uddannelsesordningen var begyndt at vise sine spor med et øget uddannelsesniveau til følge. En bestemt tendens hæftede Brun sig dog ved i sin rapport fra september 1945, nemlig at grønlænderne havde fået en: ”stærkt voksende Interesse for Verden omkring Grønland ... Denne nye Orientering næredes ved en stærkt stigende Adgang til Læsestof i de mange nye lokale og landsomfattende Blade, ved den udvidede grønlandske Radiofonitjeneste [og en] stærkt stigende Interesse for offentlige Forhold.”²⁶ I Bruns øjne faldt den øgede informationsmængde under krigen i tråd med princippet om, at forberede og modne grønlænderne på en fremtidig åbning af landet. Den øgede interesse for offentlige anliggender fra grønlandsk side ville betyde krav om øget medbestemmelsesret. Og heri lå kardinalpunktet for Bruns rapport – det danske styre i Grønland skulle ikke: ”mætte og klæde Grønlænderne og forsyne dem med Huse og Lægehjælp, men at lede dem frem til et Standpunkt, hvor de frit kan træde i Forbindelse med Verden. Man har været for tilbøjelig til at overse, at den første Betingelse herfor er, at der skabes et økonomisk Liv i Grønland, som hviler paa et selvstændigt bærende Grundlag, og at [der] skabes en Forstaaelse af økonomiske Forhold ... Næringslivet i Grønland bør kunne bære sig selv, og ikke nødvendigvis maa have kunstige Tilskud for at holdes oppe.”²⁷ Brun fulgte altså princippet om at medvirke til at modne grønlænderne, og argumenterede for at de danske myndigheders Grønlandspolitik skulle omformes mht. de økonomiske forhold, så grønlænderne kunne tilegne sig en forståelse for de økonomiske samfundsaspekter. Så længe det økonomiske system i Grønland var baseret på en understøttelsesmentalitet, ville det aldrig blive selvbærende. Deri lå også, at grønlænderne skulle have et større ansvar og fra grønlandsk side ønskedes efterhånden at overtage danskernes tjenestemandstillinger.²⁸ Et supplement til en større grad af grønlandsk medindflydelse kunne, ifølge Brun, være: ”at den grønlandske Befolkning gradvis og stedvis efterhaanden kan bringes paa et saadant Stade, at den kan overtage nogle af Handelens Funktioner i Form af kooperative Foretagender.” Eksempelvis

²⁵ Eske Brun memorandum 21. september 1945, GS hovKt, journalsager 1941-50, s. 3, RA

²⁶ Ibid., s. 1

²⁷ Ibid., s. 2 og 6

²⁸ Ibid., s. 15

kunne grønlænderne blive bestyrere af koloniernes butikker med en større grad af selvstændig drift.²⁹ Handelsmonopolet og beskyttelsesprincippet anbefalede ikke ophævet, men kunne opblødes, hvorved der kunne iværksættes en overgangsfase, før den egentlige åbning af landet kunne ske.³⁰ Vareforsyningen og afsætningsmuligheder til og fra alle beboede steder skulle fortsat være en statslig opgave, dette var en underskudsgivende forretning, mens andre dele af handlen kunne frigives.³¹ Vareforsyningssystemet blev under krigen omlagt, men Brun foreslog ikke en direkte videreførelse af det under krigen oparbejdede system, men et system, hvor de store varepartier (alle almindelige varer og materialer) kunne opstables ved ”hovedkolonier”. De specifikke varer for den enkelte koloni (materialer til henkogningsanlæg, grøntsager og privat gods) kunne derimod fragtes direkte hertil.³² På lønområdet var det vigtigt at hæve grønlændernes realløn, da forskellene mellem hvad danskere i Grønland og grønlændere tjente for samme arbejde, var for store. Utilfredsheden med lønforskellene ville være ved, og forholdet mellem Danmark og Grønland ville til stadighed lide under det, hvis ikke der skete ændringer.³³ Fiskeriet kunne mangedobles, men det krævede, at de relevante anlæg og materialer (indhandlingssteder, lagre og salt) blev forbedret og udbygget. Dette ville betyde at flere grønlændere ville kunne ernære sig og deres familier med et fornuftigt udbytte.³⁴ Nøglen til en hensigtsmæssig udvikling af det grønlandske samfund lå, ifølge Brun, i omformningen af det økonomiske system, og her lå muligheden for at de danske myndigheder kunne ændre politikken. På det tekniske område behøvedes en overordnet forvaltning, der skulle have ansvaret for bygningsvæsenet og håndværkere. Det gamle system, hvor den enkelte kolonibestyrer havde dette ansvar, var ikke længere tidssvarende.³⁵ På det politiske område havde: ”Delingen mellem Nord- og Sydgrønland [...] ikke mere nogen egentlig saglig Begrundelse Den blev til paa et Tidspunkt, hvor Kommunikationsmidlerne umuliggjorde det for en enkelt ”Inspektør” at tilse hele landet, specielt da man paa Grund af de fremmede Hvalfangere ansaa det for nødvendigt at have en Mand siddende ved Godhavn. Denne Begrundelse er nu ganske bortfaldet og Godhavns Stilling som Administrationscentrum en fuldstændig overlevet Ting.”³⁶ og fortsatte: ”Med de moderne Kommunikationsmidler har en Enhedslandsfoged nu langt større Mulighed for at samle hele Landets problemer hos sig, end en Landsdelsfoged havde for blot 20 Aar siden. Men Reformen bør under ingen Omstændigheder paatvinges Landet. Den maa først gennemføres, naar

²⁹ Ibid., s. 16-17

³⁰ Ibid., s. 31

³¹ Ibid., s. 5-6

³² Ibid., s. 13

³³ En grønlandsk tømrer tjente 1/7 af hvad en dansk gjorde, Ibid., s. 21

³⁴ Ibid., s. 22

³⁵ Ibid., s. 23

³⁶ Ibid., s. 27

det er klart, at der er en virkelig Folkevilje bag den i Grønland.” Faren var, at Nordgrønland ville blive domineret af Sydgrønland, såfremt opdelingen i nord og syd blev ophævet.³⁷ Anbefalingerne i rapporten fra september 1945 skal sættes i forhold til Bruns situation – Brun skulle fremvise en selvstændig stillingtagen til Grønlandspolitikken og dermed underbygge sin egnethed til direktørstillingen. For drastiske og radikale anbefalinger ville derimod stække Bruns ambition. Højlund (1972) påpegede, at embedsmænd ud fra en loyalitetsforpligtigelse og karrierehensyn afholdt sig fra at lufte kritik.³⁸

Efter rapporten var blevet indleveret af Brun, skrev Magnus Jensen i et brev til Simony i november 1945: ”der er mægtig røre i Andedammen. Brun har udfærdiget et Memorandum paa sine Steder med ret revolutionerende Synspunkter med Hensyn til Problemerkens Løsning i Grønland til Ministeren. Ud over Ministeren er det vist nok ogsaa blevet tildelt andre Herrer, interesseret i grønlandsk Politik, saa Lavinen synes at rulle.”³⁹ Rapporten blev ikke omdelt i Grønlands Styrelse, i hvert fald ikke til fuldmægtige. I Magnus Jensens udlægning var Eske Brun med til at sætte gang i reformeringen af styret af Grønland, men Bruns anbefalinger var blot anbefalinger og det skærende punkt omkring nedsættelsen af en kommission blev ikke udtrykt.

Brun holdt i denne periode sin permission efter knap seks års arbejde efter de gældende regler, så det var ikke fordi Brun blev holdt væk fra arbejdet. I december 1945 bragtes i *Grønlandsposten* Eske Bruns oplæg for det Grønlandske Selskab, holdt den 17. oktober 1945. Heri lagde Brun op til, at den under krigen skete udvikling skulle fortsættes: ”De Spirer, som saaledes er lagt i de grønlandske Sind, vil, naar de gives de rette Gromuligheder, betyde Fremgang og Gavn for det grønlandske Folk ... Det bliver en Opgave for os nu i den nærmeste Fremtid at sørge for, at denne Tillid til Danmark mødes med en Udvikling, som giver den Voksemuligheder.”⁴⁰ Udtalelsen kunne tolkes henimod af et reformønske – men da målet for den danske Grønlandsadministration var, at medvirke til at modne grønlænderne, var Brun med denne udtalelse stadig indenfor rammerne af den gældende politik.

Efter foredraget fik Brun et brev fra Carl Broberg, hvori der bl.a. stod: ”Saa vidt jeg kan forstaa, har De tillid til den grønlandske Befolkning og betragter dem ikke som Børn som saa mange andre gør, f.eks. har De givet dem Petroleumslamper⁴¹ ... ligeledes har De forsøgt at give flere af de unge

³⁷ Ibid.

³⁸ Højlund, 1972, s. 27

³⁹ Magnus Jensen til Simony 23. november 1945, C.F.B. Simonys privatarkiv

⁴⁰ Brun, 1945(3), s. 273

⁴¹ Ofte er grunden til at det var bandlyst, at anvende petroleum til hjemmebelysning før 1940 i grønlandske hjem, været udlagt som at grønlænderne var for umodne til at undgå brand fra denne belysningskilde. Ved landsrådsforhandlingerne i 1936 og 1937 diskuteredes anvendelsen af petroleum til hjemmebelysning. Argumentet for anvendelsen var, at

Grønlændere et Ansvar ved at lade dem betjene Radioen ved Vejrmeldestationerne ... Jeg har altid været ængstelig for, at Danmark en skønne Dag skulde miste Grønland, fordi jeg synes, at Systemet har været for langsomt ... [det glæder] mig at høre, at De har medvirket til at sætte lidt fart i Udviklingen ... ved at give Befolkningen Lejlighed til at følge med i Verdens-Begivenhederne igennem Radio og Grønlandsposten ... De Hr. Landsfoged Eske Brun viser Vejen, for Grønlands Styrelse.”⁴² Det skal hertil siges, at Broberg opholdt sig i Danmark under krigen, og at udtalelserne derfor var baseret på Brobergs skøn. Brun opfattedes af Broberg som en embedsmand, der på visse afgørende punkter havde ændret det grønlandske samfunds udvikling, og Brun gjorde ikke noget for at modsige dette.

4.2 Foreningen Kalâtdlit

Carl Broberg var formand for Kalâtdlit, den grønlandske forening i København, dannet i 1939. Foreningen udgav et tidsskrift med samme navn, der ofte stillede sig kritisk til udviklingen i Grønland.⁴³ Tanken var, at så længe Grønland blev holdt under skarp kontrol og beskyttelse, kunne den grønlandske selvstændighedsfølelse ikke komme til overfladen. Foreningens arrangementer udgjorde et forum for diskussioner omkring Grønlandspolitikken. De fra Grønland udsendte medlemmer til efterkrigstidens betænkninger og kommissioner deltog både i foreningens arrangementer, og bidrog med artikler til foreningens blad. Angmalortok Olsen, der ligeledes opholdt sig i Danmark i krigsårene fortæller om kredsen bag foreningen: ”Under krigen hørte man vistnok de første rebelske toner fra grønlandere. Hos Helene og Svend Frederiksen og hos Else og Carl Broberg mødtes grønlandere for at snakke grønlandspolitik ... Disse grønlandske kredse fik den idé, at man burde stifte en grønlandsk forening til at tale grønlandernes sag ... en del røster oplod sig med et forslag om, at man først spurgte Grønlands styrelse, om man i det hele taget måtte stifte en sådan forening.”⁴⁴ Han fortæller, at foreningen under krigen var et samlingssted for grønlandere og ved: ”disse sammenkomster udkrystaliseredes mange af de tanker, som vel i mere

tranbelysningen var op til 10 gange dyrere end petroleum. Formændene ved forhandlingerne, henholdsvis landsfoged Svane (Sydgrønland) og landsfoged Rosendahl (Nordgrønland) fremførte, at de danske myndigheders principielle mening om anvendelsen af tran til belysning var, at man i videste mulige omfang burde anvende landets egne produkter. Det fremgik dog også af debatten, at netop brandfaren tidligere havde været brugt som argument mod indførelsen af petroleum som belysningskilde. I øvrigt stemte $\frac{3}{4}$ ved begge forhandlinger for anvendelsen af petroleum uden, at der fra de danske myndigheders side blev givet lov. B&K, 1938, s. 872-876 og 1119-1122. Den 23. oktober 1940 blev der tilladt at anvende petroleum i de grønlandske hjem, da det ikke var muligt at få brændstof til tranlamperne.

⁴² Carl Broberg til Eske Brun, 18. oktober 1945, Eske Bruns privatarkiv, RA

⁴³ § 1 i Love for foreningen ”Kalâtdlit” lød: samle alle grønlandere i DK og dermed bedre sammenhold og kendskab til hinanden – ”foreningen bestræber sig efter bedste Evne at slaa til Lyd og virke af Grønlandernes materielle og aandelige Kaar. Foreningen ønsker og haaber, at bedre Forstaaelse maa vokse mellem Grønland og Danmark.”, Hedtofts arkiv, ABA - Grønlanderforeningens medlemsblad hed *Pekatigît Kalâtdlit*

⁴⁴ Olsen, 1971, s. 118 – Om Svend Frederiksen se Klaus Georg Hansen: ”Ouverture til åbningen af professor Svend Frederiksen’s arkiv”, I: Grønland, nr. 1, 1993, s. 30-36

eller mindre grad har præget efterkrigstidens udvikling ... Selve situationen [besættelsen] og den danske befolknings reaktion til den lærte grønlanderne, at man intet fik foræret i folkelig henseende, hvis man ikke var parat til at slås for sin overbevisning.”⁴⁵ Carl Broberg skrev i 1947: ”Vi har Kommuneraad, Sysselraad og Landsraad i Grønland. Kommuneraadenes Medlemmer vælges af den grønlandske Befolkning, men alle danske Embedsfolk i hver Koloni er fødte Medlemmer af Sysselraadet det paagældende Sted med Kolonibestyreren som Sysselmand, og det er Sysselraadene, der vælger Landsraadene ... Hvor er den politiske Uafhængighed? Denne afhængighed af Styrelsen er en meget alvorlig Hindring for en fri Udvikling paa Grønland.”⁴⁶ Carl Broberg mente derudover, at: ”vi ønsker ikke at Udviklingen skal gaa videre ad samme Linje som hidtil. Det formynderskab, denne Stavnsbundethed, som Styrelsen stadig paatvinger Grønlanderne maa nu ophøre.”⁴⁷ Det grønlandske ønske om mere ligestilling opstod ikke først efter krigen, og ikke kun som en konsekvens af forholdene under Anden Verdenskrig. Det er rimeligt at antage, at miljøet omkring forening gav grobund for en italesættelse af ønskerne til fremtiden. Hvorvidt Eske Brun deltog i foreningens arrangementer er uvist, men foreningens blad *Kalâtdlit* bragte artikler af Brun⁴⁸, og der var en generel positiv indstilling til Brun i bladet. Ole Vinding, som senere bliver omtalt, havde således en del artikler i bladet.

4.3 Landsrådsmødet august-september 1945

I august 1945 havde landsrådene under ledelse af Eske Bruns afløser, C.F. Simony, afholdt det første fællesmøde efter krigens afslutning. Selvom Brun ikke deltog ved mødet, så var udviklingen under krigen og den fremtidige ordning hovedpunktet. Ved starten af mødet udtalte Peter Nielsen: ”Adskillelsens Aar har vist os, at vore Ledere foruden at fortsætte med at værne Landet, har truffet Forholdsregler, som aldeles tydeligt ikke blot har opretholdt de bestaaende Forhold, men ogsaa udviklet dem, saaledes at Grønlanderne ikke er gaaet tilbage men frem. De nye Forhold har vækket os og vist, at Udviklingen kan gaa hurtigere.”⁴⁹ Peter Niensens forslag til ændringer i styringen af landet var, at der skulle overflyttes kompetence til Grønland: ”således at Grønland bliver et selvstændigt Amt, der deltager i Regeringen paa samme Maade som andre danske Amter med en Amtmand bosat i Godthaab i Spidsen.”⁵⁰ Landsrådet skulle slås sammen til ét råd og transitsystemet videreføres. 1925-styrelsesloven ansås som et utilstrækkeligt grundlag for udviklingen, især mht.

⁴⁵ Olsen, 1971, s. 121

⁴⁶ Broberg, 1947, s. 5

⁴⁷ Ibid., s. 5

⁴⁸ Eksempelvis havde Brun en artikel i bladet i december 1948 – *Forskelgøren, som nu skal være forbi*

⁴⁹ LR-forhandlinger 1945, s. 450 i De Grønlandske Landsraads forhandlinger 1938-47, 1948

⁵⁰ Ibid., s. 451

opdelingen af landet i to landsdele.⁵¹ Hans Lyng og Nikolaj Rosing støttede Peter Niensens forslag med ordene: "[det] er Maalet for mange Grønlænderes Ønsker. Indførelsen af de foreslaede Ting betinger en Fortsættelse af Udviklingen heroppe ... de nugældende Love vil virke hæmmende paa Udviklingen. Forskellen under de nuværende Former mellem Grønlændere og Danske er i Øjeblikket alt for stor. Derfor ønskes nedsat en Kommission."⁵² Alle landsrådsmedlemmerne gik ind for en centralisering af administrationen, større beføjelser til landsrådet og ledelsen i Grønland (landsfoged) samt en øget grad af ligestilling mellem danskere og grønlandere.⁵³ Derimod var der flere indvendinger mod transithavne-systemet, der medførte tab, spild og en forøget arbejdsmængde.⁵⁴ Landsrådet fremsatte en resolution, der lød: "Det grønlandske Folk har i særlig Grad under Krigen lært Betydningen af at have en Centralledelse i Grønland, der ud fra et indgaaende lokalt Kendskab kan skaffe hurtige Afgørelser med Hensyn til Spørgsmaal, der er af Betydning for det grønlandske Samfunds- og Erhvervsliv ... [da] Trangen til hurtigere Handling og Afgørelse [...] og [...] at et Folk naturligt administreres fra selve det Land, Folket bebor, udtaler man Ønsket om at de hidtidige to Landsfogedembeder maa blive slaaet sammen til eet Embede omfattende hele Grønland, og at dette Embede forsynes med større Myndighed end den, Loven om Grønlands Styrelse hjemler ... der eksisterer saa store Fællesinteresser for hele Grønland, at Særinteresserne bliver faa, og man foreslaar derfor yderligere, at den hidtidige Inddeling bortfalder, saaledes at der oprettes eet Landsraad for hele Grønland."⁵⁵ Landsrådet ønskede større beføjelser og: "at der maa tillægges et fremtidigt Landsraad Bemyndigelse til endeligt at fastsætte visse Retsbestemmelser ... og for at udvikle Samarbejdet mellem Landsraadet og den danske Regering og Rigsdag nærer Ønske om en fast Repræsentation i Rigsdagens Grønlandsudvalg."⁵⁶ Endelig mente landsrådet, at spørgsmålet vedrørende transithavnesystemets fortsatte eksistens skulle afgøres af Grønlands Styrelse, men mente samtidig, at trafikken langs kysten var af afgørende betydning for det grønlandske samfunds udvikling. Kystruterne og transithavnene ville styrke både grønlændernes samhørighed, den private handel befolkningen imellem og potentielt udviklingen af en selvstændig grønlandsk handelsklasse.⁵⁷

Landsrådene var blevet bedt om at sende en delegation til København for, at deltage i forhandlingerne med Rigsdagens Grønlandsudvalg og repræsentanter fra Grønlands Styrelse.

⁵¹ Ibid.

⁵² Ibid., s. 452-453

⁵³ Ibid., s. 452-455

⁵⁴ Ibid., s. 455-456

⁵⁵ Ibid., s. 561

⁵⁶ Ibid.

⁵⁷ Ibid.

Landsfogedmedhjælperne Jørgen Chemnitz (Godthåb) og Peter Nielsen (Godhavn), førstepræst Gerhard Egede (Frederikshåb), forfatteren Hans Lyng (Julianehåb), efterskoleunderviser Augo Lyng (Egedesminde) og udstedsbestyrer Frederik Lyng (K'utligssat) blev udpeget til at deltage i forhandlingerne, og de medbragte konkrete ønsker til den fremtidige Grønlandspolitik.

4.4 Magnus Jensens rapport

Grønlands Styrelse ønskede en selvstændig vurdering af udviklingen i Grønland under krigen og fuldmægtig Magnus Jensen foretog derfor i efteråret 1945 en inspektionsrejse til Grønland for at: ”danne mig et Skøn over den under Adskillelsen iværksatte Transithavnstrafik, at indhente Oplysninger om eventuelle Forandringer i de grønlandske Erhverv, samt endelig at danne mig et Overblik over den af Krigen og Adskillelsen fremkaldte Centraladministrationsform.”⁵⁸ Jensen skrev, at det grønlandske samfund havde som mål at opnå bedre økonomiske kår og det derfor var op til Grønlands Styrelse: ”uden at skabe et Forsørgelsesvæsen at lægge Tingene saaledes til Rette, at det bedst mulige Grundlag for Opnaelse af disse Goder bliver tilvejebragt indenfor de snævre Rammer, det karige og barske Land lægger om dets Beboeres Erhvervs- og Fortjenestmuligheder.”⁵⁹ Jensen mente således, at grønlænderne skulle have bedre lønninger, hvilket ville forbedre disses arbejdsindsats. Jensen var altså på linje med Brun omkring principperne for det økonomiske system i Grønland; det skulle være baseret på landets egne vilkår og ikke som et forsørgelsessystem. Jensen havde som tidligere kolonibestyrer i Grønland et indgående kendskab til det økonomiske system i Grønland, og var givetvis ikke inspireret af Eske Bruns rapport fra september 1945, der ikke på det tidspunkt var blevet omdelt i Grønlands Styrelse.⁶⁰ Hvis ikke Jensen kendte til indholdet i Eske Bruns rapport, har idéen om, at det økonomiske system skulle være et, hvor grønlænderne fik en større økonomisk forståelse, formentlig været udbredt blandt Grønlands Styrelses personale.

En eventuel fortsættelse af en centraladministration anbefalede Jensen ikke, da erhvervsforholdene nord for Jakobshavn var så forskellige fra de sydligere egne, at der burde være en opdeling af administrationen, men at det ikke skulle udelukke en sammenlægning af landsrådene.⁶¹ Jensen mente, at forholdene talte imod, at der fremover blot skulle være én landsfoged, selvom denne fik assistance fra en handelsinspektør, arkitekt og anden teknisk hjælp. Arbejdsopgaverne var for omfattende og den eneste grund til, at udviklingen under krigen havde forløbet som den gjorde, var

⁵⁸ Magnus Jensen rapport af 18. december 1945, side 1, rigsdagens grønlandlandsudvalg 1946, FB

⁵⁹ Ibid., s. 44

⁶⁰ I et brev fra Magnus Jensen til Simony nævntes rapporten, som tilsyneladende ikke blev uddelt til f.eks. fuldmægtige i Grønlands Styrelse. Magnus Jensen til Simony 23. november 1945, C.F.B. Simonys privatarkiv

⁶¹ Magnus Jensen rapport af 18. december 1945, side 41, rigsdagens grønlandlandsudvalg 1946, FB

fordi: ”Grønland [...] har haft en Leder med store Arbejdsevner.”⁶² Problemet var især, at landsfogeden ikke havde kunnet komme hele Vestkysten rundt på inspektionsrejser, og ved udsteder og bopladser var inspektionerne blevet foretaget af sysselmænd.

Jensen afsluttede rapporten af med: ”Der er under Krigen opvokset en stærk Følelse af, at Danske og Grønlændere ved at løfte i Fællesskab hurtigt vil naa det store Maal: Grønlændernes Modning og Udvikling til frit uden afgørende skadelige Følger at blive i Stand til at træde i normal Forbindelse med Folk i den øvrige Verden. Tilliden i saa Henseende til Danmark er stor for Øjeblikket, og det er vor Opgave at drage Omsorg for, at den ikke svækkes og vor Pligt, at Kursen, der fører mod Maalet, holdes.”⁶³ I Jensens udlægning skulle Grønlandspolitikken på den ene eller anden måde ændres, men ændringerne kunne holdes indenfor den gældende styrelseslov og i forhold til landsrådets resolution fra august 1945, var anbefalingerne mere forsigtige.

4.5 1946-betænkningen

Forhandlingerne i 1946 mellem repræsentanter for de grønlandske landsråd og Rigsdagens Grønlandsudvalg mundede ud i *Betænkning afgivet den 12. juni 1946*. Betænkningen fremstod, ifølge DIIS (2007), som et prisme for de brudflader, der var mellem den fra før-krigen gældende praksis og den opnået under krigen. Betænkningen var især direktør Knud Oldendows værk.⁶⁴ Forhandlingerne skulle ske mellem otte rigsdagsmedlemmer, seks udpeget af de grønlandske landsråd og fire fra Grønlands Styrelse. Den grønlandske delegation ankom til Danmark kort før jul 1945 og forhandlingerne startede i det nye år. Ingen embedsfolk, der havde siddet i Grønland under krigen, deltog i underudvalgene ved forhandlingerne, men Eske Brun og Aksel Svane deltog dog den 30. januar og 1. februar ved hovedforhandlingerne, ligesom Axel Malmquist deltog den 19. marts. Den forhenværende statsminister Buhl var som formand for Rigsdagens Grønlandsudvalg formand for forhandlingerne. Forhandlingsdeltagerne fik nogle dage inde i forhandlingerne som baggrundsmateriale uddelt Eske Bruns rapporter fra maj og september 1945 sammen med Aksel Svanes *Rapport angaaende den politiske Udvikling i Grønland i Aarene 1940-41*, Magnus Jensens *Rapport af 18. December 1945*, *De forenede grønlandske Landsraads Forhandlinger 1945* og endelig *Grønlandsposten 1945*.

4.5.1 Én landsfoged og ét landsråd?

Landsrådsresolutionen havde, som nævnt tidligere, tilkendegivet, at ønskerne fra Grønland var en centralisering af administrationen, hvor de to landsfogedembeder blev slået sammen til ét, der så

⁶² Ibid., s. 40

⁶³ Ibid., s. 48

⁶⁴ DIIS, 2007, s. 127-130

samtidig skulle have større beføjelser. Ligeledes skulle inddelingen i landsdele ophæves og de to landsråd slås sammen til ét og have større beføjelser. Endelig var ønsket, at landsrådet skulle have fast repræsentation i Rigsdagens Grønlandsudvalg. En kommission skulle bane vejen for en lovændring, hvorved 1925-styrelsen kunne erstattes. Direktør Oldendow, der havde et godt forhold til Rigsdagens Grønlandsudvalg og dermed lettere kunne få sine interesser igennem,⁶⁵ startede forhandlingerne med at afvise ønskerne om nedsættelsen af en kommission. Oldendow udtalte på det andet møde, den 18. januar: ”Den nuværende Inddeling er dels historisk dels realpolitisk begrundet; der er store Forskelligheder i Erhvervsmuligheder, der er Kystens uhyre Udstrækning og meget andet. Et meget væsentligt Punkt er Landsfogedens personlige Kontakt med de grønlandske Autoriteter og Befolkningen ved Inspektionsrejserne.”⁶⁶ Brun mente hertil: ”Det er overraskende, at Landsraadsresolutionen er vedtaget enstemmigt ... Nordgrønlønderne er meget bange for at blive ”regeret” af Sydgrønlønderne, og en Ordning, hvor efter Nordgrønlønderne kun skulde have en Vicelandsfoged, vilde vække voldsom Modstand der.”⁶⁷ Brun havde i sin rapport fra september 1945 anbefalet en tilbunds gående undersøgelse, men en sammenlægning af landsrådene kunne Brun kun anbefale, hvis der var en enig grønlandsk folkevilje bag.⁶⁸

Peter Nielsen udtalte omkring erfaringerne fra krigen og landsrådenes ønske om at kunne bygge videre på disse: ”at man maatte indføre nye Forhold i Grønland bygget paa de under Adskillelsen fra Danmark ændrede Forhold i Landets Administration med Centralledelse og deraf følgende hurtigere Udvikling af Befolkningens økonomiske og erhvervsmæssige Interesser. Der er stor Ængstelse blandt Landets politiske interesserede Kredse for, at man skal nødsages til at komme tilbage til de gamle Forhold, som Loven af 1925 hjelmer. Under Adskillelsen var Landsraadene to Gange⁶⁹ samlet til Fællesmøder, og der var saa stor Forstaaelse mellem de to Landsraad ... Det vilde være tungt, om den nuværende Udvikling skulde komme til at gaa langsommere ... og derfor henstiller Landsraadene, at den nuværende Centralledelse maa bibeholdes.”⁷⁰ Peter Nielsen foreslog 12 punkter, det vigtigste var at landsrådene skulle slås sammen til ét og at der skulle være en landsfoged.⁷¹ Chemnitz udtalte i forlængelse af Peter Nielsens udtalelse: ”Vi ønsker, at Grønland

⁶⁵ Sørensen, 1983, s. 115

⁶⁶ Oldendow, 18. januar 1946, rigsdagens grl.udv. forhandlinger 1946, FB. Kst. landsfoged Simony beskrev i et brev til Oldendow den 22. november 1946 problemerne med at overkomme arbejdsbyrden som ene-landsfoged: ”Det [landsfogedens arbejde] er stadig stort, og det har i Aar været større, end jeg i og for sig havde ventet.” Simony til Oldendow 22. november 1946, C.F.B. Simonys privatarkiv

⁶⁷ Eske Brun, 30. januar 1946, rigsdagens grl.udv. forhandlinger 1946, FB

⁶⁸ Eske Brun memorandum 21. september 1945, s. 27, Rigsarkivet, GS hovKt, journalsager 1941-50

⁶⁹ Landsrådene holdt tre fællesmøder under krigen (1940, 41 og 43)

⁷⁰ Peter Nielsen, 18. januar 1946, rigsdagens grl.udv. forhandlinger 1946, FB

⁷¹ Ibid.

skal være eet Land, og at Befolkningen skal føle sig som eet folk i Stedet for to. Under Krigen har vi set Værdien af eet Landsraad og én Landsfoged”⁷² Chemnitz udtalte videre: ”Landsfogeden maa m H t enhver Bevilling, som Landsraadene foreslaar, spørge Statsministeriet dvs. Styrelsen, og der gaar eet Aar.”⁷³ Chemnitz mente, at sagerne kunne behandles hurtigere, hvis landsfogeden havde større bevillingskompetence og hvis hver enkelt sag ikke behøvedes at blive godkendt i København. Kommandogangen var unødvendig rigid og det bremsede udviklingen.

En anden fordel ved afholdelsen af fællesmøder var, at Nord- og Sydgrønland kom tættere på hinanden. Grønlands vestkyst, fra Julianehåb i syd til Upernavik i nord, var i mange henseender forskellig artet, men at der var tale om ét folk blev først synligt, da kontakten blev større.

Peter Nielsen sagde ved forhandlingerne den 22. januar: ”Som Forholdene hidtil har været med to adskilte Landsdele, hver med sit Raad har der altid været en Følelse hos Grønlænderne af, at der er to adskilte Befolkninger: Nordgrønlændere og Sydgrønlændere ... der har ikke været nogen videre Samfølelse mellem Nordgrønlændere og Sydgrønlændere tværtimod.”⁷⁴ Peter Nielsen udtalte den 22. januar: ”Under Krigen er der sket store Forandringer. Ved Transithavnenes Oprettelse og den dermed følgende øgede Kysttrafik, fik Befolkningen i Syd og Nord lejlighed til nærmere Tilknytning. Landsraadene har ved deres Fællesmøder fundet hinanden og forstaar, at de i Forening lettere end hver for sig kan opnaa Resultater til den grønlandske Befolknings Tarv. Derfor staar de grønlandske Landsraad i Dag fast paa det Standpunkt, at arbejde for et samlet Folk med et samlet Raad. Ligesom de to Landsraad bidrager Opretholdelsen af de to Landsfogeder til en Adskillelse mellem de to landsdele.”⁷⁵ Peter Niensens hensigt var at skabe rammer for en større grad af samhørighed grønslænderne imellem. Heri lå netop Oldendows frygt – hvis hele Grønlands vestkyst var en enig enhed, så steg chancen for, at denne enhed ville ønske at bryde med Danmark.⁷⁶ På spørgsmålet om der var enighed landsdelene imellem om ophævelsen af landsdelsindelingen svarede Gerhard Egede: ”Det er et Ønske fra den samlede nuværende Generation i Grønland, som har Forstaaelse af Tidens Krav.”⁷⁷ Også Hans Lyngge mente at: ”Betingelsen for et frugtbringende Arbejde er et Landsraad, hvor hele landet er repræsenteret, hvor man er klar over, at man ikke blot er raadgivende, men medbestemmende – Selvstyre, ikke i den form, man kender fra Island, men inde for den kongelige Lovgivnings Rammer.”⁷⁸ Augo Lyngge udtalte efterfølgende: ”Forholdene har efter min Mening vist, at vi endnu ikke er modne til fuldstændig Centraladministration med

⁷² Chemnitz, 18. januar 1946, rigsdagens grl.udv. forhandlinger 1946, FB

⁷³ Ibid.

⁷⁴ Peter Nielsen, 22. januar 1946, rigsdagens grl.udv. forhandlinger 1946, FB

⁷⁵ Ibid.

⁷⁶ Uddybet i afsnittet Separatisme

⁷⁷ Gerhard Egede, 22. januar 1946, rigsdagens grl.udv. forhandlinger 1946, FB

⁷⁸ Hans Lyngge, 22. januar 1946, rigsdagens grl.udv. forhandlinger 1946, FB

Sæde i Grønland.”⁷⁹ Men Augo Lyngé mente dog også, at: ”Der er ogsaa meget, som taler for een Landsfoged og navnlig eet Landsraad. Det kan ikke nægtes, at to Landsraad og to Landsfogeder splitter Landet i to Dele, der i Aarenes Løb ligesom er gledet fra hinanden. Kysttrafikken under Krigen har bragt de forskellige Distrikter mere sammen og de fælles Landsraadmøder har givet Grønlænderne fra Nord og Syd Lejlighed til at komme sammen og lære hinanden at kende.”⁸⁰ Senere udtalte Augo Lyngé: ”man siger, at Landsraadets Forslag ikke er Udtryk for det samlede Land. Det er kommet udefra, og mange Grønlændere er Modstandere. Imidlertid var i Kommissionen 1921 alle grønlandske Medlemmer stemt for eet Landsraad (derimod kun 2 for een Landsfoged). Tanken er altsaa gammel og naar Landsraadet tilslutter sig den, skal vi tage dets Ord som udtryk for Folkets Følelser.”⁸¹ I betænkningen fra 1921 var argumentet for ét landsråd: ”at to Landsraad ikke er i Stand til at udføre den Opgave, der skulde være Landsraadets vigtigste: at forberede Bestemmelser med Lovkraft, gyldige for hele Landet. I gunstigste Tilfælde vil de to Raad sinke Sagerne Behandling i een Periode, men, som Erfaringerne hidtil har vist, vil de tillige bevirke en Splittelse mellem de to Landsdele og saaledes være til Skade for hele Grønlands politiske Udvikling.”⁸² Den grundlæggende fare, set fra landsrådets side var, at den langsommelig sagsgang fra før krigen ville blive genoptaget, og Brun mente hertil: ”at Landsfogedens Dispositionsfrihed i stor Udstrækning beror paa Landsfogedens Person. Hvis han tør tage et Ansvar i Sager af Betydning for det grønlandske Erhvervsliv og ved, at Styrelsen hjemme vil støtte ham, saa er i Virkeligheden opnaaet, hvad Landsraadene ønsker.”⁸³ Den gældende opdeling mellem Nord- og Sydgrønland var, ifølge Brun, kunstig da: ”I Virkeligheden deles Erhvervslivet i Grønland naturligt i 3 Dele, nemlig Julianehaab med Faareavlen, Midtgrønland fra Frederikshaab til Diskobugten med Fiskeriet og Umanak og Upernavik med de gamle Erhverv.”⁸⁴ Aksel Svane gav udtryk for at han fandt landsrådets resolution for problematisk, da: ”den [tilsigter] et Brud med den hidtidige rolige Udvikling [og] dels beskæftiger [...] sig i alt for ringe Grad med Landsraadets egen Andel i det fremtidige lokale Styre.”⁸⁵ Svane mente, at den igangværende udvikling for kommune- og landsrådene, havde nået et vist niveau, men at der var brug for visse justeringer. Svane havde efter hjemkomsten fra USA, fremlagt Grønlands Styrelse sine tanker, der bestod i følgende; afholdelse af de fælles landsrådsmøder hvert andet år, men mente også at det var sager: ”der er specielle for den

⁷⁹ Augo Lyngé, 22. januar 1946, rigsdagens grl.udv. forhandlinger 1946, FB

⁸⁰ Augo Lyngé, 22. januar 1946, rigsdagens grl.udv. forhandlinger 1946, FB

⁸¹ Augo Lyngé, 1. februar 1946, rigsdagens grl.udv. forhandlinger 1946, FB

⁸² 1921-Betænkning, 1921, s. 37 I 1925-styrelsesloven var inddelingen med to landsråd og to landsfoged bibeholdt, dog med den mulighed, at landsrådene kunne holde fællesmøder. § 15 (Landsraad) i 1925-loven siger: ”Indenrigsministeren kan sammenkalde Landsraadene til et Fællesmøde under en ham beskikket Formand.”

⁸³ Eske Brun, 30. januar 1946, rigsdagens grl.udv. forhandlinger 1946, FB

⁸⁴ Ibid.

⁸⁵ Aksel Svane, 30. januar 1946, rigsdagens grl.udv. forhandlinger 1946, FB

enkelte Landsdel, -Nordgrønland præget af Hundeslæden, Sydgrønland af Faareavl og Havebrug, - og det ville være urimeligt at bebyrde de forenede Landsraad med disse Landsdelssager.”⁸⁶

Svane skrev i, hvad der formentlig er hans kladde til mødet den 30. januar 1946, at den danske regering burde belønne grønlændernes loyalitet mod Danmark under krigen. Belønningen skulle være en betroelse af et større ansvar til grønlænderne,⁸⁷ men i forhandlingsreferatet fremgik denne passage ikke. Derudover mente Svane, at landsrådet skulle kunne vælge sin egen formand, og have en udvidet dispositionsret over landskasserne, etablering af en fast landsrådsdelegation med forhandlings- og indstillingsret med de danske myndigheder, etablering af en kysttrafik og mere ensartet regler for grønlændere og danskere, bl.a. med mht. udsendelse af tobaksvarer. Svane var dog ikke positiv overfor en centralledelse i Grønland, især fordi sagkundskaben i form af de øvrige departementer i forvejen fandtes i København og fordi en ene-landsfoged ikke ville kunne nå at inspicere hele kysten.⁸⁸ Svane havde konkrete forslag til en overgangsordning for styringen af Grønland, og var med forslaget om at landsrådet selv valgte sin formand forud for sin tid.⁸⁹ Brun var ikke modstander af en enkelt landsfoged, men mente at: ”det er muligt, naar han udskyder noget af det Arbejde, der gøre i Øjeblikket, specielt den detaillerede Afrejsning af Landet.”⁹⁰ Brun var ligeledes betænkelig ved Svanes forslag om, at landsrådet skulle vælge sin egen formand, da landsfogeden dermed ville miste kontakten til befolkningen.⁹¹ Brun anbefalede: ”Lad os vente to-tre Aar og se, om ikke disse Spørgsmål bliver afklaret. Ved at tage Standpunkt i dette Udvalg nu, vil man let kunde komme til at blokere nye Synspunkter, som eventuelt kunde komme frem i de kommende Aar, hvor Grønland igen skal gennemgå en Forvandling bort fra Krigstidens foreløbige Ordning.”⁹² Brun gik således imod landsrådsresolutionen. Tiden var, ifølge Brun, ikke den rette til gå alt for drastisk til værks. Begge landsfogeder havde konkrete forslag til ændringer af styringen i Grønland, men de anbefalede ikke nedsættelsen af en kommission.

Angående styrelsesspørgsmålet anførte betænkningen slutteligt at: ”Udviklingen peger i Retning af en efterhaanden mere centraliseret Styreform, og forstaar fuldt ud det Ønske om at styrke Samfølelsen mellem Grønlændere, som er Baggrunden for Forslaget. Men man er af den opfattelse,

⁸⁶ Ibid.

⁸⁷ Ibid.

⁸⁸ Aksel Svane, 30. januar 1946, rigsdagens grl.udv. forhandlinger 1946, FB

⁸⁹ Fra 1967 valgte landsrådet selv formand. Den første valgte formand var Erling Høegh (1924.93).

⁹⁰ Eske Brun, 1. februar 1946, rigsdagens grl.udv. forhandlinger 1946, FB

⁹¹ Ibid.

⁹² Ibid. - Magnus Jensen skrev i april 1946 om Eske Bruns tilbageholdenhed mht. sammenlægningen af landsfogedembederne: ”Brun turde ikke ubetinget gaa ind for een Landsfoged, en Landsfoged vilde nok kunne administrere Grønland men ikke havde den samme Kontakt med Befolkningen som før.” Magnus Jensen til Simony 1. april 1946, C.F.B. Simonys privatarkiv. Magnus Jensen forklarede altså Bruns manglende støtte til sammenlægning af landsfogedembederne med tvivlen om ordningens gavn.

at Tidspunktet endnu ikke er inde til den endelige Behandling af denne Sag, idet Afgørelsen ikke udelukkende bør træffes paa Grundlag af de Erfaringer, som er gjort under Krigen og den deraf affødte ekstraordinære Tilstand.”⁹³ Tiden viste, at Brun fik ret i sine udtalelser fra forhandlingerne den 30. januar 1946 om, at der hurtigt (indenfor to-tre år!) opstod et ønske fra den danske regerings side om, at der igennem en kommission skulle tages stilling til en revidering af styringen af Grønland.⁹⁴

4.5.2 Centralkontorets påvirkning?

Det var ikke en enig grønlandsk delegation ved forhandlingerne. Frederik Lynges,⁹⁵ der ikke var landsrådsmedlem på det tidspunkt, var ikke positivt stemt overfor landsrådets resolution eller, at man kun skulle have en landsfoged: ”Under Krigen var der flere af Kolonidistrikterne, som næppe nok saa deres Landsfoged én Gang om Aaret ... en enkelt [er altsaa] ikke nok til at klare hele den lange Kyststrækning.”⁹⁶ Han mente, at der manglede en saglig argumentation for forslagene og at: ”Man faar det Indtryk, at Forslagene ikke en Gang var helt gennemtænkt fra Medlemmernes Side, men er Tanker udefra, paatvunget nogle Medlemmer til Fremsættelse paa Mødet.”⁹⁷

Oldendow havde nogle dage i forvejen udtalt, at selvom landsrådene havde en enstemmig resolution, så var der folk i Nordgrønland, der ikke var enige i resolutionen og: ”De nye Tanker er væsentlig opstaaet i Godthaab omkring Centralkontoret.”⁹⁸

Hans Lynges tog ved mødet den 1. februar til genmæle: ”Saadanne Forhold er dagligt Samtaleemne overalt i Grønland, og jeg protester imod, at de nye Tanker skulde være opstaaet omkring Centralkontoret.”⁹⁹ Til Oldendows udtalelser, sagde Hans Lynges: ”I iver for at bortforklare nødvendigheden af de af landsraadet foreslaaede forandringer karakteriserede Dir. Oldendow den 22/1 [1946] landsraadet meget ufordelagtigt. Det ligger i styrelsens interesse at modarbejde de nye forslag, som vil forringe styrelsens næsten ubegrænsede autoritet, men det er ikke korrekt, at direktøren stadig vender tilbage til forholdene 1939, og at direktøren stadig siger, at forslaget er blevet til paa unormal Baggrund, og det er udemokratisk under Henvisning til private Breve at sige, at landsraadsbeslutningen ikke dækker det samlede land. Fordi grønlænderne før krigen altid har udtrykt taknemmelighed overfor Danmark, behøver man ikke tro, at de har antaget styreformens som

⁹³ Betænkning vedr. styrelsesspørgsmålet, 1946, s. 10, FB

⁹⁴ Eske Brun, 30. januar 1946, rigsdagens grl.udv. forhandlinger 1946, FB

⁹⁵ Frederik Lynges var på det tidspunkt handelsbestyrer i K' utdligssat.

⁹⁶ Lynges, 1947, s. 15

⁹⁷ Frederik Lynges, 30. januar 1946, rigsdagens grl.udv. forhandlinger 1946, FB

⁹⁸ Knud Oldendow, 22. januar 1946, rigsdagens grl.udv. forhandlinger 1946, FB

⁹⁹ Hans Lynges, 1. februar 1946, rigsdagens grl.udv. forhandlinger 1946, FB

ufejlbarlig.”¹⁰⁰ Hans Lynges var harm over, at landsrådets resolution ikke blev godtaget ved forhandlingerne som repræsenterende hele Grønlands befolkning. Bemærkelsesværdigt er det, at Hans Lynges, ligesom Brun gjorde det i marts 1935 i forbindelse med udarbejdelsen af rapport om strafferegler,¹⁰¹ kritiserede Oldendow for at underkende landsrådets rolle.

I sin *Tilstandene i Grønland 1946* (1947), der udkom i efteråret 1947, havde Oldendow anerkendt, at udviklingen under Anden Verdenskrig havde været betinget af omstændighederne, men mente at det havde affødt et ønske om en fortsættelse: ”I det Hele virkede denne Foranstaltning (Centralisering plus Transithavnssystemet plus Varedistribuering med Kystfartøjer) under Krigen taaleligt som en Nødhjælp ... efterhaanden opstod det Ønske, at Centralregimet burde gøres til en permanent Institution ... Snart groede der i disse godthaabske Kredse endogsaa Ønsker frem om, at visse af Grønlands Styrelses Funktioner ikke som hidtil skulde udøves i København, men fremtidigt skulde henlægges til Grønland.”¹⁰² Tankerne om at henlægge funktioner til Grønland stammede, ifølge Oldendow, fra danske kredse, som havde påvirket grønlænderne. Disse ønsker ville: ”[likvidere] den gamle Orden.” Og ønskerne: ”satte sig fast som en politisk-administrativ Sandhed.”¹⁰³ Centralkontoret i Godthåb var under krigen Eske Bruns administrative hovedkontor og kritikken var mere eller mindre møntet på Brun. Oldendow tillagde altså ikke grønlænderne en selvstændig holdning til udviklingen, og Hans Lynges harme er på den baggrund berettiget. Oldendows argument imod ønskerne om overflyttelse af kompetence til Grønland var: ”Hvorledes skulde det være muligt, at Statsministerens nærmeste grønlandske Raadgiver og Repræsentant, Direktøren skulde kunne have Bopæl i Grønland?”¹⁰⁴ Administrationen af Grønland krævede en tæt kontakt med adskillige grene af den danske statsadministration og det var: ”afgjort nødvendigt, at der her i København findes en Generalinstitution, hvor alle Traade løber sammen, som er Velbekendt med grønlandske Problemer, og hvor man er i Stand til at afgøre Spørgsmaalene med ligelig Hensyntagen til alle Sider.”¹⁰⁵ En omorganisering af styringen af Grønland og en eventuelt oprettelse af en centralledelse i Grønland ville koste penge – og Oldendow sagde i et interview i november 1947: ”Tiderne [er] finansielt [...] meget vanskelige og Statskassen haardt belastet – hvad man i øvrigt, undskyld jeg siger det, ofte synes at tage stort paa heroppe [i Godthåb]!”¹⁰⁶ Oldendow mente i lighed med Hauge,¹⁰⁷ at et for stort underskud på driften af Grønland kunne føre

¹⁰⁰ Ibid. – formentlig har Oldendow korresponderet med Frederik Lynges forud for forhandlinger.

¹⁰¹ Se afsnit Straffereglerne i Grønland i kapitel 2

¹⁰² Oldendow, 1947, s. 56

¹⁰³ Ibid.

¹⁰⁴ Ibid., s. 57

¹⁰⁵ Ibid., s. 57-58

¹⁰⁶ Therkilsen, 1947, s. 93

¹⁰⁷ Hauge, 1927, s. 60

til et salg. Ligesom det var sket med andre danske oversøiske besiddelser.¹⁰⁸ Bogen var, ifølge DIIS (2007), et direkte angreb på Eske Brun.¹⁰⁹ Magnus Jensen beskrev i et brev til Simony i slutningen af 1946 en gruppe, som må formodes at være synonym med den som Oldendow kalder ”godthaabske Kredse”. Jensen skrev: ”Godthaabsklikken som jeg kalder Brun, Malmquist, Fuglsang og Bugge.”¹¹⁰ Frederik Lyng og Oldendow var enige om, at en kreds af danskere ved centralkontoret havde påvirket landsrådene. Var det Oldendows ønske at modarbejde ”de nye Tanker” under forhandlingerne, var det et klogt træk at fremmane splittelse blandt grønlanderne, hvilket lykkedes. Det blev dog også med tiden mere udtalt, at det ikke udelukkende var disse ”godthaabske kredse”, der ønskede reformer.

4.5.3 Eske Brun som støtte til vidtgående reformer

Eske Bruns rolle i forbindelse med reformeringen af styret af Grønland var, ifølge Hans og Augo Lyng, at han gav grønlanderne troen på egen modenhed, og at det var tid at overlade flere og større beslutninger til grønlanderne.¹¹¹ Augo Lyng udtalte samme dag om centraliseringen af administrationen i Grønland: ”Brun, der har været Landsfoged for baade Nord- og Sydgrønland, anser Centralisering for gennemførlig. Han bør indbydes hertil, for at man kunde høre hans Begrundelse.”¹¹² Ved forhandlingerne godt en uge senere udtalte Brun derom: ”Der er ingen Tvivl om, at et fælles Landsraad i Grønland, som i videre og videre Udstrækning kan blive det Organ, hvorigennem den grønlandske Nation giver sig Udtryk, vil være et Gode for Landet, og at det maa blive Enden paa den Udvikling, der er i gang. Spørgsmålet er blot, om Øjeblikket er inde, og der synes jeg, man skal være forsigtig.”¹¹³ Eske Brun præciserede sin mening omkring landsrådets fremtidige rolle: ”Hvis Landsraadene skal være medvirkende i en fremtidig Udvikling i Grønland i saa høj Grad, som man maa ønske det, maa Landsraadene være en Enhed. Det vil blive Enden paa den Udvikling, der er i Gang.”¹¹⁴ Den ekstraordinære situation under krigen havde, ifølge Brun, betydet, at man i forskellige sammenhænge måtte gøre tingene anderledes: ”end man var vant til, [det skyldtes] ikke, at vi i hver enkelt Tilfælde mente, at det var bedre, men [fordi] at vi ikke havde noget Valg.”¹¹⁵ Brun var således ikke indstillet på at støtte vidtgående reformer, så længe der ikke var enighed om det fra grønlandsk side.

Hans Lyng udtrykte sin skuffelse over Eske Bruns udmelding: ”Landsfoged Brun har ved flere

¹⁰⁸ Oldendow, 1947, s. 21

¹⁰⁹ DIIS, 2007, s. 137

¹¹⁰ Magnus Jensen til Simony fra 23. november 1946, C.F.B. Simonys privatarkiv

¹¹¹ Hans Lyng, 1. februar 1946, rigsdagens grl.udv. forhandlinger 1946, FB

¹¹² Augo Lyng, 22. januar 1946, rigsdagens grl.udv. forhandlinger 1946, FB

¹¹³ Eske Brun, 30. januar 1946, rigsdagens grl.udv. forhandlinger 1946, FB

¹¹⁴ Eske Brun, 1. februar 1946, rigsdagens grl.udv. forhandlinger 1946, FB

¹¹⁵ Eske Brun, 30. januar 1946, rigsdagens grl.udv. forhandlinger 1946, FB

Lejligheder udtrykt sin Tro på Grønlandernes Modenhed og paa, at man kan overlade Afgørelserne til Grønlanderne selv og paa, at Landets Aabning ikke ligger i den fjerne Horisont. Det var derfor en Skuffelse, at ikke en Gang Landsfogeden tror paa det formaalstjenlige i at fortsætte Udviklingen.”¹¹⁶ Ved det fælles landsrådsmøde i 1943 havde Brun opfordret landsrådene til at tænke over, hvordan de ville have Grønlands fremtidige ordning skulle være.¹¹⁷ Det er påfaldende, at både Augo Lyng og Hans Lyng tilsyneladende var overbevist om, at de havde Eske Bruns opbakning til en centralisering. Kan de have misforstået ham? Svaret er nok snarere, at Brun netop mente, at en reformering af styret af Grønland krævede en tilbunds gående undersøgelse i form af en kommission, hvilket forhandlingerne i 1946 ikke udgjorde det for. Krigen havde frembudt en ekstraordinær situation, der nok havde givet visse værdifulde erfaringer, men fastlæggelsen af den fremtidige kurs måtte gennemtænkes; det vedtagne i 1946-forhandlingerne kunne virke obstruerende på den fremtidige politik og der var netop brug for grundige undersøgelser før den endelige politik og opbygning blev fastlagt. 1946-forhandlingerne og betænkningen, der kom ud af disse, var også for Brun blot en foreløbig ordning. Resultatet var at de grønlandske delegerede, på nær Frederik Lyng, ikke fik indfriet deres ønsker.

4.5.4 Transithavnsystemet

Landsrådenes ønske om en videreførelse af transithavnsystemet blev heller ikke indfriet. Systemet havde før krigen været forsøgt i Egedesminde, men var blevet opgivet pga. praktiske vanskeligheder og manglende rentabilitet.¹¹⁸ Landsrådsresolutionens ønske vedrørende systemet havde været at skabe muligheder for en selvstændig grønlandsk handelsklasse, og gennem kysttrafikken at være med til at udvikle: ”det grønlandske Folks Følelse af Samhørighed.”¹¹⁹ Under forhandlinger var Frederik Lyng imod systemet, dels fordi: ”Mange Steder i Grønland blev mere isoleret, fordi de ikke saa nye Ansigter, ikke fik nye forfriskende Pust udefra.”¹²⁰ og dels fordi: ”der ved Transithavnene opstaar Sæsonarbejdere, der ikke bliver driftige frie Erhververe, men gaar arbejdsløse i Halvdelen af Aaret.”¹²¹ Den økonomiske side af sagen skulle, ifølge Frederik Lyng og landsrådet, overlades til Styrelsen og for en forbedring af forsyningstjenesten: ”vilde det være af Betydning, om man ligesom under Krigen havde en Handelsinspektør.”¹²² Kolonibestyrer Malmquist, der under krigen havde været handelsinspektør, udtalte: ”Efter Krigen er de, der har

¹¹⁶ Hans Lyng, 1. februar 1946, rigsdagens grl.udv. forhandlinger 1946, FB

¹¹⁷ Eske Brun ved LR-forhandlinger 1943, 1948, s. 325

¹¹⁸ Magnus Jensen rapport af 18. december 1945, FB

¹¹⁹ LR-forhandlinger 1945, s. 561 i De Grønlandske Landsraads forhandlinger 1938-47, 1948

¹²⁰ Frederik Lyng, 19. marts 1946, rigsdagens grl.udv. forhandlinger 1946, FB

¹²¹ Ibid.

¹²² Ibid.

startet Transithavnene klar over, at de ikke skal fortsætte som før. Fordelen var, at det lykkedes at holde Kolonierne forsynet. En anden Fordel var, at man fik uddannet en grønlandsk Sømandsstand ved Transporten af Varerne fra Transithavnene. Vrangside var de mange ødelagte Varer, og at Kolonierne savnede den direkte Besejling.”¹²³ Knud Oldendow tilkendegav at systemets positive side var, at den skabte en: ”stærk Forbindelse mellem de forskellige Steder gennem Kystfarten.”¹²⁴ Dette kunne imødegås ved at indsætte kystskibe – hvoraf det første ville være færdigt i 1947, ligesom der var søgt bevilling til yderligere to skibe. Betænkningen imødekom ikke landsrådets ønske om en videreførelse af transithavnsystemet, men det blev til at: ”Udvalget hilser med Glæde det af Styrelsen tagne Initiativ til Bygning af et Kystfartøj, hvorved Ønsket om Igangsætning af regelmæssig Kystfart [...] opfyldes.”¹²⁵ Grønlands Styrelse var af økonomiske hensyn imod en videreførelse af systemet, mens den politiske side af sagen, afhjælpningen af isolation, blev imødegået med den nye kystrute.¹²⁶

4.5.5 Separatisme

Den danske frygt for at miste Grønland kunne syntes at være taget ud af kontekst, da den grønlandske loyalitetsfølelse mod Danmark under krigen styrkedes, men med Island og senere Færøernes udvikling in mente, fremstod frygten mere reel. Island havde i forbindelse med afbrydelsen af forbindelsen til Danmark i april 1940 opsagt personalunionen i 1941 og endeligt i 1944 udråbt sin selvstændighed.¹²⁷ På Færøerne havde en afstemning i 1946 vist et flertal for løsrivelse fra Danmark og altså selvstændighed, men valget blev efterfølgende underkendt af Danmark. I stedet fik Færøerne i 1948 indført en hjemmestyreordning.¹²⁸

Ved forhandlingerne i 1946 udtalte Oldendow, som argument mod en centralisering af landsrådene, frygten for en grønlandsk separatisme.¹²⁹ Hvilket også var grunden til, at der aldrig var blevet indkaldt til fællesmøder for landsrådene før 1940. 1925-styrelsesloven havde ellers givet mulighed for afholdelsen af disse fællesmøder.¹³⁰ Sørensen (1983) diskuterede, hvorvidt Oldendow vitterligt mente, at der var en form for grønlandsk separatisme, eller om det blot var et argument påvirket af

¹²³ Malmquist, 19. marts 1946, rigsdagens grl.udv. forhandlinger 1946, FB

¹²⁴ Oldendow, 19. marts 1946, rigsdagens grl.udv. forhandlinger 1946, FB

¹²⁵ Betænkning 12. juni 1946, s. 25

¹²⁶ Sørensen, 1983, s. 128fresmtå

¹²⁷ Personalunionen mellem Danmark og Island bestod mellem 1918 og 1944, hvor den danske konge formelt var statsoverhoved for begge lande.

¹²⁸ Se West & Heinesen, 2004

¹²⁹ Separatisme skal i denne sammenhæng forstås som en bevægelse eller et ønske om at opnå grønlandsk selvstændighed. Tværtimod kan det påstås, at ønsket fra grønlandsk side var, at opnå ligestilling indenfor rammerne af det danske rige. Boel & Thuesen (1993) kaldte det for en: ”pragmatisk grønlandsk nationalisme, der som mål havde ligestilling indenfor det danske rige.” Boel & Thuesen, 1993, s. 58

¹³⁰ Sørensen, 1983, s. 126

de nationalistiske strømninger efter krigen samt omstændighederne omkring Færø- og Sydslesvigspørgsmålet.¹³¹ Internt i Grønland er der ikke belæg for at sige, at sådanne separatistiske ønsker havde stor grobund. Mikael Gam skrev i hvert fald under krigen: ”Det kan vel nok siges, at Danmark og Grønland ved deres – hinanden uafhængige – men i Grunden ganske ens Holdning har slaaet fast for Verden, at de ikke vil skilles.”¹³² Gam’s udtalelse understøttedes af Nikolaj Rosing, der i februar 1945 udtalte: ”Vi, som længes efter genforeningen med Danmark, kan sikkert ikke komme uden om at spekulere over, hvad fremtiden vil bringe.”¹³³ Det interessante ved denne udtalelse er, at der tilsyneladende også var nogle, der ikke længes efter genforeningen. Hans Lyngé nævnte ved forhandlingerne i København den 1. februar 1946: ”Men naar man har en intim Kontakt med Befolkningens brede Lag, kan man ikke undgaa at vide, hvorledes saavel Utilfredshed som Antistyresestanker i en Aarrække forgæves har søgt at finde Udtryk. Utilfredshed over, at vi faar alt for lidt i Løn, at vi har for lidt at sige i vort Lands Styre.”¹³⁴ Der fandtes altså, ifølge Nikolaj Rosing og Hans Lyngé, folk, der havde været utilfredse med det danske styre i Grønland i længere tid. En utilfredshed, der af Oldendow blev ligestillet med et ønske om selvstændighed. Dog var det overordnede ønske fra grønlandsk side efter krigen en større grad af medbestemmelse, men indenfor rammerne af det danske samfund.¹³⁵ At Oldendow ønskede at fastholde kontrollen over Grønland hos Grønlands Styrelse kan ligeledes være en grund til hans modvilje mod at overgive kompetence til Grønland og landsrådet. I et brev til Simony fra den 10. september 1947 skrev Oldendow, at myndighederne i København skal behandle sager, hvorefter landsrådet skal høres. Den specifikke sag omhandlede et forslag fra en dansk tandlægeforening. Simony havde forelagt sagen for landsrådene, uden at konferere med Grønlands Styrelse, hvortil Oldendow skrev: ”Vi arbejder med denne Sag herhjemme, og det er mildest talt ukorrekt, at De i Landsraadet bag Ministerens og Styrelsens Ryg lader et privat Forslag om en her verserende Sag komme frem til Behandling i Raadet.”¹³⁶ Ønsket om fastholdelsen af kontrollen med de grønlandske anliggender hos Grønlands Styrelse var forståelig. Internt i Grønlands Styrelse var der dog samtidig uenighed om Grønlandspolitikken, hvilket behandles længere nede.

Et andet aspekt ved en mulig antipati mod dansk styre i Grønland fremgik af en til Eske Brun

¹³¹ Ibid. – Sydslesvigspørgsmålet drejede sig om grænsedragningen for Slesvig mellem Tyskland og Danmark.

¹³² Gam, 1944, s. 110

¹³³ Rosing, 1945, s. 38

¹³⁴ Hans Lyngé, 1. februar 1946, rigsdagens grl.udv. forhandlinger 1946, FB

¹³⁵ Se DIIS, 2007, s. 425-441

¹³⁶ Oldendow til Simony 10. september 1947, C.F.B. Simonys privatarkiv

indleveret prototype på et naziarmbind.¹³⁷ Magnus Jensen henviste i et brev til Simony den 23. november 1946 til, hvem der var ansvarlig for armbindet: ”Ikke med et Ord, har Brun talt om Fuglsangs Nazimeritter ... Historien med Armbindene er overhovedet ikke tilgaaet Styrelsen.”¹³⁸ Fuglsang-Damgaard, der stammede fra Sønderjylland, var rektor på seminariet i Godthåb under krigen og angiveligt nærrede sympati for nazismen.¹³⁹ Udokumenterede forlydender går på, at der blandt de studerende ved seminariet var grupperinger for og imod USA.¹⁴⁰ Hvorvidt der fandtes en mere organiseret form for nazi-sympati blandt befolkningen i Grønland, er ikke afdækket.¹⁴¹ At grønlændere skulle kunne identificere sig indenfor rammerne af nazistisk ideologi¹⁴² virker ikke nærliggende, men muligheden foreligger, at en eventuel modstand mod dansk styre i Grønland ville kunne få personer til at støtte modparten. Tilsyneladende er denne side af forløbet under Anden Verdenskrig tabuiseret. Ikke desto mindre tyder ovennævnte brev på, at Eske Brun dækkede over Fuglsang-Damgaard og dennes sympati for nazismen. Brun sørgede i øvrigt for personer, som han havde arbejdet med under Anden Verdenskrig, fik stillinger i Grønlandsadministrationen efter krigen.¹⁴³

4.5.6 Resultatet af betænkningen

Oldendow mente, at betænkningens forslag og anbefalinger kunne holdes indenfor den gældende styrelseslov fra 1925, da hensigten var at videreføre tendenserne udstukket fra 1925-styrelsesloven og 1939-forhandlingerne. Grundlæggende anlagdes en forsigtig kurs. Landsrådets ønske om større beføjelser faldt, ligesom ønsket om centralisering af administrationen, til jorden under forhandlingerne.¹⁴⁴ Visse af nordgrønlænderne var bange for, at en centralisering af administrationen – sammenlægning af landsfogedembederne og landsrådene – ville betyde et underordningsforhold mellem Nord- og Sydgrønland, hvor sidstnævnte ville blive den dominerende part. Ordningen med to landsfogeder og to landsråd bibeholdtes i 1946-betænkningen, dog sådan, at der hvert andet år blev holdt fællesmøder. Ordningen skulle tages op til revision inden udgangen af 1950. I stedet for at landsrådet fik permanente medlemmer i Rigsdagens Grønlandsudvalg som

¹³⁷ Armbindene er i fire forskellige stadier – den færdige version har en isbjørn oven på det velkendte svastika. Se evt. Grønlands nationalmuseum og arkiv, 2005, s. 21

¹³⁸ Magnus Jensen til Simony 23. november 1946, C.F.B. Simonys privatarkiv

¹³⁹ Samtale med Claus Bornemann, 11. april 2006

¹⁴⁰ Samtale med Jørgen Hertling, 13. juni 2008

¹⁴¹ Grønlands Nationalmuseum og Arkiv opfordrede i forbindelse med udstillingen *Grønland under Anden Verdenskrig* (2005) besøgende til at fremkomme med oplysninger omkring armbindene – uden succes.

¹⁴² Nazistisk ideologi var ud fra et biologisk-racistisk grundlag overbevist om den ariske races overlegenhed overfor andre racer. Se eventuelt Adolf Hitlers *Min Kamp*, bind 1, kapitel XI (1938 – udgivet første gang 1925-26).

¹⁴³ Samtale med Claus Bornemann, 11. april 2006 – det drejede sig bl.a. om Mikael Gam, Aage Bugge, Finn Gad, Axel Malmquist og Hugo Holten-Møller

¹⁴⁴ Sørensen, 1983, s. 128

ønsket i resolutionen, blev det til at: ”Landsraadene for en bestemt Periode skulde vælge nogle Repræsentanter, som i paakommende Tilfælde skulde staa til Disposition, for saa vidt det maatte være Anledning.”¹⁴⁵ På andre områder gik betænkningen dog længere end landsrådets resolution havde foreslået – valg til landsrådene skulle fremover foretages via direkte valg: ”Landsraadene vælges ved *direkte Valg*, foretaget af og blandt Kommunerådsvælgerne.”¹⁴⁶ Tidligere havde de respektive kommuneråd og sysselråd valgt landsrådsmedlemmet ud fra kommunerådsmedlemmerne. Et andet væsentligt punkt var, at betænkningen anbefalede øget bevilling til lønninger til grønlændere samt anlægsudgifter, hvilket ville betyde et farvel til princippet om, at Grønlands økonomi skulle hvile i sig selv.¹⁴⁷ Administrationen af Grønland havde indtil efter Anden Verdenskrig en balanceret økonomi, hvor de eksisterende bevillinger på den årlige danske stats finanslov satte begrænsninger på investeringerne. Forslagene fra betænkningen betød en årlig ekstraudgift på godt 3,5 mio. kr.¹⁴⁸ Før krigen havde et årligt underskud på flere mio. kr. på administrationen af Grønland villet udgøre: ”en alvorlig Fare for Danmarks fortsatte Besiddelse af Grønland.”¹⁴⁹ Indtægterne fra kryolitminen havde dog dækket underskuddet indtil Anden Verdenskrig¹⁵⁰, men uden denne indtægt ville de danske skatteydere muligvis miste lysten til at holde fast i Grønland.¹⁵¹ Handelsmonopolet og beskyttelsesprincippet blev for så vidt videreført – men principielt gav betænkningen plads til en lempelse af reglerne med hensyn til: ”Bosættelse i Grønland for Danske, der er født i Grønland ... [og] at der aabnes Adgang for Turister til Landet som en første Begyndelse til det Samkvem med fremmede, som engang maa komme.”¹⁵² Bruddet i det økonomiske princip sås også af, at der skete en betydelige udvidelse af personalet; i 1946 var der ansat 55 personer (Grønlands Styrelse og KGH) i København, året efter var tallet 75, og i 1948 var tallet 100. Grønlands Styrelses omformedes i 1950 til Grønlandsdepartementet, der således i 1956 havde 200 danskere og 20 grønlændere ansat i København.¹⁵³

Spørgsmålet om styrelsesformen skulle, ifølge betænkningen, igennem en 5-års prøveordning, da: ”Tidspunktet endnu ikke er inde til den endelige Behandling af denne sag, idet Afgørelsen ikke udelukkende bør træffes paa Grundlag af de Erfaringer, som er gjort under Krigen og den deraf

¹⁴⁵ Betænkning 12. juni 1946, s. 18

¹⁴⁶ Ibid., s. 13

¹⁴⁷ Sørensen, 1983, s. 131-132

¹⁴⁸ Ibid., s. 131

¹⁴⁹ Hauge, 1927, s. 60

¹⁵⁰ I 1940 var der dog et overskud på 9,2 mio. kr. på driften af Grønland, især pga. øgede kryolitindtægter. Sørensen, 1983, s. 73

¹⁵¹ Hauge, 1927, s. 60

¹⁵² Betænkning 12. juni 1946, s. 18

¹⁵³ Siverts, 1956, side 2, Arktisk institut, N.O. Christensens arkiv – der ud over var der 2500 grønlændere og 1500 danskere ansat i Grønland, samt et vist antal arbejdere ved minerne og skibsmandskab.

affødte ekstraordinære Tilstand, men ogsaa maa hvile paa Erfaringer, indhøstede under mere normale Forhold.”¹⁵⁴ På det punkt var Brun på linje med betænkningen, der imidlertid blev opfattet som direktøren for Grønlands Styrelse Knud Oldendows værk. Betænkningen blev opfattet som et forsøg fra Grønlands Styrelses side på at fastholde magten og kontrollen med Grønland.

4.6 Eske Brun i offensiven for en ny Grønlandspolitik

I en artikel fra maj 1946, kort tiden inden 1946-betænkningen udkom i juni, beskrev Eske Brun de økonomiske forhold i Grønland: ”Det økonomiske Liv i Grønland er i ringere Grad end andetsteds modstandsdygtigt overfor Konjunktursvingninger ... Grønland ... kan karakteriseres som et Land, der er beboeligt for Mennesker under Højkonjunktur, men ubeboeligt under Lavkonjunktur.”¹⁵⁵

Handelsmonopolet havde fungeret som buffer for disse konjunktursvingninger ved bl.a. at holde priserne for grønlændernes produkter stabile. Samtidig var beskyttelsen af grønlænderne, gennem monolet, grunden til, at grønlænderne ikke forstod: ”de økonomiske Kræfter, som styrer Verden og som i sidste Instans ogsaa er afgørende for deres egne Vilkaar.”¹⁵⁶ Brun foreslog i artiklen, at der indførtes et middelvejssystem mellem det absolutte monopol og det absolutte anarki, hvilket forudsatte to forbehold. Det første var, at systemet skulle kunne afbøde konsekvenserne af en lavkonjunktur, mens det andet var, at det grønlandske prisniveau blev bragt i nogenlunde overensstemmelse med den øvrige verdens.¹⁵⁷

Utilfredsheden med tingenes tilstand i Grønland, fremgik af et brev fra Christian Vibe til kst. Landsfoged Simony fra august 1946: ”Hernede er der ingen, der misunder Dem Deres stilling i øjeblikket og den kommende vinter. Vi er fuldt klar over, hvad De har at slaas med, og det er aldrig morsomt at køre slæde, naar hundene er skuffede og trætte og man ikke har noget fast maal at styre imod. Den meget omtalte betænkning har jo desværre ikke skabt klare linier ... Befolkningen har jo allerede et aar ventet spændt paa, at der skal ske noget, og mange vil sikkert tabe taalmodigheden.

”¹⁵⁸ Utilfredsheden med betænkningen var, ifølge Vibe, udpræget og det var op til de danske myndigheder og tjenestefolk i Grønland at overbevise grønlænderne om, at de ogsaa skulle være: ”medydende i samfundets opbygning og modernisering. Saa længe, de kun ønsker at modtage, bliver de aldrig voksne.”¹⁵⁹ Grønlænderne skulle bevidstgøres om, at den fremtidige udvikling krævede en indsats fra deres side. Denne bevidsthed ville modne dem og gøre dem ”voksne”.

Eske Brun berørte i en artikel i september 1946 Danmarks potentielle kontroltab over Grønland.

¹⁵⁴ Betænkning 12. juni 1946, s. 12

¹⁵⁵ Brun, 1946(2), s. 28

¹⁵⁶ Ibid.

¹⁵⁷ Ibid.

¹⁵⁸ Vibe til C.F.B. Simony 15. august 1946, C.F.B. Simonys privatarkiv

¹⁵⁹ Ibid.

Monopolspørgsmålet havde indtil da, også under Anden Verdenskrig, været et anliggende mellem Grønland og Danmark uden anden hensynstagen end Grønland og grønlændernes udvikling: ”Det maa sikkert erkendes, at der ved Tilrettelæggelsen af Fremtidens økonomiske Politik i Grønland ikke bør ses bort fra den Mulighed, at Monopolets Bortfald kan komme som en Følge af udefra kommende Begivenheder, som vi ikke er Herrer over. Det er en Opgave af største Vigtighed at sørge for, at Grønland da staar saaledes rustet i organisatorisk Henseende, at en saadan Revolution ikke bliver en Katastrofe for Landet.”¹⁶⁰ Det var op til den danske Grønlandsadministration at sørge for, at Grønland var parat til at blive åbnet op uden, at landet brød sammen. Den udefra kommende påvirkning Brun henviste til, var formentlig afkoloniseringstendenserne i FN. Brun var altså bevidst om, at Danmark var i fare for at miste kontrollen over Grønland.

Den grønlandske delegation blev efter offentliggørelsen af betænkningen, kritiseret for at være blevet manipuleret. Delegationen udsendte derfor i juli 1946 et protesttelegram, der bl.a. lød: ”I den grønlandske Radioavis er flere Gange og sidst den 14. Juli, anført, at vi blev taget ved Næsen og blev kørt i Skoven af danske Rigsdagsmænd ... nævnte Påstand er pure Opspind ... vi havde fuld Frihed til at fremføre vore Meninger.”¹⁶¹ Baggrunden for betænkningens indhold var dog nærmere, at de grønlandske delegerede ikke havde været enige samt den manglende støtte til deres forslag. I august 1946 kritiserede Christian Vibe betænkningen i *Grønlandsposten* for at glide: ”udenom de centrale punkter vedrørende administrationens centralisering i Grønland, som man anser for det fundamentale, hvorom alt andet skulde have været opbygget.”¹⁶² Finn Gad skrev i samme blad, at betænkningen omkring skolevæsenet var som: ”en kop lunken suppe. De forskellige forslag kan kun karakteriseres som lapperier paa et system, der radikalt burde ændres.”¹⁶³

I efteråret 1946 holdt Eske Brun et foredrag for venstres ungdom om *grønlandske problemer*, hvor forholdene og udviklingstendenserne omtaltes. Brun kom i foredraget ind på, at den påbegyndte udvikling måtte understøttes af den rette danske politik – det danske mål med Grønland var, og havde altid været, at hjælpe grønlænderne frem i udviklingen. Grønlænderne skulle hjælpes til selvhjælp og: ”Der maa hos den grønlandske Befolkning udvikles en Ansvarsbevidsthed og Selvtillid, uden hvilken enhver Mulighed for frit Samkvem med den øvrige Verden er udelukket.”¹⁶⁴ Grønland kunne ikke længere holdes beskyttet og isoleret af Danmark. Brun mente, at grønlænderne skulle have lov at lære at gebærde sig i forhold til omverdenen. Samtidigt lå der en implikation i udtalelsen om, at den tidligere danske Grønlandsadministration i alt for høj grad havde

¹⁶⁰ Brun, 1946(2), s. 29

¹⁶¹ Egede et. Al., 1947, s. 82

¹⁶² Vibe, 1946(3), s. 169

¹⁶³ Gad, 1946, s. 161

¹⁶⁴ Brun, 1946(3), s. 180

styret landet uden at inddrage grønlænderne, og dermed i bund og grund havde gjort grønlænderne en bjørnetjeneste. Den danske Grønlandspolitik skulle ændres. Ifølge Brun var et andet aspekt af den pågående udvikling, at grønlænderne havde undergået en mentalitetsændring – grønlænderne følte sig ikke udelukkende som et fangerfolk, men også som et folk af fiskere og fåreholdere.¹⁶⁵

Nogle uger senere kritiserede Finn Gad i *Information* betænkningen for: ”at prøve et Kompromis mellem det gamle og det krigsskabte ... Der spildes nu fem vigtige Aar paa at prøve noget, som ikke er Prøven værd.”¹⁶⁶ Gad sigtede mod de grønlandske delegeredes ønsker om centralisering med én landsfoged, afholdelsen af landsrådenes fællesmøder, og ophævelse af opdelingen i en nord og syd landsdel. Gad mente, at Grønlands Styrelse stod bag ønsket om bibeholdelsen af det fra før Anden Verdenskrig gamle system, og da Rigsdagens Grønlandsudvalg bestod af medlemmer uden kendskab til Grønland, undrede Gad sig over: ”hvorfør er der saa ikke blevet sammensat en sagkyndig Kommission?”¹⁶⁷

Den 16. december 1946 bragte *Information* en kronik af Eske Brun, der omhandlede Danmarks nye opgaver i Grønland. Fremtidens retningslinjer stod for at skulle fastlægges, og det handlede om at lægge dem sådan, at grønlændernes tillid til de danske myndigheder ikke blev brudt.

Retningslinjerne skulle være i overensstemmelse med de faktiske forhold i Grønland – dermed mente Brun, at den hidtidige Grønlandspolitik var baseret på en forældet opfattelse af det grønlandske samfund. Det gamle Grønland ”Sælfangstens Grønland ... er gaaet i Graven og vil aldrig mere genopstaa.”¹⁶⁸ Der skulle altså hos danskerne ske en ”fuldstændig Mentalitetsændring” og det gjaldt om, at danskerne ”afkaster [sig] den tunge Rustning af overleverede Forestillinger”.¹⁶⁹ Opgaven fra dansk side havde hidtil været at hjælpe grønlænderne et skridt fremad og opad indenfor deres egen verden, men nu skulle danskerne ikke blot beskytte grønlænderne mod omverdenen, opgaven var nu: ”at bringe ham i Kontakt med denne Verden paa en saadan Maade, at han kan blive Borger deri med lige Ret og lige Ansvar.”¹⁷⁰ I Bruns øjne havde grønlænderne undergået en mentalitetsændring, der ændrede forudsætningerne for styringen af Grønland. Hvilket nødvendiggjorde at de danske myndigheder så på Grønland med nye øjne. 1946-betænkningen kritiseredes i kronikken for at være baseret på en forældet opfattelse.¹⁷¹ Ved de to møder Brun deltog i under forhandlingerne, var han ikke kommet med radikale forslag til, hvordan styringen af Grønland kunne ændres. Tværtimod havde Brun foreslået, at beslutningerne skulle udskydes, og at

¹⁶⁵ Brun, 1946(3), s. 179-80

¹⁶⁶ Gad, 1946(2)

¹⁶⁷ Ibid.

¹⁶⁸ Brun, 1946(5)

¹⁶⁹ Ibid.

¹⁷⁰ Ibid.

¹⁷¹ Ibid.

han på dette tidspunkt stiller sig kritisk overfor betænkningen, skal ses i forhold til, at han ville distancere sig fra kritikken. Det var således opportunt af Brun på det tidspunkt, at gøre sig til talsmand for en ny Grønlandspolitik.

4.7 Pressens darling

Eske Brun havde under Anden Verdenskrig brugt medierne til at gavne egne interesser – og vidste hvilken fordel det var at have dem på sin side. Bevidstheden om pressens betydning for den offentlige meningsdannelse var et væsentligt aspekt af Bruns succes.

Journalisten Ole Vinding udgav i foråret 1946 en bog baseret på hans rejse til Grønland i efteråret 1945, *Grønland 1945*.¹⁷² Idéen med bogen var at give et billede af Grønland: ”med aabne fremmede Øjne og ikke med for grønlandske Forhold tilvante Øjne.”¹⁷³ Vinding mente, at Grønlands Styrelse var et konservativt væsen, der holdt Grønland som et friluftsmuseum og en af de afsluttende sætninger i bogen lød: ”Men eet er givet: Vi kan aldrig med Sandhed over for Verden eller over for os selv hævde, at vi har større Ret til at holde den grønlandske Befolkning tilbage i Udvikling, end vi i sin Tid barmhjerteligt mente at have til at lade den gaa til Grunde.”¹⁷⁴

Eske Brun støttede i sin anmeldelse af bogen i *Politiken* den 5. oktober 1946 Vindings kritik af Grønlands Styrelse, bl.a. med ordene: ”Han har under sine Rejser i Grønland gjort Brug af en mere end almindelig udviklet Sans for at finde ind til Kernepunkterne i Dagens brændende Problemer ... I intet Tilfælde har han akcepteret nogen Kliché.”¹⁷⁵ Én af klichéerne var, at Danmark sørgede for alle grønlændernes materielle og åndelige fornødenheder på en sådan måde, at det havde vakt beundring ude i verden. Brun mente dog også, at Vinding på flere områder fejlbedømte den danske indsats i Grønland, men bogen var en påpegelse af: ”at ingen Administration kan undvære Kritik. Hvis ikke dens Metoder og Resultater kontrolleres og kritiseres udefra, hvis dens Fortræffelighed uden Mulighed for Modsigelse én Gang for alle fastslaas, saa den udsættes for Fristelsen til at hvile for tungt paa sine Laurbær, saa vil der i Grønland ske nøjagtig det samme som ethvert andet Sted i Verden.”¹⁷⁶ Grønlands Styrelse var altså, ifølge Brun, hverken ufejlbarlig eller ukritisabel. Oldendow havde dog også sine støtter. Frederik Lyngé mente, at Oldendow forstod grønlænderne og forholdene i Grønland, og forsvarede ham mod den kritik som Vindings bog rejste: ”naar han [Ole Vinding] – til sit Citat af Oldendows Udtalelse i et Foredrag den 6/2 1945 om ”som Menneske og som Person er Grønlænderen af i Dag som De og jeg” – tilføjer, at dette er en stor Overdrivelse,

¹⁷² Ole Vinding modtog for denne bog og to andre reportagebøger den først uddelte Cavlingpris, DIIS, 2007, s. 102

¹⁷³ Kristoffer Lyngé i Vinding, 1946, s. 148

¹⁷⁴ Vinding, 1946, s. 146

¹⁷⁵ Brun, 1946(4)

¹⁷⁶ Brun, 1946(4)

tager han Fejl og viser tydeligt, i hvor høj en Grad han, i Modsætning til Oldendow, mangler Forstaaelsen af Grønlænderne.”¹⁷⁷ I forhold til Ole Vindings ros¹⁷⁸ af Eske Bruns indsats for Grønland under krigen, udtalte Frederik Lynges sig mindre positivt: ”Han [Ole Vinding] er der lige saa forblændet som de Landsraadsmedlemmer, der var forsamlede i 1945, og han fremfører samtidig sin rosende Omtale af Landsfoged Brun som den, der alene stod for Ledelsen, og den, der alene frelst os og opnaaede, at Grønland under hele Krigen forblev knyttet til Danmark. Kender Ole Vinding da mon ikke Landsraadets eenstemmigt fremsatte Meninger og Udtalelser i 1940, nemlig at ”ogsaa vi ønsker en stadig Tilknytning til Danmark”, saaledes som det atter blev fremhævet i Mødet 1943.”¹⁷⁹ Lynges anså ikke Bruns indsats under Anden Verdenskrig som afgørende for, at Grønland forblev loyal overfor Danmark og iøvrigt mente Lynges, at Aksel Svanes indsats og arbejde blev underkendt. Frederik Lynges anså det forhold, at Brun ikke ville stadfæste nogen bestemmelser under Anden Verdenskrig, som bremsende på landsrådenes udvikling.¹⁸⁰ Videre skrev Lynges om Vindings bog: ”De egentlige Grønlændere [i modsætning til folk fra kolonierne], Udsteds- og Bopladsfolk, alle Selverhververne har han ikke talt med.”¹⁸¹ Man kan herfra udlede, at grønlænderne ved kolonierne, i Frederik Lynges udlægning, ikke var rigtige grønlændere, og at det derimod var grønlænderne ved de mindre steder som kunne klassificeres som sådan - især fangerne. I Frederik Lynges optik var grønlænderne stadig i 1946 primært frie erhververe (fangere) og alt, der bortdrog grønlænderne fra dette, skulle modvirkes.

I efteråret 1946 rejste danske aviser en sønderlemmende kritik af forholdene i Grønland.¹⁸² Baggrunden var en pressedelegations 6-ugers rundrejse i Grønland i sensommeren 1946 – Grønlands Styrelse, og især direktør Oldendow, stod for skud.¹⁸³ Billedet af den idylliske koloni langt mod nord krakelerede og frygten var, at Grønland skulle glide Danmark af hænde.¹⁸⁴ Den førhen utilnærmelige og ukritisable Grønlands Styrelse, der havde været en slags stat i staten, blev i efterkrigstiden udsat for et bombardement af især *Information* og *Land og Folk*. Begge blade havde været illegale under krigen og bidrog til en ny kritisk indstilling til autoriteter. Finn Gad optrådte således jævnligt i *informations* spalter som talerør for kritiske grupper af danskere og grønlændere i

¹⁷⁷ Lynges, 1947, s. 10

¹⁷⁸ Se Kalåtdlit, september 1948, s. 7

¹⁷⁹ Lynges, 1947, s.3

¹⁸⁰ Ibid.

¹⁸¹ Ibid., s. 2 (Lynges egen understregning)

¹⁸² Sørensen, 1983, s. 136

¹⁸³ DIIS, 2007, s. 133

¹⁸⁴ Ibid., s. 102

København.¹⁸⁵ Før Anden Verdenskrig havde reportagerejse i Grønland været sjældne – fotografen Jette Bang (1914-64) foretog i 1936 og årene frem til krigen udbrud flere rejser til Grønland, hvor hun på Grønlands Styrelse anmodning lavede en dokumentarfilm *Inuit* om livet i Grønland. Derudover stammede omverdenens viden om Grønland især fra ekspeditionsskildringer og skildringer fra danskere bosat i Grønland. Højlund (1972) mente, at kolonispørgsmålet ”Grønland” ikke var et politisk anliggende før efter krigen, men snarere en administrativ opgave, som varetoges af Grønlands Styrelse.¹⁸⁶ Pressens sammenligningsgrundlag var derfor begrænset – forståelsen for, at der faktisk var en udvikling i gang i det grønlandske samfund, kunne journalisterne vanskeligt få.¹⁸⁷ Sørensen (1983) udledte to forskellige holdninger fra artiklerne i pressen, en imperialistisk nationalistisk holdning og en holdning med fokus på den dårlige sociale samvittighed. Den første havde udgangspunkt i ønsket om at holde sammen på den danske nation, mens den anden refererede til, at Danmark skulle sørge for ordentlige forhold i Grønland, så hvervet som koloniherre ikke blev frataget Danmark.¹⁸⁸

Bladet *Socialdemokraten* var ikke specielt villig til at placere ansvaret for Grønlands tilstand på Oldendow eller Grønlands Styrelse.¹⁸⁹ Det var derimod flere andre aviser. Eske Brun fremstod i perioden som pressens darling, mens Knud Oldendow blev gjort til klassens sorte får. En mulig forklaring til, at Oldendow stod for skud, fremgik af et brev fra Magnus Jensen til kst. landsfoged Simony. Brevet omtalte kritikken af Grønlands Styrelse i aviserne *Information* og *Land og Folk* i 1946: ”Formaalet med al denne Polemik er maaske ikke alene lavet af Hensyn til at faa forbedret Systemet, men maaske ogsaa fremkaldt af Ønsker hos visse om at blive af med Ow... [det er] blot Formodninger og tynde. – Utænkeligt er det dog ikke.”¹⁹⁰ Selvom visse grønlandere støttede Oldendow, blev han i pressen gjort synonym med det forældede system.

Den 27. oktober 1946 stod i *Politiken*, at det var Eske Bruns fortjeneste, at der ikke under krigen i Grønland var opstået en stærk bevægelse for tilknytning til USA. Brun blev beskrevet som en ”ung, energisk, initiativrig og beslutsom mand.” Visse i Grønland havde opfattet Brun resolute og hurtige beslutninger som diktatoriske, men artiklen fremførte at situationens alvor netop havde krævet en sådan mand.¹⁹¹ Oldendow blev i artiklen gjort til fortalere for det system, som før Anden Verdenskrig havde fungeret – med to landsfogeder og en fortsættelse af den administrative opdeling

¹⁸⁵ Højlund, 1972, s. 27

¹⁸⁶ Ibid., s. 18

¹⁸⁷ Ibid., s. 29

¹⁸⁸ Sørensen, 1974, s. 16-17

¹⁸⁹ DIIS, 2007, s. 132-133

¹⁹⁰ Magnus Jensen forkorter Oldendow med Ow - Magnus Jensen til Simony 1. april 1946, C.F.B. Simonys privatarkiv.

¹⁹¹ Hansen, 1946, s. 12

i et Nord- og et Sydgrønland.¹⁹² Nogle dage før havde *Information* bragt en artikel med titlen *Grønlands Styrelse fjerner Grønland fra Danmark* – hvori der stod: ”Grønlænderne ser hver Dag det Spild og den Ødslen med Arbejdskraft og Pengemidler, der finder Sted fordi Styrelsen ikke har vildet give Administrationen paa Grønland den tilstrækkelige Myndighed og de tilstrækkelige Midler til at gennemføre et planmæssigt Arbejde for Grønlændernes Oplæring og Højnelse af deres Levemåde.”¹⁹³ Dagen efter i samme avis fortaltes, at Styrelsen og Rigsdagens Grønlandsudvalg allerede i 1938, det år hvor Oldendow blev direktør, var informeret om forholdene i landet, bl.a. på uddannelsesområdet. Ovennævnte Carl Broberg havde henvendt sig i et brev til udvalget vedr.: ”mine selvoplevede Indtryk fra Grønland, da jeg gik ud fra, at det var manglende Kendskab til Forholdene, der afholdt Grønlandsudvalget fra at sætte effektivt ind for at forbedre Grønlændernes Kaar. Min Henvendelse blev imidlertid ignoreret.”¹⁹⁴ Oldendow var som direktør ansvarlig for forholdene i Grønland. Faren var, at såfremt styringen af Grønland ikke ændredes, kunne Grønland glide Danmark af hænde. Betænkningen havde faktisk brudt med balanceøkonomien. Det gældende økonomiske princip indtil da havde været, at Grønland skulle hvile i sig selv – det økonomiske råderum fra Grønlands Styrelses side til at iværksætte og investere var derfor begrænset. Kritikken af Grønlands Styrelse var delvist baseret på forkerte forudsætninger – en forbedring af forholdene i Grønland krævede øget bevillinger. At Grønlands Styrelse på visse områder var indstillet på, at ændre forholdene i Grønland ses af forslaget til indførelse af elektricitet, som imidlertid blev bremset da krigen kom.¹⁹⁵

4.8 Debatten i Det Grønlandske Selskab

Den 12. december 1946 og 16. januar 1947 mødtes Det Grønlandske Selskab for at diskutere *Grønlandsbetænkningen af 12. Juni 1946*. Selskabet var dannet i 1905 som en interesseorganisation, der havde til hensigt at samle embedsfolk med tilknytning til Grønland og derudover at arbejde for at grønlandernes udvikling.¹⁹⁶ Mødedeltagerne var, udover Eske Brun og Knud Oldendow, bl.a. redaktør Kristoffer Lyng, kontorchef Magnus Jensen, provst Aage Bugge, seminarielærer Frederik Nielsen, efterskoleforstander Mikael Gam, seminarieforsker Fuglsang-Damgaard, landstingsmedlem Stegger Nielsen¹⁹⁷ og professor William Thalbitzer. Møderne fremstod som en arena for kampen mellem en konservativ og en reformvenlig Grønlandspolitik. På den ene side stod direktør Oldendow, mens den anden udgjordes af stort set alle andre

¹⁹² Ibid.

¹⁹³ *Information*, 1946, s. 6

¹⁹⁴ *Information*, 1946(2), s. 3

¹⁹⁵ Vibe, 1947, s. 59

¹⁹⁶ Sørensen, 2005, s. 284 og 296

¹⁹⁷ Søren Stegger Nielsen (1887-1970) – folketings- og landstingsmedlem for venstre i perioden 1922-53

mødedeltagere.

Redaktør Kristoffer Lyngé var under krigen en del af nyhedstjenesten i Godthåb. Lyngé havde ikke deltaget i forhandlingerne forud for betænkningen, men han: ”haabede, at man vilde anerkende den Udvikling til Grønlandernes Modning, der foregik under Krigen; og vi regnede med, at man som Anerkendelse vilde høre os, naar Grønlands Fremtidspolitik skulde planlægges ... Men det viste sig, at vi havde regnet forkert.”¹⁹⁸ Lyngé skrev videre om den hidtidige fjernstyring af Grønland: ”vi er ude efter en ansvarlig Ledelse, der har sæde i Grønland selv. Det hævdes Gang paa Gang som Formaalet med Danmarks Grønlandspolitik, at det er den grønlandske Befolkningens Tarv, der er altafgørende. Hvis det grønlandske Folk skal opnaa Ligestilling og Selvstændighed som andre Folk, maa Udviklingen hvile paa Kræfter, der udgaar fra Folket selv. – Formynderskabet maa ændres derhen, at Ansvarét hviler paa selve det grønlandske Folk.”¹⁹⁹ Den gennemgående holdning blandt indlæggene var skuffelse over, at embedsmændene i Grønland ikke var blevet inddraget i forhandlingerne, og at betænkningen ikke var gennemgribende nok.²⁰⁰ Aage Bugge skrev: ”jeg forstaar stadig ikke, at man ikke i tide ogsaa har villet høre efter tjenestemændene, der har siddet i Grønland under krigen og i ro har talt med befolkningen, og i alt fald ved en lille smule om, hvor skoen trykker.”²⁰¹ Oldendow forsvarede ikke overraskende betænkningen, da den: ”ligger paa Linie med det tidligere i Grønland udførte Arbejde og de Hovedsynspunkter, der har været bærende herfor.”²⁰² Hovedformålet med det danske arbejde i Grønland var: ”Grønlandernes Udvikling til Selvstændighed, det vil sige til en saadan Modenhed i moralsk og økonomisk Henseende, at de kan være i Stand til at leve i fri Forbindelse med den øvrige Verden, naar Landets nuværende Afsondringstilstand engang i Fremtiden ophører.”²⁰³ Uenigheden gik på, om denne afsondringstilstand var ved at være ovre – folkene, der havde opholdt sig i Grønland under krigen, mente den var og at tiden var kommet til en anden styreform.²⁰⁴ Oldendow mente, at vejene til at udvikle Grønland var ved: ”at knytte Grønland saa nært som muligt til Danmark og i saa vidt Omfang som gør ligt at tilføre Landet dansk Civilisation og Kultur.”²⁰⁵ På det område var der ikke den store uenighed – fra både dansk og grønlandsk side anså man Grønlands fremtid som værende tæt forbundet med Danmark. Samarbejde mellem danskere og grønlandere var vejen frem. Aage Bugge

¹⁹⁸ Kr. Lyngé, 1947, s. 23

¹⁹⁹ Ibid., s. 25

²⁰⁰ Sørensen, 1983, s. 136

²⁰¹ Bugge, 1947, s. 99

²⁰² Oldendow, 1947(2), s. 44

²⁰³ Ibid.

²⁰⁴ Ved Rigsdagens Grønlandsudvalgs forhandlinger i starten af 1946 havde Brun afvist, at han ønskede en åbning af Grønland. Eske Brun, 1. februar 1946, rigsdagens grl.udv. forhandlinger 1946, FB

²⁰⁵ Oldendow, 1947(2), s. 44

sagde, at det var: ”en uddybelse af samarbejdet mellem danske og grønlandere, der [skulle] bære udviklingen fremad.”²⁰⁶ Oldendow var overbevist om, at han arbejdede videre ud fra de samme linjer, som hans forgængere havde udstukket: ”Vi maa ogsaa her tænke paa de ældre Slægtled, der mere end nogen tidligere har bragt Grønlønderne frem. Først og fremmest afdøde Direktør Jens Daugaard-Jensen, hvis Værk nu kritiseres sønder og sammen ... Det var netop hans Maal langsomt og naturligt at hjælpe disse primitive Folk fremad og opad.”²⁰⁷ Til kritikken af, at Grønlands Styrelse udgjorde et enevælde eller formynderi, udtalte Oldendow tværtimod, at: ”ingen Enkeltmand administrerer Grønland, idet saavel Styrelsens Folk som Grønlønderne selv, den ansvarlige Statsminister, Finansministeren og andre samt Bevillingsmyndighederne i øvrigt er med deri.”²⁰⁸

Ønsket om centralstyre var, ifølge Oldendow, som nævnt ovenfor, formuleret af en ”godthaabsk” kreds og: ”Det ligger, tør jeg sige, fjernt fra den almene Grønlanders Tankegang ... jo længere bort man kommer fra Centralstedet Godthaab, desto mindre Tale hører man om dette Problem.”²⁰⁹ Problemet for Oldendow var, ifølge reformtilhængerne, at udviklingen under krigen var gået ham forbi – tiden var nu en anden.²¹⁰ Landstingsmanden Stegger Nielsen forsvarede betænkningen. Stegger Nielsen havde som medlem af rigsdagens Grønlandsudvalg deltaget i forhandlingerne, og udtalte at der mellem Rigsdagens Grønlandsudvalg og de grønlandske delegerede havde været et: ”udmærket samarbejde ... vi var besjælet af Ønsket om ... at skabe øgede Muligheder for Udviklingen for det grønlandske Folk ... Viljen har i alt fald været god.”²¹¹ Samtidig mente Stegger Nielsen at kritikken af, at der ikke var indkaldt sagkyndige til forhandlingerne var uberettiget, da der både var en præst (Gerhard Egede) og en seminarielærer (Augo Lyng): ”vi mener virkelig, vi havde søgt denne Bistand.”²¹² Nielsen nævnte igen, at forhandlingerne var foregået på basis af et godt samarbejde og ville hellere at der blev udvist tålmodighed end, at der blev nedsat en kommission: ”for det siger jo, at [betænkningen], vi har lavet, er ikke meget værd.”²¹³

Eske Brun udtalte om forholdet mellem Danmark og Grønland: ”Forholdet [...] er blevet taget op til

²⁰⁶ Bugge, 1947, s. 98

²⁰⁷ Ibid., s. 48

²⁰⁸ Ibid., s. 49

²⁰⁹ Ibid., s. 54

²¹⁰ Henvendt til Oldendow udtalte Simony (respektløst overfor en overordnet) ved landsrådsmødet i Godthåb i 1946: ”om ogsaa De havde haft Lejlighed til at supplere Deres i Forvejen store Grønlandsviden med en Fornemmelse af den Udvikling, som har fundet Sted heroppe i Krigens Aar, og som man kun kan lære at kende ved et Ophold her i Landet.” C. F. Simony i Oldendow, 1947, s. 93

²¹¹ Nielsen, 1947, s. 115-116

²¹² Ibid., s. 116

²¹³ Ibid., s. 118

Overvejelse og Prøvelse, fordi Fremtidens Retningslinier nu maa fastlægges paa en saadan Maade, at Udviklingen kan underbygge Grønlandernes Tillid til Danmark, hvorefter vort Forhold til Grønland afhænger.”²¹⁴ Det altafgørende var, ligesom det havde været under krigen, at bibevare grønlandernes tillid til Danmark. Dette tillidsbånd var i fare for at blive brudt. Den nye tid krævede en mentalitetsændring og det betød at: ”Det er i Dag vor Pligt at befri os fra de tilvante Forestillinger om grønlandske Forhold ... og ser paa Forholdene med friske Øjne.”²¹⁵ Lægen Bisgaard-Frantzen, der havde været i Grønland under krigen, mente ligeledes, at det grønlandske samfunds udvikling under krigen havde betydet, at der var sket en mentalitetsændring og: ”Spørgsmaalet bliver saa, om man vil lade denne Udvikling ske passivt og gradvist, eller man vil lede den mere aktivt i bestemte retninger.”²¹⁶

En af de primære grunde til ændringen var, at det gamle Grønland med sælfangsten som det bærende: ”er gaaet i Graven og vil aldrig mere genopstaa.”²¹⁷ Eske Brun gentog ordene fra sin kronik i *Information* fra den 16. december 1946 omkring, at i det nye Grønland var udsynet blevet bredere, grønlanderne var modnet, og den danske Grønlandsadministrations opgave var ikke længere blot at beskytte grønlanderne, men: ”at bringe ham i Kontakt med denne Verden paa en saadan Maade, at han kan blive Borger deri med lige Ret og lige Ansvar.”²¹⁸ I rapporten fra september 1945 havde Brun mente, at det grundlæggende problem for Grønlandspolitikken var handelsmonopolet, hvis: ”Opretholdelse i sig selv forudsætter en saadan Afspærring ... Det har ganske overtaget enhver Form for økonomisk Virksomhed ... [og har] skabt et fuldstændigt økonomisk Vacuum ... [der] berøver Befolkningen enhver Mulighed for selvstændig Deltagelse i Landets økonomiske liv, enhver Mulighed for at faa Lejlighed til at udøve et selvstændigt Ansvar.”²¹⁹ Lægen Bisgaard-Frantzen udtalte på linje med Brun om monopolsystemet, at: ”Økonomisk Formynderskab, som monolet i nogen grad er, har en tendens til at avle sløvhed, medens mennesker til gengæld har en naturlig tendens til at vokse med de opgaver, der stilles dem.”²²⁰ For Brun var målet at: ”opstille et nyt System, som, uden at forudsætte den hermetiske Tillukning som en Nødvendighed, saa dog løfter det grønlandske økonomiske Liv, Grønlandernes Levestandard, op paa et Stade, som vi tør forsvare, naar vi stadig holder os for Øje, at Grønland er en Del af det danske Samfund, at Grønlanderen er vor Landsmænd.”²²¹ Betænkningen havde ikke

²¹⁴ Brun, 1947(1), s. 55

²¹⁵ Ibid., s. 55-56

²¹⁶ Bisgaard-Frantzen, 1947, s. 36

²¹⁷ Brun, 1947(1), s. 56

²¹⁸ Ibid., s. 56

²¹⁹ Eske Brun memorandum af 1947, s. 57, N.O. Christensens arkiv, AI

²²⁰ Bisgaard-Frantzen, 1947, s. 37

²²¹ Brun, 1947(1), s. 58

behandlet det forhold, at: ”der i Grønland ... tiltrængtes en gennemgribende Reorganisering og Rationalisering af hele den økonomiske Tjeneste i Grønland.”²²² Og det mest graverende ved betænkningen var, ifølge Brun, at den var et udtryk for det gamle Grønland.²²³ Brun antydede, at forbindelsen mellem Grønland og Danmark igen kunne risikere at blive afbrydt som følge af verdensbegivenheder – som hverken kredse i Danmark eller i Grønland havde indflydelse på. Det økonomiske system i Grønland skulle derfor opbygges, så en åbning af landet kunne ske. Den danske Grønlandsadministration måtte følge med tiden, da situationen var en helt anden end før krigen. Den konservatisme, der kendetegnede de toneangivende kredse var ikke meget for at kigge på nye muligheder men: ”stirrer ... sig blind paa de Ulemper, som vil være forbundet dermed, og glemmer derover ganske at betragte de muligvis langt større Fordele.”²²⁴ Et eksempel på denne fokusering på ulemper var eksempelvis transithavnen i Egedesminde, der havde betydet: ”at der skabtes et Aktivitetscentrum med Mulighed for en rimelig teknisk Udbygning ... hvor dygtige faguddannede Arbejdere virkelig kan faa brug for deres Evner, hvor der paa et økonomisk forsvarligt Grundlag kan betales en ordentlig Arbejds løn til en effektiviseret Arbejds kraft.”²²⁵ Ulempen var så, at Umanak fik færre skibsanløb og dermed mindre kontakt med omverdenen. Brun sluttede af med: ”Vi skylder Grønland at underkaste det en tilbunds gaaende Undersøgelse, fordi det er nødvendigt, at vi afstikker Vejen fremad efter de Retningslinier, som nødvendiggøres af den nye Tilstand, den nye Aand i Grønland, og ikke blot nøjes med at gaa ad de gamle tiltrampede Stier ... vi [maa] straks ... i Gang med Arbejdet paa at udfinde de Principper, hvorefter det nye Grønland skal skabes.”²²⁶ Diskussionen affødte fortørnelse hos Oldendow, der som en konsekvens heraf meldte sig ud af selskabet.²²⁷ I et brev fra Peter Freuchen til Brun fra januar 1948 omtaltes, at Oldendow med sit angreb på Brun i debatten havde underskrevet sin dødsdom i Grønlands-arbejdet.²²⁸ Imellem de to møder – den 12. december 1946 og den 16. januar 1947 – tiltrådte Brun som vice-direktør for Grønlands Styrelse.

4.9 Brun som vicedirektør i Grønlands Styrelse

Eske Brun blev betragtet som en vigtig brik i den fremtidige Grønlandsadministration, selvom Brun tilsyneladende i løbet af sin permission kom i tvivl om, hvorvidt han skulle fortsætte indenfor denne. Oldendow udtalte ved landsrådsmødet i 1946: ”Det er med Beklagelse, jeg maa meddele,

²²² Ibid.

²²³ Sørensen, 1983, s. 137

²²⁴ Brun, 1947(1), s. 58-59

²²⁵ Ibid., s. 59-60

²²⁶ Eske Brun memorandum af 1947, s. 61, N.O. Christensens arkiv, AI

²²⁷ Sørensen, 2005, s. 293 – Mens Oldendow ikke ville være medlem i selskabet, blev Brun senere æresmedlem.

²²⁸ Freuchen til Brun, 27. januar 1948, Eske Bruns privatarkiv, RA

Landsfoged Bruns planer for Fremtiden er ikke at fortsætte i det grønlandske Arbejde, men ligesom Landsfoged Svane at søge over i hjemlig dansk Embedsmandsvirksomhed.”²²⁹ Højlund (1972) mente, at Brun var en konkurrent til Oldendow i forhold til Grønlandspolitikken – Brun var vendt hjem efter krigen som en triumfator, men havde pga. manglende inddragelse i Grønlandsarbejdet så godt som bestemt sig for at søge en amtmandstilling.²³⁰ Spørgsmålet er, om Brun blot afventede situationen. Brun havde trods alt et godt udgangspunkt til indenfor en overskuelig fremtid at kunne besætte en ledende stilling indenfor Grønlands Styrelse.

Magnus Jensen skrev i et brev til kst. landsfoged Simony den 1. april 1946 Eske Bruns situation: ”Hvad Brun vil er ikke til at blive klog paa, ingen ved om han vil tilbage til Grønland eller hvad han tænker paa med hensyn til Fremtiden, dog tror jeg, at det vil blive vanskeligt for ham at forlade Grønlandsarbejdet, og det vilde ogsaa blive et Tab for Grønland ... Sveistrup har Traditionen tro læsset en Masse Arbejde med Lønningssagerne over paa ham ... det passer ham [vist] svært godt.”²³¹ Tilsyneladende var Brun allerede i april 1946 begyndt at arbejde i Grønlands Styrelse. Det blev da også til, at Brun den 1. januar 1947 blev ansat i en nyoprettet vicedirektørstilling i Grønlands Styrelse. Vicedirektør-stillingen blev oprettet til Eske Brun og kan ses som, at Brun af den danske statsadministration blev opfattet som en vigtig brik i det fremtidige Grønlandsarbejde. Stillingen indebar, at Brun skulle kunne aflaste direktøren, og lede styrelsen når direktøren var ude at rejse, derudover havde Brun ansvaret for vejrtjenesten, som han også selv havde været med til at opbygge under krigen. Endelig havde Brun sager, som normalt henhørte under en personalechef; juridiske, skattesager, retssager, tjenestemand- og lønningssager.²³² Den officielle grund til Bruns ansættelse var, at det forestående arbejde ville blive for krævende for Oldendows psyke og fysik.²³³ Utvivlsomt lå der dog klare politiske hensyn bag og Bruns ansættelse varslede en kursændring for Grønlandspolitikken. Oldendow var i perioder sygemeldt og den bebyrdede Styrelse havde brug for en arbejdsivrig mand som Brun, der så samtidig havde en anden tilgang til Grønlandspolitikken.

Ifølge Oldendow blev Brun af statsminister Knud Kristensen (1880-1962)²³⁴ tilbudt stillingen som vicedirektør,²³⁵ og Eske Brun fortalte da også i 1971 til samfundsdebattøren Niels Højlund (1931-), at det var statsminister Knud Kristensen, der opfordrede ham til at søge stillingen. Brun fortalte

²²⁹ LR-forhandlinger 1946, s. 601 i De Grønlandske Landsråds Forhandlinger 1938-1947, 1948

²³⁰ Højlund, 1972, s. 20 og 27

²³¹ Magnus Jensen til Simony 1. april 1946, C.F.B. Simonys privatarkiv

²³² Oldendow til departementschef Kofoed 18. september 1947, C.F.B. Simonys privatarkiv

²³³ Therkildsen, 1949, s. 3

²³⁴ Den konservative Knud Kristensen var statsminister november 1945 til november 1947 og afløstes af socialdemokraten Hans Hedtoft.

²³⁵ Oldendow, 1947, s. 89

videre til Højlund, at indsættelsen som vicedirektør betød at han fra da af havde den reelle ledelse af Grønlands Styrelse.²³⁶ I sin erindringsbog skrev Brun derimod, at det var statsminister Hedtoft (1903-1955),²³⁷ som i november 1946 havde kaldt Brun til samtale om forholdene i Grønland, hvor Brun havde svaret: ”Min mening var, at der nu burde nedsættes en stor kommission af grønlændere og danske ... Hedtoft bad mig om at overtage en nyoprettet stilling som vicedirektør i Grønlands Styrelse, og jeg tiltrådte den 1. januar 1947.”²³⁸ Hedtoft blev først statsminister i november 1947, så hvis det faktisk var Hedtoft, der kom med opfordringen, har det udelukkende været givet, mens han var socialdemokratisk leder. Sandsynligvis har statsminister Kristensen konfereret med Hedtoft om Brun – både Kristensen og Hedtoft må have været bevidste om, at pressens kritik af Grønlands Styrelse og Oldendow nødvendiggjorde et tiltag. Tiltaget var, at inkludere Brun, som i modsætning til Oldendow, ikke befandt sig i modvind.

Eske Brun vendte tilbage til den arbejdsmæssigt anstrengte Styrelse og arbejdede fra tidlig morgen til 9-10 tiden om aftenen.²³⁹ Fuldmægtig Magnus Jensen udtrykte på vegne af det øvrige personale påskønnelse over Bruns tilbagevenden: ”Vi var forøvrigt meget glade ved at faa Brun indenfor, det har lettet en hel Del paa Arbejdet.”²⁴⁰

4.9.1 En fungerede Grønlands Styrelse?

Uenigheden mellem vicedirektør Brun og direktør Oldendow om Grønlandspolitikken, fremgik bl.a. af debatten i det Grønlandske Selskab. I et interview i *Grønlandsposten* i februar 1947 udtalte Brun: ”Jeg tror, at der paakræves en meget betydelig reorganisation indenfor næsten alle felter i Grønland, og jeg tror ikke, at en saadan reorganisation kan iværksættes, før der under en eller anden form har fundet en tilbundsaaende drøftelse sted i en alsidigt sammensat gruppe af sagkyndige og andre interesserede.”²⁴¹ Brun anbefalede kort inde i sin vicedirektør tid igen en tilbundsaaende undersøgelse af Grønlandspolitikken. Det må have været opfattet som en kritik af Grønlands Styrelse, men Oldendow var positiv overfor sin vicedirektør: ”Samarbejdet med Vicedirektør Eske Brun gaar mønsterværdigt, gnidningsløst og loyalt.”²⁴² I et andet brev beskrev Oldendow arbejdsforholdet til Brun således: ”Vi har et godt Samarbejde med hinanden, og naar der undertiden viser sig tilsyneladende en Smule Slinger i det, kan det altid bagefter ses, at det udelukkende er Ønsket om at fremme Sagerne saa hurtigt som muligt, der kan gøre det lidt svært at være orienteret,

²³⁶ Højlund, 1972, s. 35

²³⁷ Hans Hedtoft var statsminister 1947-1950 og 1953-55.

²³⁸ Brun, 1985, s. 126

²³⁹ Magnus Jensen til Simony 21. marts 1947, C.F.B. Simonys privatarkiv

²⁴⁰ Ibid.

²⁴¹ Vibe, 1947(2), s. 4

²⁴² Oldendow til Simony, 17. marts 1947, C.F.B. Simonys privatarkiv

han i Relation til mig og jeg i Relation til ham ... Vicedirektøren gør et baade dygtigt, stort og altid meget velunderbygget Arbejde.”²⁴³ Samtidig skal det huskes, at Oldendow bl.a. i sin *Tilstandene i Grønland 1946* (1947) havde fremdraget, at de ”godthaabske kredse”, som Brun var en del af, ønskede at fratage Grønlands Styrelse indflydelse.²⁴⁴ Forklaringen på Oldendows positive syn på Brun var nok, at han regnede med, at så længe Brun var en del af Grønlands Styrelse kunne Bruns indsats være til gavn for Styrelsen. Nogle måneder senere udtrykte Oldendow i et interview af Christian Vibe, at Brun under krigen havde gjort det godt: ”Man har heldigvis under isolationsperioden brugt tiden godt i Grønland, og der er udført et fremragende arbejde, som jeg yder min største anerkendelse.”²⁴⁵ Især skabelsen af radiofonien i 1942 imponerede Oldendow og overordnet set var Oldendow positivt indstillet overfor sin underordnede Eske Brun.²⁴⁶ En af fordelene ved det centraliseret styre under krigen var, fortsatte Knud Oldendow i interviewet, var at: ”Enhver Afgørelse kunde falde paa Stedet, idet Landsfogeden under Adskillens saa at sige helt havde overtaget de hjemlige Autoriteters Myndighed ... at teknisk set var dette et Diktatur.”²⁴⁷ En tolkning af Oldendows udsagn kunne være, at Brun som øverste myndighed, ikke behøvede, at få sine beslutninger verificeret et højere sted.

Fra Godthåb mente Simony imidlertid, at Oldendow og Brun havde så forskellige tilgange til Grønlandspolitikken, at det belastede arbejdet i Styrelsen. I maj 1947 skrev Simony: ”Tovtrækkeriet mellem gammelt og ny, Oldendow disponerer ganske tydeligt paa en saadan Maade, at det nye – blandt andet Centralledelsen – skal kvæles blandt andet ved at udvide Styrelsen saa stærkt, at en Oprettelse af en Centralledelse bliver meningsløs. Samtidig sidder Brun og forsøger at gøre sit gældende, men er traadt for sent til.”²⁴⁸ Oldendow repræsenterede i Simonys udlægning det gamle system, der forsøgte at bibeholde status quo, mens Eske Brun, ifølge Simony, repræsenterede det nye.

I december 1947 skrev Brun en artikel, der ud ad til opfattedes som en kritik af Oldendow.²⁴⁹ I artiklen plæderede Brun for, at det gamle system ikke kunne løse de nye opgaver, og at man nødvendigvis måtte tage ny teknologi i anvendelse for at fremme de økonomiske rammer. Hvis ikke man forlod ”indgroede Vaner og Forestillinger” ville ”den latente Spænding, som giver sig Udslag i den Utilfredshed, vi mærker deroppe” fortsætte. Aktiviteterne måtte centraliseres – f.eks. igennem

²⁴³ Oldendow til Simony udateret men formentlig foråret 1947, C.F.B. Simonys privatarkiv

²⁴⁴ Oldendow, 1947, s. 56

²⁴⁵ Vibe, 1947, s. 59

²⁴⁶ Ibid., s. 62

²⁴⁷ Knud Oldendow, 1947, s. 59

²⁴⁸ Simony til Vedel 7. maj 1947, C.F.B. Simonys privatarkiv

²⁴⁹ Højlund, 1972, s. 54

havneanlæg og faciliteter til at oparbejde et rentabelt fiskeri, og der ville: ”herved skabes en virkelig levedygtig og naturlig Forbindelse mellem Grønland og Danmark, bygget paa et reelt Grundlag, en Forbindelse, som mere end noget andet vilde sikre Grønland for Danmark.”²⁵⁰

Forud for sin rejse til Grønland i juli/august 1948 havde Oldendow, på statsministerens opfordring, udfærdiget en rapport over, hvor langt Grønlands Styrelse var i gennemførelsen af den i 1946-betænkningen udstukkede 5-årsplan. Oldendow bemærkede i rapporten, at vejrtjenesten, som Eske Brun havde ansvaret for, lagde beslag: ”paa en uforholdsmæssig Del af de til Raadighed staaende Midler samt af de for Haanden værende Arbejdskræfter.”²⁵¹ Baggrunden for vejrtjenesten var, at de var oprettet under krigen og repræsenterede et bidrag til de allieredes krig mod Aksemagterne – efter krigen var vejrmeldingerne fortsat vigtige i forhold til den internationale luftfart. Oldendows udmelding kan tages som udtryk for, at han følte, at der var forhold i Styrelsen, som han ikke havde indflydelse på.

Efter det skelsættende landsrådsmøde i 1948, som bliver behandlet længere nede, skrev Simony til statsminister Hans Hedtoft, at det ideelle var: ”at faa etableret en ensartet Ledelse i Toppen, uden hvilken Arbejdet lider meget væsentlig. Forholdet er det, at Direktør Oldendow og Vicedirektør Brun hidtil har haft hver sin Opfattelse af, hvorledes Linjerne for Grønlands Fremtid skal stikkes ud, og rent bortset fra at dette selvsagt kan mærkes i det daglige Arbejde i selve Styrelsens Arbejde, saa mærkes det ogsaa her.”²⁵² Simony efterlyste en enig ledelse i Grønlands Styrelse, men var ikke videre positiv for Eske Brun, der: ”jo utvivlsomt [er] en overordentlig dygtig Mand, og det er en fornøjelse, naar man søger ham som inspicerende Direktør at faa hans klare og hurtige Afgørelser. Dertil kommer, at han har et omfattende og godt Kendskab til grønlandske Forhold... [men] ikke ... egnet til at sidde som Direktør [da] ... Brun saa at sige lever i sin egen Verden, [og] ikke er den rette Mand i Toppen. Hans korte Ja og Nej jager Folk fra ham, saaledes at hverken danske eller Grønlændere føler at komme i Kontakt med ham... hans lidt afvisende Facon dækkede en Form for Generthed ... Brun søger ikke en, uden at det er højest nødvendigt.”²⁵³ Simony var ikke meget for Bruns ledelsesmetode: ”Hans væsentligste Fejl er ... hans ”diktatoriske” Tilbøjeligheder, som blandt andet gør, at hans Samarbejde med andre, det gælder saavel Embedsmænd som Grønlændere, er meget begrænset.”²⁵⁴ Videre skrev Simony om Bruns ageren i forhold til landsrådene.: ”de [landsrådsmedlemmerne] vil have en, de kan snakke med om Tingene ... Bruns

²⁵⁰ Brun, 1947(3), s. 6-7

²⁵¹ Statsministerens redegørelse juni 1948, Aksel Svanes privatarkiv, RA

²⁵² Simony til Hedtoft 27. august 1948, statsminister Hedtofts embedsarkiv, Grønlandsrejsen, 1948, RA

²⁵³ Ibid.

²⁵⁴ Ibid. Landsfogedstillingen beskrives af Oldendow som ”Zar” – Oldendow til Simony 17. marts 1947, C.F.B. Simonys privatarkiv.

Opfattelse er den, at Landsraadet skal have Lov til at snakke og lader dem selv tage Følgerne af de Fejl, de begaar ... jeg ved, at Landsraadene gerne vil have den Vejledning, som Formandens større Viden og Større indsigt uden for Grønland kan give dem ... Den værste Anke, Raadet har imod ham synes at være det, at han mere søger sit eget end Grønlands Sag.”²⁵⁵ Simony ville have, at direktøren for Grønlands Styrelse skulle guide grønlænderne, mens Brun tilsyneladende, hvis Simonys udlægning er korrekt, ville lade landsrådsmedlemmerne selv erhverve sig erfaring og viden gennem konsekvenserne af deres beslutninger. Brun var en mand, der tog hurtige beslutninger, men hvis Simonys udsagn skal tages for gode vare, var han også egenrådig. Ideen med brevene har højst sandsynligt været at påvirke statsministeren, der var ansvarlig for både sammensætningen af Grønlandskommissionen og for organiseringen af den igangværende omstrukturering af Grønlands Styrelse. Hvorvidt Simony mente, at han selv burde være direktør er en nærliggende tanke – i hvert fald formulerede han overfor Hedtoft en klar holdning til Styrelsens arbejde. Brevene er interessante, da de udstiller splittelsen i Grønlands Styrelse mellem Oldendow og Brun. Hedtoft valgte, trods Simonys råd, at udnævne Brun til direktør af Grønlands Styrelse. I december 1950 skrev Brun et brev til statsminister Hedtoft, hvori han refererede et brev fra Simony, der havde skrevet, at Simony var: ”glad og tilfreds med den post, jeg er blevet sat på ... Jeg nærer jo fortsat det stille håb, at man vil finde, at der fortsat er brug også for mig heroppe i en varigere stilling.”²⁵⁶ Brun var på det tidspunkt departementschef og altså Simonys overordnede. Hvorvidt Brun kendte til Simonys mening om hans manglende lederevner, er desværre ikke belyst gennem kilderne. Simony fortsatte indenfor Grønlandsadministrationen – først under landshøvdingen og fra 1952 som politimester i Godthåb.²⁵⁷

Efter landsrådsmødet i 1948 valgte Brun igen at bryde en aftale med Oldendow. Sagen var den, at Brun efter aftale skulle have inspiceret Østkysten, men som Oldendows telegram til statsminister Hedtoft fra den 11. september 1948 fortalte, så valgte Brun at gøre noget andet: ”bruns hjemrejse via usa sket mod vore aftaler der lød paa inspektion af østkysten ... jeg modtog et forsinket telegram i thule fra brun om at han havde accepteret den amerikanske indbydelse til flyvning [til USA].”²⁵⁸ Året før havde Brun ligeledes brudt en aftale med Oldendow og var taget videre til USA og til en konference i Toronto. Oldendow skrev: ”Det skal være ham vel undt, men det kommer bag paa mig, idet det var en Aftale med ham, at han skulde vende direkte hjem og netop ikke deltage i den Kongres. Det skal jeg nu ikke trevle nærmere op, for jeg tvivler ikke om, at Vicedirektøren kan

²⁵⁵ Ibid.

²⁵⁶ Brev fra Eske Brun til Hedtoft 19. december 1950, ABM, Hans Hedtofts arkiv, læg H.H. Grønland.

²⁵⁷ Møller, 1987, s. 83

²⁵⁸ Telegram 11. september 1948 fra Oldendow til Hedtoft, ABM, Hans Hedtofts arkiv Læg telegrammer 1948

gøre Nytte, og det er jo det vigtigste.”²⁵⁹ Oldendow tog tilsyneladende ikke Bruns selvstændighed ilde op, selvom han brød aftaler og tilsyneladende gik bag ryggen på sin overordnede – det var åbenbart vigtigere at yde en indsats for Styrelsen end at udvise loyalitet overfor direktøren.

Udtalelsen understreger Oldendows positive indstilling til Brun, men viser også Oldendows vigende magt i Grønlands Styrelse. Styrelsen fungerede altså ikke ideelt, Brun gik sin egne veje og Oldendow var i perioder fraværende, og kompetencefordelingen var tilsyneladende ikke på plads.

4.9.2 Knud Oldendow – en paria?

Grønlands Styrelse havde siden 1938 haft Knud Oldendow som direktør, men i perioden under Anden Verdenskrig havde Oldendow ikke haft nogen indflydelse på styringen af Grønland. Da krigen sluttede, var der fra forskellige sider ønsker om ændringer i styringen af Grønland. Pressens kritik af Oldendow i sidste halvdel af 1946 stemplede ham som en konservativ administrator, men Oldendow havde et ønske om at fastholde kontinuiteten i Grønlandspolitikken og havde ikke haft mulighed for at gennemføre de reformer som han anså som nødvendige.²⁶⁰ Debatten i Det Grønlandske Selskabet omkring nytårsskiftet 1946/47 markerede ligeledes en antipati mod Oldendow. Eske Bruns ansættelse som vice-direktør i starten af 1947 kunne tages som udtryk for, at det fra øverste sted, statsministeriet, var ønsket at der skete ændringer i styringen af Grønland. Oldendow havde dog også sine støtter. Frederik Lynge forsvarede Oldendow imod den kritik som Ole Vinding rejste i sin bog *Grønland 1945* (1946).²⁶¹ Under Hans Hedtofts besøg i Grønland i 1948 udtalte den grønlandske præst Otto Rosing (1896-1965) sig rosende om Oldendow i 1948 og: ”hyldede i varme Ord Direktør Oldendow for den Forstaaelse han altid havde vist den grønlandske Befolkning.”²⁶² Oldendow blev således betragtet med varme følelser fra flere grønlændere. En sidehistorie er, at Oldendow under sin periode som inspektør/landfoged (1924-1932) skiftede efternavn – fra Honoré Petersen til Oldendow – grunden var: ”Jo, ser du, vi grønlændere har jo lidt svært med at udtale forskel på K og G og er tilbøjelig til at trække ordene sammen, så i folkemunde hed han ikke andet end Ghonoré Petersen, og det blev han træt af.”²⁶³ I sammenligning med Brun var Oldendow lettere at pege fingre af. Brun havde før afrejsen til Godhavn i 1939 været anset som en fremtidig direktør af Oldendow, og vendte efter krigen hjem med godt ry efter en veloverstået periode som landsfoged. Samtidigt tyder kilderne på, at Oldendow ikke regnede de fleste af sine underordnede som værende i stand til at overtage hans arbejdsopgaver, og holdt af denne grund i

²⁵⁹ Oldendow til Simony 17. maj 1947, C.F.B. Simonys privatarkiv

²⁶⁰ Højlund, 1972, s. 35

²⁶¹ Se afsnit *Pressens darling*

²⁶² Hedtofts dagbogsnotater 7. August 1948, Hedtofts arkiv, ABA

²⁶³ Jens Rosing i Martens, 2007, s. 51

lange perioder ikke ferie.²⁶⁴ Hvilket sætter Oldendows opfattelse af Brun i perspektiv – Oldendow må have været overbevist om, at Brun var den rette afløser for ham. I maj 1946 skrev Oldendow om det at vælge ledere: ”Det er vel altid vigtigere og rigtigere at vælge Folk af Kvalitet til Ledere end at udpensle Bestemmelser om, hvad disse Ledere maa – og ikke maa.”²⁶⁵ Brun havde netop under Anden Verdenskrig vist, at han evnede at forholde sig til en udfordring, hvor der ikke fandtes udstukne regler.

Den officielle grund til den 56-årige Oldendows fratrædelse i slutningen af 1948 fra direktørposten i Grønlands Styrelse var af helbredsmæssig karakter – hørelsen og kræfterne, både de psykiske og fysiske, var ikke til det krævende arbejde som lå forud.²⁶⁶ Sørensen (1983) mente dog, at uenighed med Brun om den førte politik kunne være grunden til, at Oldendow gik af som direktør.²⁶⁷ Højlund (1972) udledte ud fra samtaler med både Brun og Oldendow, at sidstnævnte siden eftersommeren 1948 havde følt sin position undergravet.²⁶⁸ Altså efter at landsrådene havde sagt ja til en kursændring af Grønlandspolitikken.

Et andet forhold, der tydede på at Oldendow havde det svært i slutningen af sin direktørtid var, at den nidkære Oldendow i perioder bukkede under for arbejdspresset og var således sygemeldt i en del af foråret 1948. En periode, hvor Hedtoft og Brun fik overbevist Rigsdagens Grønlandsudvalg om behovet for den nye Grønlandspolitik. Simony mente, at Oldendow i den tilstand, han var i, ikke var egnet som leder af Styrelsen. I forbindelse med Hedtofts deltagelse i landsrådsmødet i 1948 havde redaktøren for *Grønlandsposten* Therkilsen antydet overfor Svane: ”at Oldendow ved Ministerens Modtagelse her i Huset [hvor landsrådsmødet foregik] ikke havde været saa upaavirket som han burde have været.”²⁶⁹ Oldendow havde tilsyneladende et alvorligt alkoholproblem og havde altså været mere eller mindre fuld ved mødet. Oldendow var forståeligt flov over episoden.²⁷⁰ Den helbredsmæssige grund til Oldendows fratreden bakkes dog op af to breve fra hhv. Simony og Peter Freuchen. Simony skrev efter landsrådsmødet i 1948 til statsminister Hedtoft: ”Oldendow er

²⁶⁴ Knud Oldendow brev til Grønlands Styrelse 27. november 1933, Grønlands Styrelses hovedkontor 1871-1940, sager vedr. personalet i Danmark 1902-1930. I et brev til Simony fra september 1947 angiver Oldendow, at han ikke siden 1944 havde holdt ferie, Oldendow til Simony 10. september 1947, C.F.B. Simonys privatarkiv

²⁶⁵ Knud Oldendow manuskript maj 1946, håndskriftsamlingen, KB

²⁶⁶ Therkilsen, 1949, s. 3

²⁶⁷ Sørensen, 1983, s. 150

²⁶⁸ Højlund, 1972, s. 42

²⁶⁹ Ibid.

²⁷⁰ Igen ifølge Simony til Hedtoft 27. August 1948, Hedtofts embedsarkiv, Grønlandsrejsen 1948 - I et brev fra fuldmægtig Magnus Jensen til kst. landsfoged Simony fra 27. juni 1945 omtales Oldendow med ordene: ”Ow slæber gevaldigt og klarer sig udmærket, han har faaet sit god Humør og Arbejdsenergi tilbage, og det lader til at Perioden tegner til at blive lang denne gang.” C.F.B. Simonys privatarkiv. Oldendow havde baseret ud fra kilden uarbejdsdygtige periode, hvor han tilsyneladende var humør- og arbejdsmæssigt var kørt ned. Oldendow angav i et brev til statsminister Hedtoft fra den 11. september 1948, at han (Oldendow) havde haft alvorlig mavetarmslidelse i 16 dage og havde tabt 22 pund. Oldendow til Hedtoft, 11. september 1948, Hedtofts arkiv, ABA

og bliver en syg Mand paa Sjæl og Legeme og efter mit Skøn helt uegnet til at fortsætte som Leder af Styrelsen. Desværre har hans Skavank givet sig flere Udslag under Opholdet her, og selvom det er sket under mere private Former, saa har det været Genstand for Omtale og tages som Bevis paa, at det er en Last, der ikke kan afhjælpes.”²⁷¹ Peter Freuchen skrev i 1949 efter, at Oldendow var gået af som direktør for Styrelsen: ”Det gør mig ondt for ham, men det glæder mig for Grønland. Han var svag og blev svagere, og i den sidste tid så jeg tilfælde, hvor han direkte satte personlige ideer og meninger over hensyn til landet ... Kedeligt var det også, at han drak sig fuld, strax efter at vi kom hjem og lavede skandale ... der går et menneske tabt, som kunne være bleven noet virkeligt, hvis han dels kunne lade være med at drikke, dels var bleven i Godthåb som landsfoged, om hvem det så ville være sagt, at ”han burde ha været direktør””.²⁷² I 1955 udkom Oldendows bog om Hinrich Rink.²⁷³ Oldendow skrev, at KGH-direktør Rink blev afløst af: ”Hørring [der] udrettede intet stort eller blivende som direktør, uagtet at han havde al ydre ro og fred dertil, og f.eks. ikke var klemmt mellem to tidsaldre eller var hindret af udefra kommende vanskeligheder af overmægtig art.” og skrev videre at Rink: ”havde stået finere og stærkere, om han i tavshed var gået sin vej og stilfærdigt så med olympisk ro ladet det andre om resten.”²⁷⁴ Det kunne tolkes som at Oldendow her beskrev sin egen afgang som direktør for Grønlands Styrelse. Oldendow følte sig klemmt mellem to tidsaldre og forlod sin stilling i ro og mag.

4.10 Eske Brun og Hans Hedtoft

Vicedirektør Brun og statsminister Hedtoft havde et tæt samarbejde – socialdemokraten Hedtoft var da også Bruns yndlings statsminister.²⁷⁵ Den jævnaldrende Hans Hedtoft blev statsminister i november 1947 og gik, ligesom sit parti, stærkt ind for et nordisk forsvarssamarbejde. Tanken var ikke ny - et sådan forbund havde tidligere været foreslået. I 1916 havde digteren Valdemar Rørdam foreslået et nordisk forsvars- og toldforbund, der med tiden skulle have endt med en nordisk forbundsstat. I 1930'erne var der fra konservative og kommunistiske politikere igen forslag fremme om et sådan forbund som et værn mod Tyskland. Umiddelbart før Anden Verdenskrig havde Hedtoft af frygt for Tysklands reaktion afvist nordmændenes og svenskernes forslag om et sådant nordisk forsvarsforbund.²⁷⁶ I tiden før Anden Verdenskrig havde den danske regering nedprioriteret forsvaret ud fra en tanke om, at små nationer alligevel intet kunne stille op mod en stærkere

²⁷¹ Simony til Hedtoft 27. august 1948, statsminister Hedtofts embedsarkiv, Grønlandsrejsen, 1948, RA

²⁷² Peter Freuchen brev til Verner Goldschmidt 13. januar 1949 i Andersen, 2008, s. 133

²⁷³ *Grønlanderveninden Hinrich Rink*, 1955

²⁷⁴ Oldendow, 1955, s. 38

²⁷⁵ Eske Brun havde også et godt forhold til H.C. Hansen (1906-60)(statsminister 1955-60) men havde det til gengæld svært med Jens Otto Krag (1914-78) (statsminister 1962-68 og 1971-72) - fra Samtale med Johan Brun, juni 2009

²⁷⁶ Møller, 2000, s. 144 og 267

nation.²⁷⁷ Danmark var i den først tid efter Anden Verdenskrig indstillet på, at holde sig ud af de tiltagende øst-vest spændingerne og i stedet være brobygger imellem Øst og Vestblokken. Problemet for Danmark var, at Sovjet-tropper indtil foråret 1946 var på Bornholm, mens amerikanerne fortsat var i Grønland. Danmark håbede sammen med Norge og Sverige, at kunne stable en forsvarsalliance på benene, hvilket mislykkedes. I marts 1948 ophørte de danske krav om en amerikansk tilbagetrækning fra Grønland.²⁷⁸ I stedet inviteredes Danmark og Norge til at søge optagelse i NATO i 1949. En tilslutning som Hedtoft i stor udstrækning var ansvarlig for.²⁷⁹ Danmark havde behov for at indgå forsvarsalliancer og havde, i forbindelse med opstarten af den kolde krig, et vigtigt geografisk strategisk kort at spille; Grønland. Det gjaldt derfor om at fastholde Grønland som en del af Danmark og Eske Brun blev anset som en velegnet direktør for en Grønlands Styrelse, der kunne netop det. Hedtofts politiske temperament var præget af nationale og sociale følelser, og fastholdelsen af Grønland som en del af Danmark blev del i et nationalt projekt. Danmark havde en moralsk pligt til at sørge for at føre grønlænderne frem i udviklingen.²⁸⁰

Statsminister Hedtoft nedsatte Grønlandskommissionen i 1948, og det er nærliggende at antage, at Brun havde en væsentlig andel i omformningen af den nye Grønlandspolitik, som kommissionen indvarslede. Forhistorien var den, at Hedtoft i november 1947, kort efter sin tiltræden, opfordrede Brun til at udfærdige en redegørelse for den fremtidige danske Grønlandspolitik.²⁸¹ Eske Brun skrev ikke et nyt memorandum på Hedtofts opfordring, da Bruns 1947-memorandum²⁸² var identisk med rapporten fra 21. september 1945,²⁸³ skrevet på statsminister Buhls opfordring. Gentagelse fremmer åbenbart forståelsen og gennemslagskraften. Eske Bruns memorandum var en anbefaling til en omhyggelig undersøgelse af Grønlandspolitikken – og i DIIS' fortolkning en opfordring til en kommission.²⁸⁴ Ordlyden i memorandummet er da også: ”Jeg understreger derfor atter, at mine følgende Betragtninger alle bør anses for Udgangspunkter for en omhyggelig Undersøgelse, ikke Indstillinger til Udførelse.”²⁸⁵ Men udtalelsen kan også tolkes som, at Brun udviste en stillingtagen til Grønlandspolitikken med henblik på ambitionen om med tiden at blive direktør for Grønlands Styrelse. I henhold til denne ambition ville det være ødelæggende at kritisere egne overordnede for voldsomt. Udtalelserne er da også forsigtige og kan derfor tolkes i begge retninger. Eske Brun

²⁷⁷ Ibid., s. 254

²⁷⁸ Amstrup, 1978, s. 158

²⁷⁹ DUPI, 1997, s. 30-31, DIIS, 2005, s. 125 og Olesen, 2008, s. 69

²⁸⁰ Højlund, 1972, s. 37-38

²⁸¹ DIIS, 2007, s. 140

²⁸² Eske Brun memorandum af 1947, N.O. Christensens arkiv, AI

²⁸³ Eske Brun memorandum 21. september 1945, s. 1, GS hovKt, journalsager 1941-50, RA

²⁸⁴ DIIS, 2007, s. 140

²⁸⁵ Eske Brun, memorandum af 1947, s. 1, N.O. Christensens arkiv, AI

behøvede en velvilje hos sin øverste overordnede, statsministeren, for at kunne yde indflydelse. Alene opfordringen til udarbejdelsen af memorandummet var et tegn på, at Bruns holdning søgtes implementeret i den fremtidige kurs, selvom Brun ligeledes af statsminister Buhl i 1945 havde fået samme opfordring. Forholdene i efteråret 1947 var imidlertid nogle andre end to år før, og især pressens kritik af Grønlandspolitikken vejede tungt.

Brun anbefalede i 1947, at der skulle arbejdes henimod et selvåbent økonomisk fundament, hvor handelsmonopolet kunne ophæves, da: ”Maaske den værste Anke, som kan rettes mod dansk Styre i Grønland, er den, at vi i for høj grad har været optaget af at ”hjælpe” Grønlænderne med økonomiske Foranstaltninger ... man har under alt dette i mindre Grad iagttaget Hovedopgaven ... at lede dem frem til et Standpunkt, hvor de frit kan træde i Forbindelse med Verden. Man har været for tilbøjelig til at overse, at den første betingelse herfor er, at der skabes et økonomisk Liv i Grønland, som hviler paa et selvstændigt bærende Grundlag, og at der i den grønlandske Befolkning skabes en Forstaaelse af økonomiske Forhold.”²⁸⁶ Brun udtalte videre, at linjerne ofte var alt for skarpt trukket op – enten blev monolet anklaget for, at være skyld i alle dårligheder i Grønland eller også var det nødvendigt at bibeholde det for at undgå at Grønland skulle lide nød. Brun anbefalede på den baggrund en gradvis åbning af landet.²⁸⁷ Et andet vigtigt punkt i memorandummet var, med udgangspunkt i de Forenede Nationers pagt (artikel 73) fra 26. juni 1945, at grønlænderne i højere grad skulle overdrages kompetence ved: ”at fremme Selvstyre, at tage behørigt Hensyn til Folkenes politiske Ønsker og støtte dem i den fremadskridende Udvikling af deres frie politiske Institutioner overensstemmende med hvert Omraades og dets Befolkningers særlige Forhold.”²⁸⁸ Såfremt Grønland skulle bevares for Danmark var det påkrævet, at den loyalitetsfølelse, der var blevet udvist under krigen, ikke blev kvælet under et fortsat formynderisk system. Samtidig var tendensen efter Anden Verdenskrig, at kolonier skulle afvikles. Danmark kunne ved, at bistå Grønlands udvikling, både øge grønlændernes indflydelse på egne anliggender og ophæve Grønlands kolonistatus. Danmarks opgave for, at bevare indflydelsen i Grønland, var at iværksætte en udvikling, hvorved grønlænderne kunne bevare tilliden til ”moderlandet”.²⁸⁹ Internt i Grønland mente Brun, at det var vigtigt at samle administrationen og ophæve inddelingen i landsdele: ”Det grønlandske Samfund er hverken saa stort eller saa rigt, at det har Raad til ikke at have en Instans, som kan samle alle Kræfter i selve Landet ... Med de moderne Kommunikationsmidler har en Enhedslandsfoged nu langt større Mulighed for at samle hele

²⁸⁶ Ibid., s. 3

²⁸⁷ Ibid., s. 32

²⁸⁸ Ibid., s. 2

²⁸⁹ Sørensen, 1983, s. 153

Landets Problemer hos sig ... Men Reformen bør under ingen Omstændigheder paatvinges Landet. Det maa først gennemføres, naar det er klart, at der er en virkelig Folkevilje bag den i Grønland.”²⁹⁰ Tiderne havde ændret sig, og baggrunden for opdelingen af Grønlands vestkyst i en nord- og en syddel, var ikke længere nødvendig. Problemet var, ifølge Brun, at grønlænderne var splittede – nordgrønlænderne var bange for: ”at Sydgrønland skal blive for dominerende.”²⁹¹ Det er samme frygt som Mikael Gam udtrykte under krigen. Samtidig ville Brun ikke have at reformerne blev trukket ned over hovederne på grønlænderne. Dette gjaldt især nordgrønlænderne, der frygtede, at en overflyttelse af kompetence til Grønland fra Danmark, især ville komme Sydgrønland (Godthåb) til gode. En sådan ville skabe yderligere antipati hos visse grønlændere mod det danske styre i Grønland– jævnfør Hans Lynges og Nikolaj Rosings udtalelser i 1945/46.

Brun mente desuden, at en væsentlig hindring for udviklingen i Grønland var sproget; dvs. så længe grønlænderne udelukkende talte grønlandsk. Brun skrev: ”Saalænge det eneste almindeligt kendte og brugte Sprog i Grønland er Grønlandsk, er virkelige Fremskridt udelukket. Der er ingen mulighed for virkeligt at aabne den grønlandske Befolknings Sind for Verden omkring den, saalænge den er henvist til det Materiale, som foreligger og kan komme til at foreligge paa Grønlandsk. Sproggrænsen vil aandeligt virke som en stærkere Hindring end nogen legalt opstillet Afspærring.”²⁹² Det var samtidig vigtigt for Brun at pointere, at grønlænderne i høj grad ønskede at lære det danske sprog, og at det altså ikke blev påtvunget dem. Det grønlandske sprog skulle fortsat være hovedsproget, men dansk skulle være redskabet til en fremmelse af udviklingen.²⁹³ En anden side af forholdet mellem grønlændere og danskere var lønforskellene – de danske tjenestemænd fik samme løn som ansatte i Danmark plus kompensation for at forlade Danmark. Brun mente, at lønssystemet burde være: ”at de grønlandske Tjenestemænd fik en lønning, som var afpasset efter Landets økonomiske Muligheder, medens de danske fik en lønning afpasset efter Lønningerne i Danmark plus de fornødne Privilegier som Incitament til at rejse til Grønland.”²⁹⁴ Med tiden skulle det være således, at grønlænderne fik: ”Lønningerne op paa Højde omtrent svarende til de tilsvarende danske Lønninger i Danmark og saa give de danske (virkelig ”udsendte”) Tjenestemænd samme Løn med et Tillæg af særlige Privilegier.”²⁹⁵ Et væsentligt problem var nemlig, ifølge Brun, at den grønlandske arbejders realløn lå for lavt i forhold til de faktiske udgifter. Den lave indtjening betød: ”Daarlig Ernæring baseret paa Sukker og Melspiser, daarlige uhygiejniske Boligforhold,

²⁹⁰ Eske Brun, memorandum af 1947, s. 27, N.O. Christensens arkiv, AI

²⁹¹ Ibid.

²⁹² Ibid., s. 30-31

²⁹³ Ibid., s. 133 – I *Politiken* for 20. januar 1954 gentog Brun, at målet var at alle grønlændere skulle være dobbeltsproget – altså både dansk og grønlandsk talende. Brun, 1954(2)

²⁹⁴ Ibid., s. 25

²⁹⁵ Ibid., s. 26

daarlige Arbejdsklæder ... Nedbrydelse af Modstandskraften mod Sygdomme, saa Tuberkulosen er en frygtelig Svøbe.”²⁹⁶ Eske Brun forestillede sig, at en måde at tilvejebringe økonomiske midler til de grønlandske kasse var ved at lægge told på varer – en lav told på generelle varer, en særlig told for mere attraktive varer og endelig en udførelsestold for f.eks. ræveskind, hvis monopollet skulle ophæves. Tolden skulle betales af både grønlændere og danskere, også af danskerne ved Ivigtut.²⁹⁷

Forud for nedsættelsen af kommissionen var der fra forskellige fronter pres på en ændring af Grønlandspolitikken. I januar 1947 nedsatte den danske regering et udvalg til at koordinere de opgaver, som forelå omkring de sager som USA havde varetaget i Grønland i krigsårene. Det drejede sig bl.a. omkring vejrtjenesten og spørgsmålet om den amerikanske militære tilstedeværelse i Grønland. Grønlands Styrelses monopol på administrationen af Grønland var dermed brudt - og var måske et tegn på, at Oldendow ikke ansås som den rette direktør til at stå i spidsen for den forestående udvikling i Grønland.²⁹⁸ Fra danske fiskere var der ligeledes ønsker om at få lov til at fiske i grønlandske farvande – beretninger om store fiskeforekomster lokkede. Konkret ytrede to fiskere fra Esbjerg, Christian Venø og Claus Sørensen, fra slutningen af 1946 ønsker om adgang til de grønlandske farvande. Fiskerne ville dog til Grønland for at tjene penge, ikke for at hjælpe grønlænderne med at udvikle samfundet.²⁹⁹ Hvilket ikke passede ind i det økonomiske politiske mål med Grønlands udvikling. Hans Hedtoft var, som nævnt ovenfor, derudover presset af kritikken af Grønlands Styrelse, og dermed af Grønlandspolitikken.

Overfor Rigsdagens Grønlandsudvalg gik Hedtoft og Brun i februar 1948 i brechen for en ændring af erhvervspolitikken mht. Grønland. De to ovennævnte fiskere fra Esbjerg ønskede at opstarte dels et fiskeanlæg og dels forsøgsfiskeri. Brun startede med at påpege de klimatiske ændringer i Grønland, der betød at grønlænderne måtte tage nye erhverv i anvendelse – fiskeriet blev dog stadig drevet ”for primitivt” og hvis ”grønlænderne kunde komme til at arbejde sammen med danske Fiskere, kunde de lære meget.”³⁰⁰ Brun nævnte ligeledes, at sundhedstilstanden stadig var præget af de mange tuberkulose-tilfælde, men at der var iværksat foranstaltninger til afhjælpning af disse. På skoleområdet var et udvalg i gang med at udarbejde forslag til forbedring af især danskundervisningen. Brun gik derefter videre til vejr-tjenesten i Grønland, der var af stor vigtig for den internationale lufttrafik. Driften af vejrstationerne ville betyde udgifter for den danske stat, men var

²⁹⁶ Ibid., s. 21

²⁹⁷ Ibid., s. 20

²⁹⁸ Sørensen, 1983, s. 139-140

²⁹⁹ Ibid., s. 140

³⁰⁰ Eske Brun, 27. februar 1948, rigsdagens grl.udv. forhandlinger 1948, FB

af hensyn til den danske suverænitetshævdelse nødvendige.³⁰¹ Hedtoft udtalte herefter: ”På Baggrund af den Udvikling, der er sket i Grønland, tror jeg, at Danmarks Grønlandspolitik i hvert fald erhvervsmæssigt maa føres ud fra helt nye Synspunkter i Stedet for det Reservatsynspunkt, man hidtil har anlagt ... dansk Erhvervsliv [maa] paa en eller anden Maade ... gøres opmærksom paa, at der ligger en national Opgave i stort Format, hvis Danmark skal bevare Grønland.”³⁰² Det skulle dog ikke være et ”Udbytningsfeltog mod Grønland”, da den danske stat ville stå bag og garantere grønlandske interesser. Hedtofts mål var at opbygge en erhvervspolitik, hvor grønlandske ressourcer skulle væves ind i dansk erhvervsliv, hvorved: ”vi [bygger] et Fundament for et varigt Forhold mellem Danmark og Grønland, der vil være stærkere end sentimentale Talemaader om fælles nationale Følelser.”³⁰³ Hedtoft påpegede, at Island var gledet Danmark af hænde, fordi der ikke var sket en sådan økonomisk infiltration, hvorved danske og islandske interesser kunne have fundet fælles fodslag. Hedtoft afsluttede overfor udvalget med at ”danske Erhvervsinteresser og grønlandsk Sagkundskab skal diskutere Tingene inden de lægges frem.”³⁰⁴ Grønlønderne skulle altså inkluderes i tilrettelæggelsen af den nye politik.

Den tidligere statsminister, venstre-manden Knud Kristensen, tvivlede på om udvalget havde kompetence til at tage stilling til denne nye politik, og om det ikke burde undersøges af sagkyndige og folk fra administrationen.³⁰⁵ Fra udvalgets side var der altså mere eller mindre sagt ja til en kommission omkring Grønlandspolitikken. I forhold til ansøgningerne endte udvalget med at sige god for forslaget om forsøgsfiskeriet, mens forslaget om fiskeanlægget blev delvist afvist, da det ikke inkluderede oplæringen af grønløndere.³⁰⁶ Flere af de øvrige medlemmer af udvalget ville gerne have haft, at landsrådene var blevet informeret på forhånd eller endnu bedre, var blevet spurgt på forhånd.³⁰⁷ Rigsdagens Grønlandsudvalg havde således allerede i starten af 1948 sagt god for en delvis ændring af Grønlandspolitik – nu manglede Hedtoft (og Brun) blot at få landsrådets accept til den nye politik. I denne periode var Knud Oldendow, som allerede nævnt, sygemeldt. Hedtoft og Brun havde relativt frit spil til at iværksætte den nye politik.

Hedtoft fremlagde på et pressemøde den 10. juli 1948 planerne for den nye Grønlandspolitik.

Hovedpunkterne var, at den Grønlandske Handel skulle afløse af et koncessioneret dansk-grønlandsk handelskompagni, og at der skulle åbnes op for danske fiskeriselskaber under statslig

³⁰¹ Ibid.

³⁰² Hans Hedtoft, 27. februar 1948, rigsdagens grl.udv. forhandlinger 1948, FB

³⁰³ Ibid.

³⁰⁴ Ibid.

³⁰⁵ Knud Kristensen, 27. februar 1948, rigsdagens grl.udv. forhandlinger 1948, FB

³⁰⁶ Forslaget for forsøgsfiskeri ville ske med halvt grønlandsk, halvt dansk mandskab på fiskekutterne, mens mandskabet i det andet forslag ville være med halvt dansk, halvt færøsk. Aksel Larsen, 2. april 1948, rigsdagens grl.udv. forhandlinger 1948, FB

³⁰⁷ Hauberg, 27. februar 1948, rigsdagens grl.udv. forhandlinger 1948, FB

kontrol, grønlandere skulle inkluderes i disse selskaber, danske videnskabelige ekspeditioner skulle undersøge mulighederne for en udnyttelse af den grønlandske undergrund, vandkraft, landbrug, fiskeri o.a. Derudover skulle der oprettes moderne skoler, hvor der skulle lægges vægt på danskundervisningen, ligesom der skulle iværksættes et omfattende oplysningsarbejde og der skulle ske en nyordning indenfor sundhedsvæsenet og indenfor den lokale administration. Mulighederne for indførelse af moderne civil- og strafferetlige bestemmelser skulle undersøges.³⁰⁸ Rammerne for en ny Grønlandspolitik var lagt – næste skridt var at landsrådene skulle vindes for sagen. En enig folkevilje formuleret af landsrådene skulle indhentes. Landsrådene vidste på forhånd i vid udstrækning, hvilket forslag Hedtoft ville fremlægge på det forestående landsrådsmøde.

4.11 Eske Brun og Den store Grønlandskommission

Baggrunden for nedsættelse af Grønlandskommissionen i efteråret 1948 var, at fastholde Grønland som del af Danmark. Mandatet til iværksættelsen af reformeringen af det grønlandske samfund udgik fra landsrådets udtalelse fra mødet i august 1948. Den politiske enighed om en reformering af Grønlandspolitikken udstak rammerne for kommissionen. En omfattende, men klart defineret opgave lå forud for en række eksperter og administratorer.³⁰⁹

4.11.1 Landsrådsmødet i 1948

Statsminister Hedtoft tog sammen med bl.a. direktør Oldendow og vicedirektør Brun samt to medlemmer af Rigsdagens Grønlandsudvalg, Lisbet Hindsgaul og Stegger Nielsen, i juli 1948 til Grønland – hovedformålet med rejsen var at få landsrådenes tilslutning til en omkalfatring af Grønlandspolitikken. Den 31. juli 1948 i Godthåb startede det forenede landsrådsmøde – af de medlemmer, der havde været med til forhandlingerne i 1946 med rigsdagens Grønlandsudvalg, var det kun fogedmedhjælper Jørgen Chemnitz, kontorassistent Peter Nielsen og præsten Gerhard Egede, der fortsat var landsrådsmedlemmer – Lyngeserne Augo, Hans og Frederik var ikke med.³¹⁰ Brun var formand for landsrådsmødet – et hverv, der normalt tilfaldt den øverst rangerende embedsmand, altså direktør Oldendow, hvilket understregede vicedirektørens magtfulde position. Brun startede mødet med en tale, hvori han præciserede, at Grønland stod på tærsklen til store forandringer. Forandringerne var iværksat af Hinrich Rink og Jens Daugaard-Jensen, og målet havde hele tiden været: ”den grønlandske Befolknings Indtræden som fri, selvstændig og

³⁰⁸ Sørensen, 1983, s. 145-146

³⁰⁹ Højlund, 1972, s. 43

³¹⁰ Hans Lynges studerede i perioden 1947-50 på kunstakademiet i Danmark.

ligeberettiget Medlem af vort fælles danske Samfund.”³¹¹ Eske Brun mente, at den råde tråd i den danske Grønlandspolitik med det planlagte kursskift blev videreført. Landsrådene skulle selv være med til opfyldelsen af dette mål, og Eske Brun håbede: ”at Landsraadene i Bevidsthed om det Ansvar, der derved er lagt paa deres Skuldre, maa gaa ind til et udbytterigt og maalbevidste Arbejde.”³¹²

Overkateket Isak Lund bød direktør Oldendow velkommen på vegne af det samlede landsråd: ”Deres utrættelige Arbejde, baaret af Kærlighed og Kendskab til Grønland og dets Folk, som har betydet meget for Fremskridt i Grønland, er vi altid glade for, og vi nærer det bedste Haab til Dem.”³¹³ Og henvendt til Brun udtalte Lund: ”Det er vort Haab, at ud fra Kendskabet til vort Land vil mange vigtige Spørgsmaal blive drøftet og behandlet og føre til positive Resultater i fuld Forstaaelse med hinanden.”³¹⁴ Forskellen i de to udtalelser kan tolkes hen af, at Oldendows tid havde været, hvilket han skulle takkes for, mens det var op til Brun at stå for den fremtidige kurs. Forventningen til landsrådsmødet var fra Lunds side: ”som om vi hører Banken paa Døren af det lukkede Land.”³¹⁵ Landsrådet og Grønland stod på tærsklen til en ny tid.

Formanden for Rigsdagens Grønlandsudvalg, Stegger Nielsen, konstaterede den gode vilje fra dansk side til gennem samarbejde at udfærdige den fremtidige lovgivning: ”Liv forudsætter Udvikling og Bevægelse. Hver tid kræver sine Reforme. Det store Maal maa i denne Forbindelse være at lede Udviklingen i Grønland videre imod det Maal: Grønlændernes større Selvstændighed og Dygtiggørelse til Udnyttelse af de forhaandenværende Muligheder.”³¹⁶

1946-betænkningen var, ifølge Stegger Nielsen, et udtryk for ønskerne om ændringer i styreformen, erhvervsforholdene og indførelse af mere danskundervisning, men fra dansk side var man også åben for nedsættelsen af en alsidig kommission, hvis det var ønsket fra grønlandsk side.³¹⁷ Eske Brun takkede Stegger Nielsen for hans deltagelse ved mødet: ”Vi har tusinder af Erfaringer for, hvilken Betydning det har, at de Folk i Danmark, der skal tage Beslutningerne, ogsaa kender Grønland, og det gælder mere end noget for Rigsdagen og det Udvalg, der tager sig af de grønlandske Sager.”³¹⁸

Statsministeren deltog i landsrådsmødet den 4. august. Eske Brun indledte mødet med ordene: ”Vi ved alle, at der i disse Dage blæser en ny Vind over Verden og en ny Vind over Grønland, og de Spørgsmaal, som derved opstaar, de problemer, som derfor foreligger, lader os alle føle et tungt

³¹¹ De Grønlandske Landsraads forhandlinger 1948, 1948, s. 6

³¹² Ibid.

³¹³ Ibid., s. 43

³¹⁴ Ibid., s. 44

³¹⁵ Ibid.

³¹⁶ Ibid., s. 42

³¹⁷ Ibid., s. 42

³¹⁸ Ibid., s. 196

Ansvar, og netop derfor er vi glade for, at Statsministeren har paataget sig den Opgave at komme herop og forsikre Grønland gennem dets Landsraad om Danmarks Stilling til Problemerne.”³¹⁹ Videre fortalte Brun, at ingen i Grønland var i tvivl om Danmarks politik, som var: ”Grønlands Vel, den grønlandske Befolknings Velfærd og Fremgang har altid været Danmarks Maal her, og ingen nærer nogen som helst Tvivl om, at dette ogsaa vil blive fulgt i Fremtiden.”³²⁰ Det mente Brun var, at de danske myndigheder var indstillet på at følge med tiden og ændre styringen og forholdene i Grønland. Hedtoft fremlagde derefter sit syn på hvilke problemer, der trængte sig mest på ifm. Grønlands udvikling. Statsministeren mente, at på baggrund af udviklingen under Anden Verdenskrig var: ”Det grønlandske Folk [er] i Dag mere modent end i 1939 ... Denne Udvikling og dette Erfaringsmateriale maa naturligvis danne Grundlag for Danmarks fremtidige Grønlandspolitik. Forholdene i Grønland er i Støbeskeen. Store Reforme er gennemført, og Udviklingen nødvendiggør andre; men skal Arbejdet med Forbedringen af Kaarene krones med Held, maa den grønlandske Befolkning selv hjælpe til, og vi kalder derfor fra dansk Side paa Landsraadenes og alle andre gode Kræfters Vilje til Samarbejde.”³²¹ Grønlænderne skulle være indstillet på, at med øget selvstyre, fulgte øget ansvar. Den afgørende forandring i forhold til tidligere var, ifølge Hedtoft, at grønlænderne var parate til at gå skridtet videre.

En forudsætning for Grønlands udvikling var, at landets økonomiske fundament blev skabt. Målet med grønlændernes udvikling var at skabe bedre muligheder for at de kunne blive: ”frie og ligeberettigede Medlemmer af vort fælles Samfund [ved] at udnytte de Muligheder deres Land frembyder”.³²² Hedtoft opstillede flere mulige erhvervspolitiske metoder til at fremme samfundets økonomiske udvikling; enten kunne et statskontrolleret dansk-grønlandsk kompagni: ”medvirke til at bringe Kapital og Initiativ herop, eller om Spørgsmaalet alene skal løses af Grønlænderne og Styrelsen selv ved Andelsforetagender.”³²³ Hedtoft kom altså ikke med en færdig plan for hvilken retning udviklingen skulle tages, men ville gerne høre landsrådets mening om: ”Problemerne paa de kulturelle og sociale Omraader ... Spørgsmaalet om Grønlands økonomiske Forhold og om Udviklingen af de grønlandske Erhverv ... og endelig er der Spørgsmaalet om Ordningen af Formidlingen af Forholdet mellem Grønland og Danmark ... i det hele taget om Grønlændernes Stilling inden for vort fælles Samfund. Hvis det ønskes, kan vi jo om disse Spørgsmaal nedsætte en hurtigt arbejdende Kommission.”³²⁴ Hedtoft pointerede, at en sådan kommission skulle

³¹⁹ Ibid., s. 72

³²⁰ Ibid.

³²¹ Ibid., s. 74

³²² Ibid.

³²³ Ibid., s. 75

³²⁴ Ibid., s. 76

sammensættes af både grønlændere og danskere. Landsrådsmedlemmerne skulle først og fremmest tage stilling til om grønlænderne var parate til at tage ansvar, eller om det beskyttende formynderis tid skulle føres videre.

4.11.2 Landsrådenes svar

Gerhard Egede svarede på vegne af landsrådet dagen efter, at de grønlandske delegerede ved forhandlingerne i 1946 omkring handelsmonopolet havde ment, at der ikke forelå et tilstrækkeligt grundlag: ”til at fremkomme med et Forslag om saa omfattende Ændringer ... Men nu er Landsraadet af den Overbevisning, at der foreligger tilstrækkeligt Grundlag til at gaa ind for gennemgribende Ændringer, idet Ønsket blandt Befolkningen om erhvervsøkonomisk og kulturelt at komme paa Højde som andre Nationer er blevet saa stærkt, at Landsraadet ikke kan sidde det overhørigt. Det private danske Initiativ gør det netop samtidigt stærkere paakrævet end hidtil at oplære Grønlænderne i at Erhvervet ved Anvendelse af moderne fangstmetoder ... [og] gribe denne Mulighed for Samarbejde med de private danske Erhververe. Dette Ønske er nu saa klart udtalt, at Landsraadet betragter Virkeliggørelsen deraf som sin uafviselige Opgave.”³²⁵ Ja, udtalte landsrådene, Grønland var parat til næste skridt.

Landsrådet ville ikke binde sig til en bestemt løsning vedrørende ændringen af monopolsystemet, men: ”Landsraadet vil give sin fulde Støtte til, at det danske private Initiativ under statskontrol faar Indpas i Grønland.”³²⁶ Løsningen af opgaven, forestillede landsrådene, skulle ske gennem et samarbejde mellem de grønlandske og danske myndigheder samt den danske rigsdag. Landsrådet mente ikke, at der skulle være samme lovgivning for grønlændere og danskere, da: ”den danske Lovgivning i sin Helhed ikke vil kunne finde Anvendelse over for Grønlænderne, specielt indenfor Strafferetten [men] det er af stor Betydning at finde Udvej for at udjævne den Uensartethed, som findes mellem Danske og Grønlændere med Hensyn til borgerlige Rettigheder.”³²⁷ Derudover udtalte landsrådet at: ”Paa Grund af Landets spredte Bebyggelse mener Landsraadet ikke, at Tiden er inde til, at den grønlandske Befolkning repræsenteres af et enkelt Medlem i den danske Rigsdag, men Landsraadet vil anse det for mest betydningsfuldt at have Repræsentanter i Rigsdagens Grønlandsudvalg, valgt af Landsraadet blandt dets Medlemmer for hver Valgperiode.”³²⁸

Landsrådet regnede med, at der kun kunne blive tale om et medlem til Rigsdagen. Det var måske frygten for, at den ene landsdel ville føle sig forbigået, hvis den anden landsdel fik et medlem valgt

³²⁵ Ibid., s. 78

³²⁶ Ibid.

³²⁷ Ibid., s. 79

³²⁸ Ibid.

ind, der afholdt landsrådene fra et ønske om fast repræsentation i Rigsdagen. Hvis denne udlægning er korrekt, udviste landsrådet her strategisk tænkning, snarere end, som Kleist skrev, at det var tegn på en selvudslettende holdning.³²⁹ Punktet blev dog taget op af den forfatningskommission, der lavede forarbejdet til Grundlovsændringen i 1953.

Endelig mente landsrådet, at de vidtgående ændringer skulle behandles af en kommission.³³⁰ Under punktet ”Grønlands fremtidige styreform” påpegede Peter Nielsen, at ønsket fra landsrådet om en centralisering af administrationen, herunder afholdelsen af fællesmøder, havde været formuleret i 1920-kommissionen, og derefter implementeret i styrelsesloven fra 1925 (§15), men først under krigen var fællesmøderne blevet afholdt.³³¹ Påpegelsen kan ses som en kritik, da man ville kunne have høstet erfaringer og fordele forbundet med afholdelsen af fællesmøderne, var disse holdt tidligere. Nikolaj Rosing sagde efterfølgende, at man mange steder i Grønland mente: ”at den gamle Styreform var utilstrækkelig, og at de nuværende Bestemmelser sætter en Stopper for Grønlændernes videre Udvikling ... Styret har hidtil været baseret paa Beskyttelse ... [der] har givet Grønlænderne en Følelse af Mindreværd. Der er Stemning for, at der i Grønland bliver een øverste Myndighed, og et mere udvidet Styre i Landet ... Delingen af Landet har bevirket, at Folket blev delt i to Lejre.”³³²

Landsrådenes udtalte i forhold til statsministerens udspil: ”Landsraadet finder, saaledes som det allerede er udtalt i [svaret] til Statministeren, at der snarest bør nedsættes en Kommission, der skal anvise Retningslinierne for Grønlands fremtidige Udvikling ... [landsrådet anser] Indførelsen af et kraftigt, centraliseret Styre i Grønland for paakrævet. Man maa derfor fremsætte Ønske om, at dette Spørgsmaals Løsning, der nødvendiggør en Revision af den gældende Lov af 18. April 1925 om Grønlands Styrelse, maa blive en af den paatænkte Kommissions første Opgaver.”³³³ Opdelingen af landet skulle ophæves og der skulle være et højere bemyndiget styre i Grønland, hvilket krævede en ny styrelseslov. Selve debatteringen af punktet viste, at landsrådet ville sikre sig, at en reformering af styringen af Grønland blev iværksat, også selvom man på forhånd vidste, hvilke planer statsminister Hedtoft ville fremlægge for landsrådet.³³⁴ Hedtofts tale ved landsrådsmødet den 4. august 1948 blev dagen efter transmitteret i radioen og resten af Grønland kunne således følge med

³²⁹ Kleist, 2004, s. 142.

³³⁰ De Grønlandske Landsraads forhandlinger 1948, 1948, s. 79 - Axel Kjær Sørensen har dog ud fra Hans Hedtofts manuskript til tale til landsrådet på Arbejdermuseets arkiv dokumenteret, at Hedtoft mente *repræsentanter* til rigsdagen og altså ikke kun ét grønlandsk medlem. Se Sørensen, 1983, s. 148

³³¹ De Grønlandske Landsraads forhandlinger 1948, 1948, s. 85

³³² Ibid., s. 86

³³³ Ibid., s. 195

³³⁴ Jf. pressemødet den 10. juli 1948

i den kursændring, som nu blev indvarslet. Grunden til, at de grønlandske medlemmer var gået med til 1946-betænkningens forsigtige kurs var, at de var i tvivl om netop hvilken kurs man skulle følge. Grundlæggende var man dog fra grønlandsk side enig om, at en tilbagevenden til det gamle system ikke var ønskelig.³³⁵

4.11.3 Efter mødet

Ved den efterfølgende middag, den 6. august 1948, i seminariets store sal, hvor ca. 100 personer var til stede, talte Hedtoft: ”Personlig tror jeg, at vi maa modernisere vore Arbejdsmetoder i Grønland, og i Dag har vi faaet Landsraadets Ja og tilskyndelse hertil, men lad os ikke for Fejl og Mangler glemme, at Danmark har Ret til at glædes og være stolte over den danske Linie, der gaar fra Hans Egede til det Job gutterne i Peary-land-ekspeditionen [Eigil Knuth og Ebbe Munck] i Dag har paataget sig.”³³⁶ Dernæst udtalte Hedtoft en påskønnelse af den kærlighed som Grønland udviste overfor Danmark, hvilket også var en påmindelse om de: ”Forpligtigelser den indebærer for fremtidig dansk Indsats paa Grønland ... Grønland og Danmark hører sammen. Lad os alle arbejde for at gøre Baandene ubrydelige.”³³⁷ Hedtoft pointerede i den forbindelse, at det pågående danske arbejde i Grønland var prisværdigt, og at linjen i arbejdet for så vidt fortsattes, selvom nye metoder nu måtte tages i brug. Båndene mellem Grønland og Danmark ville gennem det fortsatte engagement blot blive stærkere. Grønlændernes kærlighed overfor Danmark indebar en tillid, der for danskerne især var en forpligtigelse til at føre Grønland videre i udvikling.

Da Hedtoft ankom til den sidste koloni på sin rundrejse, Julianehåb, holdt distriktslægen Axel Laurent-Christensen en tale den 14. August 1948: ”Vi, som har været her længe, har tit følt, at der tiltrængtes et nyt System i Grønland for at Befolkningen kunde naa saa langt frem som dets Evner rækker ... Rimeligvis har det gamle System med Monopol og Afspærring hele det nu forældede Begreb Koloni været nødvendigt for sin Tid og har bragt Landet Fordele, men i vor Tid er det utaaleligt og holder Udviklingen tilbage ... Vi Danske arbejdende heroppe ser, at de Forhold, der er under Udvikling heroppe vil betyde, at vort Arbejde vil kunne blive mere frugtbringende for Grønland, og mere tilfredsstillende for os selv, udført i nærmere Samarbejde med Grønlænderne og med det frie Initiativ.”³³⁸ Oldendows påstand om, at det var en ”godthaabsk” kreds centreret omkring centralkontoret i Godthåb, der stod bag reformønskerne efter krigens afslutning, passer, om ikke andet, så i hvert fald ikke på Laurent-Christensen. Laurent-Christensen havde opholdt sig i

³³⁵ DIIS, 2007, s. 127

³³⁶ Hedtofts dagbogsnotater 6. August 1948, Hans Hedtofts arkiv, ABA

³³⁷ Ibid.

³³⁸ Hedtofts dagbogsnotater 14. August 1948, Hans Hedtofts arkiv, ABA

Julianehåb under krigen, men mente ikke desto mindre at behovet for reformer var til stede.

Laurent-Christensen berettede ved en anden lejlighed, at han i forbindelse med den danske pressedelegations rejse i 1946 havde udtalt sig kritisk om forholdene i Grønland, hvilket havde afstedkommet arrighed i Grønlands Styrelse. Laurent-Christensen skrev, at han var kommet på Grønlands Styrelses sorte liste og ikke kunne få lov til at rejse til Grønland for at arbejde.³³⁹

Laurent-Christensen havde vist journalister fra *Politiken*, *Berlingske Tidende* samt *Land og Folk* sygehuset i Julianehåb og havde fortalt om manglen på læger og problemerne med at forbedre sundhedsforholdene.³⁴⁰ I marts 1947 holdt Laurent-Christensen et foredrag for Det Grønlandske Selskab om sundhedsforholdene i Grønland. Laurent-Christensen mente, at der var behov for betydeligt flere læger, tandlæger og bedre og større sygehuse, hvis sundhedsniveauet i Grønland skulle nærme sig niveauet i Danmark. Han håbede, at de danske skatteborgere var villige til at betale for at nå dette, men det var nødvendigt, hvis Grønland fortsat skulle føle sig nært knyttet til Danmark.³⁴¹ Laurent-Christensen havde været medlem af Sydgrønlands landsråd 1933-39 og blev tilforordnet Grønlandskommissionen, men forlod Grønland i 1950 pga. manglende avancementsmuligheder og arbejdede derefter en årrække i USA.³⁴²

4.11.4 Claus Sørensen-sagen

En sag, der illustrerer spændingerne og forholdene i tiden efter 1948-landsrådsmødet, var den omkring den dansk fisker, Claus Sørensen. Sørensen havde med sit firma, Det Grønlandske Fiskerikompagni A/S, forud for landsrådsmødet indgået en aftale med Grønlands Styrelse om opførelsen af et fryseanlæg. Efter at have dannet regering i november 1947 havde Hedtoft, som nævnt ovenfor, i samråd med Eske Brun talt for en fornyelse af Grønlandspolitikken overfor de øvrige partier i Rigsdagens Grønlandsudvalget. Dette indebar en udvikling af erhvervslivet i Grønland ved bl.a. at lade danske fiskere drive virksomhed i Grønland, hvilket blev anset som en politisk genvej – opbygningen af et økonomisk fundament.³⁴³ Rigsdagens Grønlandsudvalg havde i første omgang sagt nej til Claus Sørensens forslag, men alligevel havde Brun den 23. august 1948 givet tilladelsen til iværksættelsen af fryseriet.³⁴⁴

I september 1948 begyndte problemer imidlertid. Simony skrev til Hedtoft den 10. september 1948: ”Man ved, at Claus Sørensen, før han kom her, havde været oppe og udpege Pladsen, og man føler

³³⁹ Harvald & McCord, 2000, s. 70 – Laurent-Christensen var rejst hjem til Danmark i 1946, men vendte dog senere tilbage til Grønland.

³⁴⁰ Ibid.

³⁴¹ Laurent-Christensen, foredrag for Det Grønlandske Selskab, 13. marts 1947, Rigsdagens Grønlandsudvalg, 1946-47, FB

³⁴² Harvald & McCord, 2000, s. 53-54

³⁴³ DIIS, 2007, s. 140-141

³⁴⁴ Sørensen, 1983, s. 143 og 148

sig overbevist om, at alle Aftaler var truffet... og man stiller sig da det Spørgsmål, hvorfor Brun, da han havde direkte Lejlighed til det, ikke har meddelt Landsraadet noget derom.”³⁴⁵ Oldendow berettede i et telegram til Hedtoft den 12. september, at han: ” allerede [havde] mærket meget uro usikkerhed og misfornøjelse flere steder under min rejse [omkring Nipisat-projektet].”³⁴⁶ Hedtoft skrev i svartelegrammet den 13. september: ”der er ikke fjerneste grund til hverken usikkerhed eller uro i anledning af claus sørensens disposition hvis forudsætning de jo personligt kender i alle enkeltheder ... de kender jo mit bestemte forsæt med nyorienteringen ... hvis den fremsendte protest opretholdes ... maa jeg give ordre til claus sørensen om straks at standse alle forberedelser.”³⁴⁷ Hedtoft mente, at Claus Sørensens projekt var i overensstemmelse med den for landsrådet forelagte plan, men altså også at det ikke skulle gennemføres, hvis landsrådet sagde nej. Landsrådet skulle ikke føle, at de blev løbet over ende.

Oldendow skrev til Hedtoft dagen efter, at: ”stemningen i grønlandske kredse er meget ophidset over nipisatprojektet ... idet man hævder at landsraadets resolutions sidste passus er en absolut bærende forudsætning ... intet bør foretages [før det] har været drøftet i kommende kommission.”³⁴⁸ Videre berettede Oldendow, at modstanden mod projektet var rejst af grønlandere ved et møde i Holsteinsborg. De havde fremvist: ”utilfredshed og stærk misfornøjelse samt ikke ubetydelig mistillid til vicedirektørens objektivitet som jeg naturligvis bedst muligt gik i breschen for.”³⁴⁹ Oldendow må have følt Bruns rolle i sagen som en belastning, men forsvarede altså sin vicedirektør, der allerede var rejst til USA og havde ladet sorteper ligger hos Oldendow. Simony skrev den 14. september et telegram til Styrelsen, det lød: ”begrundelsen for hele landsraadets vedtagelse var at alt nyt først skal behandles i kommission ... chemnitz fastholder protesten og anfører at det er landsraadets prestige det gælder.”³⁵⁰

Hedtoft forsøgte i den grønlandske radio den 17. september 1948 at berolige gemytterne. Hedtoft udtalte, at det planlagte projekt faldt i tråd med udtalelsen fra landsrådsmødet i 1948, men da et antal landsrådsmedlemmer havde stillet sig kritiske overfor forslaget, var det vigtigt: ”at det er en forudsætning for planerne om at lade det danske privatinitiativ få indpas i Grønland, at det sker i samvirke med styrelsen og de grønlandske landsråd.”³⁵¹ Hedtoft ville ikke lade opførelsen ske, da landsrådsmedlemmerne gik imod. Hedtoft mente altså ikke, at de danske

³⁴⁵ Simony til Hedtoft 10. september 1948, statsminister Hedtofts embedsarkiv, Grønlandsrejsen, 1948, RA

³⁴⁶ Telegram 12. september 1948 fra Oldendow til Hedtoft, Hans Hedtofts arkiv, læg telegrammer 1948, ABA

³⁴⁷ Telegram 13. september 1948 fra Hedtoft til Oldendow, Hans Hedtofts arkiv, læg telegrammer 1948, ABA

³⁴⁸ Telegram 14. september 1948 fra Oldendow til Hedtoft, Hans Hedtofts arkiv, læg telegrammer 1948, ABA

³⁴⁹ Ibid.

³⁵⁰ Telegram 14. september 1948 fra Simony til Styrelsen, Hans Hedtofts arkiv, læg telegrammer 1948, ABA

³⁵¹ Statsministerens udtalelse til Grønlands radioavis (eskpederet af Eske Brun 17/9 1948), Hans Hedtofts arkiv, læg 4, ABA

Kapitel 4 (1945-53)

myndigheder skulle gå direkte imod landsrådets holdning, hvilket ville have skabt et dårligt arbejdsklima forud for kommissionsforhandlingerne. Brun havde tidligere kritiseret Oldendow for at underkende landsrådenes validitet, men gik i denne sag bag ryggen på landsrådene. Brun kan på den baggrund synes hyklerisk – når det drejede sig om at fremme selvstyre var det vigtigt, at grønlænderne støttede udviklingen, mens det forholdt sig anderledes, når det drejede sig om at lade dansk privat kapital få indpas i Grønland. I et telegram fra syv landsrådsmedlemmer fra Diskobugtområdet til Oldendow den 20. september 1948 lød det: ”vi [maa] dog fastholde den kendsgerning at vi siden mødet i sommer savnede enhver orientering om at saadanne foranstaltninger kunde træffes inden retningslinierne er trukket op ... vi har ikke været med til at give denne tilladelse ... vi [har] kun været tilskuere.”³⁵² Telegrammet sluttede med at gentage, at sådanne foranstaltninger skulle diskuteres i en kommission, og at nedsættelsen af denne kommission derfor burde ske hurtigst muligt. Muligvis skal landsrådets ønske om et privat møde med statsministeren umiddelbart efter landsrådsmødet, forklares ud fra denne sag.³⁵³ I sidste ende valgte statsminister Hedtoft altså ikke at gå imod landsrådet. Landsrådet udviste en politisk modenhed og ville ikke have, at politikken i Grønland dikteredes henover hovederne på dem. Landsrådet følte, at Brun var gået bag om ryggen på dem ved at lukke Claus Sørensen's firma ind i Grønland uden at have indhentet landsrådets accept, og sagen endte med et afslag – primært pga. den grønlandske modstand.

Den nye politik kunne, ifølge Brun, føres uden at inddrage landsrådene i beslutningsprocessen. Grunden må være, at Brun med statsministeren i ryggen, sammenholdt med landsrådenes accept til den nye Grønlandspolitik, følte sig i så stærk en position, at der var blevet givet tilladelse til Claus Sørensen's firma. Brun havde dog forregnet sig. Efter det endelig afslag udtrykte Claus Sørensen i en artikel i januar 1949 i *Grønlandsposten* skuffelse over forløbet: ”Det ser saaledes ud som om den grønlandske befolknings repræsentanter ikke har været helt klar over, at oprettelsen af et moderne fryseri ville være et stort gode for det grønlandske erhvervsliv ... Dette var den største skuffelse ... Befolkningen [har ikke] været villig til at støtte dette som et bidrag til opbygningen af en del af det nye Grønland.”³⁵⁴ Hvilket dog ikke passer – landsrådene var indstillet på udviklingen, men ville

³⁵² Telegram 20. september 1948 til Oldendow, Hans Hedtofts arkiv, læg telegrammer 1948, ABA

³⁵³ Et landsrådsmedlem havde efter landrådsmødet den 4. august 1948, bedt om et møde med Hedtoft sammen med de øvrige landsrådsmedlemmer (uden andre): ”for at de kunde faa Lejlighed til at stille forskellige Spørgsmaal, som man ikke ønskede at fremdrage i Landsraadets officielle Møde.” Hvortil Hedtoft svarede, at han gerne ville komme, men at: ”alt ogsaa kritik af Styre og Tjenestemænd o.a. aabent blev fremført i landsraadet. Ved mødet var der ingen nye eller opsigtsvækkende spørgsmål, men Hedtoft mente at deltagelsen i mødet var psykologisk rigtig. Hedtofts dagbogsnotater 5. august 1948, Hedtofts arkiv, ABA.

³⁵⁴ Sørensen, 1949, s. 9

inkluderes i beslutningsprocessen.

4.11.5 Forskellige holdninger til den kommende kommission

Både Frederik Lyng og Hans Lyng var betænkelige ved den forestående udvikling. Ingen af dem var landsrådsmedlemmer i 1948. Hans Lyng udtrykte sin betænkelighed i et brev til Aksel Svane den 3. august 1948: ”Min holdning overfor tidens omvæltninger i Grønland er vist meget konservativ, da jeg er tilbøjelig til at tro, vi var lykkeligere dengang.”³⁵⁵ ”Dengang” henviser formentlig til tiden, hvor sælfangsten var det bærende i det grønlandske samfund.³⁵⁶ Lyng udtrykte også i brevet, at de foregående års avisartikler om Grønland havde fordrejet de faktiske forhold: ”Og gid det bliver husket af de danske myndigheder, hvor meget der er kommet ved avisernes kampagne og ved den i særlige grønlandske anliggender uvidende danske offentligheds forargelse over gennem journalisterne at opdage, at danske forhold endnu ikke er indført i Grønland!”³⁵⁷ Hans Lyng forsvarede således den hidtidige Grønlandspolitik og dermed direktør Oldendow. I november 1948 kritiserede Frederik Lyng landsrådene for eftergivenhed overfor Hedtofts forslag om moderniseringen af Grønland. Et forslag, som Lyng karakteriserede som et ultimatum.³⁵⁸ Frederik Lyng mente, at den hidtidige politik udstukket i 1946-betænkningen burde følges til ende.³⁵⁹ Frederik Lyng var specielt bekymret for de danske fiskeres indvirkning på grønlandske fiskeres forhold, hvis Grønland blev åbnet op.³⁶⁰ Størstedelen af den grønlandske befolkning var dog imødekommende overfor Hedtofts udspil.³⁶¹ Gerhard Egede, landsrådets nestor, svarede i januar 1949 på Frederik Lyngs påstand om, at Hedtofts forslag havde været et ultimatum, at et nej fra landsrådene havde bremset udviklingen.³⁶²

Da Hedtoft kom hjem til Danmark i slutningen af august skrev Finn Gad: ”Saa lykkedes det endelig. Det, som skulde være sket i 1945, er nu fastslaaet i 1948 ... takket være vicedirektør Eske Brun, der ærligt har sagt sin mening, takket være statsministeren, der har indset, at der var mere hold i kritikken, end politikerne og direktør Oldendow har villet indrømme.”³⁶³ Erling Høegh – den senere formand for landsrådet – skrev: ”efter de Udtalelser Ministeren har gjort overfor Pressen

³⁵⁵ Hans Lyng til Aksel Svane 3. august 1948, Aksel Svanes privatarkiv, RA

³⁵⁶ Hans Lyng skrev i 1956 en upubliceret artikel ”Goddag socialiste”, hvori der stod: ”de grønlandske mænd [var] så sent som i tyvernes begyndelse [...] selvstændige, næsten selvtilstrækkelige, at vi ingen politi havde, at vi var lykkelige.” Kaalund, 2006, s. 119

³⁵⁷ Hans Lyng til Aksel Svane 3. august 1948, Aksel Svanes privatarkiv, RA

³⁵⁸ Lyng, 1948, s. 206

³⁵⁹ Frederik Lyng i Therkilsen, 1948, s. 64

³⁶⁰ Lyng, 1948, s. 206

³⁶¹ DIIS, 2007, s. 147

³⁶² Egede, 1948, s. 17-20

³⁶³ Gad, 1948, s. 13

og Radioen, har man det Indtryk, at han ikke har ladet sig forblinde af vort Lands storslaaede Natur ... han har virkelig haft Evne til at gennemskue Forholdene og se Vrangsidene af det romantiske Grønland. Ministeren har været Øjenvidne til grelle Forhold og er klar over, at der maa og skal gøres noget for dem.”³⁶⁴ Hedtoft romantiserede, ifølge Høegh, ikke det grønlandske samfund, men opfattede det snarere som under en udvikling, der krævede gennemgribende reformer for at kunne få bedre vækstmuligheder. Det var altså ikke fuldstændig enighed om det forestående arbejde, men Eske Brun og Hans Hedtoft havde fået deres mandat til at gå videre.

4.11.6 Nedsættelse af en alsidig kommission

Fra flere landsrådsmedlemmer var der under landsrådsmødet blevet fremsat ønske om, at det skulle være muligt at udpege kommissionsmedlemmer udenfor landsråds kredsen. Hvertil Eske Brun advarede mod: ”at Landsraadet satte sig selv lavere, end de staar ... Landsraadet bør sidde inde med den Følelse af Ansvar, at det er det grønlandske Folks Talerør.”³⁶⁵ Det har ikke været muligt at fastslå om Eske Brun tænkte på specifikke personer, der ikke burde komme med. Men især Frederik Lynges, der ikke på det tidspunkt var landsrådsmedlem, havde flere gange stillet sig kritisk overfor centraliseringen af administrationen og sammenlægningen af landsrådene.³⁶⁶ Brun havde i flere omgange udmeldt, at der skulle være en folkevilje bag og det kunne undgås ved at ekskludere grønlandere, der ikke var enige i de planlagte tiltag. Det er nærliggende at antage, at Brun, der i samråd med statsminister Hedtoft, stod for udvælgelsen af medlemmer til kommissionen, ikke ville have folk, der kunne forventes at bremse forhandlingerne. Det skal dog også nævnes, at overkateket Søren Kaspersen fra Egedesminde, medhjælper Peter Nielsen fra Godhavn og handelsforvalter Nikolaj Rosing fra Kangâtsiaq i september 1948 havde protesteret overfor Claus Sørensens planer, men ikke blev ekskluderet fra at deltage i kommissionsarbejdet.

Gerhard Egede ønskede, at landsrådet fik indflydelse på udvælgelsen: ”for at sikre at det blev Personer, som man kan nære fuld Tillid til.”³⁶⁷ Hvertil Eske Brun svarede: ”Statsministeren vil lægge megen Vægt paa, at faa de rette Folk hertil.”³⁶⁸ Statsministeren og Grønlands Styrelse ville finde de rette folk, men kilderne i Hans Hedtofts arkiv i Arbejdermuseets arkiv tyder på, at der var en del grønlandere, der ikke mente, at alle grupper i Grønland blev repræsenteret ligeligt – især

³⁶⁴ Høegh, 1948, s. 4

³⁶⁵ De Grønlandske Landsraads forhandlinger 1948, 1948, s. 88-89

³⁶⁶ Eksempelvis under forhandlingerne i 1946 og Lynges artikel fra AvangnamioK i 1947. De toneangivende politikere Augo Lynges og Frederik Lynges kom ikke med i kommissionen, hvilket kunne vække nogen undren, grunden var: ”at kun folk uden forudindfattede meninger om grønlandske forhold kunne være »saltet i kommissionsarbejdet.«”³⁶⁶ Både Frederik og Augo Lynges havde været med i det udvalgsarbejde, som havde ført til 1946-betænkningen, ligesom de havde været med i forhandlingerne i 1939. Grundlaget, hvorpå Hall baserer sin udtalelse, er imidlertid uklart.

³⁶⁷ De Grønlandske Landsraads forhandlinger 1948, 1948, s. 89

³⁶⁸ Ibid.

efterlystes flere frie erhververe (fangere og fiskere). Formentlig havde opfattelsen i Grønland været, at det kun ville være de fem landsrådsudpegede medlemmer, som skulle deltage i kommissionsarbejdet – hvilket kunne have udløst protester, krav om nye medlemmer og udsættelse af kommissionen. Under landsrådsmødet blev der holdt et lukket møde, hvor udvælgelsen af medlemmer blev diskuteret. Simony skrev i et brev til Hedtoft derom: ”Straks næste Morgen orienterede jeg kort Brun herom og havde ventet, dels at han af mig vilde høre nærmere, dels at han vilde tale med Direktør Oldendow. Dette skete imidlertid ikke, før vi om Eftermiddagen holdt det lukkede Møde, om hvis Resultater han underrettede Ministeren telegrafisk. Oldendow søgte han ikke Forbindelse med før efter Afsendelse af Telegrammet eller muligt først efter at have modtaget Ministerens Svar.”³⁶⁹ Tilsyneladende valgte Eske Brun altså at gå udenom sin umiddelbart overordnede, Oldendow, og meddelte i stedet den øverste chef, statsministeren, om hvilke medlemmer Brun mente ville være de rigtige.

Den 5. oktober 1948 havde Hedtoft ved Rigsdagens åbning udtalt, at de grønlandske landsråd sammen med statsministeren, formanden for rigsdagens Grønlandsudvalg, landstingsmand Stegger Nielsen og landstingsmedlem Lisbet Hindsgaul var blevet enige om: ”at spørgsmålene både om Grønlands Styrelse og om den fremtidige erhvervsøkonomiske udvikling blev taget op til undersøgelse med henblik på at styrke båndet mellem det danske og det grønlandske folk og at gøre grønlænderne bedre egnede til som frie og ligeberettigede medlemmer af vort fælles samfund at udnytte de muligheder, Grønland frembyder.”³⁷⁰ En kommission med repræsentanter for det grønlandske folk, Rigsdagen og de danske myndigheder og særlige sagkyndige skulle nedsættes for at undersøge mulighederne for at ændre styret af og i Grønland. Grundlaget for nedsættelsen af Grønlandskommissionen var landsrådets tilslutning til denne.³⁷¹ Hedtoft fik igennem en radiotale den 27. november 1948 forklaret, hvorledes kommissionen skulle sammensættes bredt med repræsentanter for forskellige dele af Grønlands samfundsliv.³⁷² Den 29. november 1948 nedsattes ved Hans Majestæts Kongens resolution Grønlandskommissionen med departementschef i socialministeriet Hans Henrik Koch (1905-87) som formand. Koch havde under Anden Verdenskrig været en del af departementschefstyret efter den danske regerings tilbagetræden i august 1943. Hvilket var klaret med bravour, især eftersom Koch havde knyttet kontakt mellem myndighederne

³⁶⁹ Simony til Hedtoft 27. august 1948, statsminister Hedtofts embedsarkiv, Grønlandsrejsen, 1948, RA

³⁷⁰ Hedtofts tale ved rigsdagens åbning 5. oktober 1948, statsminister Hedtofts embedsarkiv, Grønlandsrejsen, 1948, RA

³⁷¹ Hedtoft, 1955, s. 16

³⁷² Therkilsen, 1949, s. 6

og Danmarks frihedsråd.³⁷³ Koch havde under forhandlingerne orlov fra sin stilling, og ønskede for at kunne erhverve sig et overblik over disse, at deltage i både hoved- og alle underkommissionerne som formand. Koch havde ikke beskæftiget sig med Grønland forud for kommissionen, hvilket dog ifølge Brun var en fordel, da: ”I umindelige tider havde Grønland lidt under eksperter, som vidste alt om Grønland.”³⁷⁴ Disse ”eksperter” var, ifølge Brun, hæmmet af kun i kortere tid at have opholdt sig i Grønland og derfor umuligt forstod de grønlandske forhold til bunds. Koch havde samtidig den force, at han evnede: ”at se kærnepunktet i enhver sag, evnen til at komme igennem til løsningen og først og fremmest fordomsfrihed.”³⁷⁵ Brun fungerede som Kochs højre hånd, da Brun var: ”den mest sagkyndige i de grønlandske forhold, der overhovedet fandtes ... som i alle spørgsmål var i stand til at fremsætte klare, mundtlige oplæg, der i høj grad befordrede tempoet [for kommissionens arbejde].”³⁷⁶ Hedtoft havde ønsket en hurtigt arbejdende kommission, hvorfor hovedkommissionens medlemstal var lavt (16). Her var der 5 grønlandske medlemmer³⁷⁷ – og ud af de i alt 105 involverede i kommissionen som medlemmer eller delegerede af hovedkommissionen eller de 9 underkommissioner, var 15 bosat i Grønland.³⁷⁸ Grønlands Styrelse havde til sammenligning 25 personer repræsenteret. Målet for kommissionen var med Bruns ord: ”Den opgave, som den kommende kommission først og fremmest skal løse, bliver da at angive de retningslinier, hvorefter vore landsmænd i Grønland skal vinde fuld borgerret i dette samfund, sådan at vi kan komme udover den tilstand af forskelsghøren, som var karakteristisk for det gamle Grønland.”³⁷⁹

Grønland skulle være en integreret og ligestillet del af det danske samfund. Den grundlæggende udfordring for det danske arbejde i Grønland var, ifølge Brun, at: ”vi står overfor det problem at skulle ændre den gamle grønlandske samfundsstruktur, som var baseret på en primitiv leveform og ukendskab til verden udenfor Grønland, til et moderne samfund svarende til vort eget, sådan at alle grønlændere på lige fod med andre danske borgere optages i vort samfund med de samme

³⁷³ Danmarks frihedsråd dannedes i september 1943 og stod for koordination af modstandsbevægelsen i Danmark. Rådet udgjordes af repræsentanter af de store modstandsgrupper. Lund og Nielsen, 2008, s. 77

³⁷⁴ Brun, 1985, s. 127

³⁷⁵ Brun, 1985, s. 127

³⁷⁶ Gam, 1972, s. 161

³⁷⁷ Fire valgt blandt landsrådenes medlemmer; Peter Nielsen, Gerhard Egede, Jørgen Chemnitz og Søren Kaspersen og en repræsentant for de grønlandske kvinder; Kathrine Chemnitz. Peter Nielsen og Søren Kaspersen blev imidlertid afløst af Nikolaj Rosing og Frederik Lennert pga. sygdom.

³⁷⁸ De ti delegerede fra Grønland var Manasse Mathæussen, Elias Kleist, Andreas Nielsen, Peter Motzfeldt, Kr. Lyng, L. Hagensen, Mikael Gam, Axel Laurent-Christensen, Louis Jensen, Ove Kampmann – fem af de delegerede var således danske udsendte. De tre førstnævnte blev imidlertid afløst af Niels Schmidt, Jens Olsen og Jonathan Heilmann

³⁷⁹ Brun, 1948, s. 6

økonomiske, sociale og kulturelle muligheder, som vi deres landsmænd har hernede.”³⁸⁰

Nedsættelsen af Grønlandskommission indvarslede en ny kurs for Danmarks Grønlandspolitik, men den nye kurs blev ligeledes understreget af Eske Bruns forfremmelse til direktørposten for Grønlands Styrelse - Finn Gad skrev: ”At man stod foran et signalskifte, og at krigsårenes lære skulle tages til følge, blev med al tydelighed tilkendegivet ved, at Eske Brun blev udnævnt til direktør for Grønlands Styrelse [i januar 1949].”³⁸¹

Et stykke inde i forhandlingerne holdt landstingsmændene Halfdan Hendriksen, Stegger Nielsen, folketingsmand Victor Gram, formanden for kommissionen, departementschef Koch og fuldmægtig Finn Nielsen et møde, hvor de diskuterede forhandlingernes forløb – de talte bl.a. om kommissionens formål, formanden Koch sagde: ”Det må være kommissionens opgave for det første at søge at kortlægge alle problemer vedrørende Grønland, og her kan man næppe forvente nogen større grønlandsk indsats, idet grønlænderne utvivlsomt havde svært ved helt at overskue f.eks. de ofte meget indviklede økonomiske problemer. Efter at problemerne var belyst, måtte det dernæst være kommissionens opgave at fremkomme med forslag, og her kunne man sikkert i højere grad forvente bistand fra grønlandsk side.”³⁸² Problemløsningen skulle varetages af de danske eksperter, administratorer og politikere, hvorefter der i samråd med de grønlandske delegerede skulle udfærdiges forslag til ændringer. Forchhammer (1997) anførte, at der var begrænsninger for den grønlandske indflydelse i forbindelse med Grønlandskommissionens arbejde, også selvom de grønlandske repræsentanter ikke var underkuet.³⁸³ Ikke desto mindre var det i vid udstrækning op til de danske medlemmer af kommissionen at sætte rammerne for den fremtidige Grønlandspolitik. Eske Brun havde også i den henseende en stor indflydelse på den endelige kommissionsbetænkning. Udover danske politikere skulle de relevante fagministerier og centraladministrationen repræsenteres. Målet var at gennemgå alle problemer vedrørende den sociale, samfundsøkonomiske, politiske, kulturelle, og administrative udvikling og fremkomme med anbefalinger for den fremtidige kurs.³⁸⁴ I forhold til forhandlingsgruppen bag 1946-betænkning var det en bredt sammensat kommission.

4.11.7 Forhandlingerne

I underkommission IV (kulturelle anliggender) diskuteredes bl.a. hvorledes skolen skulle opbygges.

³⁸⁰ Eske Brun kladde, 7/1 1949, Eske Bruns privatarkiv, RA

³⁸¹ Gad, 1954, s. 486

³⁸² Mødenotat 17. marts 1949, Hedtofts arkiv, ABA

³⁸³ Forchhammer, 1997, s. 20-26

³⁸⁴ G-50, bet. 1, s. 5

Ønsket var fra fleres side, at skolen ikke længere skulle høre under kirken, men i stedet administreres igennem en skoledirektion, hvorved kirke og skole ligestilledes. At man stod overfor en stor opgave illustreres af, at det på daværende tidspunkt kun var mellem tre og fem % af grønlænderne som forstod dansk,³⁸⁵ og formentlig endnu færre der talte sproget. På flere punkter havde man i Grønlands Styrelse lagt rammerne for den fremtidige udvikling på skoleområdet forud for kommissionsforhandlingerne. Grønlands Styrelse havde på forhånd udarbejdet en betænkning, der refereredes til i Knud Oldendows redegørelse, fremlagt ved landsrådsmødet i 1948.

Et forslag, som udvalget fandt hensigtsmæssigt, var oprettelsen af skoler, hvor de bedst kvalificerede grønlandske børn gradvist skulle undervises på dansk. Et stort antal danske lærere skulle undervise eleverne, ligesom der skulle oprettes en skoledirektion som øverste myndighed på skoleområdet i Grønland.³⁸⁶ Udvalget bag betænkningen, der bestod af Eske Brun, kontorchef Ph. Rosendahl, lektor og provst Schultz-Lorentzen, tidligere provst Aage Bugge, inspektør for kulturelle anliggender V. Borum og skolekonsulenterne Mikael Gam og Frederik Nielsen, skulle på baggrund af 1946-betænkningen, landsrådsforhandlingerne, præstekonventet o.a. institutioner koordinere moderniseringen af børneskolen. I betænkningen fremgik det, at det grønlandske folk ønskede en mere effektiv danskundervisning, således, at dansk gradvist skulle blive undervisningssproget.³⁸⁷ Fra en anden kant fremkom der ligeledes forslag. Foreningen Kalâtdlit havde forud for forhandlingerne foreslået, at grønlandske børn fik mulighed for at komme til Danmark et års tid, bl.a. for at kunne lære dansk, hvilket dog ikke uden videre fik støtte i underkommissionen – muligheden for sådanne tiltag var ikke inkluderet i overvejelserne og: ”Man kendte intet til muligheden for tilslutningen fra grønlandsk side”³⁸⁸ sagde formanden Koch. Stegger Nielsen var dog af den mening: ”at det var uhyre vigtigt at få de grønlandske børn herved” men så det som et problem, at de så skulle gå i dansk skole.³⁸⁹ Laurent-Christensen mente, at dette problem kunne klares ved: ”at man anbragte 1 barn i hver skole, således at det var tvunget til at benytte det danske sprog.”³⁹⁰

³⁸⁵ G-50, bet. 5, s. 16

³⁸⁶ Oldendows redegørelse af 28. juni 1948, s. 11-12, Rigsdagens Grønlandsudvalg, 1946-48, FB

³⁸⁷ Ibid., s. 11

³⁸⁸ Koch i UK VI, 16. juni 1949, statsministeriet, Grønlandskommissionen, RA

³⁸⁹ Stegger Nielsen i UK VI, 16. juni 1949, statsministeriet, Grønlandskommissionen, RA

³⁹⁰ Laurent-Christensen i UK VI, 16. juni 1949, statsministeriet, Grønlandskommissionen, RA - Tine Bryld beskrev i sin bog *I den bedste mening* (1998) 22 grønlandske børns 1½-årige ophold i Danmark. Børnene rejste i 1951 til Danmark for at lære dansk sprog og kultur at kende, men mistede i samme ombæring deres grønlandske sprog (og kultur). Baggrunden for initiativet var at give vanskeligt stillede, men begavede børn muligheden for at danne fortrop i Grønlands udvikling eller som Bryld skrev: ”Børnene er et prestigeprojekt, en lille gruppe med et vigtigt budskab om det nye Grønland.” Bryld, 1998, s. 15 - Bryld udlægger den danske Grønlandsadministration som ansvarlig for tiltaget, som godt nok skete i den bedste mening, men som alligevel kunne tages som et udtryk for et ulige forhold mellem grønlændere og danskere, og især et udtryk for en dansk koloni- og herskermentalitet. Grønlændernes ønske om

Ved det første møde i underkommission IV³⁹¹ fremhævede Brun, at danskunder-visningen i Grønland ikke var tilfredsstillende. Dette gav problemer for udviklingen, da: ”den grønlandske befolkning har behov for et grundigt kendskab til dansk for at få adgang til at lære moderne kultur at kende gennem læsning.”³⁹² Brun nævnte ligeledes radioen, filmforevisninger og aviserne som medier, hvor igennem grønlænderne kunne blive oplyst. Radioens udbud kunne udvides ved, at der blev udvekslet udsendelser med dansk radio, mens mulighederne for fremvisning af underholdende og belærende film skulle undersøges.³⁹³ Endelig forelå muligheden for at udgive en to-sproget avis.³⁹⁴ Radioen blev anset som et uomgængeligt redskab i oplysningsarbejdet, og den daværende stab (en journalist, en sekretær og en grønlandsk medarbejder) var utilstrækkelig. Bruns holdning til radioens betydning for det grønlandske samfunds udvikling fremgik af en foredrag, han holdt i 1945: ”Radioen maa jo i det hele taget siges at være Løsningen paa en lang Række af de Problemer, som Grønlands Natur og Udstrækning stiller Oplysningsarbejdet deroppe.”³⁹⁵

Oplysningsarbejdet skulle, ifølge redaktør Therkilsen, tilrettelægges således, at der var én linje for det fremtidige virke. Radioen var stærkt påkrævet: ”når talen er om et kulturelt og oplysende arbejde i Grønland.”³⁹⁶ anbefalingerne gik på, at der skulle ansættes yderligere personale og den planlagte opstilling af ny radiosender ville kunne give ubegrænset sendetid, ligesom det ville modvirke de dårlige modtageforhold for radiosignalerne langs kysten.

Til baggrundsmateriale for forholdene omkring radioens rolle havde *Radiofoniens* redaktion i Godthåb i vinteren 1949 lavet en rundspørge langs kysten om ønskerne til den fremtidige radio – ønskerne var udvidet sendetid, bedre grønlandsk speaker til radioavisen med bedre oversat materiale, mere lokalt stof og flere danske nyheder, hvilket krævede en større korrespondentstab og flere midler til honorarer. Et øget samarbejde med den danske statsradiofoni var påkrævet. Rundspørgen viste også, at der var ønsker om flere oplysende foredrag om bl.a. ernæring, sociale, politiske og kulturelle problemer i Danmark, danskundervisning, økonomi, børneopdragelse, gudstjenester og korsang, husbygning og belæring om ansvar og pligter.³⁹⁷ Rundspørgen var foretaget i 10 store kolonidistrikter og viste, at radioen blev betragtet som et medie til erhvervelse af viden og oplysninger, der kunne sætte yderligere skub i udviklingen. Kjeld Rask Therkilsen, der

fremgang og udvikling gennem det danske sprog skal dog også huskes – grønlænderne var i høj grad indstillet på en udvikling i tæt tilknytning til dansk kultur og deri dansk sprog.

³⁹¹ Kulturelle anliggender, herunder kirke, skole, radio, film og presse.

³⁹² Eske Brun i UK VI, 11. februar 1949, statsministeriet, Grønlandskommissionen, RA

³⁹³ I 1953/54 opstartedes forsøg med sprogundervisningsprogrammer på dansk og engelsk, Beretning fra Grønlands kulturelle råd 1953/54, Arktisk Institut, N.O. Christensens arkiv

³⁹⁴ Eske Brun i UK VI, 11. februar 1949, statsministeriet, Grønlandskommissionen, RA

³⁹⁵ Brun, 1945(3), s. 272

³⁹⁶ Kjeld Rask Therkilsen i UK VI, foråret 1949, statsministeriet, Grønlandskommissionen, RA

³⁹⁷ Ibid.

altså var redaktør på *Radiofonien* og *Grønlandsposten*, stod bag rundspørgen og havde en interesse i at fremstille forholdene til sin fordel. Det rokker dog ikke ved den omstændighed, at radioen (og aviserne) forventedes at spille en vigtig rolle i opbygningen af det nye Grønland. Oldendows redegørelse fra juli 1948 om, hvor langt Styrelsen var kommet i forhold til 1946-betænkningen, beskrev ligeledes en aftale med den danske statsradiofoni. Efter Oldendows plan skulle der udsendes 1½ times udsendelser i Grønland produceret i Danmark med bl.a. nyheder, foredrag og danskundervisning.³⁹⁸ Forskellen mellem Therkilsen og Oldendows forslag lå i, hvilken rolle Godthåb radio skulle spille. Oldendow lagde op til, at radioen ikke skulle udvides, mens Therkilsen mente det modsatte.

I den endelige kommissionsbetænkning³⁹⁹ anbefalede en udbygning af den grønlandske radio i både teknisk og programmæssig henseende, da radioen blev anset som den måske vigtigste kulturspredende faktor.⁴⁰⁰ Godthåb radio skulle udvides gennem en teknisk modernisering, hvorefter erfaringerne kunne bruges andre steder på kysten. Personalet ved radioen skulle forøges med både en dansk og en grønlandsk journalist og tilsvarende sekretærer.⁴⁰¹

Radioen skulle bl.a. fungere som oplysningsvirksomhed, bl.a. omkring fordelene ved en koncentreret befolkning, hygiejne, sygdomsforebyggelse samt om mere almenkulturelle emner, såsom: ”gamle kulturlandes litteratur, videnskabelige opdagelser, opfindelser m.v.” ligesom der skulle orienteres om samfundsforhold ude i verden.⁴⁰² Eske Bruns forslag under forhandlingerne om en to-sproget avis blev imødekommet – dog således, at anbefalingen gik på, at bladene fremover gav et resume af de vigtigste artikler på det sprog, de ikke var skrevet i, da dette ville opmuntre til læsning af hovedartiklerne på det andet sprog, især var håbet at grønlænderne ville læse de danske artikler.⁴⁰³

Vedrørende skolerne anbefalede kommissionen oprettelsen af dobbeltsprogede skoler, efterskoler samt seminariet skulle ændres, der skulle oprettes en realskole, og børneskolen skulle moderniseres – hele denne proces skulle styres gennem en: ”overledelse, som organiseres på bredere basis og med mere direkte faglig medvirken end tidligere. En sådan overledelse af den grønlandske skole kan efter kommissionens opfattelse kun tænkes placeret i selve landet, da dette må anses for en naturlig betingelse for, at den kan have direkte føling med skolearbejdets øjeblikkelige udvikling ...

Overledelsen bør være udstyret med fornøden myndighed til at varetage den i Grønland

³⁹⁸ Oldendows redegørelse af juli 1948, s. 15, N. O. Christensens arkiv, AI

³⁹⁹ Grønlandskommissionens betænkning 3: Skolevæsenet kirken og andre kulturelle forhold

⁴⁰⁰ G-50, bet. 3, s. 65

⁴⁰¹ Ibid., s. 69-71

⁴⁰² Ibid., s. 71

⁴⁰³ Ibid., s. 73 - *Grønlandsposten* og *Atuagagdliutit* blev lagt sammen i 1952.

stedfindende administration af skolearbejdet.”⁴⁰⁴ Der anbefaledes dannelsen af en skoledirektion til at varetage overledelsen af skolearbejdet med provsten, landsfogeden og den dertil bedst kvalificerede blandt de i landet værende lærere. Sidstnævnte skulle benævnes skoledirektør.

Ønskerne om en øget grad af bestemmelse fra Grønland faldt i tråd med Eske Bruns ønsker om i højere grad, at inkludere grønlænderne i styringen af egne anliggender. Den påtænkte udvidelse og effektivisering af dansk undervisningen skulle materialiseres i foreløbig tre delvist dansksprogede skoler. Ud fra forskellige kriterier anbefaledes Julianehåb og Egedesminde, mens stedet, hvor centralstyret i Grønland skulle placeres, ligeledes burde have en sådan skole. Godthåb var dog på det tidspunkt ikke endeligt valgt som dette sted.⁴⁰⁵ Under forhandlingerne havde Holsteinsborg været nævnt som et mere egnet sted end Julianehåb, at starte en A.-B.- skole, da: ”miljøet i Holsteinsborg i højere grad var egnet [...] end Julianhaab.”⁴⁰⁶ Men i den endelige betænkning blev der i stedet indføjret en sætning om, at det sikkert også ville vise sig nødvendigt at oprette en skole i Holsteinsborg. De dobbeltsprogede skoler skulle fungere ved, at eleverne deltes: ”Efter de grønlandske skolemyndigheders afgørelse – men under videst mulig hensynstagen til forældrenes ønske – deles børnene fra begyndelsen af det 3^e skoleår efter deres kvalifikationer således, at der oprettes en rent grønlandssproget linje (A) og en mere dansksproget linje (B).”⁴⁰⁷ Eleverne i de mere dansksproget klasser skulle dog fortsat undervises i deres grønlandske modersmål og have religionsundervisning på grønlandsk, ydermere var de dobbeltsprogede skolars mål at komme på niveau med folkeskolen i Danmark.⁴⁰⁸ Derudover skulle disse skoler stå som modelskoler til at: ”udbrede kundskab i dansk og for i det hele taget at hidføre en forbedring af den grønlandske skole.” Alle større steder skulle efter kommissionens opfattelse med tiden have sådanne skoler.⁴⁰⁹ Til at varetage undervisningen påtænkte en væsentlig tilgang af danske lærere, men kun indtil behovet kunne dækkes af kvalificerede grønlandske lærere.⁴¹⁰ Piger og drenge skulle have lige adgang til efterskolerne, ligesom kvinder skulle kunne uddannes til lærere på lige fod med mændene.⁴¹¹

I underkommission VIII (Lønningssystemet og personalepolitik) indledte Eske Brun mødet den 22. februar 1949 med en redegørelse for den hidtidige lønpolitik. Det skarpe skel mht. lønninger

⁴⁰⁴ Ibid., s. 9

⁴⁰⁵ Ibid., s. 16

⁴⁰⁶ Borum i UK VI, 16. juni 1949, statsministeriet, Grønlandskommissionen, RA

⁴⁰⁷ G-50, bet. 3, s. 16

⁴⁰⁸ Ibid.

⁴⁰⁹ Ibid., s. 17

⁴¹⁰ Ibid.

⁴¹¹ Ibid., s. 33

mellem udsendte fra Danmark og grønlandere var begrundet af den historiske udvikling: ”de personer, der udsendes henedefra aflønnes nogenlunde som folk henede med tilsvarende uddannelse og kvalifikationer; til lønnen ydes visse tillæg, betinget af de særlige lokale forhold, såsom brændselstillæg, fribolig uden lønfradrag, en særlig pensionsordning og permissionsordning m.v.”⁴¹² Grønlandernes lønninger var derimod betinget af ønsket om: ”at man skulle holde en levestandard svarende til standarden mellem personer i de frie erhverv (der for en stor del lever på naturalhusholdning).”⁴¹³ Dette system havde ført til, at der ikke udbetaltes lige løn for lige arbejde for grønlandere og danskere. Underkommissionens opgave var bl.a. at drøfte denne ulighed. Samtidig med at det skulle være attraktivt for danskere at tage til Grønland for at arbejde, bl.a. mht. at oparbejde anciennitet, skulle der udarbejdes en ordning, hvor alle, også grønlandere, fik lige løn for samme indsats.⁴¹⁴ Problemerne på arbejdsområdet var især, at befolkningen levede spredt langs den vidtstrakte kyst og at levestandarden var lav med efterfølgende nedsat arbejdsintensitet og vanskeligheder med at fremskaffe voksne mænd. Den lave levestandard var et bl.a. et resultat af den beskyttende afspærringspolitik, hvor målet havde været at værne om sælfangsten, men i takt med omstillingen til fiskeri og fåreholderi ansås en fremmelse af kendskabet til moderne teknik og erhvervsforhold gennem kontakten med omverdenen som en forudsætning herfor.⁴¹⁵ Skellet mellem grønlanderne og danskerne, som fra begges sider var et accepteret forhold, da der var tale om forskellige kulturer, skulle dog i Eske Bruns opfattelse revideres, da: ”På dette område [lønskellet] ligger vor største opgave i Grønland i dag. Hele verden over bliver det nu mere og mere klart, at vore gamle forældede synspunkter med hensyn til forholdet mellem modernation og kolonier må revideres. Raceforskelligheder må ikke mere gøres ensbetydende med diskrimination.”⁴¹⁶ I forbindelse med kommissionens diskussion om, hvordan aflønningen af grønlandere skulle være i Grønland, skrev Knud Hertling: ”Den mand, der frem for nogen har været talsmanden for en integrationspolitik mellem Danmark og Grønland var altså modstander af økonomisk og derved indkomstmæssig ligestilling, ikke af hensyn til danskerne men af hensyn til grønlanderne selv.”⁴¹⁷ Hertlings tolkning var baseret på Bruns memorandum til statsministeren fra den 21. september 1945, hvori Brun udtalte, at det økonomiske liv i Grønland skulle baseres på: ”et selvstændigt bærende Grundlag, og at der i den grønlandske Befolkning skabes en Forståelse af økonomiske Forhold”, hvilket ikke sker gennem en understøttelsespolitik.⁴¹⁸

⁴¹² UK VIII, 22. februar 1949, statsministeriet, Grønlandskommissionen, RA

⁴¹³ Ibid.

⁴¹⁴ Ibid.

⁴¹⁵ G-50, bet. 5, s. 23

⁴¹⁶ Brun, 1953, s. 10

⁴¹⁷ Hertling, 1977, s. 29

⁴¹⁸ Ibid.

Under forhandlingerne i underkommission VII (Teknisk organisation, herunder kommunikationsvæsen) påpegede Brun, at: ”baggrunden for løsningen af de tekniske problemer i Grønland var de sociale tilstande på øen. Forholdene deroppe er præget af, at man i alt for ringe grad tager tekniske hjælpemidler i brug. Som følge deraf hersker der en alvorlig mangel på arbejdskraft.”⁴¹⁹ Den tekniske organisation under Grønlands Styrelse skulle, ifølge Brun, udbygges og specielt skulle der tages stilling til: ”hvilke tekniske opgaver der skulle løse og hvilket personel og hjælpemidler der var fornødent til opgavernes gennemførelse.”⁴²⁰ Resultatet blev, at Grønlands Tekniske Organisation (GTO) dannedes. Organisation kom til at varetage tekniske opgaver og anlæggelsen og driften af de store investeringer, der skulle sikre den infrastrukturelle udvikling i Grønland.⁴²¹

Grønlandskommissionens betænkning 5 (Erhvervsmæssige og økonomiske forhold) anførte om strukturændringerne i det grønlandske erhvervsliv, at klimaændringerne sammenholdt med det stigende befolkningstal havde betydet, at antallet af fangne sæler var faldet fra 9,1 (sæl/indbygger) i 1908/9 til 1,9 i 1946/7. Det økonomiske eksistensgrundlag skulle derfor baseres på de rige torskeforekomster, hvilket ville betyde en øget afhængighed af importerede varer.

Naturalieøkonomien var ved at blive afløst af en pengeøkonomi og: ”Det vil ikke være muligt at gøre grønlænderne til det i hovedsagen selvforsynende naturfolk, de tidligere har været.”⁴²² Bruddet med fortiden var absolut. Grønlænderne betragtedes ikke længere som et naturfolk.

I betænkning 1 (Indledning Placering etc.) anførtes omkring placering og udformning af bebyggelser, at grundtanken var at befolkningen skulle koncentreres ved færre steder, hvorfra: ”der kan udøves et effektivt storfiskeri. En videre udvikling af denne tendens, hvor erhvervs-mulighederne taler herfor, vil bidrage væsentligt til den påbegyndte ændring af den grønlandske erhvervsstruktur og i øvrigt lette en række af de af kommissionen foreslåede foranstaltninger.”⁴²³ En koncentreret befolkning ville skabe langt bedre vilkår for gennemførelse af den påtænkte politik, bl.a. omkring bedre udnyttelse af arbejdsstyrken, og forbedring af skole og sundhedsområde, men midlerne til at få folk til at flytte måtte under ingen omstændigheder være tvang. At kommissionens anbefalinger vedrørende placering af fremtidig bebyggelse og anlægsvirksomhed blev optrykt i betænkning 1, kan ses som, at dette netop var den vigtigste

⁴¹⁹ UK VII, 4. marts 1949, statsministeriet, Grønlandskommissionen, RA

⁴²⁰ Ibid.

⁴²¹ G-50, bet 2, s. 39-46

⁴²² G-50, bet 5, s. 13-14

⁴²³ G-50, bet. 1, s. 19

forudsætning for en hensigtsmæssig udvikling. Alt andet i den påtænkte reformering var afhængigt af, at befolkningen koncentreredes, i hvert fald visse steder. Koncentreringen af befolkningen var betinget af: ”Den strukturændring i Grønlands erhvervsliv, som overgangen fra sælfangst til fiskeri medfører ... begunstiger eller snarere nødvendiggør, at den grønlandske befolkning samles i større og langt færre bebyggelser.”⁴²⁴ Tendensen forud for forhandlingerne havde i forvejen været, at grønlænderne flyttede fra mindre til større steder, og fra de nordlige og sydlige egne mod Midtgrønland, men, ifølge Grønlandskommissionen, ikke i tilstrækkelig stor grad.

Den hidtidige danske Grønlandspolitik havde betydet, at grønlænderne manglende forudsætningerne for at tilegne sig en forståelse af de økonomiske forhold. Grønlænderne havde ingen motiver for at flytte til større steder, hvor bl.a. fiskeriet ville have bedre vækstbetingelser. Den hidtidige politik havde ført til en lav levestandard, manglende impulser udefra pga. beskyttelsesprincippet og endelig en manglende økonomisk forståelse blandt grønlænderne pga. det økonomiske system.⁴²⁵ Det overordnede økonomiske mål for Grønlandspolitikken blev derfor; at hæve levestandarden i Grønland, at sørge for en konjunkturudligning, så en eventuel konjunkturedgang ikke får katastrofale følger for grønlænderne og at sørge for friere økonomiske rammer, så grønlænderne med tiden bliver i stand til på et selvstændigt grundlag at træde i økonomisk forbindelse til omverdenen.⁴²⁶

Kommissionen fandt, at områderne Kap Farvel, Upernavik, Umanak og K’utdligssat helt eller delvist skulle affolkes – i alt boede her ca. 2000 mennesker, svarende til 1/10 af befolkningen i Vestgrønland.⁴²⁷ Udbygningen af det grønlandske samfund ville kræve massive investeringer, men: ”De foreslåede foranstaltninger på de forskellige kulturelle, sociale og økonomiske områder af det grønlandske samfundsliv må anses for nødvendige for at Grønland kan komme op på en forsvarlig standard.”⁴²⁸ Foranstaltningerne var ligeledes nødvendige for, at landets befolkning kunne udvikles på et kulturelt og økonomisk plan, så landets erhvervsmuligheder kunne udnyttes bedre og dermed skabe det økonomiske grundlag.⁴²⁹

Kommissionens forslag i betænkning 2 (politiske og administrative forhold retsplejen) til den fremtidige administrative opbygning i Grønland tog udgangspunkt i det grønlandske ønske om en centralledelse og sammenlægning af de to landsråd til ét landsråd. Ønsket blev taget som et udtryk

⁴²⁴ Ibid., s. 23

⁴²⁵ G-50, bet. 5, s. 22-24

⁴²⁶ Ibid., s. 28

⁴²⁷ G-50, bet. 1, s. 23 og 48

⁴²⁸ Ibid., s. 60

⁴²⁹ Ibid.

for, at Grønland ville knyttes tættere til Danmark ved, at man i en rigspolitisk henseende ophørte med at være en koloni. Den danske regering stod til hver en tid over centralledelsen i Grønland, men indenfor rammerne af bevillingerne var tanken, at man i Grønland skulle kunne træffe endelige beslutninger. Den politiske og kulturelle modenhed hos grønlænderne gjorde dette til en naturlig følge af udviklingen: ”at folkets anliggender i så vidt omfang som muligt administreres fra det land, som folket bebor.”⁴³⁰ Hvilket ligeledes ville styrke den indbyrdes samfølelse, altså at grønlænderne i højere grad ville føle sig som ét folk. Centralledelsen kunne i mange tilfælde med den nødvendige tekniske assistance: ”træffe langt hurtigere og rent sagligt set lige så tilfredsstillende afgørelser i Grønland som i København.”⁴³¹ Grønlænderne fik dermed en større grad af medbestemmelse. De tidligere argumenter mod at sammenlægge landsdelene og landsfogedembederne – at befolkningens personlige kontakt med den øverste myndighedsperson blev vanskeliggjort og de erhvervsgeografiske forskelle på landsdelene – var ifølge kommissionen ikke længere gangbare. Dels pga. den tekniske udvikling på kommunikationsfronten og pga. bedre transportmidler. Eske Bruns anbefalinger i sin rapport fra 21. september 1945 om sammenlægning af landsfogedembederne, vedrørte netop disse to forhold. Kommissionen anbefalede, at sysselrådene nedlagdes, mens de fremtidige kommunalbestyrelser kom til at dække større områder, ligesom de fik større beføjelser. Valgmetoden skulle være ved direkte valg, ligesom alle bosiddende i Grønland skulle kunne stille op til bestyrelserne.⁴³² Landsrådene anbefalede slået sammen til ét og medlemstallet blev foreslået nedsat fra 23 til 11, således der var ca. var 2.000 indbyggere pr. landsrådsmedlem. Kommissionen lagde videre op til, at landsrådet selv skulle komme med indstilling til, hvorledes rådet skulle fungere og med hvilken opbygning. Landsrådet var indtil da udelukkende rådgivende og indstillende, samt med ret til at blive hørt i principielle sager vedrørende hele det grønlandske samfund. Kommissionen anbefalede: ”at ordningen fremtidigt bør være den, at rigsdagen ved lov bemyndiger landsrådet til på egen hånd ... at udfærdige retsfor skrifter i givet fald således, at statsministerens godkendelse skal indhentes, forinden disse får retskraft.”⁴³³ Landsrådet skulle ligeledes have rådighed over de offentlige kasser.⁴³⁴

Konsekvensen af forhandlingerne var, at handelsmonopolet blev ophævet, mens staten fortsat skulle

⁴³⁰ G-50, bet. 2, s. 19

⁴³¹ Ibid.

⁴³² G-50, bet. 2, s. 28-30 – kommissionen arbejdede med forskellige forslag til kommunale inddelinger. Forslagene gik på mellem 13 og 24.

⁴³³ Ibid., s. 32-34

⁴³⁴ Landsrådet kom til at bestå af 13 valgte medlemmer med landshøvdingen som formand, Forretningsorden for Grønlands Landsråd vedtaget 12. september 1952, N.O. Christensens arkiv, AI

være ansvarlig for vareforsyningen af Grønland. Transithavnesystemet blev anset som fordelagtig og det anbefaledes, at der i Godthåb og Egedesminde anlagdes havne, mens Julianehåb skulle fungere som hovedhavn for det sydlige distrikt.⁴³⁵ Afskaffelsen af monopolet og afspærringspolitikken var begrundet i den grønlandske befolknings ønske derom. En fastholdelse af afspærringen ville ligeledes: ”være en hindring for udviklingen af grønlandernes økonomiske selvstændighed og forståelse af økonomiske forhold.”⁴³⁶ Det økonomiske mål med Grønland var, at oparbejde et selv bærende økonomisk fundament, og i den første fase ville der blive tale om massive investeringer. Tiltroen til, at et industrielt fiskeri kunne bære opgaven, var stor. Faktisk førte det til at Grønland i en hidtidig uset grad blev afhængig af tilskud fra Danmark.⁴³⁷ Kommissionen regnede dog med at det blot ville være et overgangsfænomen med de store tilskud – efter en periode med massive investering til at opbygge en bæredygtig økonomi og infrastruktur, ville behovet for disse investeringer falde.

4.11.8 Lovændringerne

I juli 1949 rejste Rigsdagens Grønlandsudvalg og Grønlandskommissionen til Grønland for dels at forhandle med landsrådet om de principielle retningslinjer i kommissionsarbejdet og dels ved selvsyn: ”at orientere sig om grønlandske forhold, om den grønlandske befolknings tilværelse ... og derigennem bl.a. at hente impulser og arbejds materiale til det afsluttende kommissionsarbejde.”⁴³⁸ Delegationen fandt, at modstanden i Nordgrønland for indførelse af centralledelse med én landsfoged var bortfaldet og både i Nord- og i Sydgrønland var der nu enighed om det hensigtsmæssige og rigtige i en sådan ordning. Samtidig var der ingen indvendinger mod nedlæggelsen af sysselrådene og oprettelse af større kommuner.⁴³⁹ I delegationens optegnelser findes en gennemgang af beboede steder mht. erhvervs- og forsyningsforhold, kirke, boliger, sygehuse, værksteder, terræn og bebyggelsesforhold. Rejsens erfaringer skulle bruges til: ”det måske vigtigste spørgsmål at finde ud af, hvor befolkningen kan koncentreres, således at der tages tilstrækkeligt hensyn både til erhvervsmuligheder, tilvejebringelse af vand ... havneforhold og egnet terræn til opførelse af boliger ... Det må ... anses for meget påkrævet, at befolkningen koncentreres mere, end den er i øjeblikket.”⁴⁴⁰ Da fiskeriet var udset som det økonomiske fundament for det moderne Grønland, var den spredte bosætning langs kysten ikke længere hensigtsmæssig. Grønlandskommissionen fremlagde udkastet til betænkningen for de grønlandske

⁴³⁵ G-50, bet. 5, s. 139-140

⁴³⁶ Ibid., s. 25

⁴³⁷ Højlund, 1972, s. 51

⁴³⁸ Optegn. fra rejse til Grl. 1949, s. 2, N.O. Christensens arkiv, AI

⁴³⁹ Ibid., s. 102

⁴⁴⁰ Ibid., s. 95

Kapitel 4 (1945-53)

landsråd, der godkendte det.

I februar 1950 var kommissionens betænkning færdig og i løbet af april og maj blev rammelovene, baseret på betænkningen, færdigbehandlet i rigsdagen.⁴⁴¹ I 1950 blev Grønlands Styrelse omformet til et departement – statsministeriets 2. Departement – Grønlandsdepartementet og Eske Brun blev udnævnt til chef for departementet 1. juni 1950. Departementet havde 8 kontorer.⁴⁴² De to landsfogedstillinger afløstes af en landshøvding – den første var Poul Hugo Lundsteen (1910-88) fra 1. juni 1950 og kst. landsfoged i Nordgrønland Niels Otto Christensen⁴⁴³ blev kontorchef i landshøvdingembedet. Centralledelsen samledes under landshøvdingen, der udover at være landsdelens overøvrighed havde ansvaret for bl.a. administrationen af institutioner (sundheds- og skolevæsen og radiofonien), lands- og kommunerådernes forvaltning og i øvrigt som formand for landsrådet. På skoleområdet ansattes efterskoleforstander og senere Grønlandsminister Mikael Gam som skoledirektør. I juli ankom en dansk delegation med bl.a. Eske Brun til Godthåb for at åbne landsrådsmødet. Ved landsrådsmødet i 1950 udtalte Brun: ”Jeg tror, man kan sige, at vi er godt paa vej til heroppe at skabe et samfund, hvor den flittige erhverver - arbejder, fisker eller fanger - vil faa mulighed for at skabe en betrygget for sig selv og sin familie ... Det, der skabes, er kun mulighed for ved haardt arbejde, som dette lands forhold kræver, at blive sin egen lykkes smed.”⁴⁴⁴ Og Gad betegner da også Brun som: ”konsekvent liberalist.”⁴⁴⁵ Det var, ifølge Brun, nu også op til grønlanderne at forme fremtiden og udviklingen. Lundsteen sagde ved velkomsthøjtideligheden, at han betragtede sin nyoprettede stilling som indvarslingen af den nye tid: ”der i højere grad end hidtil skal og vil blive præget af det grønlandske folks mere selvstændige bidrag til at skabe en større kulturel, social og økonomisk udvikling.”⁴⁴⁶ Grønlandskommissionens anbefalinger ville betyde årlige anlægsudgifter på knap 9 mio. kroner og øgede driftsomkostninger på yderligere 1 mio. kroner de næste 10-15 år.⁴⁴⁷ Princippet om, at Grønland skulle hvile i sig selv økonomisk, var dermed for alvor forladt. De faktiske udgifter kom dog til at overstige budgetterne betydeligt. Frem til 1964 var der brugt 1.3 mia. kr. til investeringer og forbrug, mens det årlige tilskud steg fra ca. 280 mio. kr. til ca. 650 mio. kr. Dog uden at det skabte politisk røre i

⁴⁴¹ Lovene var; Lov om Grønlands landsråd og kommunalbestyrelser m.v., Lov om skolevæsen i Grønland, Lov om kirken i Grønland, Lov om sundhedsvæsen i Grønland, Lov om Den kgl. Grønlandske Handel, Lov om udøvelse af erhverv i Grønland, Lov om en grønlandsk erhvervslånefond og Lov om de offentlige grønlandske kasser. Sørensen, 1983, s. 163-164

⁴⁴² Grønlandsposten 1. juli 1950, s. 153-154

⁴⁴³ N.O. Christensen blev selv senere landshøvding (1963-72)

⁴⁴⁴ Grønlandsposten, 16. august 1950, s. 187

⁴⁴⁵ Gad, 1964, s. 392

⁴⁴⁶ Grønlandsposten 1. juli 1950, s. 155

⁴⁴⁷ Sørensen, 1983, s. 153

Danmark.⁴⁴⁸ I oktober 1948 debatteredes det økonomiske aspekt af den planlagte ændring i Grønlandspolitikken i Rigsdagens Grønlandsudvalg, der ville koste ”mange penge, men der er tale om en Nødvendighed. Hvis vi vil bevare Grønland for Danmark, maa en del af opgaverne lægges op i landet, der maa være sær opgaver, som de skal kunne ordne suverænt under eget ansvar.”⁴⁴⁹ Fra dansk politisk side var det erkendt at bevarelsen af suveræniteten over Grønland kostede penge, ligesom der skulle overlades ansvar og kompetence til Grønland.

Den officielle danske Grønlandspolitik om at guide grønlænderne mod en større grad af selvstændighed, hvorved landet med tiden ville kunne åbnes op, tog med disse love et stort skridt. Anbefalingerne i Grønlandskommissionens betænkning fra februar 1950 var grundlaget for de otte love, der udgjorde kernen i Grønlands nyordning. Det var nu muligt for dansk privat kapital at operere i Grønland, ligesom grønlænderne i højere grad fik mulighed for gennem uddannelse at dygtiggøre sig, hvorved befolkningen med tiden ville kunne overtage endnu mere af styringen af egne anliggender. Indledningsvis var ideen, at man i en relativ kort periode skulle investere i udbygningen af samfundet, hvortil man behøvede udsendte arbejdere, da der ikke var nok uddannede grønlændere. Når denne udbygning var tilendebragt, skulle samfundet så køre videre af sig selv, med grønlænderne ved roret. Eske Brun skrev i 1954: ”I løbet af få år regner vi med, at den store investeringskampagne er overstået, at Grønland så er bragt op på et fornuftigt stadi sammenlignet med det øvrige Danmark. Om ikke før er jeg sikker på, at alle til den tid vil være glade for, at vi dog tog det store skrup så hurtigt som muligt og derigennem undgik det spild af økonomiske og menneskelige værdier, som havde ligget i halve foranstaltninger.”⁴⁵⁰

Umiddelbart lyder det som en utopisk tanke, at man regnede med at udbygningen af et moderne velfærdssamfund ville tage kort tid – samtidig kan det undre, at samfundet efter udbygning forventedes at blive viderekørt af grønlænderne, der i hele opbygningsperioden blot skulle være tilskuere. De udsendte danske arbejdere klarede selv de mindste opgaver.⁴⁵¹

På flere områder viste det sig efterhånden, at kommissionens beregninger slog fejl. Befolkningsudviklingen var dobbelt så hurtig som beregnet – bl.a. det forbedrede sundhedsvæsen bidrog til at der allerede i 1955 var over 27.000 indbyggere i Grønland, mod som beregnet, at dette først ville blive nået i 1960. Hvad man havde forventet ville være en kortvarige overgangsperiode blev

⁴⁴⁸ Højlund, 1972, s. 61

⁴⁴⁹ Formand for udvalget Stegger Nielsen, 15. oktober 1948, rigsdagens grl.udv. forhandlinger 1948, FB

⁴⁵⁰ Brun, 1954(1), s. 6

⁴⁵¹ Samtale med Claus Bornemann, 11. april 2006

Kapitel 4 (1945-53)

forlænget.⁴⁵² Opbygningen af et selv bærende økonomisk fundament, som Brun havde ment som en forudsætning for en hensigtsmæssige samfundsudvikling,⁴⁵³ lod sig ej heller let opbygge. Den private danske kapital, som G-50 havde regnet med, ville investere i fiskeforædlingsindustrien lod vente på sig og KGH, som var udskilt som et selvstændigt organ, måtte stå for størstedelen af investeringerne på dette område.⁴⁵⁴ Under KGH var der efter lov om den kongelige grønlandske handel, nedsat et styrelsesråd, hvor Eske Brun sad sammen med en række direktører fra det private erhvervsliv og repræsentanter fra både ministerier og interesseorganisationer samt et landsrådsmedlem. Det politiske mål var at skabe rammerne for, at de primære erhverv (især fiskeriet) kunne klare sig selv – altså uden vedvarende statsstøtte. Idéen var, at overgangen til denne rentabilitet skulle ske gradvist, og som en beskyttelsesforanstaltning oprettedes en konjunkturudligningsfond, finansieret af det grønlandske erhvervssamfund. Fonden blev administreret af Styrelsesrådet, og skulle sikre mod følgerne af eventuelle prisdyk på eksempelvis fisk på det internationale marked.⁴⁵⁵

Den valgte kurs, som kunne udgøre en fare for, at grønlænderne ville komme til at lide under de store omvæltninger, blev beskrevet af Knud Oldendow i 1951: ”Under eet taget maa det hævdes, at Nyordningen i nogen Grad er et Brud paa den hidtil fulgte Politik, der i første Række havde Folkepædagogiske og humanitære Formaal for Øje, ensidigt varetagende først og fremmest den grønlandske Befolknings Tarv. Der lægges nu lige saa megen Vægt paa at understøtte rigsdanske Interesser paa det finansielle og erhvervsmæssige Omraade. Begrundelsen hertil søges i, at der derved formentlig skabes større Muligheder for at give Grønlænderne Adgang til Oplæring i moderne Arbejds- og Produktionsmetoder ... [og] vækkes yderligere Lyst til Fremdrift og Udvikling ... de store Forandringer sættes i Gang efter Grønlændernes eget Ønske og under Kontrol af danske statslige Myndigheder. Det kan da haabes, at Resultatet vil retfærdiggøre Metodernes Nyhed.”⁴⁵⁶ Oldendow var betænkelige ved at den indtil da førte rolige Grønlandspolitik, var blevet erstattet af en kurs, hvis konsekvenser måtte stå hen i det uvisse. Oldendow mente, selvom ingen kan forudse fremtiden, at den rolige kurs for Grønland ville være at foretrække.

En tid med betydelige omstillingsvanskeligheder og hårdt arbejde lå forud. Samtidig anerkendte Oldendow, at kursen ændredes efter grønlændernes eget ønske. Hvis antagelsen om, at Oldendow mente, at en afgående direktør burde undlade at kommentere efterfølgerens kurs, ellers er korrekt, så fulgte Oldendow ikke sin egen formaning. Knud Oldendow skrev videre angående udviklingen i

⁴⁵² Højlund, 1972, s. 53

⁴⁵³ Brun, 1946(3), Brun, 1947(3) og Eske Brun memorandum 21. september 1945, GS hovKt, journalsager 1941-50, RA

⁴⁵⁴ Sørensen, 1983, s. 176

⁴⁵⁵ G-50, bet. 5, nr. 1, s. 39

⁴⁵⁶ Oldendow, 1951, s. 170-171

Grønland før Anden Verdenskrig: ”Hovedsynspunktet for det danske Arbejde i Grønland har i de forløbne Aar uimodsigeligt været, at Udviklingen fra Primitivitet til mere moderne Livsforstaaelse og komplicerede Samfundsformer maatte tage sin Tid, og at det ikke nyttede eller gavnede at søge forceret en Fremgang udover de Standpunkter, som den grønlandske Befolkning i Almindelighed til enhver Tid kunde forstaa og selv optage i sig ... Devisen var altså rolig Evolution, ikke pludselig Revolution.”⁴⁵⁷ Den danske administrations opgave var, i Oldendows optik, at vejlede grønlænderne ved at støtte og hjælpe dem. Den grønlandske folkesjæls udvikling var det primære mål for Grønlandspolitikken, mens den tekniske udvikling i Grønland måtte være sekundær.⁴⁵⁸ I modsætning hertil opfattede Eske Brun, at målet efter Anden Verdenskrig og i forlængelse af nyordningen var: ”at Grønland nu virkelig blev optaget som en ligeberettiget partner i det danske fællesskab ... Ligestilling på alle andre områder, kulturelt og retsligt, var også vigtigt, men den økonomiske ligestilling var den, som kom først, simpelthen fordi det er den [...] de først og fremmest føler på deres egen krop.”⁴⁵⁹ Eske Brun udtrykte, at grønlænderne havde mulighed for ved ”hårdt arbejde og fornuftig anvendelse af sine midler at skabe sig en levestandard, som kan tåle sammenligning med, hvad andre danske kan skabe sig hernede i de egne, hvor omstændighederne i højeste grad kan siges at nærme sig de grønlandske. Dette er i virkeligheden en revolution.”⁴⁶⁰ Eske Brun opfattede i 1953 den danske rolle i Grønland som en art vejviser: ”Hele verden over bliver det nu mere og mere klart, at vore gamle forældede synspunkter med hensyn til forholdet mellem modernationer og kolonier må revideres. Raceforskellighederne må ikke mere gøres ensbetydende med diskrimination ... Den nye grønlandske generation ejer ikke den gamle grønlandske fangers ligevægt ... det naturlige grundlag for et lykkeligt liv. Grønlænderen af i dag ser sig derfor om efter en ny tilværelsesbasis, som er i overensstemmelse med de nye forhold, hans nye mentalitet, og her er det, at Danmark har en mulighed for at gøre en indsats.”⁴⁶¹ Det grønlandske samfund var ligesom den øvrige verden forandret og det var magtpåliggende at Danmark var opmærksom på dette. Forskellen mellem Oldendow og Brun var først og fremmest i hvilket tempo udviklingen skulle ske. Begge var indstillet på at Grønland skulle udvikles.

4.12 Grundlovsændringen

Den 5. juni 1953 ændredes den danske grundlov, hvorved Grønlands kolonistatus blev ophævet og

⁴⁵⁷ Oldendow, 1951, s. 165

⁴⁵⁸ Vibe, 1947, s. 59

⁴⁵⁹ Brun, 1954(1), s. 1

⁴⁶⁰ Ibid, s. 2

⁴⁶¹ Brun, 1953(1), s. 10-11

Kapitel 4 (1945-53)

Grønland var derefter en ligestillet del af det danske rige.⁴⁶² Grønland havde herefter to medlemmer i den lovgivende forsamling, folketinget.⁴⁶³ Samtidig ophævedes tokammersystem, hvorved landstinget afskaffedes (§3). Grundloven og de i alt 10 love vedrørende Grønland var det officielle udtryk for den nye tid i Grønland – det moderne Grønland. Ikke længere en beskyttet koloni lukket af for omverdenen, men derimod formelt ligestillet og med en højere grad af selvbestemmelse, men også et større ansvar. DIIS (2007) anså, at grunden til at Grønland blev integreret i det danske rige var betinget af flere forhold. For det første var grønlænderne bevidste om, at der fandtes alternativer til integrationen, men ønskede igennem den fortsatte forbindelse til Danmark at skabe rammerne for Grønlands udvikling.⁴⁶⁴ For det andet var der fra dansk side en opfattelse af, at Grønland var et sårbart land, som behøvede en ressourcestærk stat bag sig til at sikre udviklingen. Danmark og havde af historiske og nationalistiske grunde en forpligtelse til at hjælpe Grønland.⁴⁶⁵

Kort tid inden grundlovsændringen skrev Eske Brun en kronik i *Nationaltidende* om *Grønland og Grundloven*. Heri påpegede han, at principperne om menneskerettigheder og befolkningens deltagelse i det offentlige styre allerede var indført i Grønland med nyordningen, men at det skelsættende ved den ventede lovændring var at den markerede den formelle afslutning på Grønlands kolonistatus. Lovændringen var den foreløbige afslutning på en udvikling, som var påbegyndt med indførelsen af forstanderskaberne i midten af 1800-tallet. FN havde siden 1947 krævet at ikke-selvstyrende områder undergik en politisk udvikling mod enten selvstyre eller integration. Grønlands landsråd havde i 1952 sagt ja til den sidste model, hvilket understregede samhørigheden Grønland og Danmark imellem. Grundlovsændringen var derfor også en opfyldelse af FNs krav til Danmark som tidligere koloniherre.⁴⁶⁶ Der blev dermed slået flere fluer med et smæk.

De ændrede forhold efter Nyordningen betingede, at man fra dansk side var tvunget til at ændre opfattelse af grønlænderne: ”Kan *danskerne* følge med til alt dette? Hvor lang tid vil det tage danskeren i Grønland at forstå, at grønlænderne nu er i enhver henseende ligestillede med ham selv?”⁴⁶⁷ Grønlænderne var ikke længere danskerne myndlinger, men officielt ligestillede borgere i

⁴⁶² Kapitel 1, §1 Denne grundlov gælder for alle dele af Danmarks rige. DANMARKS RIGES GRUNDLOV af 5. juni 1953

⁴⁶³ Kapitel IV, § 28 Folketinget udgør én forsamling bestående af højst 179 medlemmer, hvoraf 2 medlemmer vælges på Færøerne og 2 i Grønland. § 3 Den lovgivende magt er hos kongen og Folketinget i forening.

⁴⁶⁴ DIIS, 2007, s. 273

⁴⁶⁵ Ibid., s. 278-283

⁴⁶⁶ Brun, 1953(3)

⁴⁶⁷ Brun, 1954(1), s. 6

det danske rige. I august 1953 blev det første folketingsvalg i Grønland gennemført. Augo Lyng og Frederik Lyng blev valgt ind. Sidstnævnte var læreruddannet og blev i 1947 kolonibestyrer i minebyen Qullissat, hvilket på det tidspunkt var en sjælden post for en grønlænder. Frederik Lyng var født i K'ornoK (Qoornoq) i Godthåbsfjorden, men boede størstedelen af sit liv i Nordgrønland og arbejdede ihærdigt for at fremme, hvad Frederik Lyng opfattede som nordgrønlandske interesser, og kan som sådan opfattes som en traditionalist. Augo Lyng var derimod en mere reformivrig politiker, der ønskede at Grønland skulle moderniseres bl.a. igennem tilegnelsen af det danske sprog.⁴⁶⁸ Det var altså både en reformivrig repræsentant og en mere traditionalistisk repræsentant fra Grønland, der blev valgt ind i Folketinget i 1953.

I en redegørelse i 1953 til landsrådet beskrev Brun udviklingen i Grønland; befolkningen var steget fra 18.250 til 23.000, andel af befolkningen bosat i byer steg fra 29 til 42 %, de grønlandske erhververes salg til KGH steg med 55 % (dog i forhold til befolkningsforøgelsen ca. 25 %) og torske-indhandlingen steg 135 %. De grønlandske lønmodtagere tjente stort set samme løn som i Danmark, hvis der blev taget højde for de lavere priser og at der ikke var skattebetaling for grønlændere. Den danske stat investerede ca. 20 mio. kr. årligt til udbyggelse af samfundet mod 3-400.000 kr. årligt før krigen.⁴⁶⁹ Brun sluttede redegørelsen af med at påpege, at Grønland ikke længere var en koloni. Hvilket gav grønlænderne mulighed for gennem: ”flittig og energisk udnyttelse af de naturlige og økonomiske forudsætninger, der er givet [befolkningen], at skabe sig en levelfod og en tilværelse, som også reelt gør den ligestillet med befolkningen i det øvrige Danmark.”⁴⁷⁰ Grønlændernes ønsker til udviklingen og forhåbningen om at få bedre forhold og en større grad af ligestilling var en svær proces, og Eske Brun forklarede at disse valg havde deres konsekvenser: ”Denne ønsketænkning, som hviler på, at man kan bevare idyllen, de patriarkalske forhold, de billige priser på alt, hvad der skal købes, samtidig med at man vil have den store økonomiske udvikling, har intet grundlag, som nu opbygges.”⁴⁷¹ Hvis man havde sagt ja til den nye politik og ønskede ligestilling og en højere levestandard, betød det at der skulle arbejdes hårdt for at opnå dette.

4.13 Baggrunden for den nye Grønlandspolitik

Hedtoft beskrev i *Arbejdernes Almanak 1949* igen om behovet for et andet styre af Grønland: ”Det

⁴⁶⁸ Se Teglbjærg, 1978

⁴⁶⁹ Brun, 1953(2), s. 358-359

⁴⁷⁰ Ibid., s. 360

⁴⁷¹ Brun, 1954(1), s. 4

nuværende styres formynderskab, der måske passer for et samfund af fangere, er næppe smidigt nok nu, hvor fiskefangsten er blevet hovedernæringsvej ... En dristigere politik er nødvendig. Der må nye former til, hvis vi skal gøre det muligt for grønlænderne kulturelt og materielt at komme på højde med andre folkeslag. Grønlænderne er selv parate.”⁴⁷² Ordlyden mindede i overvejende grad om selvsamme emne som Eske Brun tidligere havde ytret.

Hedtoft forklarede selv i et interview i *Aktuelt kvarter* tirsdag den 28. marts 1950 om behovet for en kursændring i Grønlandspolitikken: ”Da jeg tiltrådte som minister for Grønland, kunne jeg ikke undgå at få den opfattelse, at den udvikling, der havde fundet sted, syntes at have medført, at grønlænderne på flere områder havde fået en anden indstilling til den beskyttelsespolitik, som man i grønlændernes egen interesse hidtil havde ført fra dansk side.” – Under rejsen i 1948 spurgte Hedtoft landsrådet om de var parate til at: ”forlade et system præget af moderlandets beskyttelse og gå ind for en nyordning med et friere system, hvor hver grønlænder må føle et personligt og selvstændigt ansvar for sit samfund, sin familie og sig selv, og som i sin konsekvens fører til det endelige mål, at den grønlandske befolkning med tiden får fuld berettigelse med andre danske statsborgere.”⁴⁷³ I den årlige redegørelse til rigsdagens Grønlandsudvalg i efteråret 1950 fortalte Hedtoft: ”Den periode, hvor beskyttelsespolitikken har været den fremherskende, er afsluttet og afløst af foranstaltninger sigtende til at give den grønlandske befolkning mulighed for at komme i fri forbindelse med den øvrige verden og at opnå større indflydelse på forvaltningen af egne anliggender.”⁴⁷⁴

Hans Hedtoft havde igangsat den nye Grønlandspolitik, mens han var statsminister. Under hans anden periode som landets leder (1953-55) døde han i januar 1955 af et hjerteslag – 51 år gammel. Eske Brun skrev i Hedtofts nekrolog om dennes bevæggrund for at iværksætte kursændringen: ”Hans Hedtofts varme hjerte, hans absolutte uegnerhed til at overse nød, hvor den fandtes, social som kulturel, og den eksplosive energi, hvormed han altid havde angrebet opgaver af denne art, prædestinerede ham til at gøre den helt store indsats for Grønland, og de forventninger, man havde i så henseender, blev så sandelig ikke skuffede.”⁴⁷⁵ Brun havde Hedtoft at takke for at komme helt til tops i Grønlandsadministrationen.

Den officielle forklaring på, hvorfor der blev iværksat en gennemgribende omformning af Grønlandspolitikken, gav Hedtoft kort før sin død. Kommissionen: ”viste nye veje til målet: den

⁴⁷² Hedtoft i Arbejdernes Almanak 1949, Hans Hedtofts arkiv, ABA

⁴⁷³ Statsminister Hedtofts udtalelse i *Aktuelt kvarter* tirsdag den 28. marts 1950 i anledning af Grønlandskommissionens betænkning, Hans Hedtofts arkiv, ABA

⁴⁷⁴ Beretning til rigsdagens Grønlandsudvalg efteråret 1950, Hans Hedtofts arkiv, læg Grønlandskommissionen, ABA

⁴⁷⁵ Brun, 1955, s. 78

fulde ligeberettigelse for den grønlandske befolkning med andre danske statsborgere. Det, landsrådene skulle tage stilling til, var i virkeligheden, om de turde tage afsked med et system, som først og fremmest var præget af beskyttelse, og gå ind for en ny udvikling, der karakteriseredes med selvstændigt ansvar for hver voksen grønlander.⁴⁷⁶ I Bruns erindringsbog (1985) blev forudsætningen for nyordningen angivet til at være: ”folkeånden ... de latente kræfter, som lå så dybt i det grønlandske folk” sammenholdt med: ”de nye forhold, som verdensudviklingen nu bragte ind over dem og begyndte at indpasse deres livsform.”⁴⁷⁷ Brun forklarede altså grunden til nyordningen med at grønlanderne inderste inde ønskede et andet system, og at udviklingen i verden havde skabt forudsætningerne for denne ændring.

Sørensen (1983) udledte derom: ”De eneste begrundelser, der i betænkningen blev anerkendt, var for grønlandernes skyld at udvikle Grønland socialt, kulturelt og økonomisk.”⁴⁷⁸ Danmark var imidlertid pga. afkoloniseringstendenserne i FN nødsaget til at iværksætte et udviklingsprogram.⁴⁷⁹ Hvis ikke dette var sket, ville Danmark have mistet indflydelsen og kontrollen med Grønland. Grønlandskommissionens betænkning og de efterfølgende love udgjorde således et konkret tiltag for at fastholde den danske suverænitet over Grønland.⁴⁸⁰ Dette, sammenholdt med Danmarks stigende bevidsthed om, at landet ikke ville kunne være neutral under den begyndende Kolde Krig, nødvendiggjorde at suveræniteten over Grønland måtte bevares. Hvilket sætter Danmarks officielle udlægning af baggrunden for iværksættelsen af nyordningen ind i nogle andre rammer. Grønland var uden tvivl en værdifuld brik for Danmark på verdensscenen, hvilket uddybes i næste afsnit.

4.14 Eske Brun og den fortsatte amerikanske tilstedeværelse i Grønland

Grønland havde under Anden Verdenskrig bidraget til bekæmpelsen af Aksemagterne og dermed til Danmarks befrielse. At Grønland var blevet stillet til rådighed for USA, blev af befrielsesregeringen betragtet som et dansk bidrag til de allieredes krigsindsats. Carl Brun, der på det tidspunkt var legationsråd under den danske ambassade i Washington, meddelte i oktober 1945 overfor de amerikanske myndigheder, at der ikke ville blive opkrævet leje for baseområderne for tiden under krigen.⁴⁸¹ Fra dansk side netop regnede man med at USA ville rømme deres baser i Grønland efter Anden Verdenskrig i henhold til artikel X i 1941-forsvarsoverenskomsten, hvilket dog ikke stemt

⁴⁷⁶ Hedtoft, 1955, s. 16

⁴⁷⁷ Brun, 1985, s. 129

⁴⁷⁸ Sørensen, 1983, s. 153

⁴⁷⁹ Ibid.

⁴⁸⁰ Forchhammer, 1997, s. 17

⁴⁸¹ DUPI, 1997, s. 72

Kapitel 4 (1945-53)

overens med de amerikanske ønsker.⁴⁸² I 1946 fremlagde USA et ønske om at oprette en vejrstation i Thule og dertil anlægge en landingsbane. At netop Thule-området var interessant for USA i slutningen af 1940'erne og i starten af 1950'erne var, at den begyndende kolde krig flyttede USA's forsvarslinjer til det nordligste Grønland, og senere at USA behøvede støttepunkter til deres mellemdistance-bombefly i Koreakrigen (1950-53).⁴⁸³ Den danske udenrigsminister Gustav Rasmussen havde da også bange anelser i 1946 om, at USA havde andre og større planer end blot en vejrstation. Hvilket skulle vise sig at holde stik. I slutningen af 1946 meddelte den amerikanske udenrigsminister Byrnes Gustav Rasmussen, at USA ønskede en langvarig aftale angående Grønland. Den danske holdning var dog stadig, at USA skulle rømme deres baser i Grønland.⁴⁸⁴ I foråret 1948 ændredes den danske holdning til den amerikanske tilstedeværelse i Grønland – grunden var den stigende polarisering mellem Sovjetunionen og USA.⁴⁸⁵

Danmark blev medlem af NATO i 1949, hvilket gjorde det muligt at sætte de dansk-amerikanske forsvarsrelationer ind i multilaterale rammer. En multilateral forsvarsaftale ville også inkludere Danmark (og ikke kun Grønland). Statsminister Hedtoft fremførte i oktober 1949 Grønlands betydning overfor USA og henviste til de garantier, der, pga. den amerikanske tilstedeværelse i Grønland, kunne gives til forsvaret af Danmark. ”Grønlandskortet”, som bestod i USAs baserettigheder, blev i denne sammenhæng brugt af Danmark som en del af det danske bidrag til NATO.⁴⁸⁶ En forudsætning for at Danmark skulle have noget at bidrage med til NATO-samarbejdet var bevarelsen af suveræniteten over Grønland.⁴⁸⁷ Alternativet for Danmark havde været en isoleret neutralitet.⁴⁸⁸

Forsvarsoverenskomsten fra 1951⁴⁸⁹ mellem Danmark og USA om forsvaret af Grønland var det lovmæssige grundlag for udbyggelsen af den amerikanske militærbase ved Thule. Anlægsarbejdet var i øvrigt startet forud for underskrivelsen af overenskomsten, og hverken fangerrådet i Thule eller landsrådet i Godthåb havde godkendt eller fået nogen orientering om det forestående tiltag.⁴⁹⁰ Thulebasen blev bygget til at kunne rumme mellem 5-10.000 mand og selve anlæggelsen kostede i omegnen af 1 mia. dollar. Basen var et vigtigt led i USA og NATOs forsvarsplanlægning allerede

⁴⁸² Ibid., s. 99

⁴⁸³ DIIS, 2007, s. 45

⁴⁸⁴ Amstrup, 1978, s. 178-180 og 186

⁴⁸⁵ Petersen, 1978, s. 199

⁴⁸⁶ Ibid., s. 537

⁴⁸⁷ DUPI, 1997, s. 67 og 33

⁴⁸⁸ Petersen, 1978, s. 201

⁴⁸⁹ Forhandlingerne mellem den danske stat og USA indledtes i marts 1951 og afsluttedes den 27. april 1951 med underskrivelsen af forsvarsoverenskomsten. Den danske rigsdag godkendte 8. juni 1951 overenskomsten.

⁴⁹⁰ Brøsted & Fægteborg, 1985, s. 25

før den fulde udbyggelse var på plads.⁴⁹¹ Den officielle forklaring på aftalen var, at Danmark ikke havde ressourcerne til at påtage sig ansvaret for forsvaret af sin del af del af det nordamerikanske kontinent. Derfor blev løsningen et dansk-amerikansk samarbejde. I henhold til forsvarsaftalen var USA forpligtet til at anvende dansk arbejdskraft indenfor forsvarsområderne, ligesom USA, om muligt, skulle anvende danske leverandører til basernes forsyninger.⁴⁹²

I maj 1953 flyttede/flyttedes 116 personer fra bopladsen Umanak (Uumannaq) tæt på kolonien Thule nord på til K'anak (Qaanaaq) – den officielle grund til flytningen var, at fangstforholdene efter anlæggelse af en amerikansk militærbase (Thule Air Base) i umiddelbar nærhed af bopladsen, var blevet væsentligt forringet. Området havde indtil starten af det 20. århundrede været uden kontinuerlig kontakt med omverdenen. I 1910 oprettede Knud Rasmussen og Peter Freuchen et handelssted, som blev et samlingspunkt for de omkringlevende inuitter.⁴⁹³ Siden 1920'erne havde fangerrådet været blevet det øverste organ for befolkningen. Rådet repræsenterede lokalbefolkningen og var sammensat af tre fangere, inspektøren, præsten og lægen og skulle bl.a. fremsætte forslag og fastsætte regler for befolkningens livsførelse. Fangerrådet skulle i henhold til gældende lovgivning give deres accept af en flytning af befolkningen.⁴⁹⁴

Brun var som departementschef ansvarlig for flytningen af befolkningen. Flytningen var et strategisk træk i storpolitisk spil i den kolde krig og ikke fordi man, som den umiddelbare forklaring fra dansk side var, så sig nødsaget til at flytte befolkningen til en nordligere bosættelse pga. forringede fangstvilkår, og i øvrigt i samråd med fangerne. Denne udlægning blev imidlertid blot fremført for at undgå kritik af den amerikanske tilstedeværelse i Grønland.⁴⁹⁵ Den 11. maj 1953 udsendtes en pressemeddelelse, hvor grunden til den frivillige flytning blev angivet til de forringede fangstvilkår.⁴⁹⁶ Kort efter flytningen skrev Helge Christensen i *A/G* for den 30. juli 1953, at der hverken fra dansk eller amerikansk side var blevet lagt pres på befolkningen for en flytning, og at hele befolkningen var stemt for en flytning.⁴⁹⁷ Eske Brun nævnte ikke flytningen i sin erindringsbog, men igennem *Tidsskriftet Grønland* diskuterede han med distriktslæge Ole Skov i 1966 forløbet. Skov angav, baseret på udtalelser fra fangerrådsmedlem, Jess, at rådet ikke var blevet

⁴⁹¹ Det samme beløb som Danmark havde af udgifter til Grønland i perioden 1950-1973. Brøsted & Fægteborg, 1985, s. 25

⁴⁹² Udkast til redegørelse vedr. de danskamerikanske forsvarsområder i Grønland af Asger Jepsen, 4. september 1974, Statsministeriet, Grønlandsdepartementet, Departementschefarkiv (fortroligt), journalsager 1950-1978, RA

⁴⁹³ Lokalbefolkningen kalder sig selv inughuit. Staten overtog handelsstationen/kolonien i 1937

⁴⁹⁴ Brøsted & Fægteborg, 1985, s. 20-21. Thule-området og Østgrønland blev i 1963 administrativt lagt ind under det øvrige Grønland.

⁴⁹⁵ DUPI, 1997, s. 541 og 543

⁴⁹⁶ DIIS, 2007, s. 61

⁴⁹⁷ Christensen, 1953, s. 270

Kapitel 4 (1945-53)

spurgt om flytningen, men blot informeret derom.⁴⁹⁸ Eske Brun svarede kort efter, at der under ingen omstændigheder var tale om en tvangsflytning, hvilket desuden lå udenfor statsministeriets muligheder. Tværtimod angav Brun, at fangerrådet i 1954⁴⁹⁹ havde besluttet at anmode statsministeriet om en flytning, og efterfølgende bøjede ministeriet sig for ønsket.⁵⁰⁰ Skov svarede hertil, at Jess på fangerrådsmødet i 1953 havde berettet om de forringede fangstvilkår, mens spørgsmålet om en eventuel flytning først var blevet berørt af rådets formand, inspektøren, på landshøvdingens foranledning. Uden dog at der blev besluttet nogen om en flytning. Skov konkluderede, at grunden til flytningen måtte være, at det var farligt for befolkningen at bo så nær ved basen.⁵⁰¹ Brun svarede kort på Skovs sidste indlæg, at befolkningen ved Thule vidste at flytningen måtte komme og blot afventede ministeriet afgørelse herom. Ministeriets afgørelse var, at hvis befolkningen ønskede at flytte, ville man yde al den hjælp hertil. Brun gentog, at ministeriet ingen beføjelser havde til at tvinge en flytning igennem.⁵⁰² I DIIS (2007) anførtes, at beslutningen om flytningen blev taget i dansk regi, altså af Grønlandsdepartementet under statsministeriet, og efterfølgende blev det udlagt som efter et ønske fra fangerrådet. Grunden til den danske beslutning var, at man frygtede for konsekvenserne af fraterniseringen mellem lokalbefolkningen og basens personel.⁵⁰³ Det danske ønske om, at bibeholde tilknytningen mellem Grønland og Danmark, havde således også en sikkerhedspolitisk dimension. Det var for Danmark nødvendigt at være i mødekommende overfor USA, hvilket også senere hændelser viste.⁵⁰⁴

Et andet forhold, der belyser Danmarks rolle i den kolde krig, er følgende. Aksel Svane havde været en tur forbi justitsministeriet efter krigen, men blev i maj 1948 chef for det 3. Ekspeditionskontor indenfor Statsministeriet, Grønlands Styrelse, der bl.a. behandlede personalesager, retsvæsen, skatte- og FN-sager.⁵⁰⁵ Svanes stilling indebar, at han skulle undersøge potentielle kandidater til stillinger i Grønland omkring kommunistiske tilbøjeligheder. Svane noterede i 1961 omkring sin opgave: ”Der foreligger ingen skriftlig instruktion for de grønlandske sikkerhedsundersøgelser. Grundlaget er følgende: I sommeren 1948 meddelte daværende vicedirektør Eske Brun undertegnede qua personalechef i Grønlands Styrelse, at regeringen (Hedtoft) havde bestemt, at man ikke ville sende kommunister til Grønland; og denne instruktion er siden blevet efterlevet i samarbejde med Politiets

⁴⁹⁸ Skov, 1966, s. 52

⁴⁹⁹ Brun fejlangav årstallet for mødet, der blev holdt året før (1953).

⁵⁰⁰ Brun, 1966(1), s. 109

⁵⁰¹ Skov, 1966(2), s. 397 og 399

⁵⁰² Brun, 1966(2), s. 399

⁵⁰³ DIIS, 2007, s. 61

⁵⁰⁴ USA fik i 1957, via det såkaldte ”H.C. Hansen-papir”, en stiltiende accept af den danske regering til at opbevare atomvåben i Thule, Mariager, PET-Kommissionens bind 14, 2009, s. 10

⁵⁰⁵ Tjenestemeddelelser vedrørende Grønlands Styrelse, nr. 5, 1948

Efterretningstjeneste (REA – senere PET). Baggrunden var – har jeg forstået – en efter kuppet i Prag næret frygt for, at kommunisterne i stort tal skulle infiltrere i det grønlandske samfundsliv.⁵⁰⁶ Ifølge PET-kommissionens rapport (2009) var medlemskab af DKP (Danmarks Kommunistiske Parti) nok til, at man blev forment adgang til Grønland.⁵⁰⁷ Sikkerhedskontrollen af kandidater til stillinger i Grønland blev foretaget af Grønlandsdepartementet i samarbejde med PET og FE,⁵⁰⁸ men efterhånden viste det sig vanskeligt at få denne til at virke og de danske myndigheder besluttede, at lade det grønlandske samfunds selvregulering være tilstrækkeligt.⁵⁰⁹

4.15 Sammenfatning af kapitel 4

Eske Brun vendte efter Anden Verdenskrig hjem til Danmark efter at have klaret en vanskelig opgave; at holde Grønland på danske hænder. I Bruns to rapporter fra 1945 anbefales grundige undersøgelser af Grønlandspolitikken, men ikke radikale reformer og eksempelvis ikke nedsættelsen af en kommission. De grønlandske landsråd ønskede i imidlertid radikale ændringer og udtrykte i klare vendinger, at politikken skulle ændres igennem en kommission. Under forhandlingerne i starten af 1946 deltog Brun ved visse af møderne, men også her uden at støtte en radikal ændring af den gældende politik til visse af de grønlandske delegeredes skuffelse. 1946-betænkning udtrykte en forsigtig kurs, og idéen var, at politikken skulle revideres indenfor fem år. Grønlands Styrelse og direktør Oldendow kom under kraftig kritik i efteråret 1946 pga. forholdene i Grønland og presset for en ændring af politikken begyndte fra pressens side. Brun stillede sig opportunt i spidsen for en modernistisk Grønlandspolitik – ambitionen om at blive direktør for Grønlands Styrelse kom dermed indenfor rækkevidde. Eske Brun, der tilsyneladende havde tanker om at forlade Grønlandsadministrationen, blev i starten af 1947 indsat i en nyoprettet vice-direktørstilling. En stilling, der kom til at markere Brun stigende indflydelse på den førte Grønlandspolitik. Det afgørende skel for Brun var imidlertid, at Hedtoft blev statsminister i slutningen af 1947. Igennem Hedtoft fik Brun mulighed for at sætte sig tungt på Grønlands Styrelse. Direktør Oldendow var i perioder sygemeldt, men Brun havde en egen dagsorden og kilderne tyder på, at Oldendow reelt ingen indflydelse havde på sin vice-direktør. Både Hedtoft og Brun anså en ændring af Grønlandspolitikken som en forudsætning for bibeholdelsen af dansk kontrol over Grønland. Udskiftningen af Oldendow med Brun som direktør for Grønlands Styrelse skal ses i dette lys.

⁵⁰⁶ Svane notat 31. januar 1961, Pk. 2, Læg 6: ansættelsesforhold, Aksel Svanes privatarkiv, RA

⁵⁰⁷ Mariager, PET-Kommissionens bind 14, 2009, s. 19

⁵⁰⁸ PET = Politiets Efterretningstjeneste og FE = Forsvarets Efterretningstjeneste

⁵⁰⁹ Mariager, PET-Kommissionens bind 14, 2009, s. 46-47

Kapitel 4 (1945-53)

I forhold til omverdenen blev Grønland ligeledes en stadig vigtigere brik for Danmark. USA var af sikkerhedspolitiske årsager indstillet på en fortsat tilstedeværelse i Grønland, hvilket efterhånden gik op for Danmark. Thulebefolkningens flytning i 1953 var led i den danske stats bestræbelser på at imødekomme USA. Afkoloniseringstendenserne i FN efter Anden Verdenskrig pressede Danmark for en ændring af Grønlandspolitikken – enten skulle Grønland gøres selvstændigt, alternativt, som resultatet blev, skulle Grønland integreres i det danske rige på lige fod. Grønland var et værdifuld kort for Danmark i forhold til NATO og de dermed forbundne sikkerhedsgarantier.

5.1 Eske Bruns projekt: det moderne Grønland

Fastholdelsen af Grønland som en del af Danmark var en hjørnesteen i den danske Grønlandspolitik, og derfor også en af Eske Bruns vigtigste opgaver som embedsmand. Den officielle danske målsætning om at modne grønlænderne havde ikke til hensigt at gøre Grønland selvstændigt. Tværtimod var målet at myndiggøre grønlænderne indenfor rammerne af det danske rige.

Afkoloniseringsstendenserne i FN efter Anden Verdenskrig betød, at Danmark mellem 1947 og 1954 var forpligtiget til at rapportere om forholdene i det ikke-selvstyrende område, Grønland. Til at starte med havde Danmark ikke ment, at man var inkluderet i kategorien af kolonimagter, men i 1947 blev Danmark opfordret til at indsende rapporter om forholdene og udviklingen i kolonierne.¹ I rapporterne, der udfærdigedes af Grønlands Styrelse og efterfølgende af Grønlands Departementet, stod at principperne i Grønlandspolitikken udelukkende var, at beskytte og udvikle befolkningen, så landet med tiden ville kunne forlade sin afsondrede tilstand. Rapporterne til FN angav i samme ånd, at grønlænderne igennem landsråd havde medbestemmelse i administreringen af landet, og at der var et igangværende arbejde for at ændre styringen af landet.

I rapporten for 1951 stod eksempelvis: "the [...] Act of May 27th, 1950, on the Greenland Colonial Council and Local Councils provides that all Government bills containing provisions solely applying Greenland shall before submission in the "Rigsdag" be placed before the Colonial Council for report."² Grønlænderne var altså medbestemmende i styringen af egne anliggender – lovforslag vedrørende Grønland skulle forelægges det grønlandske landsråd.

Forhold, der kunne give et andet billede af det danske engagement i Grønland, blev tilsyneladende udeladt.³ Eske Brun anførte overfor statsminister Hedtoft, at Danmark havde en interesse i, at Grønland ikke længere var en koloni, da dette ellers på længere sigt kunne medføre ubehagelige overraskelser for Danmark.⁴ Hvilke ubehagelige overraskelser som Brun henviste til, fremgik ikke tydeligt, men formentlig har det været eventuelle krav fra FN om, at Grønland skulle have selvstændighed.

Grønlandskommissionens betænkning fra 1950 specificerede ikke Grønlands statsretslige forhold til Danmark, men lagde op til, at forfatningskommissionen efterfølgende skulle komme med forslag til en ordning af dette forhold. Forfatningskommissionens forslag, som forelagdes landsrådet i 1952,

¹ DIIS, 2007, s. 176

² Rapport til FN 1951, rigsdagens grl.udv, FB

³ Kleist, 2004, s. 139

⁴ Ibid., s. 142

lød: ”Bestemmelserne i denne grundlov gælder for alle dele af Danmarks rige. Som følge heraf skal Grønland for fremtiden være repræsenteret på rigsdagen.” Landsrådet sagde ja til forslaget.⁵ Det grønlandske folk blev ikke ved en folkeafstemning spurgt om det fremtidige statsretslige forhold Grønland og Danmark imellem. Et forhold, der kritiseredes af FN. Den danske opfattelse var, at da landsrådet som repræsentant for det grønlandske folk i 1952 havde sagt ja til integration, kunne der ikke herske tvivl om den grønlandske holdning. For at dokumentere den grønlandske villighed til integrationen blev Augo Lyng og Frederik Lyng, som Grønlands folketingsmedlemmer, i 1954 bedt om overfor FN at udtale, at landsrådets beslutning i 1952 var udtryk for det grønlandske folks ønske.⁶ Danmark sendte den sidste rapport om Grønland til FN i 1954. Grønland var, i forhold til FN, dermed ikke længere en koloni.

Kleist (2004) påpegede, at Brun i december 1953 overfor statsministeren, i forbindelse med indrapporteringerne til FN, havde gjort opmærksom på Danmarks gode omdømme i koloniproblematikken. Et omdømme, som kunne give Danmark en mæglerrolle indenfor området.⁷ Lederen af den arktiske division under det canadiske statsapparat, B.G. Siverts, rejste i 1956 til Grønland – rejserapporten⁸ beskrev udviklingen i Grønland og Grønlandspolitikken. Brun havde, ifølge rapporten, opfordret den canadiske ambassadør H.F. Feaver til at rejse til Grønland – formentlig fordi Brun ville fremvise udviklingen og den danske indsats bag. Opfordringen tyder på, at Brun var stolt af projektet *det moderne Grønland*. Rapporten giver et indblik i en udefrakommende embedsmands opfattelse af forholdene i Grønland. Siverts rapportede, at hans umiddelbare tanke om, at den danske Grønlandspolitik var blevet udviklet over lang tid, kodificeret i G-50 og lagt i rammer med bred enighed, ikke holdt vand. Tværtimod var der både i Grønland og i Danmark folk, der ikke var enige i politikken (bl.a. omkring det grønlandske sprogs status og brug), men at de ansatte i Grønlandsadministrationen nødtigt ville tale derom.⁹ Siverts noterede også, at mange fra den gamle garde indenfor administrationen fortsat arbejdede, nogle i gode stillinger, men også nogle gemt væk i: ”back-room jobs out of the main stream of the work.”¹⁰ Rapporten tilkendegav, at der ikke var fuld enighed om den førte Grønlandspolitik, men at den formodede opposition ikke kom til orde. Siverts beskrev danskerne som venlige folk og oprigtige i deres bestræbelser på at hjælpe grønlænderne. Danskerne opfattede, i Siverts udlægning, grønlænderne som ineffektive, upålidelige og tilbagelæned. En karakteristik, som grønlænderne angav, skyldtes

⁵ LR-forhandlinger 1952, s. 133 og 136

⁶ Lannung, 1955, s. 144 og DIIS, 2007, s. 336

⁷ Kleist, 2004, s. 142

⁸ Siverts, 1956, N.O. Christensens arkiv, AI

⁹ Ibid., s. 2

¹⁰ Ibid., s. 3

den manglende lighed mht. lønninger. Visse grønlændere var reserverede overfor danskerne; i Siverts udlægning, fordi grønlænderne følte, at danskerne havde bibeholdt den styrende rolle og at muligheden for reel ligestilling dermed var vanskelig opnåelig.¹¹

Eske Brun redegjorde i to artikler i tidsskriftet *Grønland* i 1958 for udviklingen siden nyordningen.¹² Brun indledte med at påpege, at meget stadig manglede at blive gjort, men også at en række vigtige felter udviste en glædelig udvikling. Sammenlægningen af landsrådene havde vist sin berettigelse og ingen kunne længere drømme om at vende tilbage til det tidligere system. Det samme gjorde sig gældende for de nye kommuneråd. Det opbyggede system var fremmede for Grønlands politiske modenhed. Rådene var nu udelukkende sammensat af folkevalgte repræsentanter og administrerede egne penge, der blev tilvejebragt gennem indirekte afgifter.¹³ Udviklingen indenfor bosættelsesmønsteret var, at grønlænderne flyttede mod byerne: ”i fiskeriområderne kan en ophjælpning af erhvervet kun foregå samtidig med en omgruppering af befolkningen i større bebyggelser. Hele denne sammenflytning er foregået ganske af sig selv, men selvfølgelig støttet af bolighjælpens ordning.”¹⁴ I fangerdistrikterne var det imidlertid ikke tanken at koncentrere befolkningen.¹⁵ Et problem for Grønlands situation var det, at produktionen ikke var steget så meget som Grønlandskommissionen havde forudset, men der var iværksat nye produktionsmetoder, bl.a. frysning og hermetikbehandling af fisk. Fiskeriet havde dog stadig behov for større fiskefartøjer og at man begyndte at fiske udenfor indenskærsområderne.¹⁶ Den lavere end forventede produktivitet gav også problemer på lønområdet. Lønningerne måtte gives ud fra Grønlands egen økonomiske bærekraft, og det ville derfor betyde en underminering af dette, hvis lønnen i Grønland var på niveau med den i Danmark. Danske udsendte arbejdere skulle stadig have et incitament til at tage til Grønland i form af en præmie og ”der findes ikke nogen patentløsning, der tilfredsstiller alle, men vi gør vort bedste for at få det bedst mulige resultat for grønlænderne ud af det.”¹⁷ Hvorvidt grønlænderne var blevet lykkeligere af, hvad der var sket de seneste år, ville Brun nødtigt svare på, men mht. boliger, sundhed, ernæring og rent oplysningsmæssigt var Grønland klart bedre stillet end tidligere. Til dem der mente, at udviklingen gik for hurtigt, mente Brun, at det var en uundgåelig følge af udviklingen.

¹¹ Ibid., s., appendix A

¹² Brun, 1958(1) og Brun, 1958(2)

¹³ Brun, 1958(1), s. 201-203 – kommunalbestyrelserne administrerede aldersrente og understøttelse

¹⁴ Ibid., s. 209 – det var muligt at få boliglån med mellem 50 og 75 % statstilskud.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Brun, 1958(2), s. 247-248

¹⁷ Ibid., s. 250-252 – Målet for lønpolitikken var stadig i 1957, at der skulle være samme aflønning i Grønland som i Danmark for det tilsvarende arbejde. Dertil skulle dog medregnes lavere priser på varer og at der ikke var beskatning af lønnen i Grønland. Ligelønsprincippet, Brandt Jensen, 8. februar 1957, N.O. Christensens arkiv, AI

Hvis udviklingen skulle gå langsommere, ville det betyde lavere indtægter samt dårligere sygdomsbehandling, undervisning og produktionsforhold – og hvem ville vælge det? Grønland var blevet en del af Danmark og den øvrige verden, og der blev fra Eske Brun og hans administrations side arbejdet på, så effektivt som muligt, at få løst problemerne.¹⁸ Eske Brun udtrykte, at hans administration havde styr på situationen og på udviklingen. Indtrykket af udtalelserne er, at det i overvejende grad var op til administrationen at styre udviklingen i en bestemt retning. Det moderne Grønland var undervejs.

5.2 Departementschef Brun

Eske Brun fik i 1949 opfyldt sin ambition, da han satte sig i direktørstolen i Grønlands Styrelse. Brun var indtil 1964 den øverste ansvarlige embedsmand i Grønlandsadministrationen. Kilderne tyder på, at han i perioder knoklede løs fra morgen til sen aften, mens han i andre perioder kunne virke uengageret og tilsyneladende pønsede på at følge i sin faders fodspor og blive amtmand.¹⁹

Claus Bornemann startede i Ministeriet for Grønland i 1956 og kunne fortælle, at Brun havde et godt rygte fra tiden under Anden Verdenskrig. En periode som, ifølge Bornemann, havde været Bruns bedste tid i Grønlandsadministrationen.²⁰ Bornemann fortalte desuden, at Brun var den person i statsforvaltningen, der vidste mest om Grønland, men at Brun ikke var specielt glad for bureaukratiet i statsforvaltningen. Brun virkede, måske af den grund, til at gå i stå i Grønlandsarbejdet i slutningen af sin departements-cheftid.²¹ Bornemann fortalte ligeledes, at når Brun som departementschef kom til Godthåb og i reglen skulle tage sig af presserende sager, ville han hellere vandre ud i fjeldet og lade papirdyngerne ligge.²² Eske Bruns søn, Johan Brun (1938-), udtrykte på samme måde, at Brun ikke var videre glad for at sidde på kontor, selvom han brugte meget tid på arbejdet.²³

Peter Freuchen berørte samme forhold omkring Brun i 1948, hvor Freuchen fremførte, at Brun med dygtighed havde ledet Grønland under Anden Verdenskrig: ”men maaske vil hans faste personlighed være mindre egnet til fremtidens fredelige udvikling.”²⁴ Ville Brun måske hellere lave noget andet end at være øverste leder af Grønlandsadministrationen?

¹⁸ Ibid., s. 252

¹⁹ Magnus Jensen til Simony 21. marts 1947, C.F.B. Simonys privatarkiv og brev fra V. Borum til N.O. Christensen 3. august 1951, N.O. Christensens arkiv, AI

²⁰ Samtale med Claus Bornemann, 11. april 2006

²¹ Ibid.

²² Ibid.

²³ Samtale med Johan Brun, juni 2009

²⁴ Freuchen, 1948, s. 201

Kapitel 5 (1953-64)

I et brev fra 1951 fra skolekonsulent Borum til landshøvding N. O. Christensen blev Bruns indsats som departementschef beskrevet som: ”mere eller mindre uinteresseret i departementets anliggender. Brun har i hvert fald aldrig tidligere taget tingene så let som for tiden, d.v.s. været så lidt på sit kontor, selv når vigtige ting står på dagsordenen ... Sveistrup, Magnus Jensen [o.a.] ... anser det for givet, at Brun støt arbejder på at blive amtmand, og dette helst i Ålborg.”²⁵ Brevet tilkendegav ligeledes rygter om, at finansministeriet og en vis kreds af venstrepolitikere ville have Aksel Svane som afløser for Brun, hvis Brun skulle skifte arbejde.²⁶ Borum var imidlertid ikke videre positivt stemt overfor Svanes eventuelle forfremmelse til departementschef, da: ”vil finansministeriet utvivlsomt helt og fuldt få ledelsen af arbejdet i Grønland.”²⁷ Borum arbejdede til dagligt som skolekonsulent under Brun, og udtalelserne om Bruns manglende engagement må tages for pålidelige. Havde Brun efter nyordningen opnået, hvad han ville? Ambitionen om at sætte et fingeraftryk på Grønlands udvikling var gjort og nye udfordringer trak. Brun fortsatte imidlertid arbejdet.

Den 30. august 1955 blev Johannes Kjærbøl (1885-1973) den første egentlige Grønlandsminister – Statsministeren havde indtil da samtidig været Grønlandsminister, da Grønlandsdepartementet havde været statsministeriets 2. departement.²⁸ Johannes Kjærbøl ville, for at kunne betræde stillingen som Grønlandsminister, have en: ”fyldig repræsentation af sagkundskab med Eske Brun i spidsen, men skulle et udpræget embedsmandsstyre ikke alene beherske administrationen, var det nødvendigt, at ministeren satte sig grundigt ind i sagerne.”²⁹ Med andre ord ville Kjærbøl have mere indflydelse end den, han mente de forrige ministre med ansvaret for Grønland, havde haft. Forholdet mellem den frembusende minister Kjærbøl og den fåmælte departementschef Brun var ikke ideelt. Tilsyneladende passede det ikke Brun at have en minister, der selv ville have indflydelse.³⁰ Kjærbøl fik bl.a. gennemført vintersejlad til Grønland i vintermånederne, trods advarende røster fra flere sider, heriblandt Augo Lyng. Det katastrofale resultat var, at skibet Hans Hedtoft med 95 personer ombord i januar 1959 forsvandt på tilbagerejsen fra Grønland, ironisk nok var Augo Lyng blandt de omkomne. Forud for ulykken var Kjærbøl trådt tilbage som Grønlandsminister i 1957 og var blevet afløst af Kai Lindberg (1899-1985). Kjærbøl var tæt på at

²⁵ Brev fra V. Borum til N.O. Christensen 3. august 1951, N.O. Christensens arkiv, AI

²⁶ Ibid.

²⁷ Ibid.

²⁸ Grønlands Styrelse blev i 1950 omdannet til Statsministeriet 2. Departement. I 1955 blev det til et selvstændigt ministerium (Grønlandsministeriet), som bestod indtil 1987.

²⁹ Kjærbøl, 1959, s. 241-242

³⁰ Halskov & Halskov, 2009, s. 39

blive stillet for en rigsretssag for, at have tvunget byggeriet af skibet Hans Hedtoft igennem.³¹

I forbindelse med Eske Bruns 25-års jubilæum som ansat i Grønlandsadministrationen i 1957 trykte Grønlandsposten et ekstranummer. Bladets Danmarksredaktion interviewede Brun og spurgte, hvad der havde drevet ham til Grønland, svaret var: ”Grundene var mange, men dog særlig to for, at jeg i toogtrediven op til Godhavn drog. Skyttechef og skattesekretær ville sikkert aldrig gi’ mig særlig karriere; dernæst ku’ jeg læse i den lange vinternat ... Min natur er ej af mange ord, derfor fandt jeg andre glæder oppe imod nord: Jeg blev ej af pressen overrendt.”³² Interviewet er gengivet i en humoristisk opsætning. Den afsluttende passus tyder på, at en koket Brun fremstillede sig selv i beskedenhed. Brun var på det tidspunkt departementschef og nød opmærksomheden fra pressen.

Brun gik af i 1964 som departementschef og grunden var Brun selv: ”Jeg havde haft den lykke, at jeg to gange i Grønlands historie var kommet til at stå midt i afgørende nyorienteringer, i 1940 og i 1950 ... begge gange havde jeg været med til at levendegøre ideer, som jeg fuldt og helt gik ind for. Fra 1960 skulle jeg nu gå ind i arbejdet for en udvikling, om hvis ideer jeg havde haft tvivl.”³³ Brun mente, at Grønlandsudvalget af 1960 fejlede på to punkter. Det første punkt var, at lønforskellene blev bibeholdt. Egnede grønlænderne burde, ifølge Brun, kunne få samme lønvilkår for det samme arbejde som medborgere i Danmark. Det var dog ikke reel ligeløn; udsendte danskere i Grønland skulle stadig have Grønlandstillægget, da det var nødvendigt for at kunne tiltrække folk. Det andet punkt var den fortsatte isolationisme, som var et levn fra afspærringspolitikken. Det drejede sig om fiskerigrænserne og erhvervsadgangen, hvor man undlod at give fri adgang for danske fiskere og erhvervsfolk. Det var et punkt, hvor Brun var i opposition til flertallet af den grønlandske befolkning og til de grønlandske medlemmer af G-60.³⁴

I A/G fra den 6. maj 1964 udlagdes grunden til Bruns tilbagetræden som politisk motiveret. Brun var utilfreds med G-60s planlagte oprettelse af Grønlandsrådet, der ville underminere Bruns departement og gøre departementschefstillingen nærmest overflødig.³⁵ Brun protesterede mod oprettelsen af rådet, da det i praksis ville føre til en dualisme i stedet for en forvaltningsmæssig enhed. En konsekvens af rådets oprettelse var, at planlægnings- og koordinationsarbejdet mht. Grønland ville blive frataget Eske Bruns departement og i stedet overgå til rådet.³⁶ Trods Bruns protest blev Grønlandsrådet dannet og fungerede indtil 1979. Rådet havde 11 medlemmer (de to

³¹ Schultz-Lorentzen, 1999, s. 23

³² Grønlandsposten, ekstranummer, 28. september 1957, N.O. Christensen, arkiv 121, AI.

³³ Brun, 1985, s. 145

³⁴ Brun, 1965, s. 208-209

³⁵ Jørgen Fleischer, A/G, 6. maj, 1964, s. 13

³⁶ G-60, 1964, s. 74-76

Kapitel 5 (1953-64)

grønlandske folketingsmedlemmer, tre udpeget af landsrådet, fem fra de fem største danske partier og en formand). Eske Brun følte sig frataget indflydelse, men en anden grund til hans fratreden var formentlig, at han var træt af arbejdet efter 17 år som øverste leder af Grønlandsadministrationen.

Da Brun fratrådte sin departementschefstilling skrev Finn Gad: ”Det er muligt, at ”uviljen mod sager”, der faktisk – måske ubevidst – har fulgt Eske Brun hele hans embedsliv, blev grundigt rodfæstet i skatteårene [da Brun var i skattedepartementet 1929-1934]. Det er vel nok det største paradoks, at han overhovedet blev centraladministrativ embedsmand.”³⁷ Brun havde en ”manglende tilbøjelighed for at beskæftige sig med detaljer” og en ”konstitutionel generthed”³⁸ Erik Hesselbjerg (1921-84) blev ny departementschef i Ministeriet for Grønland. Hesselbjerg var startet i Grønlands Styrelse i 1947 som sekretær, hvorefter han arbejdede ved landshøvdingembedet i Godthåb (1953-59) før han blev politimester i Grønland (1959-64).

Den officielle anerkendelse af Brun fremgik af, at han blev slået til Ridder af Dannebrog i 1947, tre år efter til Dannebrogsmænd, Kommandør af 2. grad blev han i 1955 og endelig i 1963 Kommandør af 1. grad. Brun fik således den næsthøjeste orden for ikke-fyrstelige. Til sammenligning fik Ebbe Munck samme grader indenfor ordenen, mens Henrik Kauffmann i 1958 fik tildelt den højeste orden for civile; storkorset med diamanter.³⁹

Den tidligere Grønlandsminister Tom Høyem (1941-) fortalte, at Brun efter sin fratreden sjældent viste sig i Grønlandsministeriet, da Brun ikke ville blande sig. Høyem var Grønlandsminister 1982-87, og inviterede i starten af sin ministertid flere gange Brun på frokost for at lytte til erfaringer fra Grønlandsadministrationens ”grand old man”. Respekten for Brun var også i 1980’erne stor.⁴⁰ Efter sin fratreden sad Brun som formand for Kommissionen for Videnskabelige Undersøgelser i Grønland – Brun var ligeledes inde i Grønlands relevante kredse gennem en bestyrelsespost i Arktisk Institut og som æresmedlem i Det Grønlandske Selskab. Eske Brun havde ligeledes i 1954 været med til at stifte Arktisk Institut.

³⁷ Gad, 1964, s. 389

³⁸ Ibid., s. 393

³⁹ De Kongelige Ordeners historiograf, Ordenskapitlet om Eske Brun, Dannebrogordenen blev indstiftet i 1671 af Christian den 5. og tildeles danskere og udlændinge for fortjenstfuld civil eller militær embedsgering. I sin nuværende form findes seks grader indenfor ordenen, denstoredanske.dk (dannebrogordenen). Jørgen Hæstrup i DBL om Ebbe Munck. Viggo Sjøqvist i DBL (dansk biografisk leksikon) om Henrik Kauffmann. Knud Oldendow fik i 1947 ordenen kommandør af 2. grad, Mads Lidegaard i DBL om Knud Oldendow. Eske Bruns onkel Constantin Brun fik til sammenligning storkorset, Viggo Sjøqvist i DBL. Eske Brun tildeltes i 1957 St. Olavs orden, Norges fornemste ridderorden, af den norske konge.

⁴⁰ Tom Høyem mail, 11. november 2009

Kapitel 5 (1953-64)

Eske Brun døde den 11. oktober 1987, 83 år gammel. I Høyems nekrolog om ham tillagdes Brun en afgørende rolle i omformningen af det grønlandske samfund efter Anden Verdenskrig.⁴¹

⁴¹ Høyem, 1985

Diskussion og konklusion

Eske Brun havde igennem sin familiære og uddannelsesmæssige baggrund gode muligheder for at indtage en indflydelsesrig position indenfor, hvilken karriere han valgte. Brun var uddannet til at lede og havde evnerne til at opfylde ambitionen om at indtage en ledende stilling. I sin studietid stiftede Brun bekendtskab med Grønlandsdebatten – og søgte deltagelse i anlæggelsen af kolonien Scoresbysund. At Brun skulle komme til at beskæftige sig med Grønland på et senere tidspunkt i en årrække, lå ikke i kortene. Brun søgte, ligeledes i studietiden, at søge indflydelse gennem opstillingen til studenterforeningsvalgene. En anden væsentlig beskæftigelse for Brun var deltagelsen i Akademisk Skytteforening, hvor centrale borgerlige værdier florerede. Brun fremstod, da han i 1929 havde fuldført sin juridiske embedseksamen med fine karakterer, som en ung lovende mand med alle muligheder for en glimrende embedsmandskarriere.

Grønland var, da Eske Brun i 1932 kom til landet, på vej væk fra det traditionelle fangersamfund. Devisen var en rolig udvikling, men målet var klart; grønlænderne skulle modnes og landet skulle med tiden åbnes op. Forløbet i Grønland under Anden Verdenskrig satte på flere fronter skub i udviklingen. Igennem afholdelsen af fællesmøder, centraliseringen af administrationen, omformningen af forsyningssystemet og en større kontakt befolkningen imellem, dels gennem skibstrafik og dels gennem radioen og aviserne, formedes en bevidsthed om den fremtidige kurs. Ansvarligheden og lysten til at være med til at styre egne anliggender blev fremmet.

Krigen styrkede ligeledes loyalitetsfølelsen mod Danmark - forbindelsen mellem Danmark og Grønland blev styrket under adskillelsen. Intet tyder på, at der var egentlige ønsker blandt grønlændere om en frigørelse fra Danmark, hverken under eller umiddelbart efter krigen. Fra grønlandsk side var ønskerne en større grad af medbestemmelse og lighed med danskerne. Eske Brun og Aksel Svanes vigtigste opgave under krigen var at bevare Grønland for Danmark – dels i forhold til USA og dels i forhold til den grønlandske tillid til, at Danmark igennem landsfogederne evnede at sørge for at undgå nød i Grønland. Administrationen i Grønland måtte, uden adgangen til Grønlands Styrelses ekspertise og rådgivning, rationalisere og centralisere det forhåndenværende personale og administrative system. Opbygningen af forsyningslinjerne til og fra USA og Canada krævede tilstedeværelsen af en af landsfogederne i USA. I første omgang var Brun udsendt som leder af Grønlandsdelegationen, hvorfra han forsøgte at opbygge en position til at bedre Grønlands sag, men måtte se sig udmanøvreret af gesandt Kauffmann. Kauffmann var i forhold til Brun et større hjul i det store maskineri.

Afslutning

Kauffmann blev i efteråret 1941 anerkendt som uafhængig dansk gesandt, og dermed også landsfogedernes overordnet. Landsfogedernes indbyrdes forhold under krigen endte med, at den ældre og mere erfarne Svane blev sat skakmat. Svane tog i juni 1941 til USA, men havde ikke forventet at skulle tilbringe resten af krigen der. Et forsøg fra Svane på, at udvise loyalitet mod den siddende danske regering igennem et avisinterview, blev udlagt som, at Svane var pro-nazist og som modstander af den væbnede kamp mod Tyskland. Svane ville med udtalelserne blot vise sin loyalitet mod den siddende danske regering, og intet tyder på at han nærrede sympati for nazismen. Svanes uheld bestod i, at udtalelsen i august 1941 kunne og blev brugt imod ham. Kauffmann fik gelejdet Svane ind under gesandtskabet, og Brun så, i samråd med Kauffmann, sit snit til at bibeholde sin status som ene-landsfoged.

Amerikanerne opfattede Brun som en dygtig og samarbejdsvillig landsfoged, der dog også i deres øjne havde visse uheldige egenskaber, såsom at han var egenrådig og traf hurtige beslutninger uden overvejelse af konsekvenserne. De amerikanske myndigheder havde dog i sidste ende ingen problemer med lade Brun fortsætte som ene-landsfoged. Fra sommeren 1941 sad Brun derfor som den eneste landsfoged i Grønland og var her det store hjul i det lille maskineri – nu kunne Brun vise sine evner som leder. Eske Brun havde i forhold til den amerikanske militære tilstedeværelse, der kan karakteriseres som en besættelse, et fungerende samarbejde, og han var indstillet på, at Danmark igennem Grønland skulle yde sit i kampen mod Aksemagterne. Nordøstgrønlands Slædepatrulje bidrog aktivt i krigen på de allieredes side, og symboliserede for Brun den rette danske indstilling til at kæmpe på demokratiernes side. Samtidig var Brun opsat på, at beskyttelsen af den grønlandske befolkning skulle opretholdes, også selvom både de amerikanske tropper og befolkningen tæt på de amerikanske baser ønskede kontakt. En tilsidesættelse af beskyttelsesprincippet kunne, sammen med et slet fungerende forsyningssystem, have brudt grønlændernes tillid til den danske administration – og Grønland kunne være tabt for Danmark.

Eske Bruns embedsførelse under Anden Verdenskrig viste, at han var en dygtig embedsmand, der loyalt havde videreført principperne i Grønlandspolitikken under svære vilkår. Resultatet var, at Grønland forblev på danske hænder. Intet i kilderne fra denne periode tyder på, at Brun nærrede planer om en anderledes Grønlandspolitik end den allerede gældende. Brun protesterede ikke mod samtiden for at skabe en ny fremtid. I forhold til både gesandt Kauffmann og landsfoged Svanes embedsførelse havde Brun betænkeligheder, og forsøgte overfor dem begge at bedre sin egen position. Overfor Kauffmann var Brun dog enig i, at der aktivt skulle gøres en indsats for at bekæmpe Aksemagterne, men Brun var utilfreds med, at Kauffmann overtog ansvarsområder fra landsfogederne og tilsidesatte grønlandske interesser. Brun var uenig med Svane omkring, hvilken

Afslutning

rolle de som embedsfolk skulle indtage i forhold til den danske regering. Svane mente, at neutralitet var den rette indstilling i den verserende krig, mens Brun mente, at der aktivt skulle kæmpes for at befri Danmark. Derudover mente Brun, at han kunne gøre et bedre arbejde som ene-landsfoged end Svane, hvilket ville skabe bedre forudsætninger for at holde Grønland på danske hænder. Svane var dog også indstillet på et samarbejde med USA om forsvaret af Grønland, men frygtede konsekvenserne for den danske befolkning ved en offentlig stillingtagen for de allierede.

Skabelsen af *Radiofonien* og *Grønlandsposten* var begrundet i ønsket om at bringe klarhed og åbenhed omkring den usikre verdenssituation, men var også for Brun et redskab til at propagandere for den danske administration. De nye medier rykkede befolkningen tættere sammen og åbnede grønlændernes øjne for omverdenen. Afholdelsen af de fælles landsrådsmøder og centraliseringen af administration gav en fornemmelse af, at tingene kunne gøres på anden vis end den hidtidige. Følelsen var, at Grønlands Styrelse eller ministerierne i København ikke behøvede at blive spurgt om alt. Men det var ikke Eske Bruns hensigt under krigen at påtage sig kompetence, der ikke tilkom ham. Hensigten var heller ikke at skabe et nyt styre i Grønland. De fleste tiltag fra landsfogedernes side havde deres baggrund i omstændighedernes nødvendighed. Udviklingen under krigen betød dog også, at man fra grønlandsk side i højere grad fik øjnene op for, hvad man ville. Ansvarsfølelsen, især oparbejdet under krigen, ledte til ønsker om medbestemmelse og en mere smidig kommandogang i forhold til de danske myndigheder. Selvom Bruns handlinger var formålsrettet, videreførelsen af den danske politik i Grønland, blev konsekvensen, at udviklingstendenserne fik en stor del af sin næring fra perioden under krigen. I henhold til Giddens strukturteori kan det udledes om Eske Bruns virke i perioden, at han eksempelvis igennem ovennævnte tiltag under Anden Verdenskrig medvirkede til, at visse samfundsstrukturer ændredes, selvom tiltagene lå indenfor rammerne af danske Grønlandspolitik. Bruns udtalelser i landsrådene og i *Grønlandsposten* under krigen kunne opfattes som opfordringer til en reformering af styret af Grønland. Størstedelen af de toneangivende grønlændere og danskere i Grønland havde derfor, da krigen sluttede, forhåbningen om en videreførelse af det opbyggede system.

De grønlandske delegerede ved forhandlingerne i 1946 med Rigsdagens Grønlandsudvalg blev derfor skuffede over Bruns manglende støtte til deres ønsker om en ændring af styrelsesloven. Bruns foregående udtalelser var dog fremsat uden definitive udsagn – og kunne forstås på flere måder, altså både for og imod. Brun var en dygtig kommunikator og forhandler og udtalte sig ofte været tvetydigt og forsigtigt. Hvilket kan begrundes ud fra, at han dels ikke ønskede at kritisere sine overordnede og den førte politik, og fordi han ønskede at bevare grønlændernes tillid til hans

Afslutning

person.

Udviklingen i Grønland efter Anden Verdenskrig skal sættes i forhold til de øvrige strømninger i tiden – danske journalisters kritik af forholdene i Grønland i 1946-47, FN's afkoloniseringsønsker og grønlændernes egne ønsker til udviklingen. Eske Brun var på den led *bare* den rette mand på det rette tidspunkt – og derfor ikke nødvendigvis den store reformator som han i manges øjne er blevet gjort til. Efter krigen var det en afdæmpet Brun på permission, der ikke i første omgang fremstod som reformivrig – under 1946-forhandlingerne var det snarere forsigtighed, der kendetegnede Bruns udtalelser. Grunden til denne forsigtighed var, at ambitionen hele tiden var at blive administrativ leder – og direktørstillingen for Grønlands Styrelse var indenfor rækkevidde. En for radikal holdning til Grønlandspolitikken ville ikke bane vejen for en sådan ambition.

Tilsyneladende overvejede Brun i perioden efter krigen at skifte embede til amtmand. Efterhånden som kritikken af Grønlands Styrelse voksede, så Brun sit snit til at opfylde ambitionen. Brun havde under krigen lært at bruge pressen til at fremme egne interesser, og opportunisten Brun valgte at stille sig i modsætning til direktør Oldendow, der i pressen personificerede den traditionelle Grønlandspolitik. Pressens kritik og nedgørelse af Oldendow kunne sidestilles med et karaktermord, da direktøren gjorde sit yderste for at fremme Grønlands udvikling indenfor de tilgængelige rammer. Brun blev opfattet som en vigtig mand for det foreliggende Grønlandsarbejde og blev i 1947 ansat i en nyoprettet vicedirektør stilling i Grønlands Styrelse. Vicedirektøren Brun arbejdede ud fra egen dagsorden og med en syg Oldendow var der let spil. Ønsket om en omformning af Grønlands-politikken vandt efterhånden frem i regeringskredse, og Brun blev sat i spidsen for denne reformering. Først som direktør og sidenhen som departementschef. Da Grønlandskommissionen nedsattes i 1948 var det efter en politisk beslutning med statsminister Hedtoft som ophavsmand. Hedtoft og Brun havde et tæt forhold, og Hedtoft kunne i Bruns memorandum se en drejebog til en ny Grønlandspolitik. Bruns anbefalinger til en ændring af Grønlandspolitikken gik på, at der skulle skabe et selv bærende økonomisk fundament, hvorpå det grønlandske samfund kunne hvile. Grønlænderne skulle have øget selvstyre og administrationen skulle centraliseres.

På anden front var det vigtigt at fastholde kontrollen over Grønland og her må det formodes, at Brun ansås som en mere egnet direktør af Grønlands Styrelse end Knud Oldendow. Danske forhåbninger om neutralitet i den begyndende kolde krig viste sig illusoriske, og igennem Grønland havde Danmark et værdifuldt kort i forhold til de øvrige NATO-lande. USA inkluderede Grønland i deres forsvarsinteresser i takt med at fronterne blev trukket op i den kolde krig. Baggrunden for

Afslutning

nyordningen i Grønland efter Anden Verdenskrig var også af sikkerhedspolitisk karakter. Grønland blev igennem nyordningen knyttet tættere sammen med Danmark, og blev ved den danske grundlovsændring i 1953 en ligestillet del af det danske rige. Brun var en vigtig person indenfor Grønlandsadministrationen i 32 år, de sidste godt 15 år som øverste leder, men valgte at stoppe, da hans holdninger ikke vandt genhør i 1960'erne.

En myte er en forestilling uden bund i virkeligheden, som kritikløst og ofte fejlagtigt accepteres af flertallet.¹ Myten Eske Brun fortæller historien om en beskeden mand, der reddede et helt samfund og bevarede det på danske hænder og i den efterfølgende proces omkalfatrede det. Den officielle og medieskabte anerkendelse af Brun som redningsmanden og reformatoren formede myten. Brun anses vanligtvis som en distinkt anderledes embedsmand, i forhold til den mere konservative Grønlandspolitik.

Brun gøres til, og til dels, var en af hovedmændene bag den modernistiske fløj i efterkrigstidens Grønlandsdebat,² og var således en trussel mod Oldendows direktørstilling og dennes traditionalistiske politik.³ Brun havde desuden sammen med en række fremtrædende personer allerede under krigen startet debatten om Grønlands fremtidige tilhørsforhold til Danmark,⁴ men undlod at stille sig i spidsen for en slagkraftig opposition umiddelbart efter krigen, da han var på vej ud af systemet.⁵ Kritikkerne af Brun fik til gengæld ikke meget taletid, selvom både Frederik Lynge og Knud Oldendow mere eller mindre direkte opponerede mod Bruns politik, som de opfattede som en trussel mod en rolig og langsommere samfundsudvikling.⁶

Brun havde interesse i at fremstille sin egen rolle i udviklingen under Anden Verdenskrig i et godt lys for derved at høste anerkendelse, i første omgang i bestræbelserne på at blive direktør for Grønlands Styrelse. Brun værnede om sit renommé og havde et ønske om at efterlade et bestemt indtryk af sig selv til eftertiden. At give et objektivt og uddybende billede af Brun har derfor været en udfordring. Det er forsøgt gennem Giddens' strukturteori, at påvise Bruns indflydelse på det historiske forløb – Eske Brun havde igennem hele forløbet en strukturel virkelighed, han opererede indenfor, dette i forhold til hans overordnede den danske Grønlandsadministration, i forhold til landsrådet og især i forholdet til USA. Det relevante i denne henseende er, i hvor høj

¹ Myte i Den danske ordbog af Det danske sprog og litteratur selskab. Se ordnet.dk og Gyldendals Dansk Fremmed Ordbog.

² DIIS, 2007, s. 127

³ Højlund, 1972, s. 20 og 27

⁴ Hertling, 1977, s. 12

⁵ Sørensen, 1983, s. 135

⁶ Frederik Lynge, 30. januar 1946, rigsdagens grl.udv. forhandlinger 1946, FB og Knud Oldendow, 22. januar 1946, rigsdagens grl.udv. forhandlinger 1946, FB

Afslutning

grad Brun evnede at påvirke de strukturer, som var med til at forme forløbet.

Et aspekt af Eske Bruns selviscenesættelse var omkring hans forhold til naturen. Da meddelelsen om Danmarks besættelse kom den 9. april 1940 kørte Brun hundeslæde på havisen ud for Godhavn. En mand var blevet sendt ud for at lede efter Brun og overbringe ham nyheden om besættelsen så snart den var blevet hørt ved kolonien. Brun kørte i hast tilbage til kolonien. Hvorvidt Eske Brun vitterligt havde været ude med hundeslæde, da meddelelsen kom, er ikke blevet be- eller afkræftet. Det er nærliggende at antage, at Brun i sin erindringsbog ville underbygge sin egen myteopbygning – i denne forbindelse omkring hans forhold til Grønlands natur. Det må formodes, at Brun ønskede at fremstille sin egen person som værende på bølgelængde med grønlænderne. Brun forstod grønlænderne bedre på den baggrund. Naturmennesket Brun stod ikke i modsætning til embedsmanden Brun, men det kan tolkes, at arbejdet i virkeligheden for Brun bare skulle overstås. Brun fremstår som en øverste ansvarlig, der kun med nød kunne mande sig op til at klare petitesserne og hellere ville tage sig af de overordnede forhold. Kilderne peger dog i en anden retning – Brun lagde en masse timer i sit arbejde og deltog ivrigt i forhandlinger.

Udviklingen i Grønland havde højst sandsynligt fulgt samme kurs, selv uden en Eske Brun. Brun var blot en blandt flere grunde til, at Grønland kom helskindet igennem Anden Verdenskrig, og til at Grønland blev moderniseret og endte som en integreret del af Danmark. Alligevel blev Brun et symbol på denne modernisering – hvilket til dels er berettiget, da Brun sad centralt placeret både under og efter krigen, men en enkelt mand alene kan ikke ændre verden.

Litteratur

Amstrup, Niels (1978): *Grønland i det amerikansk-danske forhold 1945-1948*, I: Studier i dansk udenrigspolitik – tilegnet Erling Bjøl ved Niels Amstrup og Ib Faurby, Politica, 1978, s. 155-198

Ammendrup, Hans (2007): *Grønlands Styrelse 1939-48: et direktorat i spidsen for udviklingen?* Det Humanistiske Fakultet, Københavns Universitet, 2007

Ancker, Paul E. (1993): *Narsarsuaq Air Base (B.W.-1), 1941-58*, I: Grønland, 1993, nr. 4, s. 125-252

Andersen, Jan (2008): *Traditionalisten Oldendow*, Kapitel 8 i ph.d.-afhandling Den juridiske ekspedition til Grønland 1948-49, Ålborg Universitet, 2008

Andreassen, Janni (2007): *At vise flaget: Ebbe Munck: krigskorrespondent, modstandsmand, hofchef*, Høst, 2007

Barth, Frederik (redaktør) (1994): *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Culture Difference*, Universitetsforlaget, Pensumtjeneste, Oslo, 1969

Bendixen, Kr. (1927): *Giv Grønland fri for dansk Fiskeri*, I: den akademiske borger 11. marts 1927, s. 1

Bendixen, Thomas (2000): *En undersøgelse af de danske frivillige korps 1918-1937: med særligt henblik på Akademisk Skyttekorps: Socialdemokratiets og Det Radikale Venstres syn på korpserne samt baggrunden for korpsforbudet*, Historisk Institut, Københavns Universitet, 2000

Beretning og Kundgørelser vedrørende Kolonierne i Grønland, 1933-1937, A.-S. J. H. Schultz, København, 1938

Beretning vedrørende Grønlands Styrelse 1938-43, A.-S. J. H. Schultz, København, 1943

Beretninger vedrørende Grønland – Grønlands landsraads forhandlinger 1952, Godthåb, 1952

Betænkning afgivet den 12. juni 1946 af Rigsdagens Grønlandsudvalg, J. H. Schultz A/S, København, 1946

Betænkning afgivet af det i december maaned 1920 nedsatte udvalg til drøftelse af de grønlandske anliggender, J. H. Schultz A/S, København, 1921

Betænkning fra Grønlandsudvalget af 1960, Statens Trykningskontor, Betænkning nr. 363, 1964

Bisgaard-Frantzen, H. (1946): *Diskussionen i det Grønlandske Selskab vedr. Grønlandsbetænkningen af 12. juni 1946*, DGS' Aarskrift, 1947, s. 34-43

Bjøl, Erling (1977): *Den politiske baggrund for oprettelsen af Thule Air Base*, I: Grønland, 1977, nr. 9, s. 255-260

Bjørst, Lill Rastad (2008): *En anden verden – fordomme og stereotyper om Grønland og Arktis*, Forlaget BIOS, København, 2008

Bluhme, Emil (1865): *Fra et Ophold i Grønland 1863-64*, Det Berlingske Trykkeri, København, 1952

Bobé, Louise (1927): *Peder Olsen Walløes dagbøger – fra hans rejser i Grønland 1739-53*, DGS´ skrifter V., G. E. C. Gad, København, 1927

Boel, Jens & Thuesen, Søren(1993): *Grønland og den store verden: 2. verdenskrigs betydning for det dansk-grønlandske forhold*, I: Grønlandsk kultur- og samfunds-forskning 93, Ilisimatusarfik/Atuakkiorfik, 1993, s. 34-61

Brandt, Troels (1999): *Dagbog fra Grønland 1938-1945*, Atuagkat, 1999

Braudel, Fernand (1995): *The Mediterranean and the Mediterranean world in the age of Philip II volume 1*, University of California Press, 1995 (1. udgave 1949)

Brimnes, Niels (2004): *Fra enerådende diskurs til flertydig dialog*, I: Kontur nr. 8, 2004, s. 26-29

Broberg, Carl (1947): *Svar til Oldendow*, I: Kalâtdlit december 1947, s. 4-5

Broberg, Carl (1948): *Svar til Oldendow (fortsat)*, I: Kalâtdlit juni 1948, s. 4-5

Brun, Eske

- (1942(1)): *Til de danske i Grønland*, I: Grønlandsposten 16. marts 1942, s. 1-2
- (1942(2)): *Landsfoged Svane forventes til Grønland*, I: Grønlandsposten 16. maj 1942, s. 57
- (1942(3)): *Vor stilling i dag*, I: Grønlandsposten 16. juni 1942, s. 73-76
- (1942(4)): *Landsfoged Svane forbliver i Amerika*, I: Grønlandsposten 16. juni 1942, s. 79
- (1942(5)): *Forsyningsproblemet*, I: Grønlandsposten 16. september 1942, s. 145-147
- (1942(6)): *Brev fra Landsfoged Brun til et Landsraadsmedlem*, I: Grønlandsposten 16. september 1942, s. 151-152
- (1942(7)): *Konsul Penfield*, I: Grønlandsposten 16. december 1942, s. 225
- (1943(1)): *Nytaarsstatus*, I: Grønlandsposten 1. januar 1943, s. 4-5
- (1943(2)): *Brev fra Landsfoged Brun til en Sygeplejerske*, I: Grønlandsposten 16. januar 1943, s. 17
- (1943(3)): *Et Overblik*, I: Grønlandsposten 1. august 1943, s. 169-171

- (1943(4)): *Hvor er landsfoged Svane?* I: Grønlandsposten 1. august 1943, s. 172
- (1943(5)): *Til Danske og Grønlændere*, I: Grønlandsposten 1. september 1943, s. 194
- (1943(6)): *Dansker faldet i Kamp på Grønlands Nordøst Kyst*, I: Grønlandsposten 1. december 1943, s. 265-267
- (1944): *Kong Christian X fyldte 74 Aar den 26. September*, I: Grønlandsposten, 1. oktober 1944, s. 217
- (1945(1)): *Nordøstgrønlands Danske Slædepatruljetjeneste 1941-45*, I: Grønlandsposten, 16. juni 1945, s. 133-135
- (1945(2)): *Farvel*, Grønlandsposten, 1. juli 1945, s. 145
- (1945(3)): *Grønland i Adskillelsens Aar – af Eske Brun – Foredrag holdt i Det Grønlandske Selskab 17. Oktober 1945*, I: Grønlandsposten 1. december 1945, s. 258-273
- (1946(1)): *Grønlands Administration i Adskillelsens Aar*, I: Det Grønlandske Selskabs Aarsskrift, København, 1946, s. 35-58
- (1946(2)): *Vort Monopol i Grønland*, I: Fremtiden, september 1946, s. 26-29
- (1946(3)): *Grønlandske problemer*, I: Grønlandsposten, 1. oktober 1946, s. 178-181
- (1946(4)): *En Grønlandsbog*, I: Politiken 5. oktober 1946
- (1946(5)): *Ny Tid i Grønland*, I: Information, 16. december 1946
- (1947(1)): *Diskussionen i Det grønlandske Selskab vedrørende Grønlandsbetænkningen af 12. Juni 1946*, I: DGS' Aarsskrift, København, 1947, s. 55-61
- (1947(2)): *Grønland og Danmark*, I: Nationaltidende, 15. juli 1947
- (1947(3)): *En tidssvarende Økonomi*, I: Frit Danmark, december 1947, s. 5-7
- (1948): *Forskelgøren, som nu skal være forbi*, I: Kalâtdlit december 1948, s. 5-6
- (1950): unavngivet notits, Kalâtdlit, december 1950, s. 5-6
- (1953(1)): *Vor opgave i Grønland*, I: Grønland, 1953, nr. 1, s. 8-12
- (1953(2)): *Udviklingen i Grønland siden Krigsaarene*, I: AG, 1953, s. 358-360
- (1953(3)): *Grønland og Grundloven*, I: Nationaltidende 19. maj 1953
- (1954(1)): *Tempoet*, I: Grønland, 1954, nr. 13, s. 1-6

- (1954(2)): *Om at lære dansk paa Grønland*, I: Politiken, 20. januar 1954
- (1955): *Nekrolog – Statsminister Hans Hedtoft*, I: Grønland, 1955, s. 78-80
- (1958(1)): *Udviklingen i Grønland under nyordningen*, I: Grønland, nr. 6, 1958, s. 201-209
- (1958(2)): *Udviklingen i Grønland under nyordningen II*, I: Grønland, nr. 7, 1958, s. 241-252
- (1965): *Tilbageblik – tale i Det grønlandske selskab 11. marts 1965*, Grønland, 1965, s. 195-210
- (1966(1)): *Thule – Qanaq*, I: Grønland, nr. 3, 1966, s. 109-110
- (1966(2)): *Eske Bruns kommentar hertil* (Skov, Ole (1966(2): *Flytningen af Thule*), I: Grønland, nr. 11, 1966, s. 399-400
- (1970): *Grønland under krigen 1940-45*, KGH orientering, nr. 39, 1970, s. 3-7
- (1985): *Mit Grønlandsliv*, Gyldendal, 1985

Bryld, Tine (1998): *I den bedste mening*, Atuakkiorfik, Nuuk, 1998

Brøsted, Jens og Fægteborg, Mads (1985): *Thule - fangerfolk og militæranlæg*, Jurist- og Økonomiforbundets forlag, 1985

Bugge, Aage

- (1925): *Dansk-Grønlandsk Forstaaelse*, I: Det Grønlandske Selskabs Aarskrift 1924-25, C.E.C. Gad, København, s. 5-25
- (1947): *Diskussionen i det Grønlandske Selskab vedr. Grønlands-betænkningen af 12. juni 1946*, DGS' Aarskrift, 1947, s. 94-101

Christiansen, Abel (1949): *Økonomisk ligestilling i Grønland*, I: Grønlandsposten, 1. juni 1949, s. 114-115

Christiansen, Hans C. (1973): *Magnus Jensen in memoriam*, I: Grønland, nr. 3, 1973, s. 112

Christensen, Helge (1953): *Farvel til Thule*, I: Atuagagdliutit/Grønlandsposten, 30. juli 1953, s. 270-271

De grønlandske landsraads forhandlinger 1938-47 (1948), J.H. Schultz A/S, København, 1948

De grønlandske landsraads forhandlinger 1948 (1948), J.H. Schultz A/S, København, 1948

DIIS - Dansk Institut for Internationale Studier (2007): *Afvikling af Grønlands kolonistatus 1945-54 – en historisk udredning*, København, 2007

DIIS - Dansk Institut for Internationale Studier (2005): *Danmark under den kolde krig, bind 1 – 1945-1962*, København, 2005

Directionen for den Kongelige Grønlandske, Islandske, Finmarske og Færøiske Handel i København (1782) 1782, 19. april. *Handelsdirektionen udsteder Instrux*, I: Meddelelser om Grønland, 55, København, Reitzels Forlag, 1936, s. 364-390

Dunbar, Max (1992): *Grønlandsårene*, I: Grønland, 1992, nr. 9, s. 267-275

DUPI (Dansk Udenrigspolitisk Institut) (1997): *Grønland under den kolde krig – Dansk og amerikansk sikkerhedspolitik 1945-68*, DUPI, 1997

Egede, Gerhard

- et. al. (1947): *Landsraadsdelegaternes protesttelegram*, I: Grønlandsposten, 1947, s. 82
- (1948): *"KanoK-una politikeriuniarpise?" – sagdlokautit" – il. il.*, I: Atuagagdliutit, 16. januar 1949, s. 17-20

Egede, Hans (1738): *Relation angaaende den grønlandske mission 1738*, Rosenkilde og Bagger, 1971

Fienup-Riordan, Ann (1990): *Eskimo Essays – Yup'ik lives and how we see them*, Rutgers university press, New Brunswick and London, 1990

Fink, Troels (1969): *Det danske gesandtskab i Washington 1940-42*, I: Historie, bd. 8, 1969, s. 316-37

Fleischer, Jørgen (1964): *Ny tid, ny mand*, I: Atuagagdliutit/Grønlandsposten, 6. maj 1964, s. 13

Freuchen, Peter

- (1938): *Da Grønland blev en Del af Verden*, I: Politiken 3. december 1938
- (1948): *En Guvernør paa Grønland*, I: Grønlandsposten, 1. december 1948, s. 199-202
- (1953): *En helstøbt repræsentant*, I: Atuagagdliutit/Grønlandsposten, 1953, nr. 19, s. 334-336

Forchhammer, Søren (1997): *Gathered or dispersed? : four decades of development policy debate in Greenland*, Ph.D. Afhandling, Københavns Universitet, Institut for Eskimologi, 1997

Foucault, Michel (1978): *Viljen til viden – seksualitetens historie 1*, Redaktion Filosofi – Det Lille Forlag, 1994

Fuglsang-Damgaard, A.

- (1944): *Vore filmforestillinger*, I: Grønlandsposten, 1. november 1944, s. 243
- (1946): *Godthaab Seminarium 1940-1945*, DGS´ Aarsskrift 1946, s. 118-130

Fuglsang-Damgaard, Misse (1945): *Et grønlandsk samfundsproblem*, I: Grønlandsposten 1. december 1945, s. 281-284

Gad, Finn

- (1945): *Grønland under krigen*, G.E.C. Gads forlag, København, 1945
- (1946): *Betænkningen og det grønlandske Skolevæsen*, I: Grønlandsposten, 16. august 1946, s. 161-163
- (1946(2)): *Grønlands forhold*, Information, 15. oktober 1946
- (1948): *Hedtofts Grønlandsrejse gav endelig resultat*, I: Kalâtdlit, september 1948, s. 13-14
- (1954): *Grønlands historie IV – 1925-1954*, Grønland, 1954, nr. 12, s. 461-471
- (1964): *Lodsen er gået fra borde – Eske Brun i skitse*, Grønland, 1964, nr. 10, s. 388-394
- (1976): *Grønlands historie III – 1782-1808*, NNF, 1976

Gam, Mikael

- (1942): *Vor Avis*, I: Grønlandsposten 16. juni 1942, s. 78-79
- (1943): *En grønslænders røst*, I: Grønlandsposten 1. juni 1943, s. 121-122
- (1944): *"Grønlandsposten" og efterkrigstiden i Grønland*, I: Grønlandsposten 16. maj 1944, s. 109-111
- (1972): *Een gang Grønland – altid Grønland*, Fremad, 1972

Gemzell, Carl-Axel (1997): *En alternativ opfattelse i dansk udenrigspolitik? Kauffmann som diplomat*, I: Historisk tidsskrift, bind 16. række, 6, 1997, s. 455-479

Giddens, Anthony (1984): *The Constitution of Society – outline of the Theory of Structuration*, University of California Press, 1984

Grønlands Kommissionens betænkning 1: Indledning Placering og udformning af bebyggelser Den fremtidige anlægsvirksomhed, København februar 1950 (benævnt G-50, bet. 1)

Grønlands Kommissionens betænkning 2: politiske og administrative forhold retsplejen, København februar 1950 (benævnt G-50, bet. 2)

Grønlands Kommissionens betænkning 3: Skolevæsenet Kirken og andre kulturelle forhold, København februar 1950 (benævnt G-50, bet. 3)

Grønlands Kommissionens betænkning 5: Erhvervsmæssige og økonomiske forhold, København februar 1950 (benævnt G-50, bet. 5)

Grønlands Landsråds forhandlinger 1951, Sydgrønlands bogtrykkeri, Godthåb, 1951

Grønlands nationalmuseum og Arkiv (2005): *Sorsunnersuaq kingulleq nunarpullu – Anden Verdenskrig og Grønland*, Grønlands nationalmuseum og Arkiv, 2005

Grønlands Styrelse fjerner Grønland fra Danmark, Information 25. oktober 1946, s. 1 og 6

Grønlandsposten

- *Radioapparater*, 1. april 1943, s. 76
- *Foredragssæsonen over Grønlands Radio – Godthaab afsluttet*, Grønlandsposten, 16. april 1943, s. 89-90
- *6 unge grønlændere mellem frihedskæmperne*, 1. juni 1945, s. 131
- *De grønlandske landsraad gik enstemmigt ind for betænkning og love*, 16. august 1950, s. 186-210

Hall, Henning (1988): *Aasiaat – Egedesminde*, Fiskers forlag, 1988

Halskov, Lars & Halskov, Morten (2009): *Skibet der forsvandt – Historien om Hans Hedtofts gådefulde forlis*, Politikens forlag, 2009

Hansen, Johannes Lindskov (1946): *Grønlands Fremtid*, I: Politiken 27. oktober 1946, s. 1 & 12

Hansen, Peer Henrik (2008): *Da Yankee'erne kom til Danmark*, Lindhardt og Ringhof, København 2008

Harvald, Bent og McCord, Kirsten(2000): *Om lægen Axel Laurent-Christensen*, Grønland, 2000, s. 53-83

Hauge, Christen Nielsen (1927): *Administrationen af Grønland*, DGS, 1927, s. 40-70

Hedtoft, Hans (1955): *Baggrunden for nedsættelsen af den store Grønlandskommission*, I: Grønland, 1955, s. 13-17

Heinrich, Jens (2008): *Selvstændighed i Grønland i første halvdel af det 20. århundrede*, I: Grønlandsk kultur- og samfundsforskning 2006-07, Ilisimatusarfik/Forlaget Atuagkat, 2008, s. 57-71

Hertling, Knud (1977): *Grønlandske paradokser – træk af Grønlands politiske udvikling fra 2. verdenskrig til i dag*, Fremads fokusbøger, 1977

Holm, Anda (1944): *Vore filmforestillinger*, I: Grønlandsposten, 1. oktober 1944, s. 223

Howarth, David (1966): *Fodspor i sneen*, Hasselbach, (oversat fra *A Footprint in the Snow*, 1957), 1966

Høegh, Erling

- (1948): *Statsminister Hans Hedtofts Hjemkomst*, I: Kalâtdlit, september 1948, s. 3-4
- (1968): *Grønland spørger Danmark*, I: Grønland, nr. 10, 1968, s. 289-297

Højlund, Niels (1972): *Krise uden alternativ*, Gyldendal, 1972

Høyem, Tom (1985): *En hædersmand Eske Bruns indflydelse på dette århundredes grønlandspolitik*, I: weekendavisen 22-28/3 1985

Indenrigsministeriet (1881): *Foreløbige Bestemmelser om Grønlændernes Kasse og Forstanderskaberne i Grønland*, Indenrigsministeriet, København, 1872/1881

Jensen, Einar Lund (1989): *Peqatigît Kalâtdlit – Grønlænderforeningens første år*, I: DGS årsskrift 1989, s. 285-292

Jensen, Grethe (1991): *Politisk biografi*, I: Historisk Tidsskrift, Bind 15. række, 6, 1991, s. 76-91

Jensen, Niels Ove (1945): *Patruljetjenestens oprettelse af Kaptajn N.O. Jensen*, I: Grønlandsposten, nr. 19, 1945, s. 286-287

Joesten, Joachim (1941): *Greenland today*, 19. juni 1941, Overseas News Agency, New York

Kaalund, Bodil (red) et.al. (2006): *Hans Lynge – en grønlandsk kulturpionér*, Rhodos, 2006

Kanstrup, Jan (1984): *Taama allappugut Ilulissani piniartut*, Pilersuiffik, Kalaallit Nunaata Toqqorsivia - Grønlands Arkiv, 1984

Kaspersen, Lars Bo (2004): *Anthony Giddens*, I: Moderne og klassisk samfundsteori, Hans Reitzels Forlag, København, 2004, s. 416-431

Kleist, Mininnguaq (2004): *Kilder til Færøernes og Grønlands historie – Anden del Kilder angående Grønland*, Føroya Fróðskaparfelag, Thorshavn, 2004, s. 127-239

Kleivan, Inge (1993): *Danskundervisning i Grønland før anden verdenskrig*, I: Grønland, 1993, s. 88-99

Kobbernagel, Jan (1985): *Studentereforeningens historie 1890-1980 – Vær hilset, kammerater - Bind II 1920-1950*, Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, København, 1985

Korneliussen, Abraham (1954): *Hvorfor skal Igdlorssuit nedlægges?*, I: Nasigfik oktober/november 1954, s. 5 og 12

Kruse, Vinding (1926): *Før Valget af Fagstudium II*, I: Quod Felix, nr. 6, 23. november 1926, s. 53-54

København Universitets Aarbog 1929

Langgård, Karen (2003): *Danmark pia – og indkredsning af den koloniale reception versus den postkoloniale reception af metaforen `grønlændere er børn`*, I: Grønlandsk kultur- og samfundsforskning 2003, Ilisimatusarfik/Atuagkat, Nuuk, 2003, s. 129-147

Lannung, Hermod (1955): *Grønlandssagen i FN*, I: Grønland, nr. 4, 1955, s. 142-146

Larsen, Finn Breinholt (1992): *For meget af en god ting - dansk i Grønland*, I: Politica, Bind 24, 1992, 4, s. 374-391

Larsen, Jesper og Bjerre, Michael (1999): *Manden de kaldte Nalagaq*, Berlingske tidende, 28. februar 1999, 2. sektion, magasin, s. 8

Laws and Customs of War on Land (Hague IV); October 18, 1907, section III military authority over the territory of the hostile state – I: The Avalon Project, Yale Law School (http://avalon.law.yale.edu/20th_century/hague04.asp)

Lembourn, Hans Jørgen (1968): *En ny Grønlandspolitik?* I: Grønland, nr. 10, s. 298-311

Lerche, Otto (1946): *Ivigut Kryolitbrud under Krigen*, DGS' Aarskrift 1946, s. 59-70

Lidegaard, Bo

- (1996): *I Kongens navn – Henrik Kauffmann i dansk diplomati 1919-1958*, Samleren, 1996
- (1997): *Danmarks uafhængige udenrigstjeneste 1940-45*, I: Historisk Tidsskrift, 97, nr.1, s. 41-77, 1997
- (2001): *Jens Otto Krag bind I: 1914-1961*, Gyldendal, 2001-2
- (2006): *Hele historien – Historieforskning og kampen for eftermælet*, I: Kritik, nr. 182, december 2006, s. 2-9

Lindow, Harald (1970): *Nogle erindringer fra Grønland under krigen 1914-18*, Grønland, nr. 12, 1970, s. 353-366

Lloyd, Trevor (1978): *Grønlandsk-canadiske forhold*, I: Grønland, 1978, nr. 5, s. 133-146

Lov om Grønlands Styrelse af 18. april 1925, I: DGS' Aarsskrift 1925-26, C.E.Gad, 1926, s. 113-129

Lyng, Augo

- (1944): *Erhverv – ernæring og selvforsyning i Grønland*, I: Grønlandsposten 1. juni 1944, s. 121-125
- (1945): *Omkring "det nationale"*. I: Grønlandsposten 1. november 1944, s. 223-225
- (1953): *unavngivet valgprogram*, I: Atuagagdliutit/Grønlandsposten, 13. august 1953, s. 301-302

Lyng, Hans (1959): *Augo Lyng nekrolog*, I: Kalatdlit, februar/marts 1959, s. 10-11

Lyng, Frederik

- *Hvor meget tilhører Grønland Danmark*, I: Grønlandsposten den 16. september 1943, s. 205-206
- (1947): *En bog kaldet "Grønland 1945" omhandler Forholdene i vort Land og er udgivet i Danmark i Aaret 1946 af Redaktør Ole Vinding*, artikel fra Avangnamiok 1947 oversat af fhv. kolonibestyrere Aage Bistrup, Rigsdagens Grønlandsudvalgs arkiv kasse 6, II akter vedr 1946/47 – 1947/48, folketingets bibliotek
- (1948): *landsraadit 1948-me atautsiminermîngne isumakatigîssutaisa ilait.*, I: Avangnamiok november 1948, s. 205-208
- (1953): *unavngivet valgprogram*, I: Atuagagdliutit/Grønlandsposten, 13. august 1953, s. 303-304

Lyng, Kristoffer

- (1936): *Den grønlandske Presse og Oplysningsarbejdet*, DGS' Aarsskrift 1936, G.E.C. Gads forlag, 172-181
- (1946): *Diskussionen i det Grønlandske Selskab vedr. Grønlands-betænkningen af 12. juni 1946*, DGS' Aarskrift, 1947, s. 17-25
- (1946(2)): *Grønland og Danmark*, I: Politiken, 13. oktober 1946

Lund, Erik og Nielsen, Jakob (2008): *Outze i krig*, Informations Forlag, 2008

Lundsteen, Poul Hugo (1954): *Befolkningsflytninger i Grønland*, I: Grønland nr. 4 1954, s. 129-142

Løkkegaard, Finn (1968): *Det danske gesandtskab i Washington 1940-1942 : Henrik Kauffmann som uafhængig dansk gesandt i USA 1940-1942 og hans politik vedrørende Grønland og de oplagte danske skibe i Amerika*, 1968, Gyldendal

Manniche, Jens Christian (2003): *Om biografi*, I: Den jyske historiker julenummer 2003, s. 8-14

Mariager, Rasmus (redaktør) (2009): *PET's virksomhed i forhold til Grønland og Færøerne PET-Kommissionens beretning, bind 14*, Justitsministeriet, 2009

Martens, Gunnar (2007): *Inspektørboligen i Nuuk – fra inspektør- til rigsombudsmandsbolig*, Atuagkat, Nuuk, 2007

Müller, D. (1956): *Nekrolog Morten P. Porsild*, Grønland, 1956, nr. 6, s. 240

Munck, Ebbe (1968): *Strejftog i Nord*, Det Schønbergske Forlag, København, 1968

Møller, J. Kisbye (1987): *Grønlandske exlibris*, I: Grønland, nr. 3, 1987, s. 65-103

Møller, Per Stig (2000): *Munk*, Gyldendal, 2000

Nellemann, George (1968): *H.J. Rink's kultursyn*, I: Grønland, 1968, nr. 9, s. 271-277

Nielsen, Bent (1996): *Forandring og fremsyn*, DGS, 1996

Nielsen, Finn (1957): *Grønlands stilling i riget - og udadtil*, I: Grønland, nr. 10, 1957, s. 361-369

Nielsen, Frederik

- (1945): *Krav om dansk sprog i Grønlands skoler*, I: Grønlandsposten, 1. juni 1945, s. 122-124
- (1953): *Grønland på vej mod demokrati*, I: Grønland, 1953, nr. 2, s. 50-54
- (1955): *Nyordningens første landsrådsperiode 1951-1955*, I: Grønland, 1955, s. 241-250
- (1991): *Mit land – hvorhen går din fremtid?* Atuakkiorfik, oprindeligt 1988 – dansk version 1991

Nielsen, Stegger (1947): *Diskussionen i det Grønlandske Selskab vedr. Grønlands-betænkningen af 12. juni 1946*, DGS' Aarskrift, 1947, s. 115-119

Odsbjerg, Anders (2000): *Operation Resolut – startskuddet til Sirius-patruljen*, Aschehoug, 2000

Oldendow, Knud

- (1931): *Den Grønlandske Samfundslære*, Sydgrønlands bogtrykkeri, Godthåb, 1931
- (1931(2)): *Lov og Ret i Grønland*, I: DGS' Aarsskrift 1931, s. 37-100
- (1936): *Grønlandsk og Dansk*, I: Tidsskrift for den grønlandske tjenestemandforening, nr. 6, 1939, s. 1-4
- (1936(2)): *Grønland – folk og land i vore dage*, Forlaget Fremad, København, 1936
- (1946(2)): *Grønlands Styrelse i Besættelsesaarene*, I: Det Grønlandske Selskabs Aarsskrift 1946, s. 13-34
- (1947): *Tilstandene i Grønland 1946*, J.H. Schultz A/S, København, 1947
- (1947(2)): *Diskussionen i det Grønlandske Selskab vedr. Grønlands-betænkningen af 12. juni 1946*, Grønland, 1947, s. 44-55
- (1950): *Stauning og Grønland*, I: Bogen om Stauning – skrevet af hans venner, (redigeret af) Julius Bomholt, Westermann, København, 1950, s. 215-232
- (1951): *Grønland, det nordligste Danmark*, I: Danmark i Genopbygningens tegn, København, 1951, s. 163-171
- (1952): *Tanker på afstand*, særtryk af tidsskriftet for den grønlandske tjenestemandforening, københavn, 1952, s. 3-11
- (1955): *Grønlanderveninden Hinrich Rink*, Det grønlandske Selskab, 1955
- (1961): *Den grønlandske avis fylder hundrede år*, I: Grønland, nr. 1, 1961, s. 1-14

Olesen, Niels Wium (2008): *John Christmas Møller og Hans Hedtoft*, I: Sådan valgte de – syv dobbeltportrætter fra besættelsens tid, redigeret af Hans Kirchhoff, Gyldendal, 2008, s. 45-70

Olsen, Angmalortok (1971): *Grønland i Danmark*, Grønland, nr. 4, 1971, s. 117-128

Olsen, Tupaarnaq Rosing (2005): *I skyggen af kajakkerne – Grønlands politiske historie 1939-79*, forlaget Atuagkat, Nuuk, 2005

Pedersen, Birgit Kleist (1997): *Den ædle vilde som projekt*, I: Grønlandsk kultur og samfunds forskning 97, Ilisimatusarfik/ Forlaget Atuagkat, Nuuk, 1997, s. 153-173

Petersen, Nikolaj (1978): *Optionsproblematikken i dansk sikkerhedspolitik 1948-49*, : Studier i dansk udenrigspolitik – tilegnet Erling Bjøl ved Niels Amstrup og Ib Faurby, Politica, 1978, s. 199-236

Politiken (1945): *Første Skib kom hjem fra Grønland i dag*, 31. juli 1945, s. 1 og 6

Possing, Birgitte (2005): *Genren med de mange liv*, I: Et Kritisk Blik, Festskrift til Morten Thing, Tiderne Skifter, oktober 2005, s. 1-16

Rasmussen, Svend Erik (1954): *unavngivet notits*, I: Nasigfik, august 1954, s. 1

Rigdagens Grønlandsudvalg vidste Besked i 1938, Information 26. oktober 1946(2), s. 3

Rink, Hinrich

- (1862): *Om Aarsagen til Grønlændernes og lignende af Jagt levende, Nationers materielle Tilbagegang ved Berøringen med Europæerne*, I: Dansk Maanedsskrift, 1862, s. 1-26
- (1866-71): *Eskimoiske Eventyr og Sagn*, Rosenkilde og Bagger, København, 1982

Rosing, Nikolaj (1945): *Udviklingen i vort land. Smaa ændringer, der kunde foretages*. I: Grønlandsposten 16. februar 1945, s. 38-40

Salmonsens store illustrerede konversationsleksikon, bind x, J.H. Schultz, København, 1900

Schacke, Malene S. og Andersen, Per (2000): *Mentalitetshistorie - et afviklet fagbegreb?*, I: Historie/Jyske Samlinger, 2000, s. 339-357

Schultz-Lorentzen, Christian Wilhelm (1906): *Adskillelse af Handel og Administration i Grønland*, foredrag i De Danske Atlanterhavsøer 5. marts 1906, G.E.C. Gad, 1906

Schultz-Lorentzen, Helge

- (1996): *Forsyningstjenesten i Grønland under 2. Verdenskrig*, I: Grønland, nr. 7, 1996, s. 285-306
- (1999): *M/S Hans Hedtoft*, I: Grønland, nr. 1, 1999, s. 20-25

Seiding, Inge (2007): *Bag om kilderne - Den historiske fremstilling af den tidlige kolonitid i Grønlands Historie I-III læst som colonial discourse i et postkolonialt perspektiv*, Ilisimatusarfik, Institut for Kultur- & Samfundshistorie, 2007

Sjúrdur Skaale (ed.) (2004) *The Right to National Self-Determination - The Faroe Islands and Greenland*, Martinus Nijhoff publishers, Leiden – Boston, 2004

Skov, Ole

- (1966): *Det yderste øde*, I: Grønland, 1966, nr. 2, s. 49-54
- (1966(2)): *Flytningen af Thule*, I: Grønland, 1966, nr. 11, s. 397-399

Social-demokraten (1945): *Grønland*, 2. august 1945

Stauning, Thorvald

- (1939): *Grønlands fremtid*, I: DGS' Aarsskrift 1939, Nyt Nordisk Forlag – Arnold Busck, København, 1939, s. 5-20
- (1999): *Min Grønlandsfærd*, Give 1999 (1. udgave 1930)

Storch, Mathias

- (1915): *En Grønlanders Drøm*, (oversat fra *Sinnattugaq*, 1914, indledning skrevet af Knud Rasmussen), Gyldendal, København, 1915
- (1930): *Strejfflys over Grønland*, Levin & Munksgaards forlag, København, 1930

Svane, Aksel (1970): *En "uafhængig" gesandt*, I: Kritik og debat, særtryk af HT, 12. Række, bind IV, hæfte 3, København, 1970, s. 524-558 og 564

Sveistrup, P.P. (1933): *Statens Monopol paa Grønland*, Nationaløkonomisk Tidsskrift, Bind 3. række 41, 1933, s. 18-34

Søiberg, Harry (1948): *unavngivet artikel*, I: Kalâtdlit, september 1948, s. 11

Sørensen, Axel Kjær

- (1979): *Grønlandsk nationalisme*, I: Historie/Jyske Samlinger, Bind Ny række, 13, 1979, s. 208-225
- (1983): *Danmark-Grønland i det 20. århundrede – en historisk oversigt*, Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, 1983
- (1983(2)): *Danske erhvervsinteresser og Grønlands nyordning 1950*, Historie/Jyske samlinger, bind ny række 15, 1983, s. 373-421
- (1985): *Eske Brun: Mit Grønlandsliv*, I: Historie/Jyske Samlinger, nr. 16, 1985, s. 150-153
- (1985(2)): *Jens Brøsted og Mads Fægteborg: Thule-fangerfolk og militæranlæg*, I: Historie/Jyske samlinger, bind ny række 16, 1985, s. 486-487
- (2005): *Det Grønlandske Selskab set gennem dets årsskrift 1905-1952*, DGS, august 2005, s. 284-296

Sørensen, Claus (1949): *Nye tider for Grønland*, I: Grønlandsposten 1. januar 1949, s. 9-10

Tamm, Ditlev og Slottved, Ejvind (red.) (2005): *Det rets- og statsvidenskabelige fakultet 1. del*, bind VI.1 af Københavns Universitet 1479-1979, Københavns Universitet, 2005

Teglbjærg, Kirsten (1978): *Kalâliussuseq – Det at være grønlander – identitet og etnisk bevidsthed*, Københavns Universitet, institut for eskimologi, 1978

Therkilsen, Kjeld R.

- (1947): *Rationalisering af Grønlands Styrelse*, I: Grønlandsposten, 1. november 1947, s. 89-94
- (1948): *Grønland tager Stilling til Kommissionsspørgsmaalet*, I: Grønlandsposten, 16. marts 1948, s. 64-66
- (1949): *Grønlandskommissionen en Kendsgerning*, I: Grønlandsposten 1. januar 1949, s. 5-7
- (1949(2)): *Knud Oldendow forlader Styrelsen*, I: Grønlandsposten 1. januar 1949, s. 3-5

Thisted, Karen (2004): "Hvem går qivittoq?" *Kampen om et litterært symbol eller relationen Danmark – Grønland i postkolonial belysning*, I: Tidskrift voor Skandinavistiek vol. 25 (2004), nr. 2, 1. 133-159

Thomsen, Hanne (1998): *Ægte grønlandere og nye grønlandere – om forskellige opfattelser af grønlandskhed*, I: Den Jyske Historiker 1998, nr. 81, s. 21-55

Thorleifsen, Daniel (1991): *Politikeren Augo Lynges idé om ligestilling mellem danske og grønlandere ca. 1930-1950*, Historisk Institut, Aarhus Universitet, 1991

Thuesen, Søren (1988): *Fremad, opad – Kampen for en moderne grønlandsk identitet*, Rhodos, København, 1988

Tilley, John A. (2008): *The Coast Guard & the Greenland Patrol*, US Coast Guard's hjemmeside (www.uscg.mil), 2008

Unavngivet

- (1945); *Ved landsraadets aabning*, Grønlandsposten 31. december 1945, s. 303-304
- (1946); *En hyldest til landsfoged Eske Brun*, Grønlandsposten 1. marts 1946, s. 49-50
- (1950); *Godthaab gav landshøvding Lundsteen en straalende modtagelse*, Grønlandsposten 1. juli 1950, s. 155-156
- (1954); *Igdlorssuits nedlæggelse i 1955*, I: Nasigfik oktober/november 1954, s. 7

Tving, R. (1953): *Skibe i Grønlandsfarten*, I: Grønland, 1953, nr. 10, s. 397-400

Vibe, Christian

- (1943): *Danmark*, I: Grønlandsposten, 1. september 1943, s. 194-195

- (1945): *landsfoged Eske Brun*, I: Grønlandsposten, 1. juli 1945, s. 147-148
- (1946): *Ene ligger Grønland – Livet i Grønland under de 6 lange adskillelsens aar 1939-45*, H. Hagerup, København, 1946
- (1946(2)): *Oplysningsarbejdet gennem radio og presse paa Grønland under krigen*, I: DGS Aarsskrift 1946, København, 1946, s. 131-145
- (1946(3)): *Foraarsproblemer i Godthaab*, I: Grønlandsposten, 16. august 1946, s. 169-171
- (1947): *Om Udviklingen i Grønland – Direktør Knud Oldendow udtaler sig...*, Grønlandsposten, nr. 3, 1. april 1947, s. 54-72
- (1947(2)): *Vicedirektør Eske Brun*, I: Grønlandsposten, 16. februar 1947, s. 2-4

Vinding, Ole

- (1946): *Grønland 1945*, Gyldendal, København, 1946
- (1948): *Brev til Carl Broberg fra Ole Vinding*, I: Kalâtdlit, september 1948, s. 4-7

West, Hallbera & Heinesen, Maria Amalia (2004): *Kilder til Færøernes og Grønlands Historie*, Føroya Fróðskaparfelag 2004

Østergaard, Hans Henrik Høgsbro

- (1998): *At tjene og forme den nye tid – Finansministeriet 1848-1998*, Finansministeriet, 1998
- (2007): *Bag de røde mure*, Finansministeriet, 2007

Arkivalier

Folketingets bibliotek (FB)

Rigsdagens Grønlandsudvalg

1936-38

- Udateret brev fra Morten P. Porsild til Rigsdagens Grønlandsudvalg

1938-39

- Rigsdagens Grønlandsudvalg til statsminister Stauning 4. december 1938

1939

- betænkning 4 – oprettelse af kystrute, 1. august – 7. september 1939
- forhandlinger 1. august til 7. september 1939
- Udateret notat fra 1939

1946-48

- Betænkning vedrørende Styrelsesspørgsmålet
- Kasse 6, II akter vedrørende 1946/47/48, læg 9
- direktør for Grønlands Styrelse Knud Oldendow redgørelse til statsministeriet, 28. juni 1948
- Magnus Jensen rapport af 18. december 1945
- Eske Bruns rapport af 12. Maj 1945 til Statsministeren
- forhandlingsreferat januar-marts 1946
- forhandlingsreferat 1948-57

1951

- Rapport til FN

Kongelige Bibliotek (KB)

Håndskriftsamlingen

- Knud Oldendows manuskripter

Studenterblade

- studium 1923-1929
- den akademiske borger/akademisk ungdom 1923-1929
- Quod Felix 1922-1929

Rigsarkivet (RA)

Arkiv 0001 statsminister Hans Hedtoft embedsarkiv

1948 Grønlandsrejsen

- Simony til Hedtoft 27. august 1948
- Simony til Hedtoft 10. september 1948
- Hedtofts tale ved rigsdagens åbning 5. oktober 1948

Arkiv 0001 statsministeriet Grønlandskommissionen

Underkommission IX 1949-50 mødereferat fra Underkommission V-IX, kasse 67,

Underkommission VI kulturelle anliggender (benævnt UK VI)

- Forhandlingsreferat, juni 1948, februar 1949, juni 1949
- Grønlands radiofoni og ”Grønlandsposten” – foråret 1949 – af Kjeld Rask Therkilsen

Mødereferat fra Underkommission V-IX, kasse 68

Underkommission VII, Teknisk organisation, herunder kommunikationsvæsen (benævnt UK VII)

- Forhandlingsreferat, marts 1949

Underkommission VIII, lønningssystemet og personalepolitik, kasse 16 (benævnt UK VIII)

- Forhandlingsreferat, februar 1949

Statsministeriet, Grønlandsdepartementet

Departementschefarkiv (fortroligt), journalsager 1950-1978

- Udkast til redegørelse vedr. de danskamerikanske forsvarsområder i Grønland af Asger Jepsen, 4. september 1974

Arkiv 0030 Grønlands Styrelse

direktør Knud Oldendows papirer 1940-45 (benævnt dir Old papirer)

Læg Øresund

- Ekstra-Afskrift af Rapport af 4. september 1940 fra Minister H. Kauffmann, Washington, til Udenrigsministeriet
- Kryolitselskabet Øresund til statsministeriet 4. december 1940
- Eske Brun til Carl Brun 10. juli 1942

Arkiv 0030 Grønlands Styrelse hovedkontoret 1940-45 administrationen af Grønland under besættelsen – (benævnt adm. af Grl. under besæt.)

- Referat fra møde i Grønlands Styrelse 16. april 1940
- Rigsdagens Grønlandsudvalgs møde 22. april 1940
- Direktør i Udenrigsministeriet Schou, notat til gesandtskabet i Washington 29. april 1940
- Telegram fra Brun og Svane, 4. maj 1940
- Instruks for sendelse 10. maj 1940, statsministeriet og Grønlands Styrelse
- Memo fra State departement 16. juli 1940
- Memo overgivet af USA's Chargé d'Affairs Perkins til direktør Mohr (udenrigsministeriet) 15. november 1940
- Scavenius brev til Perkins 12. april 1941
- Aksel Svane telegram til legadane 15. april 1941
- Eske Brun telegram til Aksel Svane, Henrik Kauffmann og Greendel, 22. november 1941
- Afskrift af radioudsendelse vedrørende Grønland 20. juli 1942
- 3 Marts 1944 Forholdene paa Grønland
- Forholdene paa Grønland 25. april 1944
- Afskrift af radioudsendelse 13. juni 1944
- Eske Brun til Danish Legation Washington 29. august 1944
- Beretning vedrørende Forholdene i Ivigtut under Krigen, Kryolitselskabet Øresund A/S, 16. november 1942/16. Oktober 1944
- Kladde til Grønlands Styrelses rapport om forholdene i Grønland under krigen, 1945

Arkiv 0030 Grønlands Styrelse hovedkontoret 1940-45 Grønlands radio og Grønlandsposten, redaktionelle papirer – (benævnt Grl radio og grlpost. red. pap.)

- Vibe til Gam 25. juni 1942, 26. september 1942, 12. november 1942
- Gam til Vibe 15. juni 1942, 12. juli 1942
- Moldrup til Vibe 21. august 1942
- Vibe til Eli Henriksen (Umanak) 9. oktober 1942
- Vibe til Christmas Møller 18. oktober 1943
- Vibe til Hansen 29. marts 1944
- Brun til Vibe 11. december 1944

Arkiv 0030 Grønlands Styrelse hovedkontor 1926-1945 diverse breve fra private uden journalnr

- Eske Brun breve til Knud Oldendow, 22. september 1932

Arkiv 0030 Grønlands Styrelse, Hovedkontoret, Personalesager, herværende 1871-1940
1902 – 1940;

- Ledig stilling under Ministeriet for Søfart og Fiskeri 19. februar 1932
- Eske Brun og Aksel Svanes karakterer fra Københavns Universitet, 1932
- Eske Brun 27. februar 1932, ansøgning til landsfogedstilling februar 1932
- Aksel Svanes ansøgning til landsfogedstilling 1. marts 1932
- Dep.chef Kofoed udtalelse om EB 29. februar 1932
- N. Cohn dr. Juris. udtalelse om EB 29. februar 1932
- Aksel Svane brev til dir. Daugaard-Jensen 7. marts 1932
- Jens Daugaard-Jensen brev til ministeriet for søfart og fiskeri 28. juli 1932
- Knud Oldendow brev til Grønlands Styrelse 27. november 1933
- Dep.chef Kofoed udtalelse om EB 2. april 1934
- Eske Brun indstilling 1. april 1937
- Eske Brun konstitution som kontorchef december 1938
- Oldendow til kongen 22. maj 1939
- Eske Bruns indstilling til ansættelse som landsfoged i Nordgrønland, 21. september 1939
- The Red Cross Courier, juni 1940

Arkiv 2083, Grønlands Styrelse

Direktør k h Oldendows papirer Grønland under krigen 1940-45 pakke 3 (benævnt Old. pap. under krigen)

- Charles E. Hughes til Constantin Brun 3. august 1921
- Ekstra-Afskrift af Rapport af 4. september 1940 fra Minister H. Kauffmann
- Kryolitselskabet Øresund til statsministeriet 4. december 1940
- Aksel Svane og Eske Brun rapport til statsministeriet 28. december 1940
- Statement by the President 10. april 1941
- Oscar Corp til sin hustru, 9. juli, 30. August, 9. november 1940 og 19. april 1941
- Grendel til Brun, 12. september 1941
- Notat fra Udenrigsministeriet 30. september 1941
- Eske Brun til Carl Brun 10. juli 1942
- Ekstraafskrift af Minister Kauffmanns Politik

Arkiv 05226 Eske Bruns departementschefarkiv 1941-70 (benævnt depchef. EB)

- Carl Brun til Eske Brun 16. maj 1942

Arkiv nr. 7153 Aksel Svanes privatarkiv, Rigsarkivet, København

- Svane og Brun til kontrolløren ved Ivigtut, 4. juni 1940
- Svane til Penfield, 1. februar 1941
- Kauffmann til Brun og Svane, 4. marts 1941
- Bruns telegram til Svane og Kauffmann, 9. april 1941
- Eske Brun til Kauffmann 17. maj 1941
- Svane 27. maj 1941

- *Greenland today*, Joesten, 19. juni 1941
- Statement made by Aksel Svane, Governor of Greenland, in an interview with Allen Jensen, New York correspondent of the Berlingske Tidende, Copenhagen, Denmark, (translated by Allen Jensen) af 8. September 1941
- Allen Jensen til redaktøren af Nordlyset, 10. september 1941
- Brun til Svane, 12. september 1941
- Newsweek 12. september 1941
- Svane til Kauffmann, 22. oktober 1941
- Placering af Tjenestemændene i Grønland 1942-43
- Svane til Brun, 22. januar 1942
- Svane, Memorandum vedr. Ressortfordelingen ml Landsfogederne i Grl. af 11. maj 1942
- Svane til Brun, 15. januar 1943
- Penfield til Svane, 13. februar 1943
- Svane, brev til Kauffmann af 30. juni 1943
- Svane, brev til Gerhard Egede 31. januar 1944
- Styrelsens referat april 1940-maj 1945
- Rapport vedrørende Forholdene i Grønland i Foraaret 1945: Washington 31. maj 1945
- Beretning angaaende den politiske Udvikling i Grønland i Aarene 1940-41, Aksel Svane,
- Svane kladde 30. januar 1946
- Statsministerens redegørelse juni 1948
- Hans Lyngø til Aksel Svane 3. august 1948

Eske Bruns privatarkiv, Rigsarkivet, København

- breve og telegrammer: til og fra Carl Broberg, C.A.C. Brun
- Brun til Kauffmann, 12. november 1941
- Kauffmann til Eske Brun fra 6. januar 1942
- Brun til Penfield, 5. juni 1942
- Brun til Kauffmann, 9. juni 1943
- Brun memorandum til konsul Ocheltree, 21. september 1943
- Brun til Carl Brun, 14. maj 1944
- Carl Broberg til Eske Brun, 18. oktober 1945
- Eske Brun kladde, 7/1 1949

Eske Bruns embedsarkiv (1945)

- Eske Bruns rapport til Statsministeriet af 12. maj 1945 om Grønland under Anden Verdenskrig
- Eske Bruns memorandum til Statsministeriet af 21. september 1945

Ordenskapitlet, København

- Eske Bruns levnedberetning

Grønlands Nationalarkiv (Grl. Natark.)

Det amerikanske konsulats arkiv (kopier), Grønlands Nationalarkiv (benævnt amr. kons. arkiv)
 Quarterly political report USA American consulate/kvartalsmæssige politisk rapporter fra det amerikanske konsulat

- Penfield, 10. juli 1941

- Penfield, 8. oktober 1941
- Penfield, 6. april 1942
- Vice-konsul West, 6. april 1942
- Penfield, 6. juni 1942
- Penfield, 6. juli 1942

telegrammer og breve

- Notat til secr. of state 15. juli 1940
- Penfield til secr. of state, 4. maj 1941
- Brun til Penfield, 24. juni 1941
- Penfield til secr. of state, telegram fra 4. august 1941
- Penfield memorandum af samtale med Eske Brun fra 9. september 1941
- Penfield til secr. of state, telegram fra 24. september 1941
- Hull til Penfield, 8. oktober 1941
- Memo af samtale Berle, Cumming og Atherton, 28. januar 1943
- Memo af samtale ml. Kauffmann og Berle, 4. februar 1943

Det canadiske konsulats arkiv (kopier), Grønlands Nationalarkiv, Nuuk

- Canadas konsulat til Canadas udenrigsministerium, 1. november 1940
- Canadas konsul til Canadas udenrigsministerium, udateret 1943

Centralkontoret

Afsendte og modtagne telegrammer, A 56.02.00, 11.72, kasse 1, 2, 4 og 5

- Eske Brun til Ingrid Brun, 21. september og 21. oktober 1940
- Berlingske Tidendes korrespondent i New York Allen Jensen til sydfogeden, Godthaab 16. oktober 1941

Udgående skrivelser Sydfogeden 1943

- Eske Brun til kommunerådene, 16. juni 1943
- Eske Brun til konsul Ocheltree 10. juli 1943
- Eske Brun til konsul Ocheltree 14. oktober 1943

Arktisk Institut (AI)

N.O. Christensen, arkivfond nr. 121

- læg 24, Eske Brun memorandum af 1947
- Optegnelser fra rejse til Grønland i tiden 20-7 til 21-8-49 Grønlandskommissionens sekretariat. Departementschef H.H. Koch 7. september 1949
- Direktør Oldendows redegørelse om Arbejdet i Grønland fra juli 1948 (benævnt Oldendows redegørelse af juli 1948)
- Brev fra V. Borum til N.O. Christensen 3. august 1951
- B.G. Siverts (leder af Arctic division, Canada) rejserapport og appendix, 1956
- Beretning fra Grønlands kulturelle råd for finansåret 1953/54
- Ligelønsprincippet, O. Brandt Jensen, 8. februar 1957

Eske Brun, arkivfond nr. 189

- Læg 1, kopi af manuskript til erindringerne *Jeg takker for alt dette*.

- Læg 4, ekstranummer Grønlandsposten 1957

Grønlandskommissionen 1948-50, arkivfond nr. 025

- kasse1, læg1, hovedkommissionsmøde referater

Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv (ABA)

Hans Hedtofts arkiv, arkiv nr. 39

Kasse 21, læg 4 (Grønland)

- Dagbogsnotater Grønlandsturen 22. juli til 23. august 1948 (udfærdiget af ministersekretær N. Elkjær-Hansen 17/8 1948)
- Love for foreningen "Kalåtdlit" stiftet 1939
- Statsministerens udtalelse til Grønlands radioavis (eskpederet af Eske Brun 17/9 1948)

Kasse 52, Læg telegrammer 1948

- Telegram 20. september 1948 fra 7 landsrådsmedlemmer til Oldendow
- Telegram 11. september 1948 fra Oldendow til Hedtoft
- Telegram 14. september 1948 fra Oldendow til Hedtoft
- Telegram 14. september 1948 fra Simony til Styrelsen

Kasse 52, Læg H.H. Grønland

- Brev fra Eske Brun til Hedtoft 19. december 1950

Kasse 52, Læg Grønlandskommissionen

- Beretning til rigsdagens Grønlandsudvalg efteråret 1950

C.F. B. Simonys privatarkiv, opbevaret privat af Asta Simony, Charlottenlund

Læg Foredrag, Taler, Artikler og lign.

- Udateret tale (formentlig julen 1945)
- Tale til Nunavta Qitornai 10. april 1946
- Tale 8. februar 1946 i underbetjenteforeningen

Læg Private Breve fra Tjenestemændene i Styrelsen

- Christian Vibe til C.F.B. Simony, 12. april og 15. august 1946
- Magnus Jensen til Simony, 23. og 27. juni 1945, 1. april og 23. november 1946, 21. marts 1947

Læg Private Breve fra Direktøren

- Oldendow til Simony, 17. marts, 17. maj, 8. september og 10. september 1947
- Simony til Oldendow, 22. november 1946 og 13. april 1947
- Oldendow til departementschef i Finansministeriet Kofoed, 18. september 1947

Læg Breve fra Tjenestemænd 1947

- Olav Himmelstrup til Simony (udateret)
- Magnus Jensen til Simony 21. marts 1947
- Simony til Vedel 7. maj 1947

- Simony til Rendal, 10. maj 1947

Informanter

- tidligere redaktør Jørgen Fleischer, januar 2006
- cand. mag. Mininnguaq Kleist, april 2006
- cand. jur. Claus Bornemann, april 2006
- Christian Brun og Johan Brun (sønner af Eske Brun), april 2006 og marts 2008
- dr. phil. Finn Løkkegaard, april 2006
- dr. phil. Bo Lidegaard, april 2006
- dr. phil. Kurt Jakobsen, april 2006
- dr. teol. Jørgen I. Jensen, april 2006
- dr. phil. Birgitte Possing, april 2006
- dr. phil. Thomas Söderqvist, april 2006
- Marie Fleischer (landstingsmedlem), juni 2007
- tidligere skoledirektør Christian Berthelsen, maj 2008
- advokat Jørgen Hertling, maj 2008
- cand. jur. Knud Hertling, august 2008
- ph.d., seniorforsker Svend Aage Christensen, august 2008
- cand. mag. Jens Brøsted, september 2008
- cand. mag. Hans Ammendrup, oktober 2008
- tidligere rigsombudsmand Gunnar Martens, februar 2009

Eske Brun and the creation of modern Greenland 1932-64

Eske Brun (1904-87) is seen as one of the key figures in the 20th century Greenland history. The aim of the dissertation is to examine whether Brun was one of the main initiators of the modernization of Greenland. Several factors contributed to this modernization. Danish politics had had a goal to develop the Greenlandic population socially and politically. One of the main factors was the transition from seal hunting to fishing and demands from Danish circles to open Greenland for Danish enterprise. During Second World War the Greenlandic population and the Danish administration experienced certain significant and decisive circumstances, which formed the goals for the future political agenda. These circumstances were primarily the centralization of the administration and of the provincial councils, a higher degree of interaction amongst Greenlanders through media and by ships and a sense of being part of the surrounding world. The Greenlanders became more socially conscious of themselves and ready to assume responsibility. The war also underlined the Greenlandic loyalty towards Denmark and the wish of continuing the ties between the two people. After the war tendencies of anticolonialism formed by UN politics, elaborate criticism from Danish newspapers about the conditions in Greenland and Greenlandic wishes of reforms contributed to a reform of the Danish Constitution in 1953. This meant that Greenland became an equal part of the Danish kingdom and that the colonial status of Greenland was abandoned.

The early years (1904-39)

Brun was born into an influential and prominent family – his father was a prefect in Jutland and later for a short while he became a Minister of Finance. After the father's death the family moved to Klampenborg, north of Copenhagen. Brun finished high school (gymnasium) and started to study law at the University of Copenhagen in 1922. During his studies Brun was politically active for the Conservative Students' Organisation (Studentforeningens konservative), at the time an influential association, and he was nominated for election twice, but did not win. Brun, however, gained abilities of negotiation from these elections. Brun was also active in the right-winged and royalist rifle club Akademisk Skyttekorps. An association aiming to protect the Danish state and kingdom in case of an invading army. Older members of the association were often powerful and important citizens and the fact of being a member could lead to contacts and promote a career. Also as a student Eske Brun wanted to volunteer for an expedition to East Greenland led by Ejnar Mikkelsen (1880-1971) in the summer of 1924, but was not chosen. The expedition established the colony of Scoresbysund and was part of the ongoing dispute between Denmark and Norway concerning the rights to Northeastern Greenland. The dispute ended in 1933 with a Hague-verdict in favour of

Denmark.

After receiving his law degree in 1929 he started his career as a secretary at the Ministry of Finance – his father's former ministry. In the winter of 1932 Brun applied for the position as governor of South Greenland, but the more experienced, and his later colleague, Aksel Svane (1898-1991) was chosen. Later that year the governor of North Greenland Phillip Rosendahl (1893-1974) needed a substitute and in the fall of 1932 Eske Brun started his career in Greenland. The governor of North Greenland resided in Godhavn in the Disco Bay. The official Danish Greenland policy was centred on protecting the Greenlandic population from foreign influence and exploitation. The other main goal was to promote the development of the population, whereby a future opening of Greenland to the rest of the world would eventually be possible. Since the 18th century Greenland had been isolated from the rest of the world. The Danish state upheld a trade monopoly and supplied goods to all inhabited areas. In 1845 the Teachers' College (Ilinniartissuaq) in Godthåb was founded as well as one in Jakobshavn – Greenlanders were educated as catechists to teach and assist the clergy. Illiteracy was almost non-existent. Since the middle of the 19th century the Greenlanders had been involved in the administration of Greenland through participation in councils (forstanderskabsråd). Each colonial district in North and South Greenland had these councils which administered relief to the poor and gave rewards to the most productive hunters. Until the 1920s seal hunting was the primary occupation. In 1908 the first law concerning the ruling of Greenland was passed by the Danish Parliament, and two provincial councils (landsråd) and a number of local councils (kommuneråd) replaced the former councils. Fishing and sheep-breeding were new occupations in the first half of the 20th century as the traditional seal hunting was experiencing hardship. In 1925 a new law concerning the ruling of Greenland was introduced. The Danish language was to be taught in primary school. The Danish language was by Greenlanders seen as means to further the development of society. The Greenlandic society showed clear developmental tendencies when Eske Brun started his career in Greenland. The Danish Greenland Administration was proud of the involvement in Greenland and the Greenlanders accepted the colonial administrators as competent guardians.

Brun returned to the Ministry of Finance the following year, but in 1934 he was transferred to the Greenland Administration (Grønlands Styrelse) in Copenhagen – which was under the Prime Minister's responsibility. Later that year he returned to Greenland to relieve Aksel Svane for a year in Godthåb – the administrative centre of South Greenland. Without returning to Denmark Brun again went to North Greenland in 1935 while Rosendahl went on leave. Back again in Copenhagen Brun was married and promoted in 1937 and was gradually given a larger degree of responsibility.

The director of the Greenland Administration Knud Oldendow (1892-1975) saw in Brun his future successor. When Oldendow went to Greenland on the annual supervising trip to Greenland Brun acted as the director of the Greenland Administration. Brun had the opportunities and abilities to pursue his ambition.

For the third time Brun went to Greenland in 1939 – this time as a permanent governor of North Greenland. The two former directors of the Greenland Administration had both worked as governors of Greenland and Brun`s permanent post could be regarded as his final obstacle in fulfilling the demands and showing his capability as a high civil servant. His pregnant wife and son followed later in the autumn. They were afraid of being stranded in Denmark due to the coming war.

Greenland during World War II (1940-45)

During World War II, when Denmark was occupied by Germany (April 9th 1940), Greenland was governed by two governors, Aksel Svane and Eske Brun. The governors were by statute regarded as the highest authority in Greenland and had in the situation judicial power to continue the Danish rule in Greenland. Greenland was a Danish colony – or rather consisted of a number of colonies, each covering a colonial district. The most densely populated area was the West Coast, but also areas in East- and North Greenland were under Danish rule. Shortly after the Danish occupation the two governors called both provincial councils to a meeting to discuss which steps to be taken. The immediate threats posed on Greenland were how the crucial supply-lines were to be organized and how to avoid a military occupation. The councils expressed confidence in the two governors and sent a request for help to the USA. An important aspect revealed at the meeting was the Greenlandic loyalty towards Denmark. The conditions demanded Greenland to be ruled independently from the German-occupied Denmark.

Both threats were resolved by the USA. Liaisons were established with the USA and Canada by the Danish Minister Henrik Kauffmann (1888-1963) – both countries shortly after established consulates, and American Coast Guard ships provided the initial protection from German aggression and from the Canadian/British wish of occupying the cryolite-mine at Ivigtut. A trade commission was established by Kauffmann in New York and Eske Brun went to the US to organize the supply lines and negotiate cryolite prizes with American and Canadian companies. An important aspect of the Danish policy in Greenland was to avoid Greenlanders to suffer hardship. The argument was that the Danish rights to be in Greenland rested upon the conditions that the Danes took care of the Greenlanders and thereby maintained the trust between the two people. Establishing

supply lines to replace the severed line between Denmark and Greenland was of crucial importance to the two governors.

Kauffmann had right after the German occupation of Denmark proclaimed himself as a negotiorum gestor (an agent acting without consent on behalf of a non-present client) to represent the free Denmark, and thereby he refused to follow orders from Copenhagen.

Kauffmann needed the recognition of the American authorities in order to obtain his authority. The two governors had a legal right to govern Greenland in the extraordinary situation and thereby posed a threat to this recognition. Kauffmann was, however, eventually recognized as the representative of Denmark by the American authorities and could through this recognition subjugate the governors. Neither Svane nor Brun were fond of this arrangement and especially the defence agreement concerning Greenland from April 1941 between the US and Denmark (with Kauffmann's signature) roused dissatisfaction. Article 10 in the agreement was of special controversy – it stated that the agreement should be in effect until the threat towards the American continent was over. The governors were frustrated from being excluded from the final negotiations and for being forced to sign the agreement with such a short notice. Kauffmann had warned the governors of an impending Canadian invasion. Both governors regarded the US as the most appropriate partner under the circumstances, and they fully recognized the need for the agreement, but objected to the way the agreement had been carried out.

The agreement gave the USA permission to establish military bases in specific areas in Greenland. Fourteen military facilities were built, and Eske Brun persistently worked on keeping the local population secluded from the American troops. Fraternization between American troops and Greenlanders was banned. This form of protection was part of the Danish policy in Greenland and it aimed at avoiding exploitation of the Greenlanders. For the same reason the US military authorities were not allowed to hire Greenlanders. Guardians were placed at exposed localities to keep watch and prevent contact, none the less contact did occur. Until 1943, when contact was officially abolished, US Coast Guard ships frequently called at Julianehåb – the colony closest to the biggest US military base, Blue West 1 at Narsarsuaq in the southern part of Greenland. Other incidents between the American troops and the Greenlanders also caused problems for Eske Brun.

The cryolite-mine at Ivigtut in the southern part of Greenland was of crucial importance to Greenland. The mine was the only of its kind in the world, and the manufacturing of synthetic cryolite was at that point still too expensive. By selling the mineral, which was used in the aluminum production, Greenland was able to buy goods in the US and in Canada. The aluminum

produced was used in the massive production of military airplanes used to defeat the Axis Powers. The mine was of great interest to both England and Canada and to the USA. England and Canada had initially wanted to occupy the mine in order to protect it, but refrained from it after being kindly advised not to by the US authorities. The governors seized control of the mine and a guard patrol was established. During the war no attempts of sabotaging the mine were made. A preliminary board was established to continue operations. The board consisted of the two governors and managers of the mine. In the first years of the war production was enhanced but frequent labour difficulties presented a latent danger of work stoppage. The Commission founded by Kauffmann negotiated cryolite deals with the US and Canadian companies. A relatively low price was negotiated to show good will by the Commission. The low price was also reasoned by not wanting to give incentive to further the production of synthetic cryolite. Later, Kauffmann was included in the board of the mine, and a new cryolite deal was signed. The new deal secured a better price for the cryolite.

The relationship between the two governors got tense – Brun had initially planned on spending the winter 1940-41 in the US but was more or less forced to go to Ivigtut to supervise the mine. Kauffmann had convinced the US State Department of the fact that both governors were needed in Greenland to have a well functioning administration. Evidence, however, suggests that Kauffmann wanted the threat Brun posed on his position eliminated. The State Department eventually required the presence of Brun in Greenland. So Brun stayed in Ivigtut during the winter of 1940-41 to ensure stability. Svane made a trip to the US later in the fall and spent a month and a half there. It seems both governors were not needed in Greenland at the same time. In the spring of 1941 Brun moved to Godthåb and Svane took over the leadership of the Greenland delegation (Greendel) in New York. In August 1941 an interview of Svane was published in the USA. Svane had given his opinion regarding Greenland and the role of the two governors. The newspaper article based on the interview was only meant for publication in Denmark in the Danish newspaper *Berlingske Tidende*. When the American public learned about Svane's statement, he was depicted as a nazi-sympathizer. Svane claimed that all Danes ought to follow the example of the Danish government, which had with dignity kept silent and had not taken a stance. Svane had intended to show his continued loyalty towards the Danish authorities, but the statement gave Kauffmann and Brun a chance to keep Svane at bay. The two governors were increasingly displeased with the Commission and its chairman, because they felt their fields of responsibility was compromised. Eventually there was a break between the Commission and Greendel – another trade company (Østasiatisk Kompagni – ØK) was attached to handle commercial relations in The USA and Canada on behalf of Greenland.

In the autumn of 1941 Kauffmann was officially recognized as a representative of the Free Danes by the American authorities and dissolved his Commission and attached Grendel to the Danish Consulate in New York. Svane became a consultant under the Danish legation in the USA and Brun managed to keep Svane away from Greenland for the remainder of the war. Brun thereby maintained his position as sole governor.

During the war the Greenlandic society experienced a development which made the Greenlanders wish for a different future. The holding of joint meetings of the two provincial councils and the centralization of the administration, the foundation of the radio (Radiofonien) and of a Danish newspaper (Grønlandsposten), and the reorganization of the supply system were necessitated by the conditions. Brun intended throughout the war to continue the principles of the Danish Greenland policy, none the less, seeds for the future policy were planted.

Brun back in Denmark (1945-53)

When the war ended in May 1945 the connection between Denmark and Greenland was re-established. The Danish ship *Disko* went as the first to Greenland and brought Brun back home to Denmark. He had worked since the autumn of 1939 without a leave. Brun handed in two reports on the situation in Greenland during the war – in the latter Brun made certain suggestions for the future course. At that point Brun did not recommend a commission – a commission would lead to a reform of the law concerning the ruling of Greenland. Instead he recommended a more cautious “thorough investigation” of the administration. In the beginning of 1946 representatives from the Greenlandic Provincial Councils meet with the Greenland Committee (Rigsdagens Grønlandsudvalg), which was part of the Danish Parliament, and representatives from the Greenland Administration to negotiate which immediate steps were to be taken. Eske Brun was invited to participate at a few of the meetings. Prior to the negotiations the Provincial Councils had issued a resolution in which they had formulated certain desired measures to be taken. These measures were the centralization of the administration in Greenland, one governor instead of two, uniting the two provinces (North and South Greenland) and the two Provincial Councils and a permanent representation in the Greenland Committee. The resolution stated the desire of a commission to examine these measures resulting in ratifying the law concerning the ruling of Greenland. Much to the Greenlanders’ disappointment Eske Brun did not support these wishes and the final report from the negotiations expressed a compromise. A commission was not appointed – the provinces were maintained, but the councils were to have joint meetings every second year and within five years a revision. Criticism from Danish newspaper of the conditions in Greenland rose in the autumn of 1946. The Greenland Administration, and in particular Director Oldendow, was made responsible. Eske Brun began to

argue for a new policy. In 1947 Eske Brun was made Vice-Director of the Greenland Administration, and later that year a new government was elected.

Eske Brun had a close relationship with the new Danish Prime Minister Hedtoft, and in the autumn of 1948 a commission was appointed. Shortly after, Oldendow retired as director and was replaced by Brun. The Commission dealt with a variety of social, economic, political, cultural and administrative issues and delivered a 1100 pages report in 1950. A few months later a series of laws announced the modernization of Greenland. In 1953 the Danish Constitution was amended and Greenland became an integrated part of the Danish Kingdom. In 1950 the Greenland Administration became a ministerial department, placed under the Prime Minister, and in 1955 the Ministry of Greenland was founded. Eske Brun continued his work as a permanent secretary until his retirement in 1964. The official reason for his retirement was his disagreement with the policy laid out in a report from 1964 (Betænkning fra Grønlandsudvalget af 1960). Brun, however, continued to deal with Greenlandic matters through different organizations, such as the Greenlandic Society (Det Grønlandske Selskab), the Arctic Institut (Arktisk Institut) and the Commission for Scientific Research in Greenland (KVUG). Brun died in 1987.

Concluding remarks

To examine the role of Eske Brun in the modernization of Greenland, Giddens' theory on structuration was put to use. This theory works on the assumption that an individual can affect the structures in which a person finds him/her self. The main structures for Eske Brun during World War II were; the Danish Greenland Policy and his colleague Svane, the relationship with the USA and the Danish Minister Kauffmann. The research show that Brun did not alter the Danish Greenland Policy, and that he cooperated with the American presence in Greenland. One of his agendas, which succeeded, was to maintain Denmark as the legitimate rulers of Greenland. The American presence in Greenland, which can be characterised as an occupation, was seen by Brun as part of the struggle against the Axe-Powers and as a way to free Denmark from the German Occupation. All in all Brun managed through cooperation with the Americans to spare the Greenlanders from exploitation, and by cooperating he contributed to alter the perception of Denmark as being part of the Allies. Brun tried to challenge the authority of Kauffmann but failed, but Brun did manage to outmanoeuvre his colleague, Aksel Svane. The development of the Greenlandic society was motivated by the war-situation and can be ascribed to the extraordinary conditions: the joint meetings by the two Provincial Councils, the centralization of the administration, the reorganization of the supply system and the two new media – the radio and the newspaper. The Greenlanders, however, had experienced another form of ruling and wanted it to

continue.

When the war ended a pressure for changing the ruling of Greenland eventually evolved. Brun is usually seen as one of the key initiators of this change; however this research shows that he was merely a cautious civil servant. Brun had ambitions of becoming the director of the Greenland Administration in Denmark, and he knew that too radical attitudes would not be appreciated by his superiors. After 1946 criticism rose of the Greenland Administration and the general conditions found in Greenland, and Brun saw his chance. He began to argue for an alteration of the Danish Greenland Policy and found support in Prime Minister Hedtoft. Denmark had an interest in keeping Greenland as part of the kingdom. Brun was regarded as an ideal Director to ensure the modernization of Greenland.

Eske Brun og det moderne Grønlands tilblivelse 1932-64

Eske Brun (1904-87) opfattes vanligvis som en af nøglepersonerne i det 20. århundredes Grønlands historie. Målet med afhandlingen er at undersøge, hvorvidt Brun var en af reformatorerne bag det moderne Grønlands tilblivelse. Flere faktorer lå bag denne modernisering. Op til Anden Verdenskrig undergik den grønlandske befolkning en politisk og samfundsmæssig modning. Fiskeriet erstattede sælfangsten som det vigtigste erhverv og der blev stillet danske krav om en lempelse af monopolforholdene. Under Anden Verdenskrig oplevede den grønlandske befolkning og den danske administration visse betydende forhold, som var med til at konkretisere ønskerne til fremtiden. De væsentligste var, at administrationen skulle centraliseres, de to landsråd skulle slås sammen, en større grad af samkvem grønlænderne imellem gennem medier og ved øget skibstrafik. Disse forhold var med til at skabe en bevidsthed om, at Grønland var en del af verden. Grønlænderne blev samfundsbevidste og således mere klar til at påtage sig ansvar for egne anliggender. Krigen understregede den grønlandske loyalitet overfor Danmark og ønsket om at fortsætte båndene mellem de to folk. Efter krigen førte afkoloniseringstendenserne fra FN, kraftig kritik fra den danske presse af forholdene i Grønland og fortsatte grønlandske ønsker om reformer efterhånden til en grundlovsændring. Dette betød, at Grønland blev en ligestillet del af det danske rige og ophævelsen af Grønlands kolonistatus.

De tidlige år (1904-39)

Brun var født ind i en indflydelsesrig og prominent familie. Hans far var stiftamtmand i Jylland og var en kort overgang finansminister. Efter faderens død flyttede familie til Klampenborg, nord for København. Brun blev student og startede på jura-studiet ved Københavns Universitet i 1922.

Under studietiden var Brun politisk aktiv for Studenterforeningens konservative og han stillede to gange op til Studenterforeningen, på daværende tidspunkt en indflydelsesrig forening, men blev ikke valgt ind.

Opstillingen til valgene opøvede Bruns forhandlingsevne. Brun var også aktiv i det højre-orienterede og kongetro Akademisk Skyttekorps. Foreningen ønskede at beskytte den danske stat og kongeriget i tilfælde af en invasion. Ældre medlemmer af foreningen var ofte magtfulde og betydningsfulde borgere og et medlemskab af foreningen kunne lette vejen til en karriere.

Brun ansøgte under studietiden om deltagelse til Ejnar Mikkelsens (1880-1971) ekspedition til Østgrønland i 1924, men kom ikke med. Ekspeditionen anlagde kolonien Scoresbysund, og var en del af den tvist mellem Danmark og Norge, der handlede om retten til Nordøstgrønland. Tvisten endte i 1933 med, at den Internationale Domstol i Haag tilkendte Danmark retten til hele Grønland. Efter at have overstået sin juridiske embedseksamen blev Brun sekretær i Finansministeriet, hans faders gamle ministerium. I vinteren 1932 ansøgte Brun om stillingen som landsfoged i Sydgrønland, men den mere erfarne, og hans senere kollega, Aksel Svane (1898-1991) fik stillingen. Senere samme år skulle landsfogeden for Nordgrønland, Phillip Rosendahl (1893-1974) på permission, og Eske Brun blev ansat som konstitueret landsfoged i efteråret 1932. Bruns Grønlandskarriere var påbegyndt. Landsfogeden for Nordgrønland boede i Godhavn i Diskobugten. Den officielle danske grønlandspolitik var centreret om beskyttelsen af den grønlandske befolkning mod fremmede landes påvirkning og udbytning. Et andet hovedpunkt var at fremme befolkningens modning, hvorved en fremtidig åbning af øen ville blive mulig. Siden det 18. århundrede havde Grønland været et lukket land. Den danske stat havde handelsmonopol og stod for forsyningen af alle beboede steder. I 1845 oprettedes et seminarium i Godthåb, ligesom et oprettedes i Jakobshavn. Grønlænderne blev her uddannet som kateketer, der stod for undervisning og assisterede præsterne. Analfabetisme var stort set udryddet. Siden midten af det 19. århundrede havde grønslænderne været inddraget i administrationen af Grønland gennem forstanderskabsrådene. Hvert enkelt kolonidistrikt i Nord- og Sydgrønland havde disse råd, som bl.a. stod for uddeling af fattighjælp og præmier (repartition).

I 1908 kom den første lov om styret af Grønland, hvorved to landsråd og en række kommuneråd erstattede de tidligere råd. Fiskeri og fåreholderi var nye erhverv i første halvdel af det 20. århundrede i kølvandet på sælfangstens tilbagegang, der dog stadig indtil et godt stykke ind i det 20. århundrede var det bærende erhverv. I 1925 kom en ny lov vedrørende styret af Grønland. Det danske sprog blev introduceret i børneskolen og blev af grønslænderne anset som et redskab til at udvikle samfundet. Det grønslandske samfund udviste klare udviklingstendenser, da Eske Brun startede sin Grønlandskarriere. Den danske Grønlandsadministration var stolt af sit engagement i

Grønland, og grønlænderne var på det rene med, at danskerne stod som deres kompetente vejvisere. Brun vendte tilbage til Finansministeriet det følgende år, men i 1934 startede han i Grønlands Styrelse i København, der hørte under Statsministeriet. Senere på året vendte Brun tilbage til Grønland for at afløse Aksel Svane for et år i Godthåb, som var det administrative center i Sydgrønland. Uden at rejse hjem tog Brun videre til Nordgrønland i 1935 for et år, mens Rosendahl holdt orlov. Tilbage i København blev Brun gift og forfremmet i 1937 og fik gradvist et større ansvar. Direktøren for Grønlands Styrelse Knud Oldendow (1892-1975) anså Brun for sin fremtidige afløser. Når Oldendow tog på den årlige inspektionsrejse til Grønland, fungerede Brun som direktør. Brun havde alle mulighederne for med tiden at blive direktør. I 1939 rejste Brun for tredje gang til Grønland – denne gang som fastansat landsfoged. De to tidligere direktører af Grønlands Styrelse havde begge været landsfoged/inspektør, og Bruns stilling kunne betragtes som den sidste test for at opfylde kravene til direktørstillingen og vise hans gode evner. Bruns gravide kone og søn fulgte senere på efteråret efter - med udsigten til krig kunne de have risikeret at sidde fast i Danmark.

Grønland under Anden Verdenskrig (1940-45)

Da Danmark blev besat af Tyskland den 9. april 1940, overtog de to landsfogeder, Aksel Svane og Eske Brun, styringen af Grønland. Landsfogederne var igennem 1925-styrelsesloven bemyndiget til i den ekstraordinære situation at fortsætte det danske styre af Grønland.

Grønland var en dansk koloni – eller snarere en række kolonier, hvor hver enkelt udgjorde et kolonidistrikt. Det tættest befolkede område var vestkysten, men også områder i Østgrønland og i Thule var underlagt dansk styre. De to landsfogeder indkaldte, kort tid efter at Danmark var blevet besat, de to landsråd til møde for at diskutere situationen. De umiddelbare problemer var, hvordan vareforsyningen skulle organiseres, og hvordan Grønland undgik at blive besat. Landsrådene udtrykte tillid til de to landsfogeder og sendte en anmodning om hjælp til USA. Et væsentligt punkt på mødet var, at Grønland forblev loyal mod Danmark. Men situationen krævede, at Grønland blev styret uafhængigt af det tysk-besatte Danmark.

Begge trusler blev afhjulpet af USA. Igennem den danske gesandt i Washington, Henrik Kauffmann, blev der oprettet forbindelser til USA og Canada. Begge lande oprettede konsulater, og skibe fra den amerikanske kystvagts indledte en patruljering af Grønlands kyster mod tysk aggression og canadiske/engelske planer om at besætte kryolitminen ved Ivigtut. Kauffmann oprettede en handelskommission i New York, og Eske Brun tog til USA for at organisere forsyningslinjerne og forhandle en kryolitaftale på plads med amerikanske og canadiske firmaer. En vigtig del af den danske grønlandspolitik var, at grønlænderne ikke led nød. Argumentet var, at

den danske ret til Grønland hvilede på det forhold, at danskerne tog vare på grønlænderne og derigennem opretholdt tilliden de to folk imellem. Derfor var det af største vigtighed, at de to landsfogeder fik erstattet den tabte forbindelse til Danmark.

Kauffmann havde kort tid efter den tyske besættelse af Danmark udråbt sig som negotiorum gestor (uanmodet forretningsfører) og repræsentant for det frie Danmark og ville således ikke følge ordrer fra København. Kauffmann behøvede de amerikanske myndigheders anerkendelse til at støtte hans position, og her udgjorde de to landsfogeder en trussel. Kauffmann endte dog med at blive betragtet som uafhængig gesandt og blev dermed landsfogedernes overordnede. Hverken Svane eller Brun var glade for ordningen og især forsvarsoverenskomsten vedrørende Grønland fra april 1941 mellem USA og Danmark (med Kauffmann som underskriver) førte til utilfredshed. Artikel 10 i overenskomsten var specielt kontroversiel. Her anførtes, at overenskomsten skulle forblive i funktion indtil, at der var opnået enighed om, at den nuværende fare for det amerikanske kontinent var drevet over. Landsfogederne var frustreret over at være blevet udelukket fra de sidste forhandlinger og over at være blevet presset til at underskrive overenskomsten med kort varsel. Kauffmann havde truet med en forestående canadisk invasion, hvis landsfogederne ikke underskrev overenskomsten. Begge landsfogeder anså USA som den under omstændighederne bedste at alliere sig med, og landsfogederne var fuldt ud bevidst og indstillet på en aftale med USA, men følte sig tilsidesat under forhandlingerne.

Forsvarsoverenskomsten fra den 9. april 1941 gav USA lov til at oprette militærbaser i Grønland. I løbet af krigen blev der bygget 14 militære anlæg, og Eske Brun arbejdede hårdt for at holde lokalbefolkningen adskilt fra de amerikanske tropper. Et fraterniseringsforbud blev udstedt som en udløber af den danske politik om, at beskytte grønlænderne mod udnyttelse fra fremmede folk. Af samme grund var der forbud mod at grønlændere blev hyret af amerikanerne til forskellige opgaver. Opsynsvagterne blev indsat ved udsatte steder. Indtil 1943 havde amerikanske skibe anløbet bl.a. Julianehåb – kolonien tættest på den største amerikanske militærbase, Bluie West 1 ved Narsarsuaq med store problemer i form af umoralske udskejelser til følge.

Kryolitminen ved Ivigtut i Sydgrønland var af afgørende betydning for Grønland under krigen. Minen var den eneste af sin slags i verden, og produktionen af syntetisk kryolit var på det tidspunkt stadig for dyrt. Ved salget af mineralet, der brugtes i aluminiumsproduktionen, var Grønland i stand til at købe varer i USA og Canada. Aluminiummet blev brugt i den massive oprustning af militære fly, der blev anvendt af de Allierede til at besejre Aksemagterne. Minen var af stor betydning for

både England/Canada og USA. England og Canada havde planer om at besætte minen for at beskytte den, men blev afsporet efter, at USA frarådede et sådan træk. Landsfogederne overtog kontrollen af minen og et vagtværn blev indsat. Minen undgik sabotage under krigen. En foreløbig bestyrelse blev udnævnt bestående af de to landsfogeder og minens ledere. I det første krigsår blev produktionen forøget, men minearbejderne udgjorde en stadig fare for produktionen, hvis de nedlagde arbejdet. Kauffmanns kommission forhandlede en kryolitaftale på plads med amerikanske og canadiske firmaer. En relativ lav pris blev forhandlet på plads, som udtryk for goodwill fra kommissionens side. Den lave pris var også begrundet i ønsket om at undgå incitament til en fremmelse af syntetisk kryolit. På et senere tidspunkt blev Kauffmann formand for minens bestyrelse og en ny kryolitaftale, der sikrede en bedre pris, blev indgået.

Forholdet mellem de to landsfogeder blev anspændt – Brun havde planlagt at opholde sig i USA i vinteren 1940-41, men blev mere eller mindre tvunget til Ivigtut for her at overvåge minens drift. Kauffmann havde overbevist State Departement om at tilstedeværelsen af begge landsfogeder i Grønland, var nødvendig for administrationen af hele Grønland. Kilderne bevidner dog, at Kauffmann ønskede at eliminere den trussel som Brun udgjorde mod sin position. State Departement påbød Brun at vende tilbage til Grønland, og Brun opholdt sig ved Ivigtut for at sikre minens stabilitet. Senere på efteråret tog Svane til USA, hvor han opholdt sig i halvanden måned. Det virkede alligevel til, at det godt kunne lade sig gøre med kun én landsfoged i Grønland. I foråret 1941 flyttede Brun til Godthåb, hvorefter Svane rejste til New York, hvor han blev leder af Grønlandsadministrationens delegation (Greendel). I august 1941 blev et interview med Svane bragt af et amerikansk blad. Svane gav i interviewet udtryk for sin holdning til Grønland og de to landsfogeders rolle. Artiklen, baseret på interviewet, skulle efter planen kun være trykt i Berlingske Tidende i Danmark. Da den amerikanske offentlighed blev gjort bekendt med Svanes udtalelser, blev han udlagt som nazi-sympatisør. Svane havde udtalt, at alle danskere burde følge den danske regering, der med værdighed havde undladt at vælge side i krigen. Svane ville vise sin loyalitet mod de danske myndigheder, men udtalelserne gav Kauffmann og Brun muligheden for at køre Svane ud på et sidespor. De to landsfogeder blev i stigende grad utilfredse med Kauffmanns kommission og dens formand, da de følte, at deres ansvarsområder blev frataget dem. Spændingerne førte til et brud mellem kommissionen og Greendel, hvorved et andet handelskompagni (Østasiatisk Kompagni – ØK) blev antaget til at varetage Greendels handelsforbindelser. Kauffmann blev kort tid efter officielt anerkendt som uafhængig dansk gesandt af de amerikanske myndigheder, han opløste kommissionen og lagde Greendel ind under Det Danske Konsulat i New York. Svane blev Grønlandsrådgiver for gesandt Kauffmann, og det lykkedes Brun at holde Svane væk fra Grønland.

Brun var således ene-landsfoged i den resterende tid af krigen.

Under krigen gennemgik Grønland en udvikling, som formede ønskerne til det fremtidige styre af Grønland. Afholdelsen af fællesmøder for landsrådene, centraliseringen af administrationen, oprettelsen af Radiofonien og avisen Grønlandsposten samt omdannelsen af forsyningssystemet var nødvendiggjort af omstændighederne. Brun agtede under hele krigen at videreføre principperne i den danske Grønlandspolitik, men lagde ikke desto mindre frøene til den fremtidige politik.

Tilbage i Danmark (1945-53)

Da krigen sluttede i maj 1945 blev forbindelsen mellem Danmark og Grønland atter genoptaget. Det danske skib *Disko* kom som det første til Grønland og bragte på tilbageturen Brun hjem til Danmark. Han havde arbejdet uafbrudt siden efteråret 1939. Brun afleverede to rapporter til statsministeren, den ene om situationen i Grønland under krigen og den anden med anbefalinger til den fremtidige politik. Brun anbefalede på dette tidspunkt ikke nedsættelsen af en kommission, hvilken ville føre til en lovændring, men anbefalede i stedet mere forsigtigt ”grundige undersøgelser” af Grønlands styring.

I starten af 1946 mødtes repræsentanter fra de grønlandske landsråd med Rigsdagens Grønlandsudvalg og repræsentanter fra Grønlands Styrelse for at diskutere, hvilke umiddelbare tiltag der skulle foretages. Forud for møderne havde landsrådene fremsat en erklæring, hvori de fremlagde deres ønsker. Disse var, at administrationen skulle centraliseres; de to landsfogeder skulle erstattes af én, landsrådene skulle slås sammen, opdelingen af de to landsdele skulle ophæves samt at der skulle være en permanent grønlandsk repræsentation i Grønlandsudvalget. Erklæringen udtrykte, at disse ønsker skulle gennemgås af en kommission, der skulle bane vejen for en ændring af loven om styret af Grønland. Til stor skuffelse for de grønlandske repræsentanter, støttede Eske Brun ikke deres ønsker og den endelig betænkning blev et kompromis. En kommission blev ikke nedsat, inddelingen i landsdele blev bibeholdt, men landsrådene skulle fremover, hvert andet år, holde fællesmøder og indenfor fem år skulle ordningen revideres. I efteråret 1946 begyndte danske aviser at kritisere forholdene i Grønland, og Grønlands Styrelse, i særdeleshed Oldendow, blev gjort ansvarlig. Eske Brun begyndte at argumentere for en ændring af Grønlandspolitikken. I starten af 1947 blev Brun vice-direktør i Grønlands Styrelse og senere på året blev en ny regering valgt i Danmark. Eske Brun havde et tæt forhold til den nye statsminister, Hans Hedtoft, og i efteråret 1948 var en kommission nedsat. Oldendow gik af som direktør for Grønlands Styrelse kort efter, og Eske Brun blev herpå direktør. Kommissionen behandlede gennemgribende spørgsmål af social, økonomisk, politisk, kulturel og administrativ karakter og afleverede i februar 1950 en 1100 siders

betænkning, der nogle måneder efter førte til en række lovændringer. I 1953 blev Grønland ved en grundlovsændring en ligestillet del af det danske rige. I 1950 blev Grønlands Styrelse omdannet til et ministerielt departement under Statsministeriet, og i 1955 blev Grønlandsministeriet dannet. Eske Brun fortsatte arbejdet som departementschef i Grønlandsministeriet indtil 1964. Den officielle grund til Bruns fratreden fra direktørposten i 1964 var, at han var uenig i den politik som Betænkning fra Grønlandsudvalget af 1960 fremlagde. Brun vedblev dog med at beskæftige sig med Grønland gennem forskellige organer, såsom Det Grønlandske Selskab, Arktisk Institut og Kommissionen for Videnskabelige Undersøgelser i Grønland (KVUG). Brun døde i 1987.

Konkluderende bemærkninger

For at undersøge Eske Bruns rolle i moderniseringen af Grønland er Giddens strukturationsteori anvendt. Teorien har som udgangspunkt den antagelse, at det enkelte individ er i stand til at påvirke de strukturer som personen er omgærdet af. De overordnede strukturer for Eske Brun under Anden Verdenskrig var; den danske Grønlandspolitik og til Brun kollega, Aksel Svane, forholdet til USA og gesandt Kauffmann. Undersøgelsen viser, at Brun videreførte den danske politik i Grønland samtidig med, at der blev samarbejdet med USA. Det lykkedes, bl.a. ved Bruns indsats, at fastholde Grønland for Danmark. Den amerikanske tilstedeværelse i Grønland, der kan karakteriseres som en besættelse, blev af Brun anset som et dansk bidrag i kampen mod Aksemagterne og for at befri Danmark. Brun lykkedes til dels, igennem samarbejdet med USA, at skåne den grønlandske befolkning mod udnyttelse. Igennem samarbejdet bidrog Brun til den ændrede opfattelse af Danmark som værende en del af de Allierede. Brun forsøgte at udfordre Kauffmanns autoritet, men forgæves, hvorimod det lykkedes at udmanøvrere Aksel Svane. Det grønlandske samfunds udvikling var under krigen betinget af situationen; afholdelsen af fælles landsrådsmøder, centraliseringen af administrationen, omdannelsen af forsyningssystemet og dannelsen af Radiofonien og Grønlandsposten. Grønlænderne havde imidlertid oplevet en anden styreform og ønskede den fortsat.

Da krigen sluttede, opstod efterhånden et pres for en ændring af Grønlandspolitikken. Brun opfattes vanligvis som én af hovedkræfterne i denne ændring, men undersøgelsen viser, at han var en forsigtig embedsmand. Brun havde ambitioner om at blive direktør for Grønlands Styrelse, og alt for radikale holdninger ville ikke falde i god jord hos Bruns overordnede. Da kritikken af både Grønlands Styrelse og forholdene i Grønland kom, så Brun sin chance. Brun påbegyndte at agitere for en ændring af Grønlandspolitikken og fandt støtte hos statsminister Hedtoft. Danmark ønskede

Eske Brun and the creation of modern Greenland 1932-64

også efter krigen at fastholde Grønland som en del af riget, og gennem moderniseringen af Grønland opnåedes netop dette.